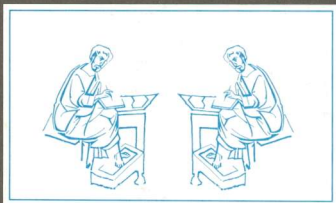

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ 69
Θεσμοί και Ίδεολογία στη νεοελληνική κοινωνία

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΝΑΓΛΥΦΑ ΜΙΑΣ ΤΕΧΝΗΣ ΝΟΜΙΚΗΣ

Βυζαντινό δίκαιο
καὶ μεταβυζαντινὴ «νομοθεσία»

ΑΘΗΝΑ 1999

ΑΝΑΓΛΥΦΑ
ΜΙΑΣ ΤΕΧΝΗΣ ΝΟΜΙΚΗΣ

Βυζαντινό δίκαιο
και μεταβυζαντινή «νομοθεσία»

ΑΠΟ ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

Αὐτοτελή δημοσιεύματα

— *Quelques hypothèses pour l'étude des origines de la pensée politique grecque post-byzantine (1453-1484). Le processus de transformation du concept de "bien commun" en rapport avec l'idéologie née après la Prise de Constantinople*, Παρίσι 1976.

— *Τὸ Μέγα Νόμιμον. Συμβολή στην ἔρευνα τοῦ μεταβυζαντινοῦ δημοσίου δικαίου*, Ἀθήνα 1978.

— *Ἡ ἐμφάνιση τῆς Σχολῆς τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου στην «τουρκοκρατούμενη» ἑλληνικὴ κοινωνία*, τ. 1: *Ἡ ἀνάγκη μιᾶς νέας Ἰδεολογίας*, Ἀθήνα 1980· τ. 2: *Ἡ πρώτη μετακένωση*, Ἀθήνα 1983.

— *Ἡ Νομικὴ Συναγωγή τοῦ Δοσιθέου. Μία πηγὴ καὶ ἓνα τεκμήριο*, τ. 1 (μὲ τὴ συνεργασία τοῦ Π. Δ. Μιχαηλίδου), Ἀθήνα 1987.

— *Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση στην τουρκοκρατούμενη ἑλληνικὴ κοινωνία. Ἀντιδράσεις στὰ 1798*, Ἀθήνα 1989. [= *La Révolution française et ses répercussions dans la société grecque sous domination ottomane. Réactions en 1798*, Ἀθήνα 1997.]

— *Ἡ «Ἱερὸς Κώδιξ» τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στὸ β' μισό τοῦ 19 αἰῶνα: Τὰ μόνον γνωστὰ σπαράγματα*, Ἀθήνα 1992.

Ἄρθρα σὲ συλλογικοὺς τόμους

— «Γιὰ τὴν προϊστορία τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Στοιχεῖα φυσιολογίας τὸν 17ο αἰῶνα στὴν Κωνσταντινούπολη», *Ὁ Ἑρμηνεύτης* 11 (1974) — *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός. Ἀφιέρωμα στὸν Κ. Θ. Δημαρά*, 296–310.

— «Les mécanismes d'une Conquête: adaptations politiques et statut économique des conquis dans le cadre de l'Empire Ottoman», *Économies méditerranéennes; équilibres et intercommunications, XIIIe-XIXe siècles*, τ. 3, Ἀθήνα 1986, σ. 191–204.

— «Ἐνὰ "ἴσον" "ἐκβλήθην ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Νομίμου"», *Ροδωνιά. Τμῆ Μ. Ι. Μανουσάκα*, τ. 1, Ρέθυμνο 1994, σ. 24–35.

— «L' Aufklärung néo-hellénique. La question sociale et ses issues politiques», *Τμῆ Γεωργίου Κ. Βλάχου – Mélanges G. C. Vlachos*, Ἀθήνα 1995, σ. 189–196.

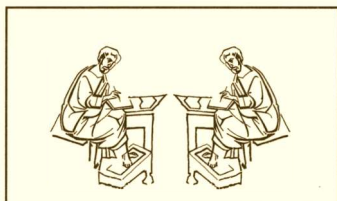
— «Κοινωνικὲς διενέξεις καὶ Διαφωτισμός. Ἡ περίπτωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως (μέσα τοῦ 18ου αἰ.)», *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός. Ἀπόπειρα μιᾶς νέας ἐρευνητικῆς συγκομιδῆς*, Κοζάνη 1999, σ. 15–27.

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ 69
Θεσμοί και Ίδεολογία στη νεοελληνική κοινωνία

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΝΑΓΛΥΦΑ ΜΙΑΣ ΤΕΧΝΗΣ ΝΟΜΙΚΗΣ

Βυζαντινὸ δίκαιο
καὶ μεταβυζαντινὴ «νομοθεσία»

ΑΘΗΝΑ 1999

Ἡ ἔκδοση πραγματοποιήθηκε με τὴν οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τοῦ
Ἰδρυμάτος Ι. Φ. Κωστοπούλου

ISBN 960-7916-04-2

Περιεχόμενα

Εισαγωγή (σ. 9-12)

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΚΑΙ ΣΥΣΧΕΤΙΣΕΙΣ

Πρώτο κεφάλαιο: Πά τή στρωματογράφηση ενός χειρόγραφου κώδικα	15
Δεύτερο κεφάλαιο: Ἡ ἐνότητα καὶ ἡ χρονολόγηση ἑνὸς «στρώματος»	23
Τρίτο κεφάλαιο: "Ὅ,τι λείπει ἀπὸ τὴν ἐνότητα ποὺ συγκροτήθηκε τὸν 16ο αἰ.	33

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

ΤΟ ΕΥΡΗΜΑ ΣΤΟ ΦΥΣΙΚΟ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Τέταρτο κεφάλαιο: Ἀπὸ τὴ Σάμο στὴν Κωνσταντινούπολη	57
Πέμπτο κεφάλαιο: Ἡ ἀφορμὴ καὶ ὁ χρόνος δημιουργίας τῆς συναγωγῆς	67

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΝΟΜΙΚΗ ΣΥΝΑΓΩΓΗ ΤΟΥ 1564

"Ἐκτο κεφάλαιο: Ἡ τεχνικὴ τῆς συναγωγῆς	77
"Ἑβδομο κεφάλαιο: Ἀνασυγκρότηση τοῦ Πίνακα περιεχομένων τῆς συναγωγῆς	87

Ὁγδοο κεφάλαιο: Ἡ φιλολογικὴ ταυτότητα τῶν περιεχομένων	93
---	----

ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΕΡΟΣ
BYZANTINO ΔΙΚΑΙΟ
ΚΑΙ METABYZANTINH «ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ»

Ἔνατο κεφάλαιο: Νομικὰ βοηθήματα στὸ Πατριαρχεῖο μετὰ τὴν ἄλωση καὶ ἡ νομικὴ συναγωγὴ τοῦ 1564	161
Δέκατο κεφάλαιο: Μία νομικὴ συναγωγὴ στὶς ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰ.: ἓνα ἀνάλογο φαινόμενο	183
Ἐνδέκατο κεφάλαιο: Βυζαντινὸ δίκαιο καὶ μεταβυζαντινὴ «νομοθεσία»	201

Πίνακες

α'. Γενικὸ εὗρετήριο	221
β'. Εὗρετήριο τῶν incipit τῶν κεμένων	231
γ'. Πίνακας πηγῶν	235
δ'. Ἄλλα χειρόγραφα ποὺ χρησιμοποιοῦνται ἢ ἀναφέρονται	243

Εἰσαγωγή

Ὁ πρῶτος στόχος τῆς μελέτης εἶναι νὰ φέρει στὸ φῶς μιὰ νομικὴ συναγωγὴ ποὺ συγκροτήθηκε τὸν 16ο αἰῶνα στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Ἀπαρτίστηκε ἀπὸ βυζαντινὴ νομικὴ ὕλη, ἀπὸ ἀποφάσεις τοῦ Πατριαρχείου τοῦ πρώτου αἰῶνα μετὰ τὴν Ἄλωση καὶ ἦταν, γιὰ ἓνα διάστημα, σὲ ἐπίσημη χρῆση. Αὐτὸ τὸ σημαντικὸ γιὰ τὸ νομικὸ βίο τοῦ μεταβυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ γεγονός, ποὺ πρέπει νὰ συνέβη στὰ 1564, εἶναι ἄγνωστο στὴν Ἐπιστήμη καὶ ἀθησαύριστο. Σημαντικὸ πιστεύω καθ' ἑαυτό, τὸ γεγονός ἀποκτᾷ μεγαλύτερη σημασία καθὼς σώζονται μεγάλα τμήματα ἀπὸ τὸ π ρ ω τ ὀ τ υ π ο σῶμα τῆς συναγωγῆς. Πρόκειται γιὰ ἓνα εὔρημα ποὺ ἔρχεται νὰ δώσει μιὰν ἀκόμα ἀπάντηση σὲ ἓνα ἐρευνητικὸ αἶτημα ποὺ εἶχα θέσει πρὶν ἀπὸ εἴκοσι χρόνια: νὰ ἀναζητήσουμε στοιχεῖα γιὰ τὸν νομικὸ βίο στὰ χρόνια τῆς πρώτης Τουρκοκρατίας καὶ πέρα ἀπὸ τὶς νομικὲς συλλογές ποὺ δημιούργησαν ἰδιῶτες· νὰ μελετήσουμε συστηματικὰ τὶς πράξεις τῆς ἐπίσης ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ τὶς νομικὲς συναγωγές ποὺ κατὰ καιροὺς δημιούργησε γιὰ νὰ καλύψει τὶς ἀνάγκες του¹. Διότι καλὴ καὶ χρήσιμη εἶναι ἡ ἐνασχόληση μὲ τὸν «Νομοκάνονα» τοῦ Μαλαξοῦ, ὅπως καὶ ἡ ἐνασχόληση μὲ τὴν νομικὴ συλλογὴ ποὺ συγκρότησε γιὰ δική του χρῆση ὁ Δοσίθεος Ἱεροσολύμων, ὅμως εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ἀναζητήσουμε στοιχεῖα γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ λεγόμενου μεταβυζαντινοῦ δικαίου καὶ μέσα ἀπὸ τὴν πρακτικὴ ποὺ ἀκολούθησε τὸ ἴδιο τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως.

1. *Τὸ Μέγα Νόμμων. Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τοῦ μεταβυζαντινοῦ δημοσίου δικαίου*, Ἀθήνα 1978, σ. 18–19 καὶ *passim*.

Τὸ μεγάλο μέρος τῶν ἐρειπίων τῆς συναγωγῆς τοῦ 1564, πού ἔγινε μὲ τὴν φροντίδα τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, «κεῖται», ἀνάμεσα σὲ ποικίλη ὕλη, σὲ σύμμικτο χειρόγραφο κώδικα πού σώζεται σήμερα στὴ Σάμο. Κατὰ συνέπεια τὸ πρῶτο Μέρος τῆς μελέτης εἶναι ἀφιερωμένο σὲ «ἀνασκαφικὲς ἐργασίες»: ἐντοπισμὸς τῶν διαφόρων στρωμάτων τοῦ σύμμικτου σαμακοῦ κώδικα, στὸ πρῶτο κεφάλαιο· προσδιορισμὸς καὶ ἀνάδειξη τοῦ στρώματος ἐκείνου στὸ ὁποῖο σώζεται ἡ συναγωγή, στὸ δεῦτερο· ἐνῶ στὸ τρίτο γίνεται ἀποτίμηση τῆς ἄλλης ὕλης πού φαίνεται πὼς περιεχόταν στὴν ἐνότητα καὶ πού σήμερα εἴτε ἔχει χαθεῖ, εἴτε ἐντοπίζονται τμήματά της σὲ ἄλλα χειρόγραφα.

Τὸ δεῦτερο Μέρος εἶναι ἀφιερωμένο στὴν «τοποθέτηση» τοῦ εὐρήματος στὸ φυσικὸ του περιβάλλον. Διότι μπορεῖ νὰ βρεθῇκε στὴν Σάμο, ἡ νομικὴ ὅμως αὐτὴ συναγωγή δημιουργήθηκε, σύμφωνα μὲ ἐσωτερικὰ τεκμήρια πού παρουσιάζονται στὸ τέταρτο κεφάλαιο, στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Στὸ πέμπτο κεφάλαιο δίνεται τὸ ἀκριβέστερο χρονολογικὸ στίγμα —πρόκειται γιὰ ἔργο πού συγκροτήθηκε τὸ 1564— καὶ ἀνιχνεύεται ἡ συγκυρία πού τὸ γέννησε —τὰ γεγονότα τῶν τελευταίων χρόνων τῆς πατριαρχίας τοῦ Ἰωάσαφ Β΄.

Στὸ τρίτο Μέρος παρουσιάζουμε ἀναλυτικὰ τὴν νομικὴ αὐτὴ συναγωγή. Τὴν τεχνικὴ πού ἀκολουθήθηκε γιὰ νὰ συγκροτηθεῖ, στὸ ἕκτο κεφάλαιο· τὸν χαμένο σήμερα Πίνακα τῶν περιεχομένων της τὸν ἀνασυγκροτοῦμε στὸ ἑβδομο, ἐνῶ τὸ ὄγδοο κεφάλαιο εἶναι ἀφιερωμένο στὴν ἀναλυτικὴ παρουσίαση τῶν περιεχομένων της.

Στὸ τέταρτο Μέρος θέτουμε τὸ ζήτημα τῆς σημασίας πού εἶχε ἡ συγκρότηση μιᾶς νομικῆς συναγωγῆς τὴν πρῶμῃ μεταβυζαντινῇ περίοδῳ ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο. Ἦταν ἄραγε ἡ σπάνις βοθημάτων ἢ κάποια ἄλλη ἡ αἰτία πού ὁδήγησε στὴν δημιουργία τῆς συναγωγῆς; Ἡ διαπίστωση, στὸ ἕνατο κεφάλαιο, πὼς ἀμέσως μετὰ τὴν Ἑλωση δημιουργήθηκε στὸ Πατριαρχεῖο μιὰ βιβλιοθήκη μὲ νομικὰ βοηθήματα, ὥστε νὰ καλύπτονται καταρχὴν οἱ τρέχουσες

ανάγκες, όπως και η επισήμανση ότι, μολονότι είχε δημιουργηθεί δύο μόλις χρόνια πριν ο Νομοκάνοντας του Μαλαξού, το Πατριαρχείο προχώρησε στην δημιουργία της δικής του νομικής συναγωγής, δίνουν μιάν άρνητική απάντηση στο πρώτο σκέλος του ερωτήματος. Η απάντηση στο δεύτερο σκέλος αρχίζει να διαφαίνεται από την επισήμανση ότι σέ επίσημο πατριαρχικό γράμμα της εποχής ή συναγωγή αυτή χαρακτηρίζεται ως «τὸ Νόμιμον» τοῦ Πατριαρχείου, δηλαδή ως μιὰ συναγωγή σέ επίσημη χρήση. Η ἰδέα της επίσημης συλλογής —πὺ θεμελιώνεται, ὅπως θὰ δοῦμε στὸν οἰκεῖο τόπο, καὶ ἀπὸ ἄλλες ἐνδείξεις— φέρνει ξανά στὴν ἐπιφάνεια, ὡς συγκριτικὸ πιά στοιχείο, τὸ θέμα μιᾶς ἄλλης συλλογῆς πὺ γνωρίζουμε πὺς ἦταν σέ ἐπίσημη χρήση ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 17ο αἰ. στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, ἐννοῶ βέβαια τὸ «Μέγα Νόμιμον τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας», γιὰ τὸ ὁποῖο στοιχεῖα ἀπὸ νεότερες ἔρευνες παρουσιάζονται στὸ δέκατο κεφάλαιο. Μὲ βάση τὰ δύο αὐτὰ ἀλληλοσυμπληρούμενα φαινόμενα ἐπιχειροῦμε, στὸ ἐνδέκατο καὶ τελευταῖο κεφάλαιο, μιὰ συνολικὴ ἐρμηνεία τοῦ τρόπου πὺ τὸ Πατριαρχεῖο ὡς διοικητικὴ καὶ δικαιοδοτικὴ ἀρχὴ προσπάθησε νὰ διέλθει ἀπὸ κάποιες Συμπληγάδες γιὰ νὰ ἐπιτελέσει τὸ ρόλο του: χωρὶς νὰ ἀποστεῖ φαινομενικὰ ἀπὸ τὸ θετὸ βυζαντινὸ δίκαιο, νὰ τιθασεύσει μιὰ πραγματικότητα πὺ ἦταν αἰσθητὰ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν βυζαντινὴ.

Ὅτι ἐπιτελέστηκε εἶναι, κατὰ τὴν γνώμη μου, τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς τέχνης νομικῆς, πὺ κατόρθωσε νὰ δώσει κάποιες λύσεις χρησιμοποιοῦντας τρόπους πὺ δὲν εἶναι ἄγνωστοι καὶ στὴν σύγχρονη θεωρία καὶ πρακτικὴ: ζήτησε νὰ καλύψει τὰ κενὰ τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου χρησιμοποιοῦντας μιὰ «δικαιοπλαστικὴ» ἐρμηνεία, ἀκολούθησε ἄλλοτε τὸν δρόμο τῆς *contra legem* ἐρμηνείας, ἄλλοτε νομοθέτησε μὲ κανονιστικῆς φύσεως συνοδικὲς ἀποφάσεις καί, σέ ἄλλες περιπτώσεις, «νομοθέτησε» ἐπιλέγοντας ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν διατάξεων τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου ἐκείνες πὺ θεωροῦσε προσφορότερες γιὰ τὴν ἐπίλυση προβλημάτων πὺ ἔχετε ἡ ἱστορικὴ συγκυρία.

Τὴν νομικὴ αὐτὴ τέχνη τιμώντας, ἐπιλέξαμε τὸν τίτλο τῆς μελέτης μας. Ἐς σημειώσω, γιὰ τοὺς φιλέρευνους, πὼς ὁ τίτλος ἔχει τὴν φιλολογικὴ του καταγωγή στὸν σεφερικὸ στίχο: «Φέραμε πίσω αὐτὰ τ' ἀνάγλυφα μιᾶς τέχνης ταπεινῆς»². Ὁ ὑπότιτλος δηλώνει τὴν πρώτη ὕλη πού χρησιμοποιήθηκε γιὰ νὰ ἀσκηθεῖ αὐτὴ ἡ τέχνη καὶ προσδιορίζει ἓνα ἀπὸ τὰ ἀνάγλυφά της. Τέχνη νομικὴ, τῆς ὁποίας τὰ ἐπιτεύγματα δὲν μποροῦν ἀσφαλῶς νὰ συγκριθοῦν μὲ ὅσα ἡ *ars* τῶν περιφημῶν ρωμαίων νομοδιδασκάλων δημιούργησε, κατόρθωσε ὥστόσο νὰ διαδραματίσει ἓνα ρόλο καὶ νὰ δώσει κάποιες λύσεις σὲ δύσκολα προβλήματα πού ἀνέκυπταν ἀπὸ μιὰ περίπλοκη καὶ σκληρὴ πραγματικότητα.

Ἐς σημειωθεῖ τέλος ὅτι ὁ σύμμικτος χειρόγραφος κώδικας στὸν ὁποῖο σῴζεται σήμερα τὸ μεγαλύτερο μέρος ἀπὸ τὴ νομικὴ συναγωγή τοῦ Πατριαρχείου δὲν εἶναι ἄγνωστος στὴ σύγχρονη ἔρευνα: ἀπὸ τὸ 1943 ὡς πρόσφατα εἶναι ἀντικείμενο ἐρευνῶν καὶ ἔχει ἀποτελέσει σημαντικὴ πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ἔχουν ἀντληθεῖ πληροφορίες καὶ πολύτιμο ἱστορικὸ ὕλικό³. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ νομικὴ συναγωγή ἦταν ἐκεῖ, ἀνάμεσα σὲ ποικίλης προελεύσεως ἱστορικὸ ὕλικό, ἀλλὰ κανεῖς μας δὲν εἶχε συνειδητοποιήσει πὼς ἓνα ἀπὸ τὰ «στρώματα» τοῦ σαμμακοῦ σύμμικτου αὐτοῦ κώδικα ἦταν ὅ,τι εἶχε ἀπομείνει ἀπὸ τὴν νομικὴ συλλογὴ πού εἶχε συγκροτήσῃ, στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 16ου αἰώνα, τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Ἀβλεψία πού ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά δὲν περιποιεῖ τιμὴ, ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως ἀναπτρώνει τὶς ἐλπίδες μας πὼς ὅσα λανθάνουν δὲν πρέπει νὰ τὰ θεωροῦμε ὀριστικῶς χαμένα.

2. ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΦΕΡΗΣ, *Μυθιστόρημα*, Ἀθήνα, «Κασταλία», 1935, Α', σ. 14.

3. Πρόκειται γιὰ τὸν χειρόγραφο κώδικα πού πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα βρισκόταν στὴν μονὴ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ στὴ Σάμο καὶ ὁ ὁποῖος σήμερα ἀπόκειται στὴ Βιβλιοθήκῃ τῆς μητροπόλεως Σάμου καὶ Ἰκαρίας μὲ τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ 12. Περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ χειρογράφου καὶ γιὰ τὸ ὕλικό πού ἔχει δημοσιευθεῖ ἀπὸ αὐτό, βλ. στὴ μελέτῃ πού ἀκολουθεῖ.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ
ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΚΑΙ ΣΥΣΧΕΤΙΣΕΙΣ

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Γιὰ τὴ στρωματογράφηση ἐνὸς χειρόγραφου κώδικα

Ὁ χειρόγραφος κώδικας ποὺ σώζεται στὴ Βιβλιοθήκη τῆς μητροπόλεως Σάμου καὶ Ἰκαρίας μὲ τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ 12 εἶναι κώδικας σύμμικτος, ἀκέφαλος καὶ κολοβός⁴. Σὲ αὐτὸν τὸν κώδικα βρίσκονται τὰ ἐρεῖπια τῆς νομικῆς συναγωγῆς τοῦ 16ου αἱ. Εἶναι λοιπὸν ἀναγκαῖο πρὶν ἀπὸ ὅλα νὰ ἐπιχειρήσουμε μιὰ στρωματογράφηση τοῦ κώδικα γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ διακρίνουμε τίς ἐνό- τητες ποὺ τὸν ἀπαρτίζουν.

Τὰ φύλλα 1–68⁵ ἀποτελοῦν μία αὐτοτελὴ ἐνότητα ποὺ σήμερα εἶναι ἀκέφαλη. Σώζονται 4 φύλλα στὴν ἀρχὴ καὶ 8 τετράφυλλα τετράδια⁶. Τὸ χαρτὶ εἶναι ἐνιαῖο καὶ χρονολογεῖται στὰ τέλη τοῦ

4. Ὁ κώδικας ἔχει περιγραφεῖ τέσσερις φορές· ὁ τελευταῖος ποὺ τὸν ἔχει περιγράψει εἶναι ὁ ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Κατάλογος χειρογράφων κωδίκων Ι. Μητροπόλεως Σάμου*, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 13–17.

5. Χρησιμοποιοῦ τὴ ἀρίθμηση ποὺ, στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, σημείωσε ὁ Σταματιάδης σὲ ὅλα τὰ φύλλα τοῦ χειρογράφου (βλ. ὅσα ἔχω ἀναφέρει γιὰ τὸ θέμα αὐτό, Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ὁ “*Ἱερὸς κώδιξ*” τοῦ *Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως* στὸ β' μισό τοῦ ΙΕ' αἰώνα. Τὰ μόνον γνωστὰ σπαράγματα, Ἀθήνα 1992, σ. 13–15). Στὰ λευκὰ φύλλα ὁ Σταματιάδης ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ σημείωσε καὶ τὴν λέξη *ἄγραφον*, ἐντὸς παραρθέσεων.

6. Ἡ συγκρότηση τῶν τετραδίων εἶναι ἡ ἀκόλουθη:

α' τετράδιο * * * * || 1 2 3 4

β' τετράδιο 5 6 7 8 || 9 10 11 12

γ' τετράδιο 13 14 15 16 || 17 18 19 20

δ' τετράδιο 21 22 23 24 || 25 26 27 28

ε' τετράδιο 29 30 31 32 || 33 34 35 36

16ου αιώνα (ὕδατόσημο ἄγγελος (ange) παρόμοιο μὲ: Briquet 660 καὶ 662 (1583–1587)). Παραδίδεται μιὰ συλλογὴ «Λόγων» τοῦ Λέοντος ζ' τοῦ Σοφοῦ, γραμμμένη ὁλόκληρη ἀπὸ τὸν ἴδιο γραφέα⁷.

Τὸ κείμενο τῶν «Λόγων» ὁλοκληρῶνεται κανονικὰ στὸ recto τοῦ φύλλου 66. Στὸ verso ὡστόσο τοῦ ἴδιου φύλλου ὑπάρχει ἓνα τεκμήριο πὺν μᾶς ὑποδεικνύει ὅτι ἡ ἐνότητα αὐτὴ ὡς τὸ 1662 τουλάχιστον βρισκόταν στὸ τέλος ἐνὸς κώδικα.

Συγκεκριμένα, στὸ verso τοῦ φύλλου 66 ἔχει ἀντιγραφεῖ, ἀπὸ ἄλλο χέρι, ἓνας ὕμνος πὺν ἀποδίδεται στὸν Μανουὴλ Χρυσάφη, ἐνῶ ἓνα τρίτο χέρι ἔχει γράψει, στὴν ἀντίστροφη φορὰ τοῦ φύλλου, δύο ἐνθυμήσεις γιὰ ζητεία, τὸ κείμενο τῶν ὁποίων δημοσιεύω ἐδῶ.

ἐνθυμίσις διατι ζητια —

ετερα ασπρα — οβ

† ἐλάβα ἀπὸ τὸν ἀγι(ον) σακελάριων ζιτιάσπρα — τυγ

† ἐλάβα ἀπο τὼν ἀγιὼν σκεβοφίλαξι ζιτιάσπρα — φμ

† ἀκόμι ἐλαβα ἀσπρα νμ

† αχξβ

† ἐλάβα ἀποτον ἀγι(ον) σακελαριων ζιτια ἀσπρα — [[ξπ]] υξη

[[ετερα κς πς]]

† ἐλάβα ἀπο το παπ(α) βελισάριο ασπρα ζιτια — σογ

ς' τετράδιο 37 38 39 40 || 41 42 43 44

ζ' τετράδιο 45 46 47 48 || 49 50 51 52

η' τετράδιο 53 54 55 56 || 57 58 59 60

θ' τετράδιο 61 62 63 64 || 65 66 67 68.

7. Ο Α. EHRHARD γνωρίζει ἀπλῶς τὴν ὑπαρξὴ τοῦ σαμακοῦ κώδικα —ἀπὸ δημοσίευμα τοῦ Σπ. Λάμπρου— καὶ τὸν ἀναφέρει στὴν καταγραφὴ τῆς χειρόγραφης παραδόσης τῶν «Λόγων» τοῦ Λέοντος πὺν ἐπιχειρήσε (*Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homeletischen Literatur der griechischen Kirche*, τ. 2, Λιψία 1937, σ. 237 σημ. 2: «Nicht näher bekannt ist mir der Cod. 1 der *μονὴ τοῦ τιμίου Στανροῦ* auf Samos ch. s. 14, die Sp. LAMBROS, *Νέος Ἑλληνομν.* 11 (1914) 314, als die erste von 5 Hss des Klosters...». Ο J. GROSDIDIER DE MATONS («Trois études sur Leon VI», *Travaux et Mémoires* 5, Παρίσι 1973, σ. 181 ἐπ.) δὲν τὸν ἀναφέρει ἄν.

Ἡ σύνθεση τοῦ ὕμνου χρονολογεῖται στὸ δεῦτερο ἢ τρίτο τέταρτο τοῦ 15ου αἰώνα⁸, οἱ ἐνθυμήσεις ὁμῶς γιὰ τὴν ζητεία χρονολογοῦνται στὸν 17ο αἰώνα: ἡ μία ἀφορᾷ ζητεία τοῦ ἔτους 1662, καὶ ἡ ἄλλη πιθανότατα ζητεία τοῦ 1661.

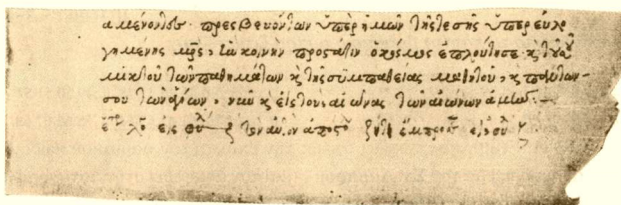
Ὅπως εἶναι γνωστό, τέτοιου εἶδους ἐνθυμήσεις σημειώνονται συνήθως στὰ τελευταῖα λευκὰ φύλλα κωδίκων. Ἄν τηρήθηκε καὶ στὴν περίπτωσή μας ἡ συνήθεια αὐτή, μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε ὅτι τὸ τέλος τῆς ἐνότητος μὲ τοὺς «Λόγους» τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ ἦταν, ὥς τὸ 1662 τουλάχιστον, καὶ τὸ τέλος ἐνὸς κώδικα.

Ἦταν ὁμῶς καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἡ ἀρχὴ ἐνὸς κώδικα; εἶχε δηλαδὴ μιὰ κωδικολογικὴ αὐτάρκεια ἡ ἐνότητα μὲ τοὺς «Λόγους» τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ;

Στὸ σημερινὸ φύλλο 12 recto, μετὰ τὸ τέλος ἐνὸς ἀπὸ τοὺς «Λόγους» τοῦ Λέοντος⁹ ὑπάρχει τὸ ἀκόλουθο σημείωμα γραμμένο μὲ ἐρυθρὸ μελάνι ἀπὸ τὸν ἴδιο γραφέα.

ἐτ(ε)ρ(ον) λό(γον) εἰς [[φύλ(ον) ζ]] τὸν αὐτὸν ἀπόστολ(ον) ζητεῖ
ἔμπροσθεν εἰς φύλ(ον) ζ.

Ἀπὸ τὸ σημείωμα αὐτὸ καὶ μόνο ἐξάγεται, νομίζω μὲ σαφήνεια,

Σάμος 12, φ. 12^ρ (τμήμα)

8. Βλ. Γρ. Θ. ΣΓΑΘΗΣ, Ἡ δεκαπεντασύλλαβος ὕμνογραφία ἐν τῇ βυζαντινῇ μελοποιά... Ἀθήνα 1977, σ. 227–228.

9. Πρόκειται γιὰ τὸν «Λόγον κθ'» στὴν ἔκδοση Ἀκακίου, Λέοντος τοῦ σοφοῦ πανηγυρικοὶ λόγοι, Ἀθήνα 1868, σ. 248–253.

ὅτι στὸ ἔβδομο φύλλο τῆς ἐνότητας, στὴν ἀρχικὴ τῆς μορφῆς, ἦταν γραμμένοις κάποιος ἄλλος «Λόγος» τοῦ Λέοντος.

Κατὰ συνέπεια, τὸ χειρόγραφο ἀρχίζει καὶ ὀλοκληρωνόταν μὲ αὐτὸ καὶ μόνο τὸ ἔργο· καὶ ἀκόμα, ἡ ἐνότητα διατήρησε τὴν κωδικολογικὴ τῆς αὐτάρκειας τουλάχιστον ὥς τὸ 1662.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐποχὴ πού χάθηκαν τὰ πρῶτα τῆς φύλλα, μποροῦμε νὰ προσδιορίσουμε ἓνα *terminus ante quem*. Στὸ κάτω περιθώριο τοῦ σημερινοῦ φ. 1 σώζεται μιὰ ἀρχιερατικὴ μονοκονδυλιά, ἓνα οἰονεὶ κτητορικὸ σημεῖωμα¹⁰. Δεδομένου ὅτι ἐκεῖνος πού ὑπογράφει εἶναι ὁ μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως Σαμουήλ καὶ οἱ κτητορικὲς αὐτὲς ὑπογραφές σημειώνονται στὰ πρῶτα συνήθως φύλλα τῶν χειρογράφων, μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε τὸν χρόνο τῆς ἀρχιερατίας τοῦ Σαμουήλ στὴν Φιλιππούπολη, δηλαδὴ τὸ διάστημα 1765–1780¹¹, ὡς ὄριο πρὶν ἀπὸ τὸ ὁποῖο εἶχαν ἐκπέσει ἤδη τὰ πρῶτα φύλλα τῆς ἐνότητας αὐτῆς.

Ἡ δευτέρη ἐνότητα πού σώζεται στὸν σαμμακὸ κώδικα (φ. 69–91) δὲν ἔχει καμιά κωδικολογικὴ σχέση μὲ τὴν πρώτη. Εἶναι γραμμένη σὲ χαρτί τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 15ου αἰῶνα (ὕδατόσημο βαλλιστοῖς (*arbalète*): παρόμοιο μὲ Harlfinger 32 τοῦ 1494) καὶ παραδίδει μὴν ἀπόδοση στὰ ἑλληνικά τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Ἰλαρίωνος — τῆς *Vitae Sancti Hilarionis* τοῦ Ἱερωνύμου¹².

10. Πὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Ἐνας ἄγνωστος κτήτορας ἐνὸς διάσημου σαμμακοῦ χειρογράφου. Συμβολὴ στὴν ἱστορία τοῦ χειρογράφου ἀρ. 12», *Ἡ Σάμος ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ χρόνια μέχρι σήμερα. Πρακτικὰ Συνεδρίου*, τ. 1, Σάμος 1998, σ. 221–230· βλ. καὶ ἐδῶ, στὸ τέταρτο κεφάλαιο, περισσότερα στοιχεῖα.

11. ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΣΑΡΔΕΩΝ «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Βορείου Θερᾶκης καὶ ἐν γένει τῆς Βουλγαρίας ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως καὶ ἐξῆς», *Θρακικά* 8 (1937), 187.

12. Σύμφωνα μὲ τὴν RUTH FRENCH STROUT, πού δημοσίευσε τὸ κείμενο —βλ. τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἐκδοση τοῦ κειμένου στὸ τέταρτο κεφάλαιο σημ. 53—, τὸ σαμμακὸ χειρόγραφο εἶναι τὸ μοναδικὸ στὸν κόσμον πού

Τὸ ἔργο εἶναι γραμμένο σὲ τρία τετράφυλλα τετράδια πού σώζουν τὴν ἀρίθμησή τους. Συγκεκριμένα, στὸ κάτω μέρος τοῦ φ. 69 διακρίνεται ὁ ἀριθμὸς τοῦ τετραδίου α'· στὸ φ. 77 διακρίνεται ὁ ἀριθμὸς β' καὶ στὸ φ. 85 ὁ ἀριθμὸς τοῦ τετραδίου γ'.

Ἀπὸ τὴν ἐνότητα αὐτὴ ἔχει ἐκπέσει μόνο τὸ τελευταῖο φύλλο τοῦ τελευταίου τετραδίου —λευκὸ πιθανότατα, ἀφοῦ τὸ ἔργο ὁλοκληρώνεται κανονικὰ στὸ verso τοῦ φ. 90.

Ἡ ἀρίθμηση πάντως τῶν τετραδίων τῆς ἐνότητας αὐτῆς δείχνει ὅτι ἀποτελοῦσε κάποτε τὴν ἀρχὴ ἐνὸς χειρογράφου¹³.

Ἡ καθαρότητα πού συναντοῦμε στὰ δύο πρῶτα στρώματα τοῦ κώδικα δὲν εἶναι τὸ ἴδιο προφανές καὶ στὸ ἐπόμενο, καθὼς τὰ ὄριά του δὲν προσδιορίζονται μὲ ἀπόλυτη σαφήνεια. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἐνότητα ἀκέφαλη καὶ κολοβή, μὲ ἐνδιάμεσα χάσματα, στὴν ὁποία συναντοῦμε χαρτὶ διαφόρων ἐποχῶν: τῆς δεύτερης καὶ τρίτης δεκαετίας τοῦ 15ου αἰῶνα, χαρτὶ τοῦ β' μισοῦ τοῦ ἴδιου αἰῶνα, ὅπως καὶ χαρτὶ τοῦ 16ου αἰῶνα —ἀνάλογης ποικιλίας εἶναι, ὅπως θὰ διαπιστώσουμε, καὶ ἡ περιεχόμενη ὕλη.

Ἡ τρίτη αὐτὴ ἐνότητα ἀρχίζει στὸ φ. 92 καὶ διακόπτεται στὸ φ. 209. Σὲ αὐτὴν τὴν ἐνότητα ἐντοπίζουμε ὅ,τι ὀνομάσαμε ἐρείπια τῆς νομικῆς συναγωγῆς τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 16ου αἰῶνα καί, καθὼς ἀπὸ τὸ ἐπόμενο κεφάλαιο θὰ γίνει ἀντικείμενο συστηματικῆς ἀνάλυσης, μποροῦμε νὰ περάσουμε στὴν περιγραφὴ τοῦ ἐπόμενου στρώματος πού σώζεται στὸν σαμιακὸ κώδικα.

σώζει στὴν πλήρη του μορφὴ τὴν ἑλληνικὴ ἀπόδοση τοῦ Βίου. Πρβ. FR. HALKIN, *Bibliotheca hagiographica greca*, τ.1, Βρυξέλλες ³1957, σ. 248, ἀρ. 751 z. Ἐκτοτε, ἀποσπάσματα μόνο τοῦ ἴδιου βίου ἐντοπίστηκαν στὸ χειρόγραφο Laurent. XI. 9· βλ. FR. HALKIN, *Novum auctarium*, Βρυξέλλες 1984, σ. 88, ἀρ. 751 zb.

13. Ἡ συγκρότηση τῶν τετραδίων εἶναι ἡ ἀκόλουθη.

Τετράδιο α' 69 70 71 72 || 73 74 75 76

Τετράδιο β' 77 78 79 80 || 81 82 83 84

Τετράδιο γ' 85 86 87 88 || 89 90 91 *

Τὴν τέταρτη ἐνότητα τὴν ἀποτελεῖ μιὰ συλλογὴ ἀπὸ ὁμιλητικὰ κείμενα (φ. 215–257), γραμμένα σὲ χαρτὶ τοῦ β' μισοῦ τοῦ 14ου αἰώνα. Συναντοῦμε τὰ ὕδατόσημα: μονόκερος (licorne) παρόμοιο μὲ Briquet 15822 (1341–1375)· κύκλος (cercle) παρόμοιο μὲ Harlfinger 15 (1347–1348), Mošin 2026 (1350–1360), Briquet 3189 (1347) καὶ Zonghi 361 (1341).

Τὰ κείμενα ποὺ παραδίδονται στὴν ἐνότητα αὐτὴ εἶναι ὁμιλίες γιὰ διάφορες ἐορτές, κείμενα τὰ ὁποῖα σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις εἶναι κολοβά —ὅπως κολοβὸ εἶναι καὶ ἐκεῖνο μὲ τὸ ὁποῖο κλείνει ἡ τελευταία αὐτὴ ἐνότητα. Στὴν ἐνότητα προτάσσεται ἓνα τετράδιο (2 + 2) (φ. 210–214) ἀπὸ χαρτὶ μὲ ὕδατόσημο Trelune¹⁴, ἐνῶ ἓνα ἀκόμει λευκὸ δίφυλλο περιβάλλει τὰ δύο πρῶτα ὁμιλητικὰ κείμενα.

Ἀνάμεσα στὰ κείμενα ἀναγνωρίζουμε ὁμιλίες γιὰ τὴν 1η Σεπτεμβρίου (φ. 217^r–218^v)¹⁵, τὴν 1η Ὀκτωβρίου (φ. 222^v–225^r)¹⁶, τὴν 21η Μαΐου ἢ τὴν 13η Νοεμβρίου (φ. 225^r–231^v)¹⁷, τὴν β' Κυριακὴ πρὸ τῶν Χριστουγέννων (φ. 246^r–254^r)¹⁸, κ.λπ.

14. Στὸ μέσο περὶπου τοῦ πρῶτου λευκοῦ φύλλου (φ. 210^r) ὑπάρχει τὸ ἀκόλουθο σημεῖωμα: + ταρινῶς Ἀρχιμανδρίτης τοῦ ἁγίου Σα[μου]. Πὰ τὸ σημεῖωμα αὐτὸ βλ. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Ἕνας ἄγνωστος κτήτορας...», ὁ. π.

15. HALKIN: 822 d· EHRHARD, III, 613 cum annot. 1.

16. HALKIN: 384 d· EHRHARD, III, 604⁵, 612, 622¹².

17. HALKIN: 369 h, 881 h· EHRHARD, III, 574¹⁵, 612.

18. HALKIN: 1906 p· EHRHARD, III, 248³⁸, 296, 563⁵⁴, 604⁹.

Ἡ ἐνότητα καὶ ἡ χρονολόγησις ἐνὸς «στρώματος»

Ὅπως ἀναφέραμε ἤδη, ἀνάμεσα στὴν ἐνότητα ποὺ παραδίδει τὸν βίο τοῦ Ἰλαρίωνος (φ. 69–91) καὶ στὰ ὁμιλητικὰ κείμενα (φ. 215–257) περιέχεται στὸν σαμιακὸ κώδικα νομικὴ ὕλη ποικίλης προέλευσης, γραμμένη σὲ χαρτὶ διαφόρων ἐποχῶν. Ἡ ὕλη ποὺ περιέχεται εἶναι σὲ κεφαλαιώδη περιγραφὴ ἢ ἀκόλουθη:

1. Μιὰ συλλογὴ νεαρῶν διαφόρων βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων καὶ κάποια ἀκόμα σύντομα νομικὰ κείμενα ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ περίοδο.

2. Νομοκανονικὴ ὕλη, ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ, σχετικὴ μὲ τὸ δίκαιο τοῦ γάμου καὶ ἄλλα συναφὴ θέματα.

3. Τὸ ἐγχειρίδιον τῆς πατριαρχικῆς Γραμματείας τοῦ 14ου αἰ. «Ἐκθεσις νέα» καὶ Τακτικά.

Ὅλη αὕτὴ ἡ ὕλη (1–3) εἶναι γραμμένη σὲ χαρτὶ ἰταλικῆς παραγωγῆς τῆς δευτέρης ἢ τρίτης δεκαετίας τοῦ 15ου αἰώνα: συναντοῦμε δύο ἐναλλασσόμενα ὕδατόσημα (α) μονόκερο (licorne), παρόμοιο μὲ Harlfinger 5a, χρονολογημένο στὸ 1422 καὶ (β) ψαλίδι (ciseaux), παρόμοιο μὲ Briquet 3681, χρονολογημένο στὸ 1419. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν γραφέα, μολονότι δὲν σώζεται κάποιον βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα ποὺ νὰ ἀποκαλύπτει τὴν ταυτότητά του καὶ δὲν ἔχουν, ὅσο γνωρίζω, τὰ φύλλα αὐτὰ τοῦ σαμιακοῦ κώδικα προσγραφεῖ σὲ κάποιον ἐπώνυμο γραφέα, θεωρῶ πιθανὸ νὰ ἔχουν γραφεῖ ἀπὸ τὸν Στέφανο Μηδεῖας. Παραγωγικὸς γραφέας τοῦ α' μισοῦ τοῦ 15ου αἰώνα¹⁹, στὸν ὁποῖο ἔχουν ἀποδοθεῖ ὡς τώρα δεκα-

19. Βλ. E. GAMILLSCHEG — D. HARLFINGER, *Repertorium der griechischen Ko-*

τέσσερα χειρόγραφα, άρχισε την σταδιοδρομία του ως ιερομόναχος στη μονή Προδρόμου – Πέτρας στην Κωνσταντινούπολη και ή αντιγραφική παραγωγή του δέν σταμάτησε ούτε την εποχή που έκλέχθηκε και διετέλεσε μητροπολίτης Μηδείας²⁰.

4. Άποφάσεις του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως του β' μισού του 15ου αιώνα γραμμένες σε χαρτί της εποχής· έχουμε έντοπίσει δύο ύδατόσημα: (α) βουνά (monts), παρόμοιο με Harlfinger 43, χρονολογημένο στο 1455 και (β) βαλλιστρίς (arbalète) έγγεγραμμένη σε κύκλο, παρόμοιο με Zonghi 518, χρονολογημένο στο 1467· ακόμα, έχουμε έντοπίσει την ταυτότητα δύο από τους γραφείς των κειμένων: τόν Δημήτριο, μέγα χαρτοφύλακα του Πατριαρχείου, και τόν Μανουήλ Κορίνθιο²¹.

5. Σε χαρτί του 16ου αιώνα έχουν απομνημονευθεί ρυθμίσεις που αποφασίστηκαν από την ίδια εκκλησιαστική άρχή τόν ίδιο αιώνα. Στα φύλλα αυτά συναντούμε ύδατόσημο άγκυρα (ancree), παρόμοιο με Briquet 569 χρονολογημένο στο 1595 αλλά και παρόμοιο με Harlfinger 78 χρονολογημένο στο 1560. Γραφείς των κειμένων αυτών είναι, για όσους λόγους θά ανάφέρουμε πιό κάτω, ό όφφικιάλιος του Πατριαρχείου Ίέραξ. Ίδιας ήλικίας χαρτί είναι και τά λευκά φύλλα που συναντούμε ανάμεσα στην ύλη αυτή.

Ή ποικίλης προέλευσης νομική αυτή ύλη απέκτησε κάποτε συνοχή, μιá συνάφεια την όποία μιs την ύποδεικνύει καταρχάς ένα έξωτερικό τεκμήριο, ή ένιαία άρίθμησή της. Άs παρακολουθήσουμε τó τεκμήριο αυτό —τό όποιο δέν έχει ως τώρα άξιοποιηθεί από την έρευνα.

Τό σαμιακό χειρόγραφο σώζει σήμερα δύο άριθμήσεις —μέ άραβικούς άριθμούς και οι δύο. Ή πρώτη, με μελάνι, έγινε στα τέλη

pisten 800 – 1600. 1. Grossbritannien. A. Verzeichnis der Kopisten, Βιέννη 1981, σ. 183–184, άρ. 366.

20. Βλ. πρόχειρα ΕΛΕΝΗ Δ. ΚΑΚΟΥΛΙΔΗ, «Ή βιβλιοθήκη της μονής Προδρόμου – Πέτρας στην Κωνσταντινούπολη», *Έλληνικά* 21 (1968), 26–29.

21. Βλ. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ό “Ιερός κώδιξ”* ..., σ. 58–60.

του 19ου αιώνα από τὸν Ἑπαμ. Σταματιάδη, ὅταν ὁ κώδικας βρισκόταν στὴ βιβλιοθήκη τῆς μονῆς τοῦ Τιμίου Σταυροῦ τῆς Σάμου²². Ἡ δευτέρη, μὲ μολύβι, ὁφείλεται στὸν Ἰωάννη Ἀναστασίου καὶ ἔγινε στὸν αἰῶνα μας, ἐνόψη τῆς περιγραφῆς τοῦ χειρογράφου κώδικα στὸν Κατάλογο χειρογράφων τῶν ἀποκεμένων στὴ Βιβλιοθήκη τῆς μητροπόλεως Σάμου καὶ Ἰκαρίας²³.

Υπάρχει ὥστόσο καὶ μιὰ ἄλλη ἀρίθμηση, μὲ ἐλληνικοὺς ἀριθμούς, ποὺ ἐμφανίζεται μόνο στὴν ἐνότητα μὲ τὴν νομικὴ ὕλη, βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ, καὶ τὴν ὁποία τὸ μαχαίρι τοῦ νεότερου σταχωτῆ δὲν ἔχει ἐξαφανίσει σὲ ὅλα τὰ σημεία. Παραθέτω, στὴν ἐπόμενη σελίδα, τρία δείγματα, ἀντλημένα ἀπὸ ὅλο τὸ εὔρος τῆς ἐνότητας —περιπτώσεις στίς ὁποῖες σώζονται ἀνέπαφοι οἱ ἐλληνικοὶ ἀριθμοί.

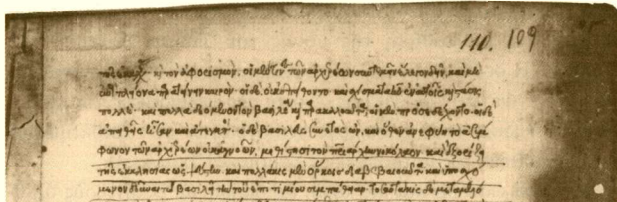
Υπάρχουν ὁμως καὶ πολλὲς ἄλλες περιπτώσεις στίς ὁποῖες διακρίνεται εἴτε ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀριθμοὺς εἴτε τμῆμα τους μόνο. Ὅτι ὁμως τὸ μαχαίρι τοῦ σταχωτῆ ἔκοψε ἀπὸ τὴν ἀρίθμηση μὲ ἐλληνικοὺς ἀριθμοὺς μποροῦμε νὰ τὸ ἀναπληρώσουμε, στίς περισσότερες περιπτώσεις, —ἀκόμα καὶ ἂν ἔχει κοπεῖ ὁλόκληρος ὁ ἀριθμός— συνδυάζοντας κωδικολογικὰ τεκμήρια (συγκρότηση τετραδίων κ.λπ.) μὲ τὴν συνέχεια ποὺ παρουσιάζει τὸ κείμενο τῶν ἔργων ποὺ παραδίδονται.

Πὰ παράδειγμα. Ἡ νομικὴ ὕλη ἀπὸ τὴν βυζαντινὴ ἐποχὴ εἶναι γραμμένη καταρχὴν σὲ τετράφυλλα τετράδια (4+4)²⁴. Ἐνα τέτοιο τετράδιο ἀρχίζει στὸ σημερινὸ φύλλο 110, φύλλο στὸ ὁποῖο διακρί-

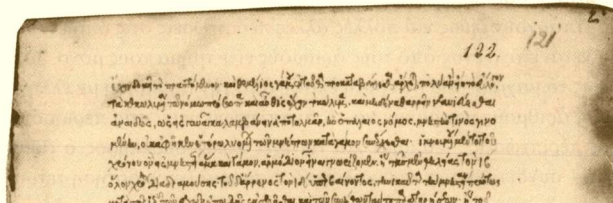
22. Βλ. ΕΠΑΜ. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, *Ἐκκλησιαστικά σύλλεκτα*, Σάμος 1891, στίς σ. 9–10 μιὰ κεφαλαιώδη περιγραφή τῶν περιεχομένων στὸν κώδικα καὶ στίς σ. 14–48 δημοσίευση κειμένων ποὺ ἀντλήσε ἀπὸ αὐτὸν τὸν κώδικα. Πὰ τὴν ἱστορία τοῦ χειρογράφου βλ. ὅσα ἀναφέρω ἐδῶ στὸ τέταρτο κεφάλαιο.

23. ΙΩ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Κατάλογος...*, ὁ.π.

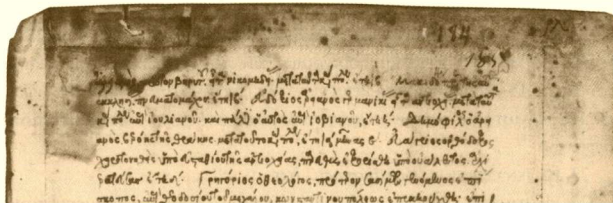
24. «Καταρχὴν» ἐπειδὴ, καθὼς μερικά φύλλα εἶναι στερεωμένα πάνω σὲ λωρίδες χαρτιοῦ γιὰ νὰ συγκρατηθοῦν, δὲν εἶναι δυνατό νὰ διαπιστωθεῖ πάντα ἡ συγκρότηση ὅλων τῶν τετραδίων.

Σάμος 12, φ. 110^r (τμήμα), επάνω δεξιά ο αριθμός: νγ.
 (Ο δεύτερος άραβικός αριθμός που διακρίνεται (109) είναι του Ίω. Ἀναστασίου
 θυμῶς πῶς ἐδὼ ἀκολουθοῦμε τὴν ἀρίθμηση Σταματιάδη (βλ. σημ. 5)).

Σάμος 12, φ. 122^r (τμήμα), επάνω δεξιά ο αριθμός: ξε'

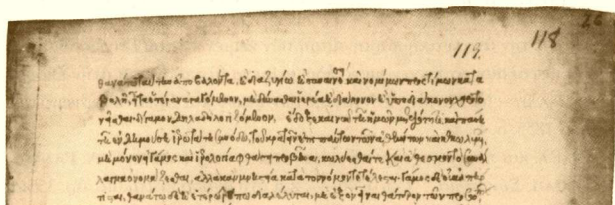
Σάμος 12, φ. 185^r (τμήμα), επάνω δεξιά ο αριθμός: ρλ'

νεται με εὐκρίνεια, ὅπως εἶδαμε στοὺς πανομοιότυπους, ὁ ἀριθμὸς νγ' ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἀρίθμηση. Μὲ ἄλλα λόγια στοὺς φ. νγ' ἀρχίζει ἕνα τετράδιον τὸ ὁποῖο θὰ πρέπει νὰ ὁλοκληρωνόταν στοὺς φ. ξ'. στοὺς ξα' θὰ πρέπει νὰ ἀρχίζει ἕνα ἄλλο πούν ὁλοκληρωνόταν στοὺς φ. ξη'. Ἄν λοιπὸν ἡ ἀρίθμηση ἦταν ἐνιαία, ἡ συγκρότηση τῶν δύο αὐτῶν τετραδίων πούν ἔχουμε πάρει ὡς παραδείγματα θὰ ἦταν ἡ ἀκόλουθη. (Ἀναπλάθω τὴν ἑλληνικὴ ἀρίθμηση πούν πρέπει νὰ εἶχαν τὰ φύλλα αὐτὰ καὶ γιὰ διευκόλυνση παραθέτω τὴν σημερινὴ με ἀραβικοὺς ἀριθμοὺς πούν ἔχουν στοὺς σαμακὸ κώδικα· με ἔντονα (bold) στοιχεῖα δηλώνω τοὺς σωζόμενους σήμερα ἑλληνικοὺς ἀριθμούς.)

νγ'	νδ'	νε'	νε'		νζ'	νη'	νθ'	ξ'
110	111	112	113		114	115	116	117

ξα'	ξβ'	ξγ'	ξδ'		ξε'	ξς'	ξζ'	ξη'
118	119	120	121		122	123	124	125

Πραγματικὰ στοὺς σημερινὸ φύλλο 119 διακρίνεται ὁ ἀριθμὸς ξβ' καὶ ὁ ξε' στοὺς φύλλο 122, ἀντιστοιχία πούν ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὸ κείμενο συνεχίζει ὁμαλὰ, χωρὶς χάσματα. Συγκεκριμένα, ἀπὸ τὸ verso τοῦ φ. 109, δηλαδή ἀπὸ τὸ τελευταῖο φύλλο τοῦ προηγούμενου τετραδίου, ἀρχίζει ἡ παράθεση κειμένων πούν σχετίζονται με τὸ ζήτημα πούν τάραξε τὶς σχέσεις κράτους καὶ ἐκκλησίας τὸν 10ο αἰ., τὸ ζήτημα δηλαδή τῆς τετραγαμίας τοῦ Λέο-

Σάμος 12, φ. 119^ρ (τμήμα), ἐπάνω δεξιὰ ὁ ἀριθμὸς: ξβ'

ντος και «ὁ τόμος τῆς ἐνώσεως» πού ἐκδόθηκε τὸ 920 ἐπὶ πατριαρχίας Νικολάου Μυστικοῦ, μὲ τὸν ὁποῖο ἔκλεινε τὸ θέμα καὶ ἀποκαθιστοῦσε τὶς ταραγμένες σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο φορέων τῆς βυζαντινῆς πολιτείας²⁵. Στὰ φύλλα 117 ὥς 118 παραδίδονται τὰ κείμενα «ἐπιστολῶν» πού ἀποδίδονται στὸν πατριάρχη Μιχαὴλ Κηρουλάριο —κείμενα γνωστὰ καὶ δημοσιευμένα²⁶, ὥστε μποροῦμε εὐκολὰ νὰ παρακολουθήσουμε τὴν ὁμαλὴ συνέχεια τοῦ κειμένου τους.

Στὰ ἐπόμενα δύο τετράδια, πού περιλαμβάνουν τὰ φύλλα ξθ' – ος' καὶ ος' – πδ' (φ. 126 – 146), δὲν σώζεται σχεδὸν κανένα ἴχνος ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ ἀρίθμηση. Ἡ συνέχεια ὅμως τοῦ κειμένου τῶν περιεχομένων ἔργων πείθει, καὶ ἐδῶ, ὅτι δὲν ἔχει ἐκπέσει κάποιο φύλλο: ἀπὸ τὸ φ. 125 ἀρχίζει ἡ παράθεση τοῦ κειμένου τῆς μελέτης περὶ γάμων τοῦ μητροπολίτη Κυζίκου Δημητρίου²⁷, κείμενο πού συνεχίζεται καὶ ὁλοκληρώνεται ὁμαλὰ στὸ φ. 129· στὸ φ. 132 πάλι ἀρχίζει ἡ παράθεση τοῦ Ὑπομνήματος τοῦ Εὐσταθίου πού τὸ κείμενό του συνεχίζεται κανονικά ὥς τὸ φ. 137, περνᾷ δηλαδὴ ὁμαλὰ στὸ ἐπόμενο τετράδιο.

Ἑλληνικὴ ἀρίθμηση ἐμφανίζεται καὶ πάλι στὸ φ. πζ', πού ἀποτελεῖ τμῆμα ἐνὸς τετραδίου πού ἡ συγκρότησή του εἶναι ἡ ἀκόλουθη:

πε'	πς'	πζ'	πη'		πθ'	ζ'	ζα'	ζβ'
142	143	144	145		146	147	148	149

Πραγματικά ὁ ἀριθμὸς πζ' διακρίνεται στὸ σημερινὸ φύλλο 144.

25. Βλ. τὴν ἀναλυτικὴ παρουσίαση τῶν κειμένων πού ἐπιχειροῦμε στὸ ὄγδο κεφάλαιο· τὸ περιεχόμενο ἐδῶ κείμενο βλ. πρόχειρα στὴν ἔκδοση Γ. Α. ΡΑΛΛΗ – Μ. ΠΟΤΛΗ, *Σύνταγμα τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων*, τ. 5, Ἀθήνα 1855, σ. 4 ἐπ.

26. Βλ. καὶ πάλι πρόχειρα τὸ κείμενό τους στὴν ἔκδοση Γ. Α. ΡΑΛΛΗ – Μ. ΠΟΤΛΗ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 46–47, καὶ στὸ ὄγδο κεφάλαιο, ἀρ. 35 καὶ 36, τὰ σχετικὰ μὲ τὴν φιλολογικὴ ταυτότητα τῶν κειμένων.

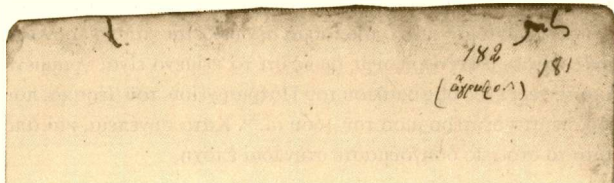
27. Γ. Α. ΡΑΛΛΗ – Μ. ΠΟΤΛΗ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 341–353.

Τὰ παραδείγματα βέβαια αὐτὰ μποροῦν νὰ πολλαπλασιαστοῦν καὶ νὰ δείξουν πὼς ἡ ἑλληνικὴ ἀρίθμηση συνεχιζόταν καταρχὴν σὲ ὅλα τὰ φύλλα τῆς ἐνότητος²⁸. Στὸ τελευταῖο πάντως σωζόμενο φύλλο τῆς μπορεῖ κανεὶς νὰ διακρίνει τμήματα μόνο τοῦ ἀριθμοῦ ρηδ' καὶ νὰ ὑποστηρίξει τὴν ἄποψη πὼς ἡ ἐνότητα περιεῖχε τουλάχιστον ἑκατὸν πενήντα τέσσερα φύλλα.

Τὸ ἐπόμενο ζητούμενο εἶναι πότε τέθηκε ἡ ἀρίθμηση· πότε, μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ποικίλης προέλευσης νομικὴ ὕλη ἀπέκτησε συνοχή. Ἡ ἀπάντηση εἶναι: τὸν 16ο αἰώνα. Τὴν ἀπάντηση τὴν θεμελιώνει τὸ γεγονός ὅτι τὴν ἴδια αὐτὴ ἀρίθμηση τὴν συναντοῦμε καὶ σὲ φύλλα τῶν ὁποίων τὸ χαρτὶ χρονολογεῖται στὸν 16ο αἰώνα. Ἴδου ἓνα παράδειγμα.

Τὸ σημερινὸ φ. 182 εἶναι λευκό. Τὸ ὕδατόσημό του μᾶς ἐπιτρέπει νὰ χρονολογήσουμε τὸ χαρτὶ στὸν 16ο αἰώνα. Σὲ αὐτὸ λοιπὸν τὸ φύλλο συναντοῦμε τὴν ἑλληνικὴ ἀρίθμηση ρκζ'. Ἀρίθμηση ἀπόλυτα ὁμαλὴ, ἀφοῦ στὸ φ. 181 βρίσκουμε τὸν ἀριθμὸ ρκς' καὶ στὰ φ. 184–187 τοὺς ἀριθμοὺς ρκθ' – ρλβ' ἀντίστοιχα.

Κατὰ συνέπεια, ἡ ἀρίθμηση ἔγινε, ἀφοῦ εἶχαν ἐνσωματωθεῖ τὰ φύλλα τοῦ 16ου αἰ.

Σάμος 12, φ. 182^ρ (τμήμα), ὅπου καὶ ὁ ἀριθμός: ρκζ'

28. Τὰ περισσότερα προβλήματα γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἑλληνικῆς ἀρίθμησης ἐπικεντρώνονται στὸ τέλος τῆς ἐνότητος, καθὼς τὰ τετράδια δὲν εἶναι συγκροτημένα μὲ ἀπόλυτη συνέπεια, κάποια ἐνδιάμεσα φύλλα ἔχουν ἐκπέσει, κυρίως ὁμως δὲν μποροῦμε νὰ ὑπολογίσουμε ποῦ ἀκριβῶς καὶ πὼς τελείωνε ἡ ἐνότητα ποὺ σήμερα στὸν σαμακὸ κώδικα εἶναι κολοβή.

Κοντά σὲ αὐτὸ τὸ τεκμήριο ποὺ μᾶς δίνει μιὰ σοβαρὴ ἔνδειξη γιὰ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἡ ἐνότητα ἀπέκτησε συνοχὴ καί, πιθανότατα, ἀριθμήθηκε, ὑπάρχει ἓνα ἀκόμα ποὺ μᾶς ὁδηγεῖ, καὶ αὐτό, στὸν 16ο αἰώνα.

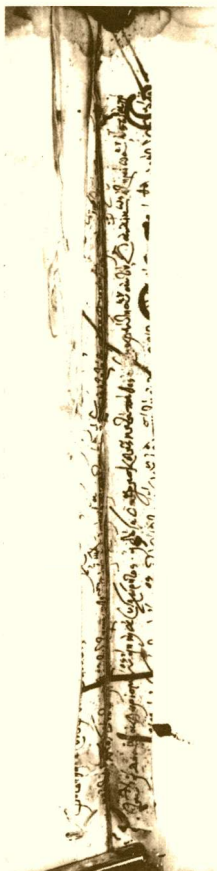
Τὰ τελευταῖα φύλλα τῆς ἐνότητας (φ. 193–195 & 197–209) εἶναι, ὅπως ἔχουμε δεῖξει ἄλλοῦ, φύλλα–σπαράγματα ἀπὸ τὸν «ἱερὸν κώδικα» τοῦ Πατριαρχείου τοῦ β' μισοῦ τοῦ 15ου αἰ.²⁹ Σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς λωρίδες χαρτιοῦ (onglet) ποὺ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ νὰ ἐπικολληθοῦν καὶ νὰ συγκρατηθοῦν κάποια ἀπὸ τὰ φύλλα τῆς ἐνότητας αὐτῆς διακρίνεται τμῆμα ἀπὸ ἓνα κείμενο. Μὲ δυσκολία μποροῦμε νὰ διαβάσουμε τὰ ἀκόλουθα:

... ἐγένετο πρόξενος τοῦ ζημωθῆναι τὸν Ἰωάννην ὡσεὶ ἄσπρα πεντακόσια, ὅθεν ὡς ἐζητήθη ἀποφαινόμεθα ... Ἰωάννης ... τὴν ... τούτων εἶδῃσιν ἀφωρισμένους εἶη καὶ ἀσυνχώρητος· εἰ δὲ γε ὁ Παρασκευὰς κατὰ πάθος ἐσνοκφάντησεν αὐτὸν καὶ ἀδίκως ἐξημίωσεν, ἔστω ἀπὸ | Θ(ε)οῦ ... ος ...

Εἶναι φανερὸ πὼς πρόκειται γιὰ τὶς τελευταῖες φράσεις ἐνὸς ἀφοριστικοῦ γραμματος· δεδομένου μάλιστα ὅτι στὸ τμῆμα αὐτὸ τοῦ χαρτιοῦ ἔχουν σωθεῖ ἴχνη μηνολογίου, ὀδηγοῦμαστε στὴν σκέψη ὅτι ἔχουμε μπροστὰ μας τὸ τμῆμα ἐνὸς πρωτότυπου ἐγγράφου. Στὸ σύντομο αὐτὸ ἀπόσπασμα δὲν σώζεται κάποιο χρονολογικὸ στίγμα, ἀναγνωρίζουμε ὅμως ὅτι τὸ κείμενο εἶναι γραμμένο ἀπὸ τὸ χέρι ἐνὸς ὀφφικιαλίου τοῦ Πατριαρχείου, τοῦ Ἱέρακα, ποὺ ἔδρασε στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 16ου αἰ.³⁰ Κατὰ συνέπεια, καὶ ἀπὸ αὐτὸ τὸ στοιχεῖο ὀδηγοῦμαστε στὴν ἴδια ἐποχὴ.

29. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ὁ “Ἱερὸς κώδιξ”*..., σ. 57–69.

30. Πὰ τὸν ὀφφικιαλίο αὐτὸν τοῦ Πατριαρχείου βλ. ὅσα ἀναφέρονται στὸ τέταρτο καὶ ἰδίως στὸ πέμπτο κεφάλαιο· στὸ τέταρτο κεφάλαιο βλ. καὶ τὴν ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα πὼς τμῆμα πρωτότυπου πατριαρχικοῦ ἀφοριστικοῦ ἐγγράφου χρησιμοποιήθηκε ὡς ongle.

Σάμος 12, τὸ onklet πὺ συγκρατοῦσε τὰ φ. 201 καὶ 202

“Ο,τι λείπει σήμερα
 από τὴν ἐνότητα ποὺ συγκροτήθηκε τὸν 16ο αἰ.

Ἀπὸ τὴ ὕλη ποὺ ἀριθμήθηκε καὶ ἀποτέλεσε τὸν 16ο αἰ. μία ἐνότητα σώζεται, ὅπως εἶδαμε, στὸν σαμιακὸ κώδικα ἓνα μεγάλο μέρος. Πρὶν ἀπὸ τὸ 1835 τὸ τμήμα αὐτὸ ἦταν ἀκόμα μεγαλύτερο. Τὸ ὄριο τοῦ 1835 συμπίπτει μὲ τὸ τέλος τοῦ δεύτερου ταξιδιοῦ ποὺ ἔκανε ὁ Κων. Μινωΐδης Μηνάς στὴν Ἀνατολὴ ὡς ἀπεσταλμένος τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως. Τότε, στὴν διάρκεια τῆς δεύτερης «ἀποστολῆς» του³¹, βρῆκε τὸν κώδικα στὴ μονὴ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ τῆς Σάμου καὶ ἀπέσπασε ἀπὸ τὴν ἐνότητα ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει εἴκοσι φύλλα. Μὲ τὰ εἴκοσι αὐτὰ φύλλα —προσθέτοντας ὅσα κείμενα εἶχε ἀντιγράψει ἀπὸ πατμιακοὺς κώδικες, κάποιες δικές του σημειώσεις καθὼς καὶ κάποιες ἄλλες «λεῖψες» του— συγκρότησε ἓναν κώδικα ποὺ τὸν ἀρίθμησε κατὰ σελίδες³². Ὁ κώδικας αὐτὸς περιῆλθε τελικὰ τὸ 1898 στὴν Bibliothèque nationale καὶ πῆρε τὸν ταξινο-

31. Πὰ τὸν Μινωΐδη Μηνά καὶ τὶς «ἀποστολές» του στὴν Ἀνατολὴ βλ. Η. ΟΜΟΝΤ, *Minoïde Mynas et ses missions en Orient (1840–1855)*... [«Extrait des Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres», τ. 40, Παρίσι 1916], 339–340· καὶ ὅσα γράφει παρουσιάζοντας τὴν παραπάνω μελέτη ὁ ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΛΑΜΠΡΟΣ, *Νέος Ἑλληνομνημῶν* 13 (1916), 369–373. Πὰ τὸν χρόνον ποὺ ἐπισκέφτηκε τὴ Σάμο βλ. καὶ Α. ΔΑΙΝ, «Les enquêtes de Minoïde Mynas dans les Bibliothèques grecques d'Asie Mineure (1845)», *X. Milletlerarasi Bizans tetkikleri Kongresi Tebligleri. Actes du X. congrès international d'études byzantines (Istanbul, 15 – 21.IX.1955)*, Κωνσταντινούπολη 1957, σ. 263–265.

32. Ὁ Μηνάς ἀρίθμησε ἀρχικὰ τὰ φύλλα ποὺ πῆρε ἀπὸ τὸν σαμιακὸ

μικρό ἀριθμὸ Suppl. gr. 1236. Τὰ «φύλλα» ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρουν ἀποτελοῦν τὶς σελίδες 173–206 καὶ 211–216 τοῦ παρισινοῦ κώδικα³³.

Ἐς σημειωθεῖ ὅτι τὸ μαχαίρι τοῦ σταχωτῆ, μολονότι μείωσε πολὺ τὰ λευκὰ περιθώρια τῶν φύλλων, ἄφησε σὲ δύο περιπτώσεις ἴχνη ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἀρίθμηση ποὺ ὑπῆρχε κάποτε στὰ φύλλα καὶ ποὺ προδίδει καὶ αὐτὴ τὴν προέλευσή τους: στὴ σελίδα 177 διακρίνεται καθαρὰ ὁ ἀριθμὸς ιθ', στὴ σελίδα 201 μέρος ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ λ' καὶ στὴ σελίδα 215 τμήμα καὶ πάλι ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ μ'. Πὰ τὰ ὑπόλοιπα φύλλα δὲν ὑπάρχει ἡ παραμικρὴ ἀμφιβολία ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὴν ἴδια ἐνότητα ποῦ, ὅπως εἶδαμε, συγκροτήθηκε τὸν 16ο αἰ., ἀποτελοῦν δηλαδὴ καὶ αὐτὰ ὀργανικὸ τμήμα τῶν σωζόμενων ῥεπειῶν τῆς.

Πρὶν περάσουμε στὴν προσπάθεια ἀποτίμησης ὅσων λείπουν ἀπὸ τὴν ἐνότητα αὐτὴ καὶ δὲν ἔχουν ἐντοπιστεῖ κάπου ἄλλου, εἶναι χρήσιμο νὰ σημειώσουμε ἐδῶ πὼς τρία φύλλα δὲν βρίσκονται στὴν ἴδια θέση ποῦ ἦταν, ὅταν συγκροτήθηκε ἡ ἐνότητα καὶ ἐγινε ἡ ἀρίθμησης τῆς μὲ ἑλληνικοὺς ἀριθμοὺς. Πρόκειται γιὰ τὰ φύλλα

κώδικα στὸ κάτω περιθώριο κατὰ φύλλα, ἀπὸ τὸ 1–20. Ὅταν ὁμως τὰ ἐνέταξε στὸν κώδικα ποῦ δημιούργησε, τὰ ἀρίθμηση κατὰ σελίδες, σημειώνοντας μὲ τὸ χέρι τοῦ μόνο τὸν ἀριθμὸ στὶς μονὲς σελίδες.

33. Τὸ χειρόγραφο ἔχει περιγραφεῖ βλ. CH. ASTRUC / M. – L. CONCASTY, *Le Supplément grec*, 3, Παρίσι 1960, σ. 411–414· βλ. τώρα τὴν περιγραφή, ἰδίως τῶν περιεχομένων στὰ φ. 173–216, καὶ στὸ *Repertorium der Handschriften des byzantinischen Rechts*, Teil I: *Die Handschriften des weltlichen Rechts*, Φραγκφούρτη 1995 [στὸ ἐξῆς: *RHBR*, I], ἀρ. 216, σ. 239. Πὰ τὴ μικρὴ ἱστορία τοῦ χειρογράφου, γιὰ τὸ πὼς αὐτό, μαζὶ μὲ ἄλλα, περιήλθαν στὴν Bibliothèque nationale βλ. ὅσα ἀναφέρει ὁ A. DAIN στὸν Πρόλογό του στὸ πιὸ πάνω ἔργο, σ. VI ἐπ. Ὁ συσχετισμὸς τῶν δύο χειρογράφων ἐγινε ἀπὸ μέλη τοῦ προγράμματος *Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte* τῆς Φραγκφούρτης. Βλ. ὅσα σχετικὰ ἀναφέρει ὁ ANDREAS SCHMINCK, «“Novellae extravagantes” Leons VI», *Subseciva Groningana* 4 (1990), 202 σημ. 52.

πού έχουν σήμερα στὸν σαμιακὸ κώδικα τοὺς ἀριθμοὺς 99, 100 καὶ 101. Εἶχαν παρατοποθετηθεῖ πάντως πρὶν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ., διότι ὁ Ἑπαμ. Σταματιάδης, πού μελέτησε καὶ ἀρίθμησε τὸν κώδικα τὸ 1891, σὲ αὐτὴ τὴ θέσῃ τὰ βρῆκε —καὶ γι' αὐτὸ τοὺς ἔδωσε αὐτὴν τὴν ἀρίθμηση. Πὰ ὅσους λόγους ὅμως θὰ ἀναφέρουμε ἀναλυτικὰ πῶς κάτω, ἡ θέσῃ τῶν φύλλων αὐτῶν —στὰ ὁποῖα δὲν διακρίνονται σήμερα ἔχνη ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ ἀρίθμηση— θὰ πρέπει νὰ ἦταν στὴν ἀρχή.

Ἄς ξαναγυρίσουμε τώρα στὸ ἐρώτημα, τί λείπει ἀπὸ τὴν ἐνότητα πού συγκροτήθηκε τὸν 16ο αἰ.

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ λείπουν δεκατέσσερα φύλλα. Ἰδοὺ γιατί.

Ὅπως διαπιστώσαμε, στὸ σημερινὸ φύλλο 110 τοῦ σαμιακοῦ κώδικα ἐντοπίζουμε τὸν ἀριθμὸ νγ' τῆς ἀρχικῆς ἀρίθμησης τῆς ἐνότητας· αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὑπῆρχαν πρὶν 52 φύλλα. Ἀπὸ αὐτά, ἓνα, τὸ μβ', ἔχει ἐκπέσει καὶ τρία πρέπει νὰ εἶναι τὰ σημερινὰ 99, 100 καὶ 101, τὰ παρατοποθετημένα φύλλα γιὰ τὰ ὁποῖα μιλήσαμε ἀμέσως πῶς πάνω. Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα σαράντα ἐννέα στὸν σαμιακὸ κώδικα σώζονται σήμερα δεκαπέντε φύλλα —φ. 92–98 καὶ 102–109— καὶ εἴκοσι ἀκόμη φύλλα στὸ παρισινὸ χειρόγραφο, ἐπειδὴ ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρῶτο μέρος τοῦ χειρογράφου προέρχονται τὰ φύλλα πού «ἀφαίρεσε» ὁ Μινωΐδης Μηνάς. Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι, ἂν προσθέσουμε στὰ φύλλα πού σώζονται σήμερα στὸν σαμιακὸ κώδικα (3+15) καὶ ὅσα εἶναι ἐνσωματωμένα στὸν παρισινὸ κώδικα (20), ἔχουμε ἓνα σύνολο τριάντα ὁκτώ· λείπουν δηλαδὴ δεκατέσσερα ἀκόμα φύλλα (52–38 (3 + 15 + 20)=14).

Στὸ δεύτερο ἐρώτημα, τί ἄραγε περιεῖχαν τὰ φύλλα πού ἔχουν ἐκπέσει, ἡ ἀπάντησις μπορεῖ νὰ δοθεῖ ὅταν ἔχουμε ὑπόψῃ μας τὴν φιλολογικὴ ταυτότητα ὧν σώζονται στὴν ἀρχὴ τῆς ἐνότητας.

Στὰ τρία παρατοποθετημένα φύλλα σώζονται τὰ ἀκόλουθα κείμενα, πού τὰ παρουσιάζω ἐδῶ σὲ κεφαλαιώδη περιγραφή:

Πολυχρόνιον

‘Ο όρισμός τοῦ πατριάρχου ἀπὸ τὴν «Ἐπαναγωγή» («Εἰσαγωγή»).

Ἔνα κεφάλαιο ἀπὸ τὸ «Πρόχειρον» σχετικὸ μὲ τὰ κωλύματα γάμου.

Μετρολογικά.

Μιά συλλογὴ ποινικῶν διατάξεων, ἀπὸ τὰ «Βασιλικά» κυρίως· καὶ

Τὸ ἔργο τοῦ Γεωργίου Φοβηνοῦ, «Περὶ ὑποβόλου».

Τὰ κείμενα αὐτά, μὲ τὴν ἴδια ἀκριβῶς σειρὰ, συνοδεύουν καὶ κλείνουν σὲ κάποια χειρόγραφα τὸ κείμενο τῆς «Ἐκθέσεως νέας». Πὰ παράδειγμα στὸν παρισινὸ κώδικα 1388³⁴. Τὸ ἴδιο συνέβαινε καὶ ἐδῶ· γὰρ τοὺς λόγους ὅμως ποὺ θὰ ἀναφέρουμε στὸ ἕκτο κεφάλαιο, ἀποσπάστηκαν καὶ τέθηκαν στὴν ἀρχὴ τῆς ἐνότητος ἀπὸ ἐκεῖνον ποῦ, τὸν 16ο αἰ., ἀνέλαβε νὰ τὴν συγκροτήσει. Τὸ κείμενο τῆς «Ἐκθέσεως νέας» πάντως παραδίδεται σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς ἐνότητος, ὥστε ἀπὸ αὐτὴν τὴν ὁμάδα τῶν κειμένων δὲν φαίνεται νὰ λείπει κάτι ἀπὸ τὴν ἀρχή. Ἴσως ὅμως λείπει ἀπὸ τὸ τέλος ἓνα ἀκόμα φύλλο, στὸ ὁποῖο ἦταν γραμμένα δύο ἀκόμα κείμενα ποῦ, σύμφωνα μὲ τὴ χειρόγραφη παράδοση, συνόδευαν καὶ αὐτὰ τὸ κείμενο τῆς «Ἐκθέσεως νέας». Πρόκειται γὰρ τὸ κείμενο τοῦ ὄρκου ἐνὸς ὑπαλλήλου, ἀντλημένο ἀπὸ τὰ «Βασιλικά» (6.3.50) καὶ τὰ «Περὶ κουράτωρος», ἀπὸ τὴν «Ἐκλογὴ τῶν Βασιλικῶν» (8.2.1.).

Πὰ τὰ ὑπόλοιπα δεκατέσσερα —ἢ δεκατρία ἂν δεχτοῦμε τὴν πιὸ πάνω ὑπόθεση—, μιὰ πρώτη ἔνδειξη μᾶς δίνει τὸ γεγονός πὼς τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ σωζόμενα κείμενα εἶναι ἀκέφαλο: ἀρχίζει μὲ τὸ τελευταῖο μέρος τῆς νεαρᾶς τοῦ Βασιλείου Β' «περὶ τῶν δυνατῶν ἀπὸ τῶν πενήτων ἐπικτωμένων» (Dölger 783). Εὐλόγο εἶναι νὰ υποθέσουμε ὅτι στὰ προηγούμενα φύλλα σωζόταν τὸ πρῶτο μέρος τοῦ κειμένου τῆς νεαρᾶς. Πρὶν ὅμως ἐπιδοθοῦμε σὲ ὑπολογισμοὺς γὰρ τὴν ἔκταση ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ καλύψει τὸ κείμενο τῆς νεαρᾶς αὐτῆς, εἶναι χρήσιμο νὰ δοῦμε συνολικὰ τὰ τῆς φιλολογικῆς ταυτότητα μᾶς σειρᾶς κειμένων νεαρῶν ποὺ σώζονται σήμε-

34. Τὰ κείμενα αὐτὰ παραδίδονται στὰ φ. 5^v-20^f. Στὸν παρισινὸ κώδικα σώζονται ἀκόμα τὸ ὑπόδειγμα ἐνὸς ὄρκου ὑποψήφιου κρατικοῦ ὑπαλλήλου καὶ τὰ περὶ κουράτωρος.

ρα στὸν παρισινὸ καὶ στὸν σαμμακὸ κώδικα.

Τὰ κείμενα ποὺ ἀκολουθοῦν τὴ νεαρὰ τοῦ Βασιλείου Β' εἶναι, σὲ κεφαλαϊώδη ἀναγραφὴ, τὰ ἀκόλουθα (Μὲ τὸ siglum P δηλώνω τὸν παρισινὸ κώδικα Suppl. gr. 1236, ποὺ εἶναι ἀριθμημένος κατὰ σελίδες, καὶ μὲ τὸ siglum Σ τὸν σαμμακὸ, ποὺ ἔχει ἀρίθμηση κατὰ φύλλα³⁵):

P σ. 173: τὸ τελευταῖο τμήμα νεαρᾶς τοῦ Βασιλείου Β' (Dölger 783).

P σ. 173–176: Νεαρὰ Νικηφόρου Β' (Dölger 699).

P σ. 176–177: Νεαρὰ Βασιλείου Β' (Dölger 772).

P σ. 177–179: Νεαρὰ Κωνσταντίνου Ζ' (Dölger 678).

P σ. 179–180: Νεαρὰ 110 Λέοντος Σ'.

P σ. 180–186: Νεαρὰ Μανουήλ Α' (Dölger 1465).

P σ. 187–192: Νεαρὰ Μανουήλ Α' (Dölger 1466).

P σ. 192–196: Νεαρὰ Μανουήλ Α' (Dölger 1467).

P σ. 197–198: Νεαρὰ Ἀλεξίου Α' (Dölger 1153q [1179]).

P σ. 198–203: Νεαρὰ Νικηφόρου Γ' (Dölger 1047).

P σ. 204–205: Νεαρὰ Μανουήλ Α' (Dölger 1426 [1397]).

P σ. 206: Εὐσταθίου Ρωμαίου, Περί ὑποβόλου.

Σ φ. 92: Περί κανστρεσίου καὶ παγανικοῦ πεκουλίου.

Ὅλη αὐτὴ ἡ ὕλη, χωρὶς κάποιο ἐμφανὲς ἐνοποιητικὸ στοιχεῖο σὲ πρώτη ἀνάγνωση, ἀποτελεῖ τὸ δεῦτερο καὶ τελευταῖο τμήμα τοῦ «Παραρτήματος Β'» ποὺ συνόδευε τὸ ἔργο «Μεγάλῃ Σύννοψις τῶν Βασιλικῶν». Δὲν ἔχει νομίζω νόημα νὰ μεταφέρουμε ἐδῶ τὰ σχετικὰ μὲ τὶς ἔρευνες ποὺ ἔγιναν καὶ θέμα εἶχαν τὴν χειρόγραφη παράδοση ποὺ γνώρισε ἡ Μεγάλῃ Σύννοψη τῶν Βασιλικῶν. Ὡς ἀναφέρουμε μόνο τὸ κύριο συμπέρασμα τῶν ἐρευνῶν τοῦ Νίκου

35. Πλὴ τὰ περιεχόμενα στὸν παρισινὸ κώδικα χρησιμοποιῶ τὴν συνοπτικὴ περιγραφὴ τῶν περιεχομένων του ποὺ δημοσιεύτηκε πρόσφατα στὸ *RHBR* I, ἀρ. 216, σ. 239 ἀναπροσαρμόζοντας τὴν ἀρίθμηση τῶν regesten σύμφωνα μὲ τὴ νεότερη ἔκδοση τοῦ δεύτερου τεύχους τοῦ ἔργου τοῦ DÖLGER ἀπὸ τὸν WIRTH (Μόναχο 1995).

Σβορώνου, ότι μετά τις αρχές του 10ου αἰ. ἔγιναν νεότερες «ἐκδόσεις» τῆς «Μεγάλης Συνόψεως τῶν Βασιλικῶν», στίς ὁποῖες προστέθηκαν τὰ κείμενα μιᾶς σειρᾶς νεαρῶν ὅπως καὶ κάποια ἀκόμα νομικά πονήματα³⁶. Ἀνάμεσα στὰ «Παραρτήματα» αὐτὰ πού ἔχουν καταταχθεῖ, ἀνάλογα μέ τὰ περιεχόμενά τους, σέ διάφορες κατηγορίες συγκαταλέγεται καὶ τὸ «Παράρτημα Β'».

Στὸ ἐρώτημα λοιπόν, ποιά ὕλη θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι περιεῖχαν τὰ φύλλα πού σήμερα λείπουν, ἢ πιὸ εὐλογη ἀπάντηση εἶναι πὼς περιεῖχαν κείμενα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ «Παραρτήματος Β'», καθὼς μάλιστα τὸ κείμενο τῆς πρώτης νεαρᾶς πού περιέχεται εἶναι ἀκέφαλο.

Συγκεκριμένα· τὸ Παράρτημα Β' περιεῖχε, σύμφωνα μέ τὸν κανόνα πού ἔχει σχηματιστεῖ ἀπὸ τὴ μελέτῃ τῆς χειρόγραφης παράδοσης του, καὶ τὰ ἀκόλουθα κείμενα πού προηγοῦνταν ὧσων περιγράψαμε πιὸ πάνω:

Νεαρὰ Ρωμανοῦ Α' (Dölger 628).

Νεαρὰ Κωνσταντίνου Ζ' (Dölger 656).

Νεαρὰ Κωνσταντίνου Ζ' (Dölger 673).

Νεαρὰ Νικηφόρου Β' (Dölger 720).

Νεαρὰ Κωνσταντίνου Ζ' (Dölger 676).

Νεαρὰ Κωνσταντίνου Ζ' (Dölger 677).

Νεαρὰ Κωνσταντίνου Ζ' (Dölger 674).

Νεαρὰ Κωνσταντίνου Ζ' (Dölger 675).

Νεαρὰ Ρωμανοῦ Α' (Dölger 595).

Νεαρὰ Ρωμανοῦ Β' (Dölger 691).

Νεαρὰ Νικηφόρου Β' (Dölger 712).

36. Βλ. Ν. SVORONOS, *La Synopsis major des Basiliques et ses appendices*, Παρίσι 1964, ὅπου καὶ ἡ προηγούμενη βιβλιογραφία γιὰ τὸ θέμα. Ὁ Σβορώνος καταγράφει ἔντεκα «ἐκδόσεις» πού ἔγιναν σέ διάστημα τριῶν αἰώνων (Στὸ ἴδιο, σ. 141 ἐπ. καὶ σ. 190–191). Στὰ χειρόγραφα πάντως στὰ ὁποῖα στήριξε τὰ συμπεράσματά του δὲν συμπεριλαμβάνεται ὁ σαμακὸς κώδικας.

[Καὶ ἀκόμη τὸ πρῶτο μέρος τῆς νεαρᾶς τοῦ Βασιλείου Β' (Dölger 783), δεδομένου ὅτι τὸ τελευταῖο παραδίδεται στὰ σωζόμενα φύλλα τῆς ἐνότητος.]

Στὸ πρακτικὸ ἐρώτημα, ἂν μποροῦσαν νὰ χωρέσουν ὅλα αὐτὰ τὰ κείμενα σὲ δεκατρία ἢ δεκατέσσερα φύλλα, ἔχουμε τὸ ἀκόλουθο συγκριτικὸ στοιχεῖο. Στὸν παρισινὸ κώδικα 1388 ὁ ὁποῖος περιέχει, μεταξὺ ἄλλων, στὰ φ. 323^r–384^v, καὶ τὸ Παράρτημα Β' στὴν Μεγάλῃ Σύνοψι τῶν Βασιλικῶν, γιὰ νὰ γραφοῦν ὅσα σώζονται στὴν ἐνότητά μας σὲ δεκαοκτὼ φύλλα χρειάστηκαν ἐκεῖ περισσότερα ἀπὸ τριάντα φύλλα (354^v–384^v). Κατὰ συνέπεια, τὰ περιεχόμενα στὰ ὑπόλοιπα τριάντα ἓνα θὰ ἀπαιτοῦσαν ἀνάλογο χῶρο, δηλαδὴ ἄλλα δεκαεννέα περίπου φύλλα. Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ ἀκέφαλο κείμενο τῆς νεαρᾶς τοῦ Βασιλείου Β' καθιστᾷ πολὺ πιθανὴ τὴν ὑπόθεσιν νὰ προηγοῦνταν στὴν ἀρχικὴ συγκρότησιν τῆς ἐνότητος κείμενα ποὺ συγκροτοῦσαν τὸ «Παράρτημα Β'» τῆς «Μεγάλῃς Συνόψεως τῶν Βασιλικῶν»· εἶναι ὅμως ἐξίσου πιθανὸ ὅτι τὸ περιεχόμενον «Παράρτημα Β'» ἦταν ἤδη τὸν 16ο αἰ. ἀκέφαλο ἀφοῦ, σύμφωνα μὲ τοὺς ὑπολογισμοὺς μας, δὲν ἦταν δυνατόν τὰ ἐλλείποντα κείμενα νὰ χωρέσουν σὲ δεκατρία ἢ δεκατέσσερα φύλλα. Δὲν μποροῦσαν ὅμως νὰ χωρέσουν οὔτε καὶ σὲ δεκαεπτὰ, ἂν ὑποθέσουμε ὅτι τὰ παραποποιηθέντα σήμερον τρία φύλλα ποὺ βρίσκονταν στὴν ἀρχὴ τῆς ἐνότητος εἶχαν, μαζὶ μὲ τὸν πίνακα τῶν περιεχομένων, μιὰ δική τους ἀρίθμηση —ὑπόθεσιν ποὺ θὰ δοῦμε ἀναλυτικὰ στὸ ἕκτο κεφάλαιο. Τὰ δεδομένα πάντως αὐτὰ μᾶς ἐπιβάλλουν νὰ θεωρήσουμε ἢ πὼς τὸ Παράρτημα ἦταν ἀκέφαλο ἢ πὼς ἔλειπαν, ἐνδιάμεσα, κάποια ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν νεαρῶν ποὺ τὸ συγκροτοῦσαν³⁷.

Τὰ χάσματα ποὺ ἐντοπίζονται σὲ κάποια κείμενα, καὶ ἄλλα ποὺ τὰ ὑποδεικνύει ἡ ἀσυνέχεια ποὺ παρουσιάζεται στὴν ἐλληνικὴ ἀρίθμηση, ἀποτελοῦν ἓνα ἀκόμα ἰσχυρὸ τεκμήριον γιὰ ὅσα ὑπῆρ-

37. Ὁ κώδικας 20 τοῦ Μουσείου Μπενάκη, ποὺ ἔχει διαστάσεις παρόμοιες μὲ τὸν δικό μας, προσφέρεται ὡς ἓνα ἄλλο συγκριτικὸ στοιχεῖο.

[illegible]

Σάμος 12, φ. 96^v

χαν όταν συγκροτήθηκε ή ένότητα και λείπουν σήμερα.

Ένα χάσμα έντοπίζεται στο Πασχάλιο πού άρχιζε στο verso του φύλλου μα΄ —τό σημειρινό φ. 96^v. Τήν ύπαρξη χάσματος τήν ύποδηλώνει τó γεγονός ότι ό πίνακας δέν ολοκληρώνεται στο φύλλο αυτό —χρειαζόταν άκόμα μία όψη για νά αναγραφούν όλες οι παράμετροι για τόν ύπολογισμό του Πάσχα—, ένω ή άσυνέχεια πού έντοπίζεται στην έλληνική άρίθμηση βεβαιώνει πώς τó φύλλο αυτό ύπήρχε και πώς άριθμήθηκε κανονικά, όταν συγκροτήθηκε ή ένότητα τόν 16ο αϊ. Συγκεκριμένα, ό πίνακας είναι άνάλογος μέ εκείνον πού παραθέτει ό Ματθαίος Βλάσταρης στο «Σύνταγμα κατά στοιχείον», πίνακας πού καταλαμβάνει δύο όψεις. Άνάλογος ήταν και ό πίνακας πού ύπήρχε στο δικό μας χειρόγραφο, από τó όποίο όμως έξέπεσε ένα φύλλο πού παρέδιδε τή δεύτερη και τελευταία του όψη. Τó verso του φύλλου πού έξέπεσε ή ήταν λευκό ή παρέδιδε πιθανότατα και αυτό κείμενα σχετικά μέ τόν ύπολογισμό του χρόνου.

Ένα δεύτερο χάσμα έντοπίζεται μεταξύ τών φύλλων 180 και 181. Πρόκειται για ένα χάσμα δύο φύλλων, πού τήν ύπαρξή του τήν ύποδηλώνει ή σωζόμενη έλληνική άρίθμηση. Συγκεκριμένα, στο φ. 179 ύπάρχει ό άριθμός ρκβ΄, στο φ. 180 διακρίνουμε τόν άριθμό ρκ[γ], στο φ. 181 τόν άριθμό ρκ[ς] ένω στο φ. 182 διακρίνεται καθαρά ό άριθμός ρκζ΄. Κατά συνέπεια, μέ βάση τήν έλληνική άρίθμηση λείπουν δύο φύλλα, τά ρκδ΄ και ρκε΄, πού αφαιρέθηκαν πιθανότατα από τó μέσον του τετραδίου πού είχε δημιουργηθεί. Όσον άφορά τά περιεχόμενα στα δύο αυτά φύλλα, είναι πιθανόν νά περιείχαν τήν Notitia άρ. 12. Ό χῶρος ήταν άρκετός για νά δεχτεί τó σχετικά σύντομο κείμενό της, αλλά και ή θέση είναι πιθανή, άφου από τó φύλλο ριβ^v —τό σημειρινό 169^v— άρχίζει ή παράθεση και άλλων Τακτικῶν τῆς Έκκλησίας³⁸.

Άντίθετα δέν μπορούμε νά συνυπολογίσουμε στα χαμένα μετά τó 1564 φύλλα τῆς ένότητας τά χάσματα εκείνα πού ύπήρχαν στα έξ

38. Ένα άκόμα τεκμήριο πού πηγάζει από πατριαρχικό γράμμα τῆς εποχῆς, βλ. στο ένατο κεφάλαιο.

ὧν τὴν συνθέσαν χειρόγραφα, πρὶν δηλαδή συγκροτηθεῖ σὲ ἐνιαῖο σῶμα. Πὰ παράδειγμα, στὸ verso τοῦ φ. ρλβ' —τοῦ σημερινοῦ φ. 187— ἀρχίζει νὰ παραδίδεται ἡ συνοδικὴ ἀπόφασις τῆς 24ης Φεβρουαρίου 1197, ἐπὶ Γεωργίου Ξιφιλίνου, σχετικὰ μὲ τὰ δικαιώματα τῶν ἐπισκόπων στίς ἐπαρχίες τους³⁹. Τὸ κείμενο ὁμως εἶναι κολοβό, καθὼς τὸ φύλλο ποὺ περιεῖχε τὴ συνέχειά του δὲν σώζεται⁴⁰. Κολοβὸ ὁμως ἦταν καὶ τὴν ἐποχὴ ποὺ συγκροτήθηκε ἡ ἐνότητα, ἀφοῦ ἡ ἑλληνικὴ ἀρίθμηση ποὺ τέθηκε τότε συνεχίζεται κανονικά.

Συμπέρασμα· ἂν ἡ ἐνότητα περιεῖχε ἑκατὸν πενήντα τέσσερα φύλλα —τόσα μπορέσαμε νὰ μετρήσουμε μὲ ἀσφάλεια ὡς τὸ σημερινὸ φ. 209 στὸ προηγούμενο κεφάλαιο—, ἀπὸ αὐτὰ λείπουν σήμερα δεκαεπτὰ φύλλα: δεκατέσσερα φύλλα στὴν ἀρχὴ καὶ τρία ἀπὸ ἐνδιάμεσα χάρσατα.

Στὸ εὐλόγο ὥστόσο ἐρώτημα, ἂν ἡ ἐνότητα ὁλοκληρωνόταν στὸ φ. ρνδ' — στὸ σημερινὸ 209— ἢ, ἂν ὄχι, τί ἄλλο περιεῖχε, δὲν μποροῦμε νὰ ἀπαντήσουμε μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα. Στοιχεῖα ὥστόσο ποὺ προκύπτουν ἀπὸ ἓνα βιβλίο ποὺ τυπώθηκε στὴ Βενετία τὸν Ἰούνιο τοῦ 1564 μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ συγκροτήσουμε μιὰ ὑπόθεσις γιὰ τὴν ὕλη ποὺ πιθανὸν ὑπῆρχε στὸ τέλος τῆς ἐνότητας.

Τὸ βιβλίο ποὺ περιέχει τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἔχει τὴν ἐπιγραφὴ: *Περὶ τῶν τῆς συγγενείας βαθμῶν συνοπτικὴ συλλογὴ ἐκ διαφορῶν, συντεθεῖσα παρὰ Ζαχαρίου ἱερέως Σκορδυλίου κρητὸς τοῦ ἐπονομαζομένου Μαραφαρᾶ, καὶ ἐπιτρόπου τοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυρίου Ἰωάσαφ*⁴¹. Αὐτὸς ποὺ ἐπιμελήθηκε τὴ «συλλογὴ», ὁ Ζαχαρίας Σκορδυλῆς, εἶναι πρό-

39. Πρόκειται γιὰ τὴν πράξιν ποὺ περιγράφεται στὴν regeste GRUMEL/DARROUZÈS 1185. Βλ. περισσότερα στοιχεῖα στὸ δγδοο κεφάλαιο, ἀρ. 95.

40. Παραδίδονται μόνο οἱ πρῶτοι δεκαεῖς στίχοι τῆς ἔκδοσης τοῦ κειμένου ἀπὸ τοὺς ΡΑΛΛΗ – ΠΟΤΛΗ, *Σύνταγμα...*, 5, σ. 101.

41. Ἀντιγράφω τὰ κύρια στοιχεῖα ἀπὸ τὴ σελίδα τίτλου ἐνὸς ἀντιτύπου τῆς πρώτης ἔκδοσης τοῦ ἔργου ποὺ βρίσκεται σήμερον στὴ Βοδλιεανὴ Βιβλιοθήκην, βλ. Θ. Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1466*

σωπο γνωστό στα γράμματα του 16ου αϊ. ως συγγραφέας, κωδικογράφος, συλλογέας αρχαίων επιγραφών και εκδότης κεμένων⁴². Καταγόταν από την Κρήτη· περί το 1558 ήταν ιερέας και είχε το όφφικιο του σκευοφύλακος στην εκκλησία της Κυδωνίας, ενώ από το 1562 τον βρίσκουμε στη Βενετία όπου δημοσιεύει διάφορα βιβλία⁴³. Η ιδιότητα που αὐτάρεσκα σημειώνει στον τίτλο του βιβλίου του, «ἐπίτροπος τοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυρίου Ἰωάσαφ» —τίτλο που τὸν διατηρεῖ στην επιγραφή βιβλίων του καὶ μετὰ τὴν καθαίρεση, τὸν Ἰανουάριο τοῦ

ci.—1800), τ. 2, Ἀθήνα 1986, σ. 392, ἀρ. *1005. Ἄλλο ἀντίτυπο εἶχε ἐντοπίσει ὁ Ἐμ. LEGRAND, *Bibliographie Hellénique... aux XVe et XVIe siècles*, τ. 2, Παρίσι 1885, σ. 1–3, ἀρ. 142, στὴν Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη. Τὸ πῶνιμα αὐτὸ δὲν ἔχει, ὅσο γνωρίζω, μελετηθεῖ συστηματικὰ ἀπὸ κάποιον ἱστορικὸ τοῦ δικαίου.

42. Σύμφωνα μὲ τοὺς χαρακτηρισμοὺς τοῦ Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, «Ἐπισκοπὴ καὶ ἐπίσκοποι Κυδωνίας (Ἀγίας, Κυδωνίας (καὶ Κισάμου) καὶ Ἀποκορώνου)», *Κρητικὰ Χρονικά* 11 (1957), 35–36. Τὰ τεκμήρια τῶν δημοσιευμένων φιλολογικῶν του ἐπιδόσεων ἔχουν περιγραφεῖ ἀπὸ τὸν Ἐμ. LEGRAND, *Bibliographie Hellénique...*, τ. 1 (Παρίσι 1885), σ. 314–320 καὶ τ. 2, σ. 1–3, 51–52, 88, ὅπως καὶ ἀπὸ τὸν Θ. Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία...*, τ. 1, Ἀθήνα 1984, σ. 398 καὶ τ. 2, Ἀθήνα 1986, σ. 81 καὶ 392. Πὰ τίς κωδικολογικὲς του ἐνασχολήσεις βλ. MARIE VOGEL – VICTOR GARDTHAUSEN, *Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance*, Λιψία 1909, σ. 126 καὶ Χ. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ, «Ἑλληνες κωδικογράφοι τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως», *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* 8–9 (1958–1959), 107. Πὰ τὴ συλλογὴ ἐπιγραφικοῦ ὕλικου βλ. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, «Σημειώματα περὶ ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν ἐν μεσαιωνικοῖς κώδιξι καὶ χειρογράφοις συλλογαῖς ἑσπερίων λογίων», *Νέος Ἑλληνομνήμων* 2 (1905), 32–36 καὶ τίς παρατηρήσεις τοῦ Αθ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ–ΚΕΡΑΜΕΩΣ, ποὺ δημοσιεύτηκαν στὸν *Νέον Ἑλληνομνήμονα* 3 (1906), 487 μὲ τὸν τίτλο «Ἡ ἐπιγραφικὴ συλλογὴ τοῦ Ζαχαρίου Σκορδυλίου».

43. Βλ. πρόχειρα μὰ συγκεντρωτικὴ παρουσίαση τῆς παραγωγῆς του, ὅπως τὴν ἀναγράφει ὁ Θ. Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία...*, τ. 1, σ. 398.

1565, τοῦ Ἰωάσαφ—, ἀναφέρεται πιθανότατα στοῦ γεγονότος ὅτι τὸ 1558/1559 εἶχε ὀνομαστεῖ πατριαρχικός ἔξαρχος καὶ εἶχε σταλεῖ μὲ τὴν ιδιότητα αὐτὴ στὴ Νάξο⁴⁴.

Στὴ συλλογὴ λοιπὸν ποὺ δημοσίευσε ὁ Ζαχαρίας Σκορδύλης συγκέντρωσε ὕλικό σχετικὸ μὲ τὸ θέμα τῆς συγγένειας καὶ τῶν κωλυμάτων γάμου ἀπὸ τὴν βυζαντινὴ ἐποχὴ: κανόνες συνόδων, ἀποσπάσματα ἀπὸ νεαρὲς βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, πατριαρχικὲς ἀποφάσεις, γνωμοδοτήσεις, ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν «Ἐξάβιβλον» τοῦ Ἀρμενόπουλου καὶ τὸ «Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον» τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη, κ.λπ. Ὑλικὸ πολὺ χρήσιμο γιὰ τὴ συλλογὴ του, τὸ ὁποῖο ὅμως δὲν ἦταν, καταρχήν, ἀγνωστο, ἀφοῦ εἶχε ἤδη γνωρίσει μὴ σημαντικὴ χειρόγραφη παράδοση—ἐνῶ κάποια ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτὰ εἶχαν ἤδη τυπωθεῖ⁴⁵. Δημοσίευσε ὅμως καὶ τέσσερα κείμενα ἀπὸ τὴν μεταβυζαντινὴ περίοδο ποὺ δὲν εἶχαν τὴν ἴδια διάδοση: α) τὸ πόνημα τοῦ μεγάλου χαρτοφύλακος τοῦ Πατριαρχείου, ἐπὶ Ἱερεμία Α', Μανουὴλ Ξανθινοῦ, «Ἐκθεσις περὶ κεκωλυμένων καὶ ἀκωλύτων γάμων» ποὺ συντάχθηκε τὸ 1528/1529· β) ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ ἓνα πατριαρχικὸ γράμμα τοῦ Διονυσίου Β', «γεγονὸς κατὰ μῆνα σεπτέμβριον, ἰνδικτιῶνος ε'»· γ) ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ ἄλλο γράμμα τοῦ ἴδιου πατριάρχου, τὸ ὁποῖο ἐγινε «κατὰ μῆνα

44. «Κατὰ τὸ ἔτος ζξξ' ἰνδ. β'» προοδιορίζεται σὲ πατριαρχικὸ γράμμα τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1605 ποὺ σώζει τὴ σχετικὴ πληροφορία. Τὸ κείμενο τοῦ γράμματος παραδίδεται ἀπὸ τὴ «Νομικὴ Συναγωγὴ» τοῦ Δοσιθέου καὶ ἔχει δημοσιευτεῖ ἀπὸ τὸν ΠΕΡ. Γ. ΖΕΡΑΕΝΤΗ, *Γράμματα τῶν τελευταίων Φραγκῶν δονκῶν τοῦ Αἰγαίου πελάγους...*, Ἐρμούπολη 1924, σ. 78· βλ. σχετικὰ Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ – Π. Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ, *Ἡ Νομικὴ Συναγωγὴ τοῦ Δοσιθέου. Μία πηγὴ καὶ ἓνα τεκμήριο*, τ. 1, Ἀθήνα 1987, ἀρ. 408, σ. 235–236.

45. Ἡ «Ἐξάβιβλος» γιὰ παράδειγμα εἶχε γνωρίσει δύο ἐκδόσεις: ἡ πρώτη, ἡ editio princeps, πραγματοποιήθηκε στὸ Παρίσι τὸ 1540 καὶ ἡ δευτέρη στὴ Γενεύη τὸ 1587· βλ. πρόχειρα τὶς σχετικὲς πληροφορίες στὴν Εἰσαγωγὴ τοῦ Κ. Γ. ΠΙΤΣΑΚΗ στὴν ἐπανέκδοση τῆς *Ἐξαβίβλου*, Ἀθήνα 1971, σ. ξβ'–ξγ'.

Ιούνιον, ἰνδικτιῶνος θ'» καὶ δ) εὐρύτατα ἀποσπάσματα «ἐκ τινος γράμματος τοῦ παναγιωτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰωάσαφ, ἄχρι τοῦ νῦν προνοία Θεοῦ ἰθύνοντος τοὺς οἰκάκας τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐκκλησίας, γεγονότος κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον, ἰνδικτιῶνος δ'ης, τοῦ .αφξ' [1560] ἔτους». Καὶ τὰ τρία αὐτὰ γράμματα θέμα εἶχαν τὸ δίκαιο τοῦ γάμου.

Ἄς ἀρχίσουμε ἀπὸ τὸ τελευταῖο ἀπὸ τὰ κείμενα ποὺ δημοσιεύει στὴ συλλογὴ τοῦ ὁ Σκορδύλης⁴⁶, κείμενο τὸ ὁποῖο εἶναι πλησιέστερο στὴν ἐποχὴ τοῦ καὶ ἀνατρέπει σὲ κάποιο πατριαρχικό γράμμα τοῦ Ἰωάσαφ Β' τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1560. Τὸ πλήρες κείμενο τοῦ γράμματος θὰ καταχωρίστηκε ἀσφαλῶς στὸν ἱερὸ κώδικα τοῦ Πατριαρχείου καὶ ἀντίγραφά τοῦ θὰ στάλθηκαν πιθανότατα στὶς ὑποκείμενες στὴν Κωνσταντινούπολιν ἐκκλησιαστικὲς περιφέρειες. Ὁ Σκορδύλης ὁμως δὲν δημοσιεύει τὸ πλήρες κείμενο τοῦ γράμματος ἀλλὰ τὰ κύρια σημεῖα τοῦ ἔτσι ὅπως τὰ εἶχε καταχωρίσει —ὅπως θὰ διαπιστώσουμε στὸ ἀμέσως ἐπόμενο κεφάλαιο— ὁ μέγας λογοθέτης τοῦ Πατριαρχείου Ἰέραξ σὲ κάποιο λευκὸ φύλλο τῆς ἐνότητος ποὺ μελετοῦμε⁴⁷. Κατὰ συνέπεια μποροῦμε βάσιμα νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Σκορδύλης, ποὺ δὲν φαίνεται νὰ ἐπισκέφθηκε ποτὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν, μετὰ τουλάχιστον τὸ 1560, εἶχε κάποιον στὸ Πατριαρχεῖο ποὺ τοῦ προμήθευσε ὑλικὸ χρήσιμο γιὰ τὴν ὑπὸ ἔκδοσιν συλλογὴ τοῦ ὑλικὸ προφανῶς ἀντλημένο ἀπὸ τὴν ἐνότητα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ. Τὸ πρόσωπο αὐτὸ εἶναι πιθανὸ νὰ ἦταν ὁ δεῦτερος πατριαρχικὸς ἑξαρχος ποὺ μαζὶ ἐπισκέφτηκαν τὴ Νάξο τὸ 1558/1559: ὁ «ἱερομόναχος Δαβίδος καὶ ἐφημέριος τῆς τοῦ Χριστοῦ μεγάλης Ἐκκλησίας»⁴⁸. Ἀπὸ τὴν πηγὴ αὕτῃ φαίνεται

46. Στὰ φ. 23^v-24^v (χ. ἀ.) ἢ στὶς σ. 48-50 (χ. ἀ.).

47. Κάποιες διαφορὲς ποὺ ἐντοπίζονται στὰ δύο κείμενα δὲν εἶναι ἱκανεὲς νὰ ὀδηγήσουν στὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἀνάγονται σὲ διαφορετικὲς πηγές.

48. ΠΕΡ. Γ. ΖΕΡΛΕΝΤΗ, *Γράμματα...*, σ. 78. Σύμφωνα μὲ τὸ κείμενο τοῦ πατριαρχικοῦ γράμματος εἶχαν καὶ οἱ δύο χαρακτηριστεῖ «ἑξαρχοὶ τῆς Ἀσπρῆς θαλάσσης», τοῦ Αἰγαίου δηλαδὴ πελάγους, καὶ μὲ τὴν ιδιότητα αὐτὴ εἶχαν ἀποσταλεῖ στὴ Νάξο.

πιθανό νά προμηθεύτηκε ὁ Ζαχαρίας Σκορδύλης τὸ κείμενο τοῦ γράμματος τοῦ Ἰωάσαφ, τὸ ὁποῖο δημοσίευσε τὸν Ἰούνιο τοῦ 1564 στὴ Βενετία.

Τὸ θέμα πού τίθεται εἶναι μήπως καὶ τὰ ἄλλα μεταβυζαντινὰ κείμενα, πού βρίσκονται στὴ συλλογὴ του καὶ δὲν τὰ συναντοῦμε στὰ σωζόμενα τμήματα τῆς ἐνότητος, τὰ ἀντλήσε ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχεται καὶ τὸ κείμενο τοῦ γράμματος τοῦ Ἰωάσαφ. Μὲ ἄλλα λόγια, μήπως τὸ βιβλίον τοῦ Ζαχαρία Σκορδύλη ἀποτελεῖ ἓναν ἔμμεσο μάρτυρα καὶ κάποιων ἄλλων κειμένων πού ὑπῆρχαν στὴν ἐνότητα, μετὰ τὸ σημερινὸ φ. 154, καὶ ἐξέπεσαν. Εἶναι μιὰ ὑπόθεση πού τὴν θεωρῶ πιθανή.

Τὰ σχετικὰ μὲ τὸ γράμμα τοῦ Ἰωάσαφ θὰ παρουσιαστοῦν στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο, καθὼς ὅπως εἴπαμε σώζεται ἢ καταχρώσῃ του ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ ὀφφικιαλίου τοῦ Πατριαρχείου Ἰέρακα. Στὰ γράμματα ὅμως τοῦ Διονυσίου πρέπει νὰ σταθοῦμε ἐδῶ, καθὼς ὅσα δημοσίευσε ὁ Ζαχαρίας Σκορδύλης εἶναι, ὅσο γνωρίζω, οἱ μοναδικοὶ μάρτυρες τῶν πράξεων αὐτῶν τοῦ Διονυσίου⁴⁹. Ἄς διαβάσουμε πρῶτα ὅ,τι δημοσιεύτηκε τὸ 1564.

Μέρος ἕκ τινος γράμματος πατριαρχικοῦ τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει γενομένου κυρίου Διονυσίου γεγονότος κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον, ἰνδικτιῶνος ε'.

Ἔτι δέ γε καὶ ἄλλα τινὰ μυρίων παρανομιῶν ἀνάμεσα γινόμενα, καὶ καινοτομίαι πρὸς τούτοις ἐκκλησιαστικά, οὐδόλως τῆς οἰασοῦν ἐπιδιορθώσεως ἔτυχον, καίτοι γε καὶ ἐτέρας πατριαρχικῆς γραφῆς τοῦ προκεκοιμημένου ὁσῶς ἀεμνήστον πατριάρχον κυρίου Ἱερεμίου, ἔνεκεν τούτου ἐπιγενομένης, ἤγουν τῆς τοῦ θείου βαπτίσματος ἀναδοχῆς, καὶ διακατεχομένης αὐτόθι εἰς ἔκκαψιν παντελῶς τῶν ἀθεμίτων καὶ παραλόγων αὐτῶν γε παρανομωτάτων ἐθῶν καὶ τάξεων.

Ἐτερον μέρος ἐξ ἄλλων γράμματος τοῦ αὐτοῦ πατριάρχον κυρίου

49. Τὰ γράμματα τοῦ Διονυσίου στὰ φ. 21^v–22^r (χ. ἁ.) ἢ στίς σ. 44–45 (χ. ἁ.) καὶ φ. 22^r (χ. ἁ.) ἢ στή σ. 45 (χ. ἁ.).

Διονυσίου γεγονότος κατὰ μῆνα ἰούνιον, ἰνδικτ. θ'.

Ἐάσατε τὰς μακρὰς καὶ κακὰς συνηθείας, αἷς ἔχουσι τινὲς τῶν αὐτόθι χριστιανῶν, τοὺς πλείους γίνεσθαι ἀναδόχους ἐν ἐνὶ νηπίῳ βαπτιζομένῳ ἐπεὶ περὶ τούτου ἀφορισμὸν ἄλλτον καὶ τόμον συνοδικὸν ἀποστεῖλαι μέλομεν ἐν ὀλίγῳ, κατὰ τῶν τὰ τοιαῦτα τολμώντων, εἴπερ ἂν τῆς τοιαύτης παραλόγου πράξεως οὐκ ἀφίστανται.

Ὅτι δεῖ τοὺς ἱερεῖς ὁρᾶν ἀκριβῶς τοὺς μέλλοντας στεφανωθῆναι εἴπερ εἰσὶ κατὰ τοὺς θεῖους νόμους καὶ κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν, ἥγουν τὸν [= τοὺς] μὲν ἄνδρας, ὑπερβαίνειν τὸν ἰδ' χρόνον, τὰς δὲ γυναῖκας, τὸν ἰβ'.

Τὸ ὅτι πρόκειται γιὰ γράμματα τοῦ πατριάρχου Διονυσίου Β' καὶ ὄχι τοῦ Διονυσίου Α' ἐξάγεται εὐκόλα ἀπὸ ἑνα ἐσωτερικὸ τεκμήριο, ποὺ σώζεται στὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ κείμενα, καθὼς γίνεται λόγος «[περὶ] ἐτέρας πατριαρχικῆς γραφῆς τοῦ προκεκοιμημένου ὁσὶως ἀειμνήστου πατριάρχου κυρίου Ἱερεμίου». Πρὶν ἀπὸ τὸν Διονύσιο Α' δὲν ὑπῆρξε φυσικὰ ἄλλος πατριάρχης μὲ τὸ ὄνομα αὐτό, ἐνῶ πρὶν ἀπὸ τὸν Διονύσιο Β' ἔχουμε τὴν πατριαρχία τοῦ Ἱερεμίου Α' (1522–1546), τεκμήριο ποὺ μᾶς βοηθᾷ στὴν ταύτιση καὶ τοῦ δευτέρου κειμένου, καθὼς αὐτὸ χαρακτηρίζεται, ὅπως διαβάσαμε, ὡς γράμμα «τοῦ αὐτοῦ πατριάρχου κυρίου Διονυσίου».

Τὰ κείμενα δὲν χρονολογοῦνται πλήρως, καθὼς ἀναφέρεται μόνο ὁ μῆνας καὶ ἡ ἰνδικτιών· καὶ τὸ δεύτερο ποὺ ἔχουμε νὰ κάνουμε εἶναι νὰ συμπληρώσουμε ὅσα στοιχεῖα λείπουν.

Τὸ πρῶτο γράμμα χρονολογεῖται στὸν Σεπτέμβριο τῆς εἰς ἰνδικτιώνας καὶ τὸ ἄλλο στὸν Ἰούνιο τῆς θῆς ἰνδικτιώνας. Στὴ διάρκεια τῆς δεκάχρονης πατριαρχίας τοῦ Διονυσίου (17 Ἀπριλίου 1546 – Ἰούλιος 1556) ἡ εἰς ἰνδικτιών ἄρχισε τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1546 καὶ ἡ θῆ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1550. Μποροῦμε κατὰ συνέπεια νὰ θεωρήσουμε ὅτι τὸ πρῶτο γράμμα συντάχθηκε τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1546 καὶ τὸ δεύτερο τὸν Ἰούνιο τοῦ 1551.

Ἀπὸ τὴν πατριαρχία τοῦ Διονυσίου Β' ἔχουν καταγραφεῖ δύο μόνο μνεῖες ἀποφάσεών του σχετικῶν μὲ τὸ δίκαιο τοῦ γάμου: ἡ

πρώτη ἀναφερόταν σὲ μιὰ συνοδικὴ ἀπόφαση ἐπὶ Μητροφάνους Γ' τοῦ 1580⁵⁰ καὶ μιὰ δεύτερη —τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ 1554— παραδίδεται ἀπὸ ὕστερα ἀντίγραφα τοῦ Νομοκάνονα τοῦ Μανουήλ Μαλαξοῦ⁵¹. Τὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ δύο γράμματα τοῦ Διονυσίου, τοῦ 1546 καὶ τοῦ 1550, πού σύμφωνα μὲ ὅσα ἀναφέραμε εἶναι πιθανὸ νὰ εἶχαν καταχωριστεῖ στὴν ἐνότητα πού συγκροτήθηκε τὸν 16ο αἰ. καὶ πού, πάντως, εἶχαν δημοσιευθεῖ ἀπὸ τὸν Ζαχαρία Σκορδύλη τὸ 1564 στὴ Βενετία εἶχαν, ὅσο γνωρίζω, μείνει ἀθησαύριστα.

Τὸ τέταρτο μεταβυζαντινὸ κείμενο πού περιέχεται στὸ βιβλίον τοῦ Σκορδύλη εἶναι, ὅπως εἶπαμε, ἡ «Ἐκθεσις περὶ κεκωλυμένων καὶ ἀκωλύτων γάμων» τοῦ μεγάλου χαρτοφύλακα τοῦ Πατριαρχείου ἐπὶ Ἱερεμία Α' Μανουήλ Ξανθινοῦ. Πόνημα τοῦ 1528/1529 πού λόγω τοῦ θέματός του μποροῦσε νὰ περιέχεται, καὶ αὐτό, στὴν ἐνότητα πού μελετοῦμε. Δὲν εἴμαστε ὥστόσο τόσο βέβαιοι ὅτι τὸ

50. Τὸ κείμενο τοῦ Μητροφάνη ἔχει δημοσιευτεῖ δύο φορές: ἀπὸ τὸν ΜΑΝΟΥΗΛ ΓΕΔΕΩΝ, *Κανονικαὶ διατάξεις*, τ. 2, Κωνσταντινούπολη 1889, σ. 380–381 καὶ ἀπὸ τὸν ΑΘ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ–ΚΕΡΑΜΕΑ, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 4, Πετροῦπολη 1899, σ. 417–418· βλ. περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὴν παράδοση τοῦ κεμένου στὴ μελέτῃ τῆς ΜΑΧΗΣ ΠΑΪΖΗ–ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁ θεσμὸς τῆς πατριαρχικῆς ἐξαρχίας, 14ος – 19ος αἰώνας*, Ἀθήνα 1995, σ.159, καθὼς τὰ συνοικέσια πού ἐπέτρεψε ὁ Διονύσιος Β' νὰ ἱερολογηθοῦν ἀφοροῦσαν κατοίκους τῆς πατριαρχικῆς ἐξαρχίας Ἑλεγκμὼν καὶ Τρίγλειας.

51. Τὸ σχετικὸ κείμενο δημοσίευσε πρῶτος ὁ ΜΑΝΟΥΗΛ ΓΕΔΕΩΝ, *Κανονικαὶ διατάξεις*, τ. 2..., σ. 379 (προσγράφοντας ἀπὸ lapsus calami τὴν πράξιν στὸν Διονύσιο Α'). Πβ. καὶ ZACARIAE VON LINGENTHAL, *Geschichte des Griechisch–Römischen Rechts*, Βερολίνο ³1892, σ. 46 καὶ σ. 80 σημ. 193· Δ. Σ. ΓΚΙΝΗΣ, *Περίγραμμα ἱστορίας τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου*, Ἀθήνα 1966, σ. 54, ἀρ. 59· Ο ΙΔΙΟΣ, «Περίγραμμα μεταβυζαντινοῦ δικαίου. Συμπλήρωμα δεύτερον», *Ἐπετηρὶς τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 47 (1977–1978), 155, ἀρ. 4–59γ. Βλ. τὸ κεφ. φκε' τοῦ Νομοκάνονα τοῦ Μαλαξοῦ στὴν ἔκδοσιν Δ. Σ. ΓΚΙΝΗ – ΝΙΚ. Ι. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ (Θεσσαλονίκη 1985), πού τὸ κείμενό του συγκροτήθηκε ἀπὸ χειρόγραφα τοῦ 17ου αἰ.

κείμενο πού δημοσιεύτηκε στη Βενετία τὸ 1564 προέρχεται ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ μὲ τὰ ὑπόλοιπα πατριαρχικά κείμενα, ἀφοῦ ἡ Ἐκθεση τοῦ Μανουὴλ Ξανθινοῦ εἶχε γνωρίσει μιὰ δική της χειρόγραφη παράδοση⁵².

Ὅσα εἰπώθηκαν ὡς τώρα προετοίμασαν —καὶ ἐν μέρει προκαθόρισαν— τὰ θέματα πού θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν στὰ ἐπόμενα δύο κεφάλαια: εἶναι ὁ προσδιορισμὸς τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου στοὺς ὁποίους συγκροτήθηκε ἡ ἐνότητα. Πρὶν ὥστόσο περάσουμε στὰ θέματα αὐτά, κρίνω σκόπιμο νὰ δώσω ἐδῶ, ὡς ἓνα συμπέρασμα τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῶν συσχετίσεων πού ἐπιχειρήσαμε, ἓναν πίνακα στὸν ὁποῖο θὰ ἀπεικονίζονται τὰ σωζόμενα τμήματα ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐνότητα πού συγκροτήθηκε τὸν 16ο αἰ. Στὴν πρώτη στήλῃ δίνω τὴν ἀρίθμηση, μὲ ἑλληνικοὺς ἀριθμοὺς, πού τέθηκε στὴν ἐνότητα ὅταν συγκροτήθηκε τὸν 16ο αἰ. Μὲ ἔντονα (bold) στοιχεῖα δηλώνω ὅ,τι ἀπὸ τοὺς ἀριθμοὺς αὐτοὺς διακρίνεται σήμε-
ρα. Στὶς ἄλλες στήλες δηλώνω τὶς ἀριθμήσεις πού ἔθεσαν στὰ τμήματα ἐκεῖνα πού ἀποσπάστηκαν καὶ συσταχώθηκαν μὲ ἄλλο ὕλικό: τὴν ἀρίθμηση Μινωίδῃ Μηνᾶ, κατὰ σελίδες, στὸν παρισινὸ κώδικα Suppl. gr. 1236 καὶ τὴν ἀρίθμηση Σταματιάδῃ στὸν σαμα-
κό. Στὴν τελευταία στήλῃ δηλώνω τὴν ἀρίθμηση πού ἔθεσε ὁ Ἰω. Ἀναστασίου στὸν τελευταῖο αὐτὸ κώδικα. Μέσα σὲ [] δηλώνω ὅσα φύλλα ἔχουν ἐκπέσει.

52. Ἀναφέρω τὸν παρισινὸ κώδικα 1263, φ. 211^r–215^r, τὸν κώδικα Vind. hist. gr. 24, φ. 373^r–378^r καὶ τὸν ἀποκείμενο στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος 1424, φ. 78^r–85^r.

**Πίνακας ἀντιστοιχιῶν
τῶν διαφόρων ἀριθμήσεων**

Τοῦ 16ου αἰ.	Μινωίδη	Σταματιάδη	Ἀναστασίου
α'		99	98
β'		100	99
γ'		101	100
[δ'-ις: ἔχουν ἐκπέσει]			
ιζ'	σ. 173-174		
ιη'	σ. 175-176		
ιθ'	σ. 177-178		
κ'	σ. 179-180		
κα'	σ. 181-182		
κβ'	σ. 183-184		
κγ'	σ. 185-186		
κδ'	σ. 187-188		
κε'	σ. 189-190		
κς'	σ. 191-192		
κζ'	σ. 193-194		
κη'	σ. 195-196		
κθ'	σ. 197-198		
λ'	σ. 199-200		
λα'	σ. 201-202		
λβ'	σ. 203-204		
λγ'	σ. 205-206		
λδ'		92	91
λε'		93	92
λς'		94	93
λζ'		95	94

Του 16ου αἰ.	Μινωΐδη	Σταματιάδη	Ἀναστασίου
λη΄	σ. 211–212		
λθ΄	σ. 213–214		
μ΄	σ. 215–216		
μα΄		96	95
[μβ΄: ἔχει ἐκπέσει]			
μγ΄		97	96
μδ΄		98	97
με΄		102	101
μς΄		103	102
μζ΄		104	103
μη΄		105	104
μθ΄		106	105
ν΄		107	106
να΄		108	107
νβ΄		109	108
νγ΄		110	109
νδ΄		111	110
νε΄		112	111
νς΄		113	112
νζ΄		114	113
νη΄		115	114
νθ΄		116	115
ξ΄		117	116
ξα΄		118	117
ξβ΄		119	118
ξγ΄		120	119
ξδ΄		121	120
ξε΄		122	121
ξς΄		123	122

Τοῦ 16ου αἰ.	Μινωίδη	Σταματιάδη	Ἀναστασίου
ξζ'		124	123
ξη'		125	124
ξθ'		126	125
ο'		127	126
οα'		128	127
οβ'		129	128
ογ'		130	129
οδ'		131	130
οε'		132	131
ος'		133	132
οζ'		134	133
οη'		135	134
οθ'		136	135
π'		137	136
πα'		138	137
πβ'		139	138
πγ'		140	139
πδ'		141	140
πε'		142	141
πς'		143	142
πζ'		144	143
πη'		145	144
πθ'		146	145
ζ'		147	146
ζα'		148	147
ζβ'		149	148
ζγ'		150	149
ζδ'		151	150
ζε'		152	151
ζς'		153	152
ζζ'		154	153

Του 16ου αἰ.	Μινωΐδη	Σταματιάδη	Ἀναστασίου
ζη΄		155	154
ζθ΄		156	155
ρ΄		157	156
ρα΄		158	157
ρβ΄		159	158
ργ΄		160	159
ρδ΄		161	160
ρε΄		162	161
ρς΄		163	162
ρζ΄		164	163
ρη΄		165	164
ρθ΄		166	165
ρι΄		167	166
ρια΄		168	167
ριβ΄		169	168
ριγ΄		170	169
ριδ΄		171	170
ριε΄		172	171
ρις΄		173	172
ριζ΄		174	173
ριη΄		175	174
ριθ΄		176	175
ρικ΄		177	176
ρικα΄		178	177
ρικβ΄		179	178
ρικγ΄		180	179
[ρικδ΄–ρικε΄: ἔχουν ἐκπέσει]			
ρικς΄		181	180
ρικζ΄		182	181

Του 16ου αἰ.	Μινωΐδη	Σταματιάδη	Ἀναστασίου
ρϡη'		183	182
ρϡθ'		184	183
ρλ'		185	184
ρλα'		186	185
ρλβ'		187	186
ρλγ'		188	187
ρλδ'		189	188
ρλε'		190	189
ρλς'		191	190
ρλζ'		192	191
ρλη'		193	192
ρλθ'		194	—
ρμ'		195	—
ρμα'		196	193
ρμβ'		197	194
ρμγ'		198	195
ρμδ'		199	196
ρμε'		200	197
ρμς'		201	—
ρμζ'		202	—
ρμη'		203	198
ρμθ'		204	199
ρν'		205	200
ρνα'		206	201
ρνβ'		207	202
ρνγ'		208	203
ρνδ'		209	204

[ρνε'— : άπροσδιορίστος άριθμός φύλλων που έχουν έκπέσει]

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ
ΤΟ ΕΥΡΗΜΑ
ΣΤΟ ΦΥΣΙΚΟ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Ἀπὸ τῆ Σάμο στὴν Κωνσταντινούπολη

Ὅσα ἀναφέραμε ὡς τώρα ἔδειξαν ὅτι ἡ ποικίλης προέλευσης νομικὴ ὕλη συσταχώθηκε τὸν 16ο αἰ. καὶ ἀριθμήθηκε μὲ τρόπο ἐνιαῖο· ἀπέκτησε δηλαδὴ κωδικολογικὴ αὐτάρκεια. Τὴν ἐνότητα αὐτὴ τὴν ἐντοπίσαμε σὲ σύμμικτο κώδικα ποὺ σώζεται σήμερα στὴ Σάμο καὶ τὸ θέμα ποὺ τίθεται τώρα εἶναι ἂν συγκροτήθηκε σὲ σῶμα αὐτὴ ἡ ποικίλης προέλευσης ὕλη ἐκεῖ ἢ κάπου ἄλλου. Ζητούμενο ποὺ φέρνει στὴν ἐπιφάνεια τὸ θέμα τῆς ἱστορίας τοῦ σαμμακοῦ σύμμικτου κώδικα.

Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ χειρόγραφος αὐτὸς κώδικας, ποὺ σήμε-
ρα βρίσκεται στὴ Βιβλιοθήκη τῆς μητροπόλεως Σάμου καὶ Ἰκαρίας
καὶ ἔχει τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ 12, προέρχεται ἀπὸ τὸ σαμμακὸ
μοναστήρι τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. Ἐκεῖ τὸ βρῆκε, πρὶν ἀπὸ τὸ 1942,
ὁ Aubrey Diller καὶ φωτογράφησε τὸ τμῆμα ἐκεῖνο ποὺ περιέχει
τὸν βίο τοῦ ἁγίου Ἰλαρίωνος⁵³. Σὲ αὐτὸ ἀσφαλῶς τὸ χειρόγραφο
ἀναφερόταν ὁ Κάρολος Φλέγκελ, ὅταν τὸν Μάιο τοῦ 1896 ἐπισκε-
πτόμενος τὸ μοναστήρι πληροφορήθηκε ἀπὸ τὸν ἡγούμενο τῆς
μονῆς γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς χειρογράφου ποὺ περιέχει «λόγους
Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, πατριαρχικὰς νεαρὰς καὶ πρακτικὰ τῆς

53. Τὸ κείμενο μὲ βάση τὸ σαμμακὸ χειρόγραφο ἐκδόθηκε ἀπὸ τὴν
RUTH FRENCH STROUT σὺν W. A. OLDFATHER, *Studies in the Text Tradition
of St. Jerome's Vitae Patrum*, Οὐρμπάνα 1943, σ. 311–332. Στὴν σημείωση
16 τῆς σ. 311 ἀναγράφεται: «The author is greatly indebted to Mr. Aubrey
Diller for going to Samos and making photographs of this manuscript
which would otherwise have been very difficult to procure».

Μεγάλης Ἐκκλησίας»⁵⁴. Ἐκεῖ τὸ βρῆκε τὸ 1891 ὁ Ἐπαμεινώνδας Σταματιάδης καὶ τὸ περιέγραψε⁵⁵. Ἐκεῖ βρισκόταν καὶ τὸ 1877, ὅταν ὁ τότε ἡγούμενος τῆς μονῆς, ὁ λόγιος Θεοφάνης Ἀρέλης, ἀντέγραψε ἀπὸ τὸ χειρόγραφο καὶ ἔστειλε στὸν Σταυράκη Ἀριστάρχη ἀντίγραφο ἐνὸς συνοδικοῦ ψηφίσματος τοῦ 1484⁵⁶. Στὸ ἴδιο ὁμως μοναστήρι βρισκόταν τὸ χειρόγραφο καὶ τὸ 1844, ἀφοῦ ἐκεῖ τὸ βρῆκε ὁ Μινωίδης Μηνάς στὴ διάρκεια τῆς δευτέρας «ἀποστολῆς» του στὴν Ἀνατολὴ (Νοέμβριος 1844 – Μάρτιος 1845) καὶ ἐκεῖ τὸ σύλησε: ἀφαίρεσε 20 φύλλα ἀπὸ τὴν ἐνότητα τοῦ χειρογράφου κώδικα ποὺ ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει⁵⁷.

54. Ὁ Φλέγελ δημοσίευσε τὶς ἐντυπώσεις του τὸ φθινόπωρο τοῦ ἴδιου ἔτους: «Ἐκδρομὴ εἰς τὴν ἐν Σάμφῳ ἱερὰν μονὴν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ», ἐφ. *Εὐνομία* [Σάμου] φ. 79/19 Σεπτεμβρίου 1896· φ. 80/26 Σεπτεμβρίου 1896 καὶ φ. 85/7 Νοεμβρίου 1896. Ἡ πληροφορία ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει δημοσιεύτηκε στὸ φ. 79. Ὁ Αθ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ–ΚΕΡΑΜΕΥΣ παρουσίασε τὸ δημοσίευμα τοῦ Φλέγελ στὸ περιοδικὸν *Vizantijskij Vremennik* 4 (1897), 288. Πὰ τὴν παράξενη μορφή τοῦ Λιθουανοῦ «ἐξερευνητῆ» ποὺ ἐγκαταστάθηκε καὶ πέθανε στὴν Κάλυμνο βλ. ἓνα ἀφιέρωμα ποὺ περιέχεται στὸ περιοδικὸν *Καλυμνιὰ Χρονικά* 3 (1982), 23–54.

55. Ἡ περιγραφή τοῦ Σταματιάδη δημοσιεύτηκε στὸ βιβλίο του *Ἐκκλησιαστικὰ σύλλεκτα...*, σ. 9–10.

56. Τὸ ἀντίγραφο ποὺ ἔστειλε ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς τὸ ἐνωμάτωσε ὁ Σταυράκης Ἀριστάρχης σὲ κώδικά του ποὺ σήμερα βρίσκεται στὸ Βατικανὸν μὲ τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ Vat. gr. 2416, φ. 199/219 στὸ ὁποῖο ὁ Ἀριστάρχης ἔχει σημειώσεις: «ἀντεγράφη ἐν τῇ ἐν Σάμφῳ Μονῇ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. Ὁ ἡγούμε. Θεοφ. ἱερομόν. τῇ 8. Ἰανουαρίου τοῦ /77». Ὅσον ἀφορᾷ τὸ συνοδικὸν ψηφίσμα καὶ τὸ περιεχόμενό του βλ. τὴν πρόσφατη ἔκδοσή του, Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ὁ "Ιερός Κώδιξ"*..., σ. 135–139. Πὰ τὴ συλλογὴ τοῦ Ἀριστάρχη καὶ τὸν τρόπο ποὺ περιῆλθε στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Βατικανοῦ βλ. τὶς ἐργασίες τῶν P. G. NICOLOPOULOS, «L' inventario dei codici vaticani greci 2403–2631», *ΕΕΒΣ* 35 (1966–1967), 129–131 καὶ Αθ. ΚΟΜΙΝΗΣ, «Βατικανῆς Βιβλιοθήκης Ἀποσημειώματα», *Δίπτυχα* 1 (1979), 20–25.

57. Βλ. καὶ ὅσα ἀναφέρονται στὸ προηγούμενο κεφάλαιο γιὰ τὸ ἴδιο θέμα.

Στή Σάμο όμως ο χειρόγραφος αυτός κώδικας μεταφέρθηκε μετά τις άρχές του 19ου αἰ. Ἡ πληροφορία αὐτὴ ἐξάγεται ἀπὸ τὴν ἀξιοποίηση ἑνὸς παλαιογραφικοῦ τεκμηρίου ποὺ σώζεται στὸ κάτω μέρος τοῦ πρώτου σωζόμενου φύλλου τοῦ κώδικα. Συγκεκριμένα ὑπάρχει μιὰ ἀρχιερατικὴ ὑπογραφή ποὺ δηλώνει ἕναν ἀπὸ τοὺς κτήτορες του, παρέχοντας συγχρόνως ἕνα χρονολογικὸ στίγμα γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ κώδικα. Ἡ ὑπογραφή ποὺ δὲν εἶχε ὡς τώρα διαβαστεῖ ἀνήκει στὸν μητροπολίτη Φιλίππουπόλεως Σαμουήλ⁵⁸. Πρόκειται γιὰ τὸν φαναριώτη, ἀνεψιὸ καὶ συνονόματο τοῦ πατριάρχου Σαμουήλ Χαντζερῆ, ποὺ ἐκλέχθηκε μητροπολίτης Φιλίππουπόλεως τὸ 1765 καὶ τὸ 1780 ἔγινε Ἐφέσου. Δεδομένου ὅτι ὁ Σαμουήλ καὶ ὡς Φιλίππουπόλεως, ἰδίως ὅμως ὡς Ἐφέσου πολὺ μικρὰ διαστήματα μετακινήθηκε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη — καὶ τὰ προάστεία της, ὅπου κατοικοῦσε ἡ φαναριώτικη οἰκογένεια Χαντζερῆ—, μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε βάσιμα πὼς ἐκεῖ βρισκόταν ὁ χειρόγραφος κώδικας ὡς τουλάχιστον τὸ χρόνο θανάτου του, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1801.

Πρὶν περιέλθει στὰ χέρια τοῦ Φιλίππουπόλεως θὰ πρέπει, σύμφωνα μὲ μιὰ ὑπόθεση ποὺ ἔχω διατυπώσει⁵⁹, νὰ βρισκόταν στὴν κατοχὴ τοῦ θείου του, Σαμουήλ Χαντζερῆ, ὁ ὁποῖος καὶ πεθαίνοντας τὸ 1775 τὸ κληροδότησε στὸν ἀνεψιό του, μητροπολίτη, ἀκόμα τότε, Φιλίππουπόλεως, σὲ ἐκεῖνον —ἀπὸ τὰ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογένειας Χαντζερῆ— ποὺ ἐνδιαφερόταν πῶς ἄμεσα γιὰ ἕνα χειρόγραφο μὲ νομοκανονικά καὶ ὁμιλητικὰ κείμενα.

Ὅπως καὶ ἂν εἶναι, τὰ γνωστὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ χειρόγραφου κώδικα ποὺ σήμερα βρίσκεται στὴ Σάμο δὲν εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ δώσουν σαφὴ ἀπάντηση στὸ ζητούμενο ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει: ποῦ ἔγινε ἡ ἐνοποίηση ὅλης αὐτῆς τῆς νομικῆς ὕλης τὸν 16ο αἰ. Ὁ δρόμος λοιπὸν ποὺ ἀπομένει εἶναι νὰ ἀναζητήσουμε στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ὕλη ποὺ συμπιλήθηκε.

Εἶναι γεγονὸς πὼς ὅσα ἔργα σώζονται στὸ πρῶτο μέρος τῆς

58. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Ἐνας ἄγνωστος κτήτορας...» ὁ.π.

59. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Στὸ ἴδιο*.

ένότητας —νομικά κυρίως κείμενα από την βυζαντινή εποχή— δέν αποτελούν κείμενα που παραδίδονται από αυτό και μόνο το χειρόγραφο. Πά παράδειγμα —και για νά μείνουμε μόνο σέ ἐκείνα στά ὁποῖα ἀναφερθήκαμε ὡς τώρα— τὸ «Πολυχρόνιον» μαζί μέ τόν ὀρισμὸ τοῦ πατριάρχῃ καὶ ὅσα κείμενα τὰ συνόδευαν δέν παραδίδονται ἀπὸ αὐτὸ καὶ μόνο τὸ χειρόγραφο —ὑποδείξαμε ἄλλωστε ἕναν ἀκόμα κώδικα τῆς ἴδιας ἐποχῆς⁶⁰, τὸν παρισινὸ 1388, πὺν παραδίδει τὰ ἴδια ἀκριβῶς κείμενα στὴν ἴδια ἀκριβῶς σειρὰ μέ ἐκείνα τοῦ σαμιακοῦ κώδικα. Ἀκόμα, στὸ πρῶτο μέρος παραδίδονται κείμενα ἀπὸ τὸ λεγόμενο «Παράρτημα Β'», τὸ ὁποῖο συνόδευε τὸ ἔργο «Μεγάλῃ Σύνοψις τῶν Βασιλικῶν». Πρόκειται γὰ μιά συλλογὴ κεμένων πού, σύμφωνα μέ ὅσους μελέτησαν τὴ χειρόγραφη παράδοση, σώζονται καὶ σέ ἄλλους κώδικες μέ τὸ ἴδιο καταρχὴν περιεχόμενο⁶¹.

Ὅτι ὅμως παραδίδεται στὸ δεῦτερο μέρος τῆς ἐνότητας ἀποτελεῖ ὑλικὸ μοναδικό: σημαντικὲς ἀποφάσεις τοῦ Πατριαρχείου, σέ πρωτότυπη μορφή, πὺν προέρχονται, πὺν εἶναι ἀποσπασμένες ἀπὸ τὸν «ἱερὸν κώδικα» τῆς πρώτης μεταβυζαντινῆς περιόδου⁶². Τὸ ὑλικὸ αὐτὸ μᾶς ὁδηγεῖ λογικά στὴν ὑπόθεση ὅτι ἡ ἐνότητα πρέπει νά συγκροτήθηκε στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως· «λογικά», διότι οἱ περιέργες κάποτε τύχες τῶν πατριαρχικῶν Ἀρχείων μποροῦν νά μᾶς ὁδηγήσουν καὶ ὅπουδῆποτε ἄλλου⁶³. Ἐκεῖνο

60. Θυμίζω ὅτι τὰ ὑδατόσημα τοῦ χαρτιοῦ μᾶς ὁδηγοῦν στὴν δευτέρῃ ἢ στὴν τρίτῃ δεκαετία τοῦ 15ου αἰ. βλ. πὺν πάνω στὸ κείμενο τὰ σχετικὰ μέ τὰ ὑδατόσημα. Ὁ παρισινὸς κώδικας χρονολογεῖται καὶ αὐτὸς στὸ α' μισὸ τοῦ 15ου αἰ.

61. Βλ. κυρίως Ν. SVORONOS, *La Synopsis major des Basiliques...*, σ. 89 ἐπ.

62. Βλ. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ὁ «Ἱερὸς κῶδιξ»..., σ. 57–69.

63. Θυμίζω ὅτι στὸν ἴδιο αἰῶνα, τὸν 16ο, ὁ πρεσβευτὴς τῆς Αὐστρίας στὴν Κωνσταντινούπολη Augerius von Busbeck κατόρθωσε νά ἀποκτήσῃ καὶ νά μεταφέρει στὴ Βιέννη δύο ἐνόητες ἀπὸ τὸν «ἱερὸν κώδικα» τῆς ὑστερῆς βυζαντινῆς περιόδου τοῦ Πατριαρχείου. Πά τίς τύχες τῶν πατριαρχικῶν ἀρχείων βλ. τὴ μελέτῃ τῆς ΜΑΧΗΣ ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥ-

πάντως πού με βεβαιότητα μᾶς ἐπαναφέρει καὶ μᾶς κρατάει στὸ χῶρο τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως εἶναι ὅτι στὰ λευκὰ φύλλα τοῦ 16ου αἰ., πού ἐνσωματώθηκαν τὴν ἐποχὴ πού συγκροτεῖτο ἡ ἐνότητα, ἔχουν γίνει καταχωρίσεις ἀποφάσεων τοῦ Πατριαρχείου μὲ τὸ χέρι τοῦ ὁφικιαλίου τοῦ Πατριαρχείου Ἰέρακα.

Γὰ παράδειγμα. Τὸ κείμενο πού εἶναι καταχωρημένο στὸ verso τοῦ σημερινοῦ φύλλου 192 εἶναι γραμμένο μὲ τὸ χέρι τοῦ Ἰέρακα. Δίνουμε τὸ πανομοιότυπο καὶ δημοσιεύουμε τὸ κείμενό του, χωρὶς τίς μεταγενέστερες προσθήκες πού ἄλλα χέρια συμπλήρωσαν καὶ οἱ ὁποῖες πέρασαν σιωπηρὰ στὴν ἔκδοση τοῦ 1891⁶⁴.

† Μέρος ἔκ τινος γράμματος τοῦ παναγιωτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰωάσαφ, ἄχρι τοῦ νῦν προνοία Θεοῦ ἰθύνοντος τοὺς οἰακας τῆς ἐν ἹΚωνσταντινουπόλει Ἐκκλησίας, γεγονότος κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον, ἐν(δικτιῶν)ος δ'ης, τοῦ ἔτους .αφ'ου συνεδριαζόντων τῶν ὑπ' αὐτὸν καθευρεθέντων Ἰπανιερωτάτων μητροπολιτῶν καὶ ὑπερτίμων. †

ἹΔεύτερον ζήτημα προετέθη ἐὰν, λαβὼν τις δύο νομίμους γυναῖκας, λαβὼν δὲ καὶ τρίτην παρὰ νόμῳ καὶ ἀπὸ ταύτης ἐκ γάμον Ἱδῶϊα παρὰ νόμῳ χωρισθεῖς, ἐὰν δύναται ἐλθεῖν εἰς τρίτον νόμιμον γάμον. Ἀποφαινόμεθα οὖν καὶ τούτῳ συνοδικῶς ὅτι Ἱδύναται τρίτην νόμιμον λαβεῖν γυναῖκα· τὸ γὰρ παρὰ νόμῳ στεφανωθὲν ἀνδρόγυνον ὡς μὴ στεφανωθὲν λογίζεται, ὅτι τὰ παρὰ νόμῳ, Ἱφησὶν ὁ νόμος, οὐκ ἔρρωται, καὶ κατὰ τοῦτο ἡ παρὰ νόμῳ γαμῆθῆσα δύναται διαλύειν τὸν γάμον καὶ γαμεῖσθαι ἑτέρῳ ὕστερον. Ὁμοίως Ἱκαὶ ὁ παρὰ νόμῳ γαμήσας.

Τρίτον ζήτημα προετέθη ἐὰν ὁ αὐτὸς ἀνὴρ δύναται λαβεῖν τὴν ἐμὴν

ΛΟΥ «Archives détruites du Patriarcat de Constantinople (XVe–XIXe s.). Pièces manquantes et reconstitution», *Archivum* 42 (1996), 207–214.

64. ΕΠΑΜ. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, *Ἐκκλησιαστικά σύλλεκτα...*, σ. 46–47: ἀπὸ τὸ σαμιακὸ χειρόγραφο. Θυμίζω τὴν πρώτη ἔκδοση τοῦ κειμένου ἀπὸ τὸν ΖΑΧΑΡΙΑ ΣΚΟΡΔΥΛΗ, *Περὶ τῶν τῆς συγγενείας βαθμῶν...*, Βενετία 1564 (βλ. ὅσα ἀναφέρουμε στὸ προηγούμενο κεφάλαιο).

κατὰ σάρκα ἐγγόνην, ¹⁹θετέον, καὶ ἦν [...] ἐκ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος ἀναδεξαμένοις. Ἀποφαινόμεθα καὶ αὐτῷ συνοδικῶς ὅτι δύναται.

Τέταρτον ἐξη¹⁰τήθη ὅτι τῆς ἐμῆς πενθερᾶς ἀναδεξαμένης παῖδα ἐκ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος, ἀναδεξαμένου καὶ τοῦ γαμβροῦ αὐτῆς ¹¹ἕτερον παῖδα, ἐὰν οὗτοι οἱ δύο παῖδες, ὁ μὲν ἄρρην ὦν, ἡ δὲ θήλεια δύνανται εἰς γάμον νόμιμον συναφθῆναι. Ἀποφαινόμεθα ¹²καὶ τούτῳ ὅτι δύνανται συναφθῆναι, ὡς μηδεμίαν ἔχοντες συγγένειαν ἢ πνευματικὴν ἢ σαρκικὴν. Οὕτω γοῦν συνοδικῶς ἐν ἁγίῳ ἀπο¹³φαινόμεθα Πνεύματι.

¹⁴Εὰν βαπτίσω παιδίον, δύναται λαβεῖν μετὰ τοῦ σαρκικοῦ μου παιδὸς δύο ἀδελφούς ἢ ἀδελφάς; Γίνεται ἀκωλύτως.

¹⁵Δύο παῖδες βαπτισθέντες ὑπὸ ἐνὸς ἀναδόχου δύνανται δύο ἀδελφάς ἢ δύο ἀδελφούς; Ναί.

¹⁶Εὰν βαπτίσω παιδίον, δύναται ὁ ἐμὸς ἀδελφὸς καὶ ὁ ἀνεψιὸς λαβεῖν αὐτὸ εἰς γυναικα διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς πλα¹⁷γίους, καὶ μὴ ἀμφίβαλλε.

¹⁸Ἐλάβέ τις θυγατέρα σαρκικὴν τινος εἰς νόμιμον γάμον· θανούσης οὖν αὐτῆς, βούλεται πάλιν λαβεῖν τὴν πν(ευμα)τικὴν θυγατέρα τοῦ ¹⁹πενθεροῦ αὐτοῦ; Ναί.

²⁰Ἰέραξ ὁ Μέγας Λογοθέτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας μαρτυρῶ εἶναι ἀληθῆ ²¹τὰ ἀνωτέρω ὑπὸ τῆς συνόδου ἀποφανθέντα πάντα· ²²καὶ γὰρ παρήμην καὶ αὐτὸς σὺν πᾶσι τοῖς παρατυχοῦσι τῶν ²³κληρικῶν:–

Πὰ τὸ ὅτι τὸ χέρι τοῦ Ἰέρακα ἔχει γράψει τὸ παραπάνω κείμενο δὲν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία: ἡ χαρακτηριστικὴ γραφή του μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ἄλλα χειρόγραφα, ὥστε νὰ μὴν τίθεται θέμα γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ γραφέα⁶⁵.

65. Βλ. ΛΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ καὶ ΜΑΡΙΑ ΠΟΛΙΤΗ, «Βιβλιογράφοι 17ου – 18ου αἰώνα. Συνοπτικὴ Καταγραφή», *Δελτίο τοῦ Ἱστορικοῦ καὶ Παλαιογραφι-*

Τὸ ἴδιο διαπιστώνουμε καὶ στὸ verso τοῦ σημερινοῦ φύλλου 188: ἔχουν καταχωριστεῖ μὲ τὸ χέρι τοῦ Ἰέρακα ἀποφάσεις πὺν λήφθηκαν ὅταν πατριάρχης ἦταν ὁ Ἱερεμίας Β'⁶⁶.

Κατὰ συνέπεια, ἡ Κωνσταντινούπολη εἶναι ἀσφαλῶς ὁ τόπος πὺν δημιουργήθηκε αὐτὴ ἡ ἐνότητα τὸν 16ο αἰῶνα καὶ εἰδικότερα ὁ χώρος τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως τεκμαίρεται ἀπὸ τὴ διπλωματικὴ τοῦ συσταχόμενου ἱστορικοῦ ὕλικου (φύλλα σπαραγμένα ἀπὸ τὸν ἐπίσημο κώδικα τοῦ Πατριαρχείου) ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς πρόσθετες καταχωρίσεις πὺν ἔγραψε μὲ τὸ χέρι του ὁ ὀφφικιάλιος τοῦ Πατριαρχείου Ἱέραξ.

Νομίζω ὅτι τώρα μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ πληρέστερα ἓνα τεκμήριο πὺν παρουσιάσαμε στὸ τέλος τοῦ δεύτερου κεφαλαίου, νὰ κατανοηθεῖ καλύτερα πῶς ἓνα τμήμα ἐπίσημου πατριαρχικοῦ ἐγγράφου χρησιμοποιήθηκε ὡς onplet γιὰ νὰ συγκρατήσει φύλλα–σπαραγμένα ἀπὸ τὸν μεταβυζαντινὸ «ἱερὸν κώδικα» πὺν συσταχώθηκαν, καὶ αὐτὰ, στὴν ἐνότητα πὺν μελετοῦμε. Θυμίζω ὅτι διαπιστώσαμε πῶς τὸ ἀπόσπασμα τοῦ κειμένου πὺν σώζεται προέρχεται ἀπὸ ἓνα ἀφοριστικὸ γράμμα καὶ ὅτι εἶναι γραμμένο μὲ τὸ χέρι τοῦ Ἱέρακα⁶⁷. Εἶναι προφανὲς ὅτι τὸ γράμμα πὺν συντάχθηκε καὶ ὑπογράφηκε μὲ μνηολόγιο ἀπὸ τὸν πατριάρχη δὲν χρησιμοποιήθηκε τελικὰ, καθὼς ἡ διαφαινόμενη ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα διαφορὰ διευ-

κοῦ Ἀρχείου 6 (1994), 460. Δεῖγμα τῆς γραφῆς του ἔχει δημοσιεύσει ὁ ΕΥΑΓΓ. Α. ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, *Ὀλυμπιώτισσα*, Ἀθήνα 1967, σ. 500, ἐνῶ πανομοιότυπο πατριαρχικοῦ γράμματος γραμμένου μὲ τὸ χέρι του δημοσιεύεται στὸν Κατάλογο τῆς Ἐκθέσεως *Θησαυροὶ τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 458 (13.40). Τὴν ὑπόδειξη ὀφείλω στὸν φίλο Boris Fonkič τὸν ὁποῖο εὐχαριστῶ θερμὰ. Τὸ ἴδιο πανομοιότυπο εἶχε δημοσιευθεῖ καὶ ἀπὸ τὸν Δ. ΒΑΜΒΑΚΑ, «Ἱερά μονὴ Σίμωνος Πέτρως. Κατάλογος τοῦ Ἀρχείου», *Ἀθωνικά Σύμμεικτα* 1, Ἀθήνα 1985, σ. 112 —χωρὶς νὰ ἐντοπιστεῖ ἡ ταυτότητα τοῦ γραφέα τοῦ πατριαρχικοῦ γράμματος.

66. Περισσότερα γιὰ τὰ περιεχόμενα αὐτῆς τῆς καταχώρισης βλ. στὸ ἔνατο κεφάλαιο.

67. Βλ. σ. 30.

θετήθηκε. Έτσι τὸ γράμμα ἔμεινε ἀχρησιμοποίητο στὴ Γραμματεία τοῦ Πατριαρχείου· καὶ ἐκεῖνος ποὺ ἀνέλαβε τὸ ἔργο τῆς συγκρότησης τῆς ἐνότητος —ποὺ συμπτωματικὰ ἦταν καὶ ὁ γραφέας τοῦ ἐγγράφου— τὸ χρησιμοποίησε ὡς χρηστικὸ ὑλικὸ στὴν ἐργασία του.

ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ἡ ἀφορμὴ

καὶ ὁ χρόνος δημιουργίας τῆς συναγωγῆς

Ἀπὸ ὅσα στοιχεῖα συλλέξαμε ὥς τώρα μποροῦμε νὰ προσδιορίσουμε ὄχι μόνο τὸν τόπο ὅπου ἐγίνε ἡ ἐνοποίηση τῆς νομικῆς ὕλης σὲ ἓνα σῶμα, τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ νὰ προσδιορίσουμε μὲ μεγαλύτερη ἀκρίβεια τὸ χρόνο ποῦ ἐγίνε καὶ νὰ σκιαγραφήσουμε τὸ κλίμα μέσα στὸ ὁποῖο ἐκκολάφθηκε ἡ ἰδέα τῆς συναγωγῆς. Συγκεκριμένα:

Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἰέραξ δηλώνει στὸ κείμενο ποῦ καταχώρισε — καὶ δημοσιεύσαμε στὸ προηγούμενο κεφάλαιο — ὅτι ὁ πατριάρχης Ἰωάσαφ βρισκόταν ἀκόμα στὸν πατριαρχικὸ θρόνο (*«ἄχρι τοῦ νῦν προνοία Θεοῦ ἰθύνοντος τοὺς οἴκας τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐκκλησίας»*), μᾶς ἐπιτρέπει νὰ χρονολογήσουμε τὴν ἐγγραφή μετὰ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1560, χρόνο “ἀπολύσεως” τοῦ γράμματος, καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1565, ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ὁ Ἰωάσαφ ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο. Πρέπει ὥστόσο ἐδῶ νὰ ἐπισημάνουμε ἓνα *lapsus calami* τοῦ Ἰερακα. Στὸ κείμενο ποῦ καταχώρισε σημείωσε ὡς χρονολογία ἐκδόσεως τοῦ γράμματος τὸ .αφ' [=1500]: *«γεγονότος κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον, ἐν (δικτιῶν)ος δ'ης, τοῦ ἔτους .αφ'ου»*. Τὸ 1500 ὅμως οὔτε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο ἦταν κάποιος Ἰωάσαφ, οὔτε κάποιος μ. λογοθέτης ὀνομαζόταν Ἰέραξ. Τὰ ὀνόματα αὐτὰ καθὼς καὶ ἡ σημειούμενη δ' ἐνδικτιῶν μᾶς ὀδηγοῦν μὲ ἀσφάλεια στὸ 1560 — καὶ ὁ ἀριθμὸς ποῦ ἀπὸ ἀβλεψία δὲν σημειώθηκε ἦταν ἓνα ξ': .αφ'ξ' εἶναι ἡ ὀρθὴ χρονολογία τοῦ κειμένου⁶⁸. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ πρώτη ἐκδο-

68. Τὴν ἀβλεψία εἶχε ἐντοπίσει ὁ Χ. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ, «Πατριαρχικά γράμ-

ση τοῦ κειμένου, πού ἔγινε, ὅπως εἶδαμε, ἀπὸ τὸν Ζαχαρία Σκορδύλη στὴν Βενετία τὸ 1564, ἀναφέρει τὴν ὀρθή χρονολογία⁶⁹. Στὴ δευτέρη ἐκδοσὴ τοῦ ἴδιου κειμένου πού ἔγινε τὸ 1891, ἐκείνη πού χρησιμοποίησε ἄλλωστε τὸν σαμιακὸ κώδικα, ὁ Ἑπαμ. Σταματιάδης⁷⁰ μολονότι ἀποδίδει ὀρθὰ τὸ γράμμα στὸν Ἰωάσαφ καὶ τὴν γραφὴ στὸν Ἰέρακα, δὲν ἐντόπισε τὴν ἀνακολουθία καὶ ἐνσωμάτωσε, χωρὶς καμιά διευκρίνιση, ἓνα μεταγενέστερο καὶ λανθασμένο σχόλιο: «Ὡστε τὸ παρὸν 47 παρῆλθον ἔτη μετὰ τὴν Ἀλωσιν Κωνσταντινουπόλεως ὅτε τοῦτο ἐγένετο:—»⁷¹. Στὴν πραγματικότητα εἶχαν περάσει ἑκατὸν σαράντα ἑπτὰ χρόνια. Μὲ βάσιν λοιπὸν τὴν ὀρθή χρονολόγησιν τοῦ κειμένου μποροῦμε νὰ περιορίσουμε τὰ χρονικὰ ὅρια μέσα στὰ ὁποῖα ἔγινε ἡ διαδικασία ἐνοποίησης τῆς ποικίλης νομικῆς ὕλης σὲ ἓνα σῶμα στὸ τελευταῖο διάστημα τῆς πατριαρχίας τοῦ Ἰωάσαφ Β', ἀνάμεσα δηλαδὴ στὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1560 καὶ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1565.

Ἐκλεγμένος τὸ θέρος τοῦ 1555, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Διονυσίου Β', ὁ ἀπὸ Ἀδριανουπόλεως Ἰωάσαφ Β' ἔμεινε στὴν ἱστορία μὲ τὸ προσωνύμιον «Μεγαλοπρεπής»⁷². Ζώντας σὲ μιὰ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ὁ ἐπικεφαλῆς τῆς ὀθωμανικῆς πολιτικῆς ἐξουσίας εἶχε καὶ αὐτὸς τὸ ἴδιο προσωνύμιον, εἶναι δύσκολο νὰ δεχθῶμε πὼς ὀνομάστηκε ἔτσι ἀπὸ ἀπλή μίμηση —ἐπειδὴ ὁ Σουλεϊμάν ὁ Α' ὀνομαζόταν Μεγαλοπρεπής⁷³—, ἂν δὲν ἦταν προικισμένος μὲ ἐμφάνιση

ματα καὶ ἄλλα ἔγγραφα σημειώματα τοῦ Ις '– ΙΗ' αἰῶνος ἐκ τοῦ κώδικος τοῦ Ἰέρακος», *Ἐπετηρίς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* 12 (1962), 148 σημ. 2.

69. Βλ. γιὰ τὴν ἐκδοσὴ αὐτὴ ὅσα ἀναφέρονται στὸ τρίτον κεφάλαιον.

70. Πὰ τὴν ἐκδοσὴ Σταματιάδῃ βλ. ὅσα ἀναφέρω στὸ προηγούμενον κεφάλαιον.

71. Βλ. τὸ σχόλιο, γραμμένο μὲ ἄλλο χέρι, στὸ πανομοιότυπο τοῦ κειμένου πού δημοσιεύσαμε στὴ σ. 62.

72. Βλ. ΜΑΝΟΥΗΛ ΓΕΔΕΩΝ, «Ὁ πατριάρχης Ἰωάσαφ Β' ὁ Μεγαλοπρεπής», *Ἡμερολόγιον τῆς Ἀνατολῆς τοῦ ἔτους 1883*, Κωνσταντινουπόλη 1882, 242–265.

73. Τὴν σύνδεσιν τῶν προσωνυμιῶν τῶν δύο προσώπων κάνει ἡ ΕΛΙ-

λαμπρή, με έλευθεριότητα και μεγαλοδωρία, ιδιότητες που δικαιολογούν το προσωνύμιο αυτό. «Τούτος ὁ πατριάρχης ἦτον πολλὰ ὑπερήφανος καὶ δοξασμένος», διηγείται ὁ συγγραφέας τῆς «Πατριαρχικῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἱστορίας»⁷⁴. Στὰ τέλη ὡστόσο τῆς πατριαρχίας του ὁ Ἰωάσαφ φαίνεται ὅτι βρέθηκε σὲ πολὺ δύσκολη θέση —που τὴν ἔκαναν δυσκολότερη οἱ παραπάνω ιδιότητές του—, καθὼς πολλὲς ὑποψίες συγκεντρώθηκαν πάνω του γιὰ ἰδιοτελή διαχείριση τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Πατριαρχείου. Προσπάθησε τότε, στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς πατριαρχίας του, μὲ προσεκτικὲς κινήσεις νὰ ἀποφύγει τὸ «μοιραῖο», τὴν καθαίρεση που τελικὰ ὅμως θὰ τοῦ ἀπαγγελεθῇ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1565.

Ἡ πέτρα τοῦ σκανδάλου ἦταν τὸ ὅτι θέλησε νὰ χειριστεῖ καὶ νὰ διεκπεραιώσῃ σχεδὸν μόνος τὸ αἴτημα που διατύπωσε πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως ὁ τσάρος τῆς Ρωσίας, νὰ ἀναγνωριστεῖ βασιλεὺς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Καί, μαζὶ μὲ «τὸ αἴτημα», νὰ διαχειριστεῖ καὶ τὰ δῶρα που τὸ συνόδευαν.

Εἶναι γνωστὸς πλέον, ὕστερα κυρίως ἀπὸ τὶς ἔρευνες τοῦ W. Regel καὶ πρόσφατα τοῦ B. Fonkič, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Ἰωάσαφ θέλησε νὰ ἱκανοποιήσῃ τὶς φιλοδοξίες τοῦ τσάρου: τοῦ ἔστειλε μὲ τὸν ἔμπιστο καὶ συνονόματό του μητροπολίτη Εὐρίπου Ἰωάσαφ ἕνα «εὐεργετικὸν γράμμα», που εἶχε χρονολογία «ἐν ἔτει ζξθϞ, ἰνδικτιῶνος δ' [1560]», στὸ ὁποῖο χαρακτήριζε τὸν τσάρο Ἰβάν Δ' «βασιλέα νόμιμον καὶ εὐσεβέστατον, ἐστεμμένον καὶ παρ' ἡμῶν νομίμως ἅμα καὶ ἐκκλησιαστικῶς»⁷⁵, καθὼς ὁ μητροπολίτης Εὐρί-

ΣΑΒΕΤ Α. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Δέκα τουρκικά έγγραφα γιὰ τὴν Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ (1483–1567)*, Ἀθήνα 1996, σ. 27: «ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ ἀνέλαβε νὰ παῖξῃ τὸν ρόλο μᾶς ἀρχῆς παράλληλης πρὸς τὴν σουλτανική. Δὲν μπορεῖ νὰ ὀφείλῃται σὲ σύμπτωση τὸ γεγονός ὅτι στὰ λαμπρὰ χρόνια ἑνὸς Σουλτάνου, τοῦ Σουλεϊμάν, που εἶχε τὴν προσωνυμία ὁ Μεγαλοπρεπής, ἀνέβηκε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο ἕνας Πατριάρχης, ὁ Ἰωάσαφ Β', που ἔλαβε καὶ αὐτὸς τὴν προσωνυμία ὁ Μεγαλοπρεπής».

74. Ἔκδ. Μ. CRUSIUS, *Turcograeciae libri octo*, Βασιλεία 1584, σ. 170.

75. W. REGEL, *Analecta byzantino-russica*, Πετροῦπολη 1891, σ. 77 στ. 18

που ήταν, παράλληλα, έφοδιασμένος με την εξουσιοδότηση να στέψει αυτός άντι του πατριάρχη, τόν τσάρο «βασιλέα». Ό Ιβάν άπέρριψε τήν δι' άντιπροσώπου στέψη και άρκέστηκε σέ όσα τó γράμμα βεβαίωνε. Τó γράμμα όμως πού, μετά τήν ύπογραφή του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, έφερε τριάντα έξι άκόμα ύπογραφές συνοδικών άρχιερέων ήταν ένα ιδιωτικό έγχείρημα τών δύο άνδρων, άφου, όπως έχει άποδειχθεί, μόνο του Εύρίπου Ιωάσαφ ήταν γνήσια, οί τριάντα πέντε ύπόλοιπες ύπογραφές ήταν πλαστογραφημένες.

Όταν ό κλοιός άρχισε να σφίγγει γύρω άπό τόν Ιωάσαφ Β', καθώς ή οίκονομική του επιφάνεια άπό τά δώρα του τσάρου είχε έμφανώς αύξηθεί, άποφάσισε να προβεί σέ τρείς ένέργειες πού θεώρησε ότι θά μείωναν τις έναντίον του πιέσεις και ύποψιες: να κάνει μιά σημαντική δωρεά πρós τήν Μεγάλη Έκκλησία, να άναθέσει τήν διαχείριση τών δωρεών και άφιερωμάτων πρós τó Πατριαρχείο σέ Έπιτροπή και να καθιερώσει έναν ad hoc κώδικα, στόν όποιο θά καταγράφονταν τά ύπάρχοντα άφιερώματα και οί δωρεές πού είχαν γίνει πρós τó Πατριαρχείο και θά καταχωρίζονταν οί μέλλουσες⁷⁶. Πραγματικά οί πρώτες έγγραφές στόν νέο κώδικα ήταν ή δωρεά του και στη συνέχεια ή άπόφαση για τήν διαχείριση τών άφιερωμάτων άπό έπιτροπή πού τήν άποτελοϋσαν άρχιερείς και λαϊκοί.

Θεωρώ πολύ πιθανό πώς, στό πλαίσιο τών άμυντικών αυτών κινήσεων, ό Ιωάσαφ άποφάσισε να ίκανοποιήσει ένα άκόμα αίτημα τών καιρών: να συγκροτήσει μιά νομική συλλογή στην όποία θά

του γράμματος (Πιν. Ι) και Β. FONKIC, «Grečeskie gramoty sovetskikh khra-nilish», *Problemi paleographii i codicologii v SSSR*, Μόσχα 1974, σ. 247 έπ.

76. Τό άγνωστο αυτό στην έρευνα γεγονός τó ανακοινώσαμε για πρώτη φορά στό Ι' Συνέδριο τής Έλληνικής Ιστορικής Έταιρείας (Θεσσαλονίκη 26-28 Μαΐου 1989) με τόν τίτλο: «Πατριαρχικός κώδιξ άφιερωμάτων άναδυόμενος» και τώρα έχουμε, με τήν Μάχη Παΐζη-Άποστολοπούλου, έτομη για δημοσίευση μελέτη στην όποία εκδίδονται διπλωματικά όλα τά σχετικά κείμενα.

ήταν καταγεγραμμένο το δικαίωκό πλαίσιο —βυζαντινές και μεταβυζαντινές διατάξεις— μέσα στο οποίο θα άσκούσαν αυτός και η σύνοδος τὰ καθήκοντά τους. Ἐνέργεια χρήσιμη γιὰ κείνον, ἀφοῦ ἀποτελοῦσε ἄλλη μία ἀπόδειξη τῆς προσήλωσής του στήν νομιμότητα, καί ἰδεολογικά πρόσφορη, ὅταν σκεφτοῦμε πὼς ὁ φορέας τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας δὲν εἶχε μόνο τὸ προσωνύμιο «Μεγαλοπρεπής» ἀλλὰ ὀνομαζόταν καί «Νομοθέτης». Μὲ ἄλλα λόγια θεωρῶ πὼς ὁ Ἰανουάριος τοῦ 1564 εἶναι μιὰ πολὺ πιθανὴ χρονολογία γιὰ τὴ συγκρότηση τῆς νομικῆς συλλογῆς.

Μιὰ τέτοια χρονολόγηση δὲν συγκρούεται μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ζαχαρίας Σκορδύλης δημοσίευσε τὴν ἴδια χρονιά στὴ Βενετία κείμενο πὺν εἶχε ἤδη καταχωριστῆ στὴ συλλογή. Δὲν προσκρούει, διότι ἡ ἔκδοση τοῦ Σκορδύλη πραγματοποιήθηκε τὸν Ἰούνιο τῆς ἴδιας χρονιάς⁷⁷, μεσολάβησε δηλαδὴ ὁ κατάλληλος χρόνος νὰ ἀντιγραφεῖ —πιθανότατα ἀπὸ τὸν Δαβίδ, τὸν «ἐφημέριον τῆς τοῦ Χριστοῦ μεγάλης Ἐκκλησίας»— τὸ κείμενο καί νὰ ἀποσταλεῖ γιὰ δημοσίευσή⁷⁸.

Προσκρούει ὁμως, ἐκ πρώτης ὄψεως, στὸ ὅτι ὁ Ἰέρακας ὑπογράφει μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ μεγάλου λογοθέτη στὸ κείμενο πὺν καταχώρισε, ὁφίξιο μὲ τὸ ὁποῖο μαρτυρεῖται στὶς πηγές ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1565. Μπορεῖ τὸ στοιχεῖο αὐτὸ νὰ ἀνατρέψει ὅσα εἰπώθηκαν ὡς τώρα;

Γεννημένος στὴν Κωνσταντινούπολη⁷⁹, ὁ Ἰέρακας ἐμφανίζεται στὶς σωζόμενες πατριαρχικὲς πηγές τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 16ου αἰ. —οἱ ὁποῖες ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ τὸ νὰ συγκροτοῦν σειρὰ—, νὰ

77. Στὸ ἔντυπο ἀναφέρεται ὅτι τὸ βιβλίον τυπώθηκε «ἐτε... ἀφ' ἑδ', ἐν μηνὶ ἑκατομβαιῶνι» καί, ὁρθά, ὁ Εἰ. LEGRAND, *Bibliographie Hellénique... aux XVe et XVIe siècles*, τ. 2..., σ. 1, τὸ χρονολογεῖ στὸν Ἰούνιο τοῦ 1564.

78. Βλ. ὅσα ἀναφέρονται γιὰ τὸ θέμα στὸ τρίτο κεφάλαιο.

79. Τὴν πληρέστερη συλλογὴ πληροφοριῶν γιὰ τὸν Ἰέρακα τὴν ὀφείλουμε στὸν λόγιον τοῦ 18ου αἰῶνα Νικόλαο Καρατζά· τὰ σημειώματα αὐτὰ δημοσίευσε καί συμπλήρωσε ὁ Χ. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ, «Πατριαρχικά γράμματα καί ἄλλα ἔγγραφα σημειώματα...», 144 ἑπ.

κατέχει τὸ ὁφίκιο τοῦ πρωτοκανονάρχου στὸ διάστημα τῆς πατριαρχίας τοῦ Διονυσίου Β' (1546–1555)⁸⁰. Τὴν ἴδια περίπου ἐποχή, στὰ μέσα περίπου τοῦ αἰώνα, ὁ πατέρα του Θεόδωρος κατεῖχε τὸ ὑψηλότερο ὁφίκιο στὸ Πατριαρχεῖο, ἐκεῖνο τοῦ μεγάλου οἰκονόμου. Ἡ ἐπόμενη πληροφορία γιὰ τὸν Ἱέρακα ἐμφανίζεται στὶς πηγές δέκα περίπου χρόνια ἀργότερα, ὅταν στὸ κείμενο τῆς καθαιρέσεως τοῦ Ἰωάσαφ Β', τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1565, μαρτυρεῖται μὲ τὸ ὁφίκιο τοῦ μεγάλου λογοθέτου⁸¹. Τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι γιὰ τὸ ἐνδιάμεσο διάστημα οἱ πηγές σιωποῦν δὲν σημαίνει ὅτι ὁ Ἱέραξ πέρασε ἀπὸ τὸ δευτερεῦον ὁφίκιο τοῦ πρωτοκανονάρχου⁸² στὸ σημαντικότερο τοῦ μεγάλου λογοθέτου, τὴ στιγμή μάλιστα τῆς καθαιρέσεως τοῦ πατριάρχῃ⁸³. Προφανῶς αὐτὸ ἔγινε στα-

80. Τὸ ὁφίκιο δὲν μαρτυρεῖται κἀν ἀπὸ πράξη τῆς πατριαρχίας τοῦ Διονυσίου, ἀλλὰ παραδίδεται ἔμμεσα ἀπὸ συνοδικὸ γράμμα τοῦ 1580: πρόκειται γιὰ κείμενο ποὺ ἐκδόθηκε ἐπὶ Μητροφάνους Γ' καὶ ἀντίγραφό του σώζεται σὲ ἱεροσολυμιτικὸ κώδικα. Βλ. πρόχειρα τὴν δημοσίευσή του ἀπὸ τὸν Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ–ΚΕΡΑΜΕΑ, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 4, Πετρούπολη 1899, σ. 417–418.

81. Τὸ κείμενο τῆς καθαιρέσεως τοῦ Ἰωάσαφ δημοσίευσε, ἐννέα χρόνια ἀργότερα, ὁ ΜΑΡΤΙΝΟΣ CRUSIUS, *Turcograeciae libri octo...*, σ. 170–174. Ὁ Νικόλαος Καρατζὰς εἶχε ἀποθησαυρίσει καὶ αὐτὴ τὴν πληροφορία ἀντλώντας ἀπὸ τὴν παραπάνω ἔκδοση.

82. Πὰ τὸ ὁφίκιο αὐτό, βλ. J. DARROUZÈS, *Recherches sur les ὁφίκια de l'Église byzantine*, Παρίσι 1970, σ. 569 καὶ 572.

83. Ὅπως εἶναι γνωστὸ ὁ Ἱέρακας πρῶτος πῆρε τὸ ὁφίκιο αὐτὸ καὶ τὸ καθιέρωσε πρῶτο στὴν τάξη τῶν ὁφικίων βλ. Γεννάδιος Ἡλιουπόλεως, «Τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου Λογοθέτου ἐν τῷ οἰκουμενικῷ πατριαρχεῖῳ», *Ὁρθόδοξια* 17 (1942), 235 ἐπ. Στὸν κατάλογο ὡστόσο τῶν ὁφικίων τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας «ὡς ἔχουσι νῦν», ποὺ συγκρότησε, μετὰ τὸ 1583/1584 καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1591, ὁ πρωτονοτάριος τοῦ Πατριαρχείου Θεοδόσιος Ζυγομαλὰς καὶ τὸν ὁποῖο καταχώρισε στὸ χειρόγραφο ποὺ βρίσκεται σήμερα στὴν Πανεπιστημιακὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Καίμπριτζ μὲ τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ Dd 2. 51 (83), τὸ ὁφίκιο τοῦ μεγάλου λογοθέτου βρίσκεται πράγματι στὴν πρώτη πεντάδα, δεύτερο ὅμως ὕστερα ἀπὸ τὸ

διακά και πάντως νωρίτερα από τον Ίανουάριο του 1565. Μπορούμε πιά να θεωρήσουμε πώς ή ιδιόχειρη καταχώριση που έκανε στη συλλογή του Πατριαρχείου, στις αρχές του 1564, σημειώνοντας και το όφφικιο που κατείχε αποτελεί ένα νέο *terminus ante quem* για το όφφικιο που θα δοξάσει και θα κρατήσει ως το τέλος της ζωής του⁸⁴.

Όποια πάντως και αν ήταν τα προσωπικά κίνητρα, στις αρχές του 1564 δημιουργήθηκε στο Πατριαρχείο μια νέα νομική συλλογή που θα παραμείνει σε χρήση και μετά την αποχώρηση του Ίωάσαφ⁸⁵. Πρέπει λοιπόν τώρα να αναζητήσουμε στοιχεία για να κατανοήσουμε την τεχνική που ακολούθησε εκείνος που ανέλαβε το έργο της συναγωγής και κυρίως να αποκαλύψουμε τη φιλολογική ταυτότητα όσων συμπλήθηκαν. Τα σχετικά με την πραγματική ανάγκη που κάλυπτε αυτή η συλλογή —και εκείνη που την διαδέχθηκε—, όσα δηλαδή μετατρέπουν το προϊόν μιάς συγκυρίας σε ιστορικό τεκμήριο, θα μās άπασχολήσουν στο τέταρτο Μέρος της μελέτης μας.

παραδοσιακά πρώτο, εκείνο του μεγάλου οικονόμου. Τον κατάλογο εντόπισε και δημοσίευσε ό Σταῦρος Περεντίδης, «Un manuscrit de l'Hexabible d'Harménopoulos en la possession de Théodose Zygomalas», *Μνήμη Γεωργίου Α. Πετροπούλου*, τ. 2, Άθήνα 1984, σ. 228.

84. Άπό την βεβαίωση στο τέλος του κειμένου δέν διαφαίνεται με σαφήνεια αν ό Ίεράξ κατείχε το όφφικιο του μεγάλου λογοθέτου και την εποχή που εκδόθηκε το γράμμα, δηλαδή τον Σεπτέμβριο του 1560, ή αν βεβαιώνει το περιεχόμενό του με την ιδιότητα που εκ των ύστερων απέκτησε. Κατά συνέπεια αφήνουμε κατά μέρος αυτό το στοιχείο.

85. Όπως θα διαπιστώσουμε στα έπόμενα κεφάλαια, υπάρχουν τεκμήρια που μās έπιτρέπουν να υποστηρίξουμε ότι ή συλλογή ήταν σε χρήση τουλάχιστον ως το 1593.

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ
Η ΝΟΜΙΚΗ ΣΥΝΑΓΩΓΗ ΤΟΥ 1564

ΕΚΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ἡ τεχνικὴ τῆς συναγωγῆς

Στὸ κεφάλαιο αὐτὸ θὰ προσπαθήσουμε νὰ κατανοήσουμε τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἐργάστηκε ἐκεῖνος ποὺ ἀνέλαβε νὰ φέρει σὲ πέρας τὸ ἔργο τῆς συναγωγῆς τῆς νομικῆς ὕλης.

Τὸ πρῶτο ἐρώτημα εἶναι τί ὕλικὸ εἶχε στὰ χέρια του καὶ πῶς τὸ χειρίστηκε, ὥστε νὰ φτάσει σὲ αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἐργασία του μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ ὡς συμπύληση ἢ πρόκειται γιὰ μιὰ πιὸ δημιουργικὴ ἐργασία;

Ἄς ἀρχίσουμε ἀπὸ ἓνα κωδικολογικὸ τεκμήριο ποὺ σώζεται ὡς σῆμερα καὶ τὸ ὁποῖο μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑπολογίσουμε, κατὰ προσέγγιση, τὴν ἀρχικὴ ἔκταση τοῦ σώματος τοῦ βυζαντινοῦ χειρογράφου, ἀπὸ τὸ ὁποῖο στὴ συναγωγῇ τοῦ 1564 πέρασε ὅλη ἡ νομικὴ ὕλη ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ. Συγκεκριμένα:

Στὸ κάτω περιθώριο ἐνὸς ἀπὸ τὰ φύλλα τοῦ χειρογράφου πού, σύμφωνα μὲ τὴν ἡλικία τοῦ χαρτιοῦ, πρέπει νὰ γράφτηκε στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 15ου αἰ.⁸⁶, ἐκεῖ ποὺ συνήθως μπαίνει ἡ ἀρίθμηση τῶν τετραδίων, διακρίνεται ὁ ἀριθμὸς λε'. Πραγματικὰ ἀπὸ τὸ φύλλο αὐτὸ ἀρχίζει ἓνα τετράδιο ποὺ ἀπαρτίζεται ἀπὸ 4+4 φύλλα, δηλαδὴ ὁ ἀριθμὸς ἀποδίδει τὴν ἀρίθμηση τῶν τετραδίων τοῦ χειρογράφου. Ἐπειδὴ, ὅπως εἶδαμε, τὴν ἴδια συγκρότηση ἔχουν, καταρχὴν, ὅλα τὰ σωζόμενα τετράδιά του⁸⁷, μποροῦμε συνδυάζοντας τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα (τὴν σωζόμενη ἀρίθμηση τοῦ τετραδίου λε' καὶ τὴ συγκρότηση τοῦ χειρογράφου σὲ τετρά-

86. Βλ. ὅσα ἀναφέρονται σχετικὰ στὸ δεῦτερο κεφάλαιο.

87. Καὶ γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. ὅσα ἀναφέρουμε στὸ δεύτερο κεφάλαιο.

φύλλα τετράδια) νά υπολογίσουμε ότι πριν από τὸ φύλλο αὐτὸ ὑπῆρχαν, στὴν ἀρχικὴ μορφή τοῦ χειρογράφου, ἀκόμα 272 φύλλα ($34 \times 8 = 272$).

Δεδομένου ὅτι τὸ φύλλο στὸ ὁποῖο σώζεται ἡ ἀρίθμηση τοῦ τετραδίου εἶναι τὸ 47 τῆς συναγωγῆς⁸⁸, αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἀπὸ τὰ φύλλα ποὺ εἶχε τὸ χειρόγραφο, στὴν ἀρχικὴ του μορφή, χρησιμοποιήθηκαν 92 (α' – 4β') στὴ συναγωγή καὶ πὼς λείπουν $180 (272 - 92 = 180)$ φύλλα.

Τὸ κρίσιμο βέβαια ἐρώτημα εἶναι, ἂν τὸ σῶμα ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ στὸ α' μισό τοῦ 15ου αἰ. παρέμενε ἀκέραιο στὰ 1564, ὁπότε νά υποθέσουμε πὼς ὅσα λείπουν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ χειρογράφου⁸⁹ ὀφείλονται στὴν πρωτοβουλία ἐκείνου ποὺ ἀνέλαβε τὸ ἔργο τῆς συναγωγῆς.

Οἱ ἀκόλουθες ἐνδείξεις μὲ ὁδηγοῦν στὴν ὑπόθεση πὼς τὸ χειρόγραφο ἦταν ἤδη ἀκέφαλο τὸ 1564. Στὸ χειρόγραφο, γιὰ παράδειγμα, ὑπῆρχαν ἐρυθρογραφεῖς, μερικὲς ἀπὸ τίς ὁποῖες εἶχαν ἤδη ξεθωριάσει, ἀφοῦ τὸ χέρι τοῦ Ἰέρακα ἔχει συμπληρώσει ἐκεῖνα τὰ σημεῖα τοὺς ποὺ εἶχαν σβηστεῖ ἐνδειξὴ πὼς τὸ σῶμα τοῦ χειρογράφου ἦταν ἤδη ταλαιπωρημένο. Καὶ ἀκόμα, τὴν κακὴ κατάστασή του τὴν ὑποδεικνύουν τὰ λευκὰ δίφυλλα ποὺ, ὅπως εἶδαμε, ἐνσωματώθηκαν κατὰ τὸ χρόνο τῆς συναγωγῆς μὲ σκοπὸ νὰ προφυλλάξουν τὰ φθαρμένα τελευταῖα τμήματα τοῦ χειρογράφου. Εἶναι λοιπὸν πιθανὸ ὁ Ἰέραξ νὰ χρησιμοποίησε ὡς πρώτη ὕλη γιὰ τὴ συναγωγή ἓνα ἀκέφαλο καὶ πιθανῶς κολοβὸ χειρόγραφο ποὺ περιεῖχε, ὅπως θὰ δοῦμε ἀναλυτικὰ στὸ ὄγδοο κεφάλαιο, κείμενα

88. Τὸ σημερινὸ φύλλο 150 τοῦ σαμακοῦ κώδικα.

89. Στὸ ἐρώτημα ποὺ εὐλόγα τίθεται, τί μπορούσαν νὰ περιέχουν τὰ φύλλα αὐτὰ, στοιχεῖα μᾶς δίνει ἡ συγκριτικὴ μελέτη μὲ ὅσα ἄλλα χειρόγραφα σώζουν τὰ ἴδια καταρχὴν περιεχόμενα, μὲ ἐκεῖνα δηλαδὴ ποὺ σώζουν τὸ «Παράρτημα Β'» τῆς «Μεγάλης Συνόψεως τῶν Βασιλικῶν». Βλ. Ν. SVORONOS, *La Synopsis major des Basiliques...*, σ. 89 ἐπ. ἀλλὰ καὶ MARIA THERES FÖGEN, «Hexabiblos aucta. Eine Kompilation der spätbyzantinischen Rechtswissenschaft», *Fontes Minores* 7, Φραγκφούρτη 1986, 311 ἐπ.

σημαντικά για τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως.

Ἄν ὅμως ἀπὸ αὐτὸ τὸ τεκμήριον δὲν μπορούμε νὰ διαπιστώσουμε με ἀσφάλεια τὴν ἔκταση τῶν παρεμβάσεων ἐκείνου πού ἀνέλαβε τὸ ἔργο τῆς συναγωγῆς, ὑπάρχουν ἄλλα παραδείγματα πού δηλώνουν τὴ σαφὴ βούλησή του νὰ παρέμβῃ οὐσιαστικά στὴν κατὰταξη τῆς ὕλης, ὅπως καὶ νὰ τὴν συμπληρώσει.

Ἄς ξαναπάρουμε ἓνα θέμα πού μᾶς ἀπασχόλησε ἤδη στὸ τρίτο κεφάλαιο, ἀλλὰ πού ἐδῶ μᾶς προσφέρει ἓνα ἀκόμη στοιχεῖο γιὰ τὸ θέμα πού μᾶς ἐνδιαφέρει. Τὸ κείμενο τῆς «Ἐκθέσεως νέας» πού παρέδιδε τὸ βυζαντινὸ χειρόγραφο ὁλοκληρωνόταν μὲ τὸ «Πολυχρόνιον» καὶ ἀκολουθοῦσαν ἔξι ἀκόμα σύντομα κείμενα. Στὴν ἴδια οἰκογένεια χειρογράφων ἀνήκουν τουλάχιστον δύο ἀκόμα: οἱ παρισινοὶ κώδικες 1362 καὶ 1388⁹⁰. Θυμίζω ὅτι στὸν τελευταῖο παρισινὸ κώδικα, μετὰ τὴν παράθεση τοῦ κειμένου τῆς «Ἐκθέσεως νέας», ἀκολουθοῦν τὰ ἑξῆς κείμενα:

Πολυχρόνιον

Ὁ ὁρισμὸς τοῦ πατριάρχου ἀπὸ τὴν «Ἐπαναγωγή» («Εἰσαγωγή»).

Ἐνα κεφάλαιο ἀπὸ τὸ «Πρόχειρον» σχετικὸ μὲ τὰ κωλύματα γάμου.

Μετρολογικά.

Μιὰ συλλογὴ ποινικῶν διατάξεων, ἀπὸ τὰ Βασιλικά κυρίως.

Τὸ ἔργο τοῦ Γεωργίου Φοβηνοῦ, «Περὶ ὑποβόλου».

Τὸ κείμενο τοῦ ὄρκου ἑνὸς ὑποψήφιου κρατικοῦ ὑπαλλήλου· καὶ

Ἐνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν «Ἐκλογὴ» τῶν Βασιλικῶν, τὸ 8.2.1.

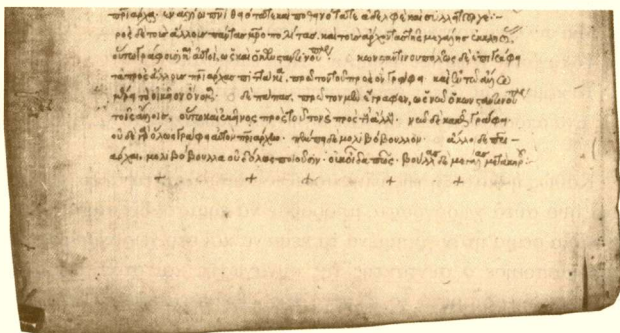
Καθὼς ἡ διάταξη τῆς ὕλης μοιάζει καὶ σὲ ἄρκετὰ ἄλλα σημεία στὰ δύο αὐτὰ χειρόγραφα, μπορούμε νὰ εἴμαστε βέβαιοι πὼς με τὴν ἴδια σειρὰ ἦταν γραμμένα τὰ κείμενα καὶ στὸ χειρόγραφο πού χρησιμοποίησε ὁ συντάκτης τῆς συναγωγῆς καὶ στὸν παρισινὸ κώδικα, δηλαδὴ μετὰ τὸ κείμενο τῆς «Ἐκθέσεως νέας» ἀκολου-

90. Βλ. J. DARROUZÈS, «Ekthésis néa. Manuel des pittakia du XIVe siècle», *Revue des études byzantines* 27 (1969), 9–10.

θοῦσαν τὸ «Πολυχρόνιον» καὶ ὅσα κείμενα ἀναφέραμε πιὸ πάνω.

Τὸ «Πολυχρόνιον» ὅμως μαζί με τὸν ὄρισμό τοῦ πατριάρχη καὶ τὰ ἄλλα κείμενα στὴ συναγωγή δὲν τὰ βρίσκουμε στὴν θέση αὐτὴ ἀλλὰ στὴν ἀρχή. Στὴ μετάθεσή τους, πού βέβαια τὴν ἐπέλεξε ἐκεῖνος πού συγκρότησε τὴν συναγωγή τὸν 16ο αἰ., διευκολύνθηκε ἀπὸ τὸ γεγονὸς πὼς τὸ καθαντὸ κείμενο τῆς «Ἐκθέσεως νέας» τελειώνει στὸ κάτω μέρος τοῦ verso ἑνὸς φύλλου καὶ ὅσα κείμενα τὴν ἀκολουθοῦσαν ἄρχιζαν ἀπὸ τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ ἐπόμενου φύλλου. Τὰ ἀπέσπασε λοιπὸν καὶ τὰ ἔθεσε στὴν ἀρχή, ἐκεῖ ὅπου κατὰ τὴ γνώμη του ἄρμοζε νὰ βρίσκεται τὸ «Πολυχρόνιον» καὶ ὁ ὀρισμὸς τοῦ πατριάρχη, σὲ μιὰ συναγωγή πού γινόταν γιὰ χάρη τοῦ Πατριαρχείου. Ὡς σημειωθεῖ πὼς στὸ σημεῖο πού τελειώνει τὸ καθαντὸ κείμενο τῆς «Ἐκθέσεως νέας» ὁ Ἰέρακας ἔθεσε πέντε σταυροὺς σὰν ἔνδειξη πὼς τὸ κείμενο τελειώνει ἐκεῖ καὶ πὼς δὲν ὑπῆρχε κάποιο χάσμα.

Στὰ φύλλα αὐτὰ πού τέθηκαν στὴν ἀρχή δὲν διακρίνονται πιὰ ἴχνη ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ ἀρίθμηση, καθὼς εἶναι ἐξαιρετικὰ ταλαιπωρημένα, διαπίστωση πού νομίζω πὼς ἀποτελεῖ μιὰ ἀκόμα ἔνδειξη ὅτι εἶχαν τεθεῖ στὴν ἀρχή τῆς ἐνότητας. Στὴν ἀρχὴ ὅμως θὰ πρέπει

Σάμος 12, φ. 168^v (τμήμα), ὅπου οἱ διαχωριστικοὶ σταυροὶ μετὰ τὸ τέλος τοῦ κειμένου τῆς «Ἐκθέσεως νέας»

νά βρισκόταν και κάποιοι Πίνακες των περιεχομένων, πού σήμερα λανθάνει και αυτός⁹¹.

Παράλληλα με την «ὀρθολογικότερη», κατὰ τὴ γνώμη ἐκείνου πὺν ἀνέλαβε τὸ ἔργο τῆς συναγωγῆς, κατὰταξη τῆς ὕλης, θὰ πρέπει νὰ δώσουμε περισσότερα στοιχεῖα καὶ γιὰ τὸν τρόπο πὺν ἐργάστηκε, ὥστε νὰ προφυλάξει μὲ λευκὰ δίφυλλα ἐκεῖνα τὰ τμήματα τῶν συμπιλούμενων χειρογράφων πὺν ἦταν ταλαιπωρημένα. Δεδομένου ὅτι ἔχουμε μιλήσει γιὰ τὴν ἐργασία αὐτὴ καὶ σὲ προηγούμενο κεφάλαιο, μένει ἐδῶ νὰ μᾶς ἀπασχολήσει ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἔχουν συμπληθεῖ τὰ φύλλα ἀπὸ τὸν κώδικα τοῦ Πατριαρχείου τῶν πρώτων πενήντα χρόνων μετὰ τὴν Ἑλωση στὴ συναγωγή τοῦ 1564. Τὰ φύλλα αὐτὰ δὲν εἶναι καταταγμένα κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ: προηγεῖται μιὰ συνοδικὴ πράξη τοῦ 1488 μὲ τὴν ὁποία ἀποκαθίσταται στὸν οἰκουμενικὸ θρόνο ὁ Διονύσιος Α', ἀκολουθεῖ ὁ τόμος τοῦ 1483/1484 μὲ τὸν ὁποῖο ἀποφασίστηκε ἡ ἀνατροπὴ τῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίας. Στὸ τέλος βρίσκονται τὰ δύο κείμενα πὺν χρονολογικὰ εἶναι πρότερα: ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Συμεὼν Α' τοῦ 1474 καὶ τὸ πρακτικὸ τῆς συνόδου τῆς ἰδίας χρονιάς μὲ ὁποῖο ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ὁ Συμεὼν θεωρεῖτο ἄθῶος τῶν κατηγοριῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη δηλωνόταν ἀπὸ τὴ σύνοδο ὅτι τὸ Πατριαρχεῖο θὰ ἀναλάμβανε τὴν ὑποχρέωση νὰ καταβάλλει στὴν Πύλη ἐτήσιο φόρο.

Τὸ γεγονός πὺς τὸ πρῶτο φύλλο τῆς ἐνότητος αὐτῆς πὺν συμπληθήκε, τὸ σημερινὸ φύλλο 192, εἶναι ἰδιαίτερα λερωμένο καὶ φθαρμένο ἀπὸ τὴ χρῆση ἀποτελεῖ, κατὰ τὴ γνώμη μου, μιὰ ἔνδειξη πὺν δηλώνει ὅτι τὸ τεῦχος αὐτὸ μὲ τὸ πολῦτιμο μεταβυζαντινὸ περιεχόμενό του εἶχε γνωρίσει μιὰ δική του, αὐτόνομη, πορεία πρὶν προστεθεῖ στὴν συναγωγή τοῦ 1564· συστάχωση πὺν πρέπει πάντως νὰ ἔγινε τότε, ἀφοῦ προηγουμένως ἔγινε προσπάθεια νὰ συγκρατηθοῦν τὰ σπαραγμένα ἀπὸ τὸν κώδικα τοῦ Πατριαρχείου φύλλα μὲ κάποιες λωρίδες χαρτιοῦ (onglets) καὶ προστέθηκαν

91. Τὴν ἀνασυγκρότηση τοῦ Πίνακα αὐτοῦ ἐπιχειροῦμε στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο.

στην δημιουργούμενη ένότητα κάποια λευκά δίφυλλα για να δεχθούν νεότερες καταχωρίσεις⁹².

Όσον αφορά την ταυτότητα εκείνου που επιχείρησε την συναγωγή, όλα τα στοιχεία οδηγούν προς τὸν Ίερακα. Δὲν εἶναι μόνο ἡ «φυσική» του παρουσία, ὅσα ἔχει γράψει καὶ ὅσα ἔχει συμπληρώσει στὸ χειρόγραφο, εἶναι καὶ ἡ φήμη του ὡς εἰδήμονος περὶ τὰ νομικά ζητήματα. Θυμίζω πὼς ἀκόμα καὶ σὲ ἐπίσημο πατριαρχικὸ κείμενο τοῦ 1580 ἀναφέρεται καὶ τιμᾶται ἡ κατάρτησή του: «Ἐπὶ τούτοις ἐρωτηθεὶς καὶ ὁ τιμώτατος μέγας λογοθέτης τῆς μεγάλης ἐκκλησίας κύριος Ίεραξ», ἀναφέρεται στὸ κείμενο, «ἀνὴρ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀκριβειαν καὶ τὴν περὶ τούτων γνώσιν πεπειραμένος ὡς ἄριστα, ἐμαρτύρησεν ὅτι...». Πρόκειται γιὰ «γράφμμα» τοῦ Μητροφάνη Γ', πού τμήμα τοῦ κειμένου του σώζει σὲ κώδικά του ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς⁹³ καὶ τὸ πλήρες κείμενο δημοσίευσε στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. ὁ Μανουὴλ Γεδεών⁹⁴. Ἐνδείξεις πού μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ θεωρήσουμε βάσιμη τὴν ὑπόθεση, ὅτι ἐκεῖνος ἦταν πού πραγμάτωσε τὴ νομικὴ συναγωγή τοῦ 1564, ἐκεῖνος πού ἀποφάσισε τὴν μερική ἀνακατάταξη τῆς ὕλης καὶ ἐκεῖνος, ὅπως θὰ δοῦμε τελειώνοντας αὐτὸ τὸ κεφάλαιο, πού φρόντισε νὰ συμπληρώσει, ἀντλώντας ἢ ἀξιοποιώντας στοιχεῖα πού ἔσωζαν ἄλλα νομικά χειρόγραφα, προκειμένου ἡ νομικὴ συναγωγή πού ἐτοίμαζε γιὰ τὸ Πατριαρχεῖο, μὲ ἐντολὴ βέβαια τοῦ Ἰωάσαφ, νὰ εἶναι κατὰ τὸ δυνατό πληρέστερη.

Πὰ τὴν τελευταία λοιπὸν αὐτὴ ἐργασία του θὰ σταθοῦμε σὲ δύο μόνο παραδείγματα. Τὸ πρῶτο συνδέεται μὲ τὴ λεγόμενη «νεαρά» τοῦ πατριάρχη Ἀθανασίου, τὸ κείμενο τῆς ὁποίας παραδίδεται στὰ φ. μγ^v-μδ^v —στὰ σημερινὰ φ. 97^v-98^v.

92. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ θέμα ἀφορᾷ ἀσφαλῶς τὴν τεχνικὴ τῆς συναγωγῆς, βρίσκει ὁμως καλὴτερη θέση στὰ σχετικὰ μὲ τὸν χαρακτήρα πού θέλησαν νὰ προσδώσουν στὴν συναγωγή τοῦ 1564, γιὰ τὰ ὅποια βλ. ὅσα ἀναφέρονται στὸ ἔνατο κεφάλαιο.

93. Βλ. Χ. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ, ἔ. ἀ., 145-146.

94. Μ. ΓΕΔΕΩΝ, *Κανονικαὶ Διατάξεις*, τ. 2, Κωνσταντινούπολη 1889, σ. 380-381: «ἐξ ἰδιωτικοῦ παρ' ἡμῖν χειρογράφου».

“Όπως είναι γνωστό⁹⁵, ἡ Ἐκκλησία εἶχε μὰ νομοθετικὴ πρωτοβουλία στὶς ἀρχὲς τοῦ 14ου αἰώνα: ζήτησε ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία νὰ κυρώσει μὲ νόμο, μὲ τὴν μορφή νεαρᾶς, μιά σειρὰ μέτρων ποὺ εἶχε ἀποφασίσει ἡ πατριαρχικὴ σύνοδος. Αὐτὰ συμβαίνουν τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1304, ὅταν πατριάρχης ἦταν ὁ Ἀθανάσιος Α΄. Ἡ ἀναφορὰ αὐτῇ, ποὺ τὸ κείμενό της σώζεται σὲ δύο μορφές, μία ἐκτενὴ καὶ μία σύντομη, ἐπιγράφεται σὲ μιά σειρὰ χειρογράφων ὡς «Νεαρὰ τοῦ ἐν ἁγίοις π(α)τρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως»⁹⁶. Ἐπιγραφή ποὺ δὲν ἔχει τὸ χάρισμα τῆς ἀκριβολογίας, ἀφοῦ μόνο ὁ φορέας τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ὁ βασιλεὺς, εἶχε τὴν ἀρμοδιότητα νὰ ἐκδίδει «νεαρές», ἐπιγραφή ὅμως ποὺ προβάλλει, μὲ τὸν τρόπο της, τὸ διαρκῶς ἀὔξανόμενο κύρος τῆς Ἐκκλησίας ἔναντι τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες τῆς ζωῆς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Τὸ χειρόγραφο ποὺ χρησιμοποίησε ὁ Ἰέραξ ἀνήκει στὴν οἰκογένεια ἐκείνη τῶν χειρογράφων, ποὺ σώζουν τὴν ἐκτενὴ μορφή τοῦ κειμένου τῆς «νεαρᾶς»⁹⁷ καὶ τὸ ὁποῖο παραδίδεται μὲ τὴν ἐπιγραφή ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω καὶ ὡς κατακλείδα μὲ τὴ φράση: «εἶχε καὶ ὑπογραφήν π(α)τριαρχικὴν». Σὲ κάποια ἄλλα χειρόγραφα ἔχει προστεθεῖ ἡ φράση: «ἐκυρώθη μηνὶ μαῖω ἰνδικτιῶνος δ΄ ἔτους ςωιδ΄»⁹⁸, φράση ποὺ θέλει νὰ ὑποδηλώσει ὅτι ἡ νομοθετικὴ πρωτοβουλία τῆς Ἐκκλησίας ἐγίνε ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὴν βυζαντινὴ πολιτικὴ ἐξουσία, ὅτι ἐγίνε νόμος τοῦ κράτους⁹⁹, ἐνῶ σὲ ἄλλα χειρόγραφα ἡ ἐπιγραφή εἶναι περισσότερο ἀναλυτικὴ: «Ζήτησις τοῦ πατριάρχου

95. V. LAURENT, *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople. Les registes de 1208 à 1309*, Παρίσι 1971, N. 1607, σ. 389–395.

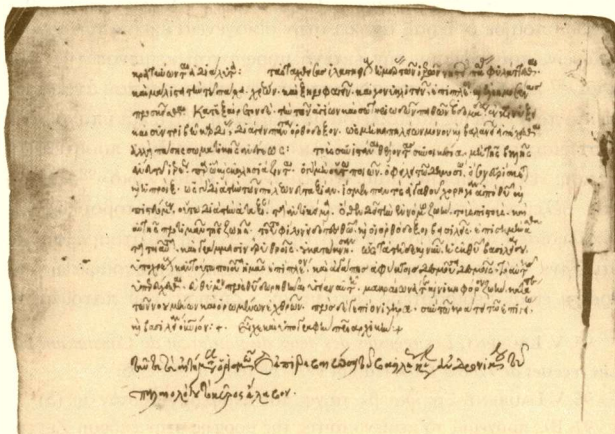
96. V. LAURENT, *Στὸ ἴδιον*: βλ. τὰ χφ. ποὺ ἀναφέρονται στὸν ἀρ. (5).

97. Βλ. πρόχρεια τὸ κείμενο αὐτῆς τῆς μορφῆς στὴν ἔκδοση ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromatum* τ. 1, Ἀθήνα 1931, σ.533–536.

98. “Όπως γιὰ παράδειγμα στὸν παρισινὸ κώδικα 1357 A: βλ. *Jus Graecoromatum...*, σ. 536 σημ. 7 καὶ V. LAURENT, *Στὸ ἴδιον*.

99. Βλ. περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ στὸ ὄγδοο κεφάλαιο, ὅπου ἡ ἀναλυτικὴ περιγραφή τῶν περιεχομένων στὴ συναγωγή.

κῦρ Ἀθανασίου καὶ τῆς περὶ αὐτὸν ἱερᾶς συνόδου πρὸς τὸν εὐσεβέστατον βασιλέα κῦρ Ἀνδρόνικον τὸν Παλαιολόγον περὶ τινων κεφαλαίων νομίμων τύπον ἔχουσα νεαρᾶς, ἥτις καὶ ἐστέρχθη τότε παρὰ τοῦ αὐτοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως», διαβάζουμε στὴν ἐπιγραφή τοῦ κειμένου ποὺ παραδίδει ὁ παρισινὸς κώδικας 1356¹⁰⁰. Κάποιο χειρόγραφο μᾶς τέτοιας οἰκογένειας εἶχε προφανῶς ὑπόψη τοῦ ὁ Ἱεράκας, ὅταν συμπλήρωσε μὲ τὸ χέρι του στὸ τέλος τοῦ κειμένου: «Ταῦτα τὰ αἰτήματα ὀρισμῶ καὶ ἐπιβεβαιώσει τοῦ βασιλέως κῦρ Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου τὸ κῦρος ἔλαβον». Συμπλήρωση ποὺ ἀποτελεῖ νομίζω μία ἀκόμα ἐνδειξη γιὰ τὴν ἐργήγορση τῆς νομικῆς συνείδησης ἐκείνου ποὺ ἀνέλαβε τὴν εὐθύνη νὰ συγκροτήσει τὴ νομικὴ συναγωγή τοῦ 1564, καθὼς ἡ προσθήκη αὐτὴ δείχνει τὴν ἀνάγκη ποὺ ἔνιωσε νὰ συμπληρώσει

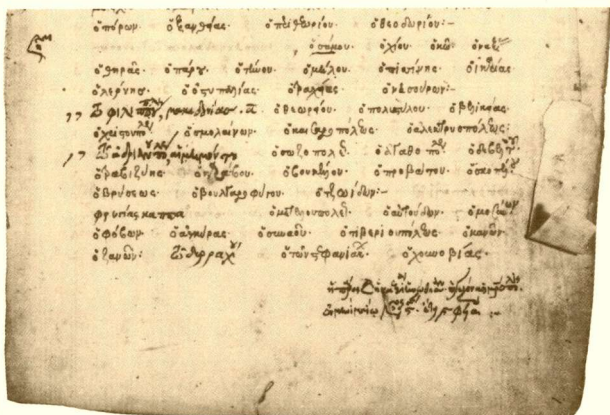

Σάμος 12, φ. 98^v (τμήμα).

100. Τὸ κείμενο σώζεται στὰ φ. 270^r–272^r, βλ. V. LAURENT, Στὸ ἴδιο. Ὁ κώδικας χρονολογεῖται στὸ πρῶτο μισό τοῦ 14ου αἰώνα.

μέ την πληροφορία αὐτὴ πὼς τὸ πατριαρχικὸ κείμενο ἔτυχε νομοθετικῆς ἐπικύρωσης, ἔγινε νόμος τοῦ κράτους.

Τὸ δευτέρου παραδείγμα τὸ ἀντλοῦμε ἀπὸ μιὰ προσθήκη ποὺ ἔχει σημειώσει μὲ τὸ χέρι του σὲ ἓνα Τακτικὸ ποὺ παραδίδεται στὰ φ. ριγ'–ριε'ν —τὰ σημερινὰ φ. 170^Γ–172^Ν. Πρόκειται γιὰ τὴν *receptio d ἢ c* τῆς *Notitia* 10¹⁰¹ στὴν ὁποία, μεταξὺ ἄλλων, ἀναγράφονται οἱ ἐπίσκοποι οἱ ὑποκείμενοι στὴ μητροπόλη Ρόδου —ἀνάμεσα τοὺς «ὁ Ναξίας» καὶ «ὁ Πάρου». Αὐτὲς τὶς ἀναγραφὰς σχολιάζοντας, ὁ Ἱεράξ ἔκρινε σκόπιμο νὰ τὶς «ἐνημερώσει» μὲ τὴν ἀκόλουθη σημείωση στὸ κάτω περιθώριον τοῦ φύλλου: «ἡ Πάρου καὶ ἡ Ναξίας ἠνώθησαν καὶ γέγονασιν μητρόπολις ἐν μηνὶ μαΐῳ ἰνδ(ικτιῶ)νος ς^{ης}, ἐν ἔτει ,ςφα^ψ». Δὲν πρόκειται πάντως γιὰ προσωπικὸ σχόλιον τοῦ Ἱεράκα ἀλλὰ γιὰ μεταφορὰ στὴ νομικὴ συναγωγὴ τοῦ Πατριαρχείου μᾶς πληροφορίας ποὺ τὴν ἔσωξαν καὶ κάποια

Σάμος 12, φ. 172^Γ (τμήμα).

101. Βλ. J. DARROUZÈS, *Notitia episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Παρίσι 1981, σ. 328.

ἄλλα χειρόγραφα, τὰ ὅποια παρέδιδαν τὸ κείμενο αὐτοῦ τοῦ Τακτικοῦ¹⁰².

Εἶναι νομίζω ἔκδηλο ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ ὡς τώρα συγκεντρώσαμε καὶ τὰ ὅποια ἀποκαλύπτουν τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἐργάστηκε ἐκεῖνος ποὺ ἀνέλαβε τὸ ἔργο τῆς συναγωγῆς, πὺς ἡ δημιουργία μιᾶς ἐνότητος μὲ νομικὴ ὕλη δὲν προῆλθε ἀπὸ μιὰ μηχανικὴ συστάχωση κάποιων χειρογράφων· εἶχε τὸν χαρακτήρα μιᾶς συνειδητῆς πράξης συναγωγῆς.

102. Βλ. J. DARROUZÈS, Στὸ ἴδιο, σ. 328 κριτικὸ ὑπόμνημα: *ἡ Πάρος καὶ ἡ Ναξία ἐτιμήθησαν καὶ γέγονε μητρόπολις μηνὶ μαῖῳ ἰνδ. 5 ἐν ἔτει 544*...

Ἀνασυγκρότηση τοῦ Πίνακα περιεχομένων τῆς συναγωγῆς

Εἶναι πολὺ πιθανὸν πὼς ὁ Ἰέραξ τὸ 1564 κατάρτισε καὶ ἔθεσε στὴν ἀρχὴ τῆς συναγωγῆς ἕναν «Ἐλεγχον τῶν περιεχομένων ἐν τῷ παρόντι Νομίμφ», ἕναν Πίνακα περιεχομένων —γιὰ νὰ κάνει τὴν συναγωγὴ περισσότερο χρηστική. Συνήθως οἱ πίνακες αὐτοὶ ἔχουν δική τους, αὐτοτελὴ ἀρίθμηση. Κατὰ συνέπεια, τὰ δεκατρία ἢ δεκατέσσερα ἀριθμημένα φύλλα ποὺ ἐντοπίσαμε στὸ τρίτο κεφάλαιο ὅτι λείπουν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐνότητας θὰ πρέπει νὰ περιείχαν ἄλλα κείμενα καὶ ὄχι τὸν Πίνακα περιεχομένων. Ὁ Πίνακας ὅμως αὐτὸς σήμερα λανθάνει, στερώντας μας ὄχι μόνο μιὰ ἀκόμα δυνατότητα νὰ πληροφορηθοῦμε πόσα καὶ ποιά ἄλλα κείμενα περιέχονταν στὴ συναγωγὴ ἀλλὰ καὶ νὰ ἔχουμε ἀμέσως μιὰ συνόλη εἰκόνα τῶν περιεχομένων της. Τὸν Πίνακα αὐτὸ θεώρησα χρήσιμο νὰ τὸν ἀνασυντάξω στὸ κεφάλαιο αὐτὸ χρησιμοποιώντας, καταρχήν, τίς ἐπιγραφὰς τῶν κειμένων ποὺ σώζονται, ὥστε ὁ ἀναγνώστης νὰ ἀποκτήσει ἀμέσως μιὰ συνοπτικὴ ἀλλὰ συνολικὴ εἰκόνα τῆς συναγωγῆς —ἢ, καλύτερα, τοῦ σωζόμενου τμήματός της. Στὶς λίγες ἐκεῖνες περιπτώσεις ποὺ τὰ κείμενα δὲν ἔχουν ἐπιγραφὴ, χρησιμοποιῶ ὡς δηλωτικὸ τοῦ περιεχομένου τους τὸν τίτλο μὲ τὸν ὁποῖο ἐπιγράφω τὸ κείμενο στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο, ὅπου δίνω τὴν φιλολογικὴ του ταυτότητα. Εἶναι εὐνόητο ὅτι, γιὰ τὴν σειρὰ μὲ τὴν ὁποία παραθέτω τὰ περιεχόμενα ἔργα, ἀκολουθῶ τὰ συμπεράσματα τῶν ὡς τώρα ἐρευνῶν μου. Μέσα σὲ [] καὶ μὲ ὄρθια στοιχεία δίνω κάποιες συμπληρωματικὲς ἢ διευκρινιστικὲς πληροφορίες γιὰ τὰ κείμενα ποὺ περιλαμβάνονται στὴ συναγωγὴ.

Πίναξ τῶν περιεχομένων

- *“Ὅπως πολυχρονίζουσι τοὺς βασιλεῖς καὶ τὸν πατριάρχην*
- *Περὶ πατριάρχου*
- *Περὶ κεκωλυμένων γάμων*
- *Μετρολογικά*
- *Συλλογὴ ποινικῶν καὶ ἄλλων διατάξεων*
- *Γεωργίου Φοβηνοῦ, Περὶ ὑποβόλου καὶ δικαιοφύλακος*
- [— *“Ὁρκος ὑπαλλήλου, «Περὶ κουρατώρων» ὅπως καὶ κάποιες νεαρές ἀπὸ τὸ «Παράρτημα Β'» τῆς «Μεγάλης Συνόψεως τῶν Βασιλικῶν», κείμενα ποὺ σήμερα ἔχουν ἐκπέσει.*]
- *Νεαρά Βασιλείου, περὶ τῶν δυνατῶν τῶν ἀπὸ πενήτων ἐπικτωμένων*
- *Νεαρά Νικηφόρου, περὶ τοῦ μὴ γίνεσθαι νέα μοναστήρια*
- *Νεαρά Βασιλείου τοῦ νέου, τὴν κατὰ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ εὐαγῶν οἰκῶν νομοθεσίαν... ἀναιροῦσα*
- *Νεαρά Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, περὶ τῶν ἀδιαθέτως τελεντώντων χωρὶς παίδων*
- *Νεαρά Λέοντος, περὶ τοῦ τὴν γυναῖκα ἀπογραφὴν ποιεῖσθαι*
- *Νεαρά Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ, περιέχουσα πολλῶν ἀμφιβολιῶν λύσεις*
- *Νεαρά Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ, περὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ*
- *Νεαρά τοῦ αὐτοῦ βασιλέως, περὶ φονέων*
- *Νεαρά Ἀλεξίου Α', περὶ τῶν συντρίβειν τοὺς ἑαυτῶν ἀντιδίκους μηχανωμένων*
- *Χρυσόβουλλον Νικηφόρου Γ'*
- *Χρυσόβουλλον Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ, περὶ τοῦ μηδόλως προσέχειν τινὶ τῶν δικαστικῶν θεία κελεύσει ἐναντιουμένη τῷ δικαίῳ*
- *Εὐσταθίου τοῦ Ῥωμαίου, Περὶ ὑποβόλου*
- *Περὶ κανστρεσίον καὶ παγανικοῦ πεκουλίου καὶ τῆς διαφορᾶς αὐτῶν*
- *Περὶ τοῦ ἐπιδίκου*
- *Περὶ Ἰουδαίων*
- *Ἐκ τοῦ Π στοιχείου κεφ. ζ'*

- Ἰουστινιανοῦ, περὶ τῶν συμβολαιογράφων
- Λέοντος, περὶ ταβουλλαρίων
- Περὶ μοιχείας
- Τοῦ χρόνου τὰ γυρίσματα
- Νεαρὰ Ἀθανασίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως
- Ματθαίου Βλάσταρη, Περὶ τῶν βαθμῶν τοῦ γάμου
- Σισινίου, Τόμος περὶ κωλυμάτων γάμου
- Τόμος τῆς ἐνώσεως
- Διάγνωσις τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Θεοδώρου, Περὶ τοῦ εἰ χρηὴ τὸν αὐτὸν καὶ ἓνα δυοὶ δισεξαδέλφαις συνάπτεσθαι
- Ἀρχιεπισκόπου πάσης Βουλγαρίας Δημητρίου Χωματηνοῦ, Σημείωμα περὶ τοῦ τοιούτου ζητήματος
- Ψήφισμα τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου, περὶ κεκωλυμένων γάμων
- Περὶ βαθμῶν συγγενείας ἀκωλύτων τε καὶ κεκωλυμένων
- Ἐξ ἐπιστολῆς Μιχαὴλ πατριάρχου
- [Φωτίου] Εὐθύνης ἱερέως ποῦ ἱερολόγησε συνοικέσια ποῦ κωλύονται
- Ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοῦ [Μιχαὴλ] πατριάρχου
- Κωλύματα γάμου: παραδείγματα
- Σημείωμα συνοδικὸν ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Ξιφιλίνου, περὶ μνηστείας καὶ ὅτι οὐκ ἔστι γάμου τε καὶ μνηστείας διαφορὰ
- Σημείωσις [ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου Ξιφιλίνου], περὶ μνηστείας
- Χρυσόβουλλον Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου, ἐπικυροῦν τὰς συνοδικὰς ἀποφάσεις... περὶ τῶν ἀθεμίτων γάμων
- Περὶ κωλυμάτων γάμου («Βασιλικά», 28. 5, 14(13)–15(14))
- Νεαρὰ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, ἡ περὶ μνηστείας ἐκτεθεῖσα
- Ὑπόμνησις τοῦ Κουροπαλάτου καὶ μεγάλου δρουγγαρίου τῆς Βίγλης Ἰωάννου τοῦ Θρακησίου μετὰ τὴν νεαρὰν τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ
- Δημητρίου συγκέλλου, μητροπολίτου Κυζίκου [Περὶ κωλυμάτων γάμων]
- Ἀπάντησις εἰς τὸν λέγοντα κεκωλυμένον εἶναι τὸν ἐκ τριγενείας γάμον καὶ ἀσυγχώρητον
- Τοῦ Θεσσαλονίκης κὺρ Βασιλείου [Περὶ νομίμων γάμων]
- Μιχαὴλ Κηρουλαρίου, Περὶ γάμου κεκωλυμένου
- Περὶ βαθμῶν συγγενείας ἀνιόντων καὶ κατιόντων καὶ ἐκ πλαγίου

- Περὶ δύο δισεξαδέλφων λαβόντων μητέρα καὶ θυγατέρα
- Ἀπόκρισις συνοδική πρὸς τὸν Φίλιππουπόλεως
- Ἡ γενομένη πρὸς τοὺς μὴ συνελθόντας ἐρώτησις καὶ ἡ τούτων ἀποκρίσις
- Ὑπόμνημα Εὐσταθίου πατρικίου Ρωμαίων, Περὶ δύο ἐξαδέλφων λαβόντων δύο ἐξαδέλφας
- Περὶ δισεξαδέλφων δύο
- Σημείωμα βασιλικὸν ἐπὶ Ἰσαακίου τοῦ Ἀγγέλου, διοριζόμενον μὴ ἄλλως γίνεσθαι ψήφους, εἰ μὴ πάντες οἱ ἐνδημοῦντες ἀρχιερεῖς μετακληθῶσι
- Παρεκβολή τοῦ περὶ τῶν κανονικῶν χρυσοβούλλου τοῦ Κομνηνοῦ κῦρ Ἰσαακίου καὶ τοῦ κῦρ Ἀλεξίου
- Συνοδικὸν σημεῖωμα [περὶ κανονικοῦ]
- Χρυσόβουλλον Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ περὶ χηρευούσης ἐπισκοπῆς
- Συνοδικὸν τὸ τὴν τοιαύτην ὑπόθεσιν
- Ἡ ἐκτεθεῖσα ψήφος ἐπὶ πατριάρχου Μιχαὴλ
- Πιττάκιον πατριαρχικὸν περὶ τοῦ τῇ δισεξαδέλφῃ τῆς ἰδίας μητρὸς συναφθέντος καὶ τῶν ὀφειλόντων δοθῆναι αὐτῷ ἐπιτιμίων
- Περὶ τινος ἀρμολογούμενου τῷ ἰδίῳ νύμφῃ πρὸς γάμον θυγατέρα τινὸς ὑπεξουσίαν
- Λουκά Χρυσοβέργη, Συνοδικὸ ψήφισμα κωλύον τὸν γάμον ζ' βαθμοῦ
- Πρόσταγμα βασιλικὸν διαλύον καὶ ἀνατρέπον τὸ προβαλὸν ἐβδόμου βαθμοῦ συνοικέσιον
- Εἰς τὰ τῷ Σίδης ἐρωτηθέντα, συνοδικαὶ ἀποκρίσεις
- Ἰσον ὑπομνήματος κυροῦ Ἀλεξίου περὶ τῶν διὰ δωρεᾶς λαμβανόντων μοναστήρια
- Τοῦ αὐτοῦ πατριάρχου ἕτερον ὑπόμνημα περὶ διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων
- Λόγος χρυσόβουλλος τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, περὶ τῶν ἱερῶν σκευῶν
- Συνοδικὸν γράμμα τοῦ πατριάρχου Νικολάου πρὸς τὸν βασιλέα Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν, ὅτι οὐκ ἔξεστιν ἀφαιρεῖσθαι τὰς ἐπισκοπὰς ἀπὸ τῶν μητροπόλεων

- Περὶ τῶν προσφύγων («Αὐξημένο Πρόχειρο» 39, 249)
- Ψήφισμα πολιτικῶν δικαστῶν περὶ συγγενείας
- Συνοδικὸν ψήφισμα κωλύον τὸν αὐτὸν καὶ ἕνα λαβεῖν εἰς γυναῖκα δισεξαδέλφας δύο
- Ὑπόμνησις πρὸς τὸν Νικήτα Θεσσαλονίκης καὶ Λύσις τοῦ Θεσσαλονίκης, περὶ δούλων, ἵνα ἱερολογῶνται
- Σημείωμα συνοδικὸν περὶ δούλου ἐγκληματικοῦ
- Περὶ τοῦ φονεύσαντος ἱερέως καὶ καθαιρεθέντος
- Νικολάου πατριάρχου τοῦ παλαιοῦ, περὶ τοῦ τὰς πατριαρχικὰς ἐπιστολὰς ἀμισθὶ δίδοσθαι
- Μιχαὴλ νομοφύλακος τοῦ Χούμνου, περὶ τῶν βαθμῶν τῆς συγγενείας
- Τοῦ ὁσίου πατρὸς καὶ ὁμολογητοῦ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου
- Ἐκθεσις ὅπως γράφει νῦν ὁ Κωνσταντινουπόλεως
- Τὰ τῆς Ἐκκλησίας ὁφείκια
- Τὰ ὁφείκια τοῦ Παλατίου
- Ἡ γεγονυῖα διατύπωσις παρὰ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, ὅπως ἔχουσι τάξεως οἱ θρόνοι τῶν ἐκκλησιῶν τῶν ὑποκεμένων τῷ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως
- Τάξις προκαθεδρίας τῶν ὁσιωτάτων πατριαρχῶν
- Τάξις προκαθεδρίας τῶν ὑπὸ τὸν ἀποστολικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως τελούντων μητροπόλεων καὶ τῶν ὑπ' αὐτοὺς ἐπισκόπων
- Περὶ μεταθέσεων
- Νεαρὰ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, περὶ τῶν ἐκουσίως φονευόντων καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ προσφευγόντων
- [Νεαρὰ τοῦ ἰδίου,] περὶ τῶν ἐκουσίως φονευόντων
- Ἡ γενομένη ἐκθεσις τῶν ὑποκεμένων τῇ βασιλίδι τῶν Κωνσταντινουπόλει μητροπόλεων ἐπὶ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου
- Ἐρωτήματα ἅπερ ἔλυσεν ὁ χαρτοφύλαξ Πέτρος
- Ὅσοι ἐβασίλευσαν ἐν τῇ Ῥώμῃ
- Καὶ ὅσοι ἐβασίλευσαν ἐν Κωνσταντινουπόλει
- Ὅσοι ἐπισκόπενσαν ἐν Βυζαντίῳ
- Ἐνταλτήριον γράμμα
- Γεωργίου Ξιφιλίνου, Περὶ ἐνοριακῶν δικαίων

-
- Ἱερεμίου πατριάρχου, Περί τῆς τύχης συνεισάκτων γυναικῶν
 - Περί ἰσημερίας
 - Ἰωάσαφ πατριάρχου, Περί κωλυμάτων γάμου
 - Ἀποκατάσταση Διονυσίου Α΄ στὸν οἰκουμενικὸ θρόνο
 - Ἀνατροπὴ τῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίας
 - Ἐπιβεβαίωση τῆς καταδίκης τῆς σιμωνίας
 - Νέα καταδίκη τῆς σιμωνίας· ρύθμισις οἰκονομικῶν ζητημάτων
 - Σχέσεις τῆς κοινότητος τοῦ Ἁγίου Ὁρους μετὰ τὸ Πατριαρχεῖο
 - Ἀθῶος τῶν κατηγοριῶν ὁ Συμεὼν Α΄. Ἀποδοχὴ καταβολῆς ἐτήσιου φόρου στὴν Πύλη
 - Καθαίρεση τοῦ Ἡρακλείας καὶ δύο ὁφικιαλίων τοῦ Πατριαρχείου
 - Ἐγκύκλιος Συμεὼν Α΄ ἐνόψει ἀποδημίας του

[— Ὅσα ἄλλα περιέχονταν καὶ σήμερα λανθάνουν]

ΟΓΔΟΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ
Ἡ φιλολογικὴ ταυτότητα
τῶν περιεχομένων

Ἄς περιγράψουμε τώρα ἀναλυτικὰ ὅσα περιέχονται στὴ νομικὴ συναγωγή γιὰ νὰ ἔχουμε μιὰ ἀκριβέστερη εἰκόνα τῆς φιλολογικῆς ταυτότητας τῶν κειμένων πού τὴν συγκροτοῦσαν.

Στὴν παρουσίαση τῶν περιεχομένων ἀκολουθῶ καταρχὴν τοὺς ἴδιους κανόνες πού ἐφαρμόσαμε στὴν περιγραφή τῶν νομοκανονικῶν κειμένων πού περιέχονταν στὴ συλλογὴ τοῦ Δοσιθέου Ἱεροσολύμων¹⁰³: α.— Κάθε αὐτούσιο κείμενο ἢ κάθε κείμενο πού ἔχει προέλθει ἀπὸ συμπύληση ἀποσπασμάτων ἀπὸ διάφορα ἔργα παίρνει ἀρίθμηση, ἐνῶ μιὰ ἐπιγραφὴ δίνει τὸ στίγμα τοῦ περιεχομένου του· β.— Ἀκολουθεῖ ἡ ἐπιγραφὴ ἔτσι ὅπως παραδίδεται στὸ κείμενο καὶ τὸ incipit· γ.— Ἐνας σύντομος σχολιασμός τοῦ κειμένου, ἰδιαίτερα ἐκεῖ ὅπου ἡ ἐπιγραφὴ μὲ τὴν ὁποία παραδίδεται τὸ κείμενο χρειάζεται κάποιες διευκρινίσεις, μαζὶ μὲ τὸ χρονολογικὸ του στίγμα δίνουν τὴν ταυτότητά του. Ὁ λιτὸς αὐτὸς σχολιασμός ὁλοκληρώνεται μὲ παραπομπὴ στὴν editio princeps τοῦ ἔργου καὶ σὲ μιὰ τουλάχιστον χρηστικὴ ἔκδοσή του. Παράλληλα σημειώνεται καὶ τυχὸν ἔκδοση πού ἀνατρέχει στὸ κείμενο πού παραδίδει ἢ συναγωγή· δ.— Στὶς περιπτώσεις ἐκεῖνες πού δὲν κατορθώσαμε νὰ ἐντοπίσουμε δημοσίευση κάποιου ἀπὸ τὰ κείμενα πού περιέχονται, τὸ δημοσιεύουμε αὐτούσιο στὸ Παράρτημα αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου ἀποκαθιστώντας μόνο τὴ στίξη καὶ τὰ λάθη στὸν τονισμό.

Παραπέμπω στὴν ἑλληνικὴ ἀρίθμηση πού εἶχε ἡ συναγωγή τὸ

103. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ – Π. Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ, *Ἡ Νομικὴ Συναγωγή τοῦ Δοσιθέου...*, σ. 59–61.

1564 και ἐντὸς [] δίνω καὶ τὴν ἀντιστοιχία στὴ σημερινὴ ἀρίθμηση —κατὰ σελίδες γιὰ τὸν παρισινὸ κώδικα, κατὰ φύλλα γιὰ τὸν σαμακό—, ὥστε νὰ εἶναι εὐκολὴ ἡ προσφυγὴ στὴν πηγὴ. (Θυμίζω πῶς μὲ τὸ siglum Σ δηλώνω τὸν σαμακό κώδικα καὶ μὲ τὸ Ρ τὸν παρισινό.)

1 Πολυχρόνια

φ. α'Γ [Σ φ. 99Γ]

Ε. [Ὅπως πολυχρονί]ζουσι τοὺς βασιλεῖς καὶ τὸν π(ατ)ριάρχην ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ [κατὰ] τὴν ἐορτὴν τῆς Χ(ριστο)ῦ γεννήσεως, καὶ τῶν Φώτων, καὶ τῇ Μεγάλῃ Παρασκευῇ.

Inc. Πολυχρόνιον ποιῆσαι ὁ Θε(ε)ὸς τὴν

Παραδίδεται κείμενο—τύπος γιὰ τὸν πολυχρονισμό τοῦ βυζαντινοῦ βασιλέα, τοῦ πατριάρχου καὶ τοῦ κατὰ τόπον μητροπολίτη χωρὶς τὴν ἀναγραφὴ συγκεκριμένων προσώπων. Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ κειμένου τῶν πολυχρονίων, ἐρυθρογραφημένη, ἔχει ἐντελῶς ξεθωριάσει γιὰ ὅσους λόγους ἔχουμε ἀναφέρει στὸ ἔκτο κεφάλαιο. Τὰ ἐλλείποντα τὰ συμπληρώνω ἀπὸ τὸν Parisin. gr. 1388, φ. 12^v.

Τὸ κείμενο ἔχει δημοσιεῦσε ὁ ISAAC HABERT, *Ἀρχιερατικόν. Liber pontificalis Ecclesiae graecae*, Παρίσι 1643, σ. [764]: ἀπὸ τὸν παρισινὸ κώδικα 1362¹⁰⁴. Στὸ χειρόγραφο ποὺ χρησιμοποίησε ὁ Habert τὸ πολυχρόνιο ποὺ ἀναφέρεται στὸν μητροπολίτη κατονόμαζε ἕναν συγκεκριμένο ἀρχιερέα, τὸν «Λαρίσσης ὑπέρτιμον καὶ ἑξαρχον δευτέρας Θετταλίας, καὶ πάσης Ἑλλάδος, κυρὸν Γαλακτίωνα». Ὁ γραφέας τοῦ δικοῦ μας χειρογράφου —ὅπως ἄλλωστε καὶ τοῦ παρισινοῦ 1388— ἀναφέρει βέβαια τὸν τύπο τοῦ πολυχρονίου καὶ γιὰ τοὺς μητροπολίτες, χωρὶς νὰ ἀναγράψει τὸ ὄνομα κάποιας συγκεκριμένης μητροπόλεως καὶ κάποιου ἀρχιερέα.

104. Πλὴ τὴν πηγὴ ποὺ χρησιμοποίησε ὁ ISAAC HABERT βλ. ὅσα γράφει ὁ JEAN DARROUZÈS, «Ekthésis néa...», 5 σημ. 2: «l'éditeur utilise sans le citer Parisin. 1362».

2 Πατριάρχης: εικών ζωσα Χριστοῦ

φ. α^Γ-V [Σ φ. 99^Γ-V]Ε. *Περὶ πατριάρχου.*Inc. *Πατριάρχης ἐστὶν εἰκὼν ζωσα Χ(ριστο)ῦ*

Παραδίδεται τὸ κείμενο τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ πατριάρχη ὅπως διατυπώθηκε στὸν «τίτλον τρίτον» τοῦ νομοθετήματος τοῦ 9ου αἰώνα «Ἐπαναγωγή — ἢ Εἰσαγωγή — τοῦ νόμου».

Τὸ κείμενό της δημοσιεύτηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Zachariae: CAROLUS EDUARDUS ZACHARIAE A LINGENTHAL, *Collectio librorum juris Graeco-Romani ineditorum. Ecloga Leonis et Constantini, Epanagoge Basilii Leonis et Alexandri*, Λυψία 1852 σ. 61-217 καὶ ἀναδημοσιεύτηκε στὸν δεῦτερο τόμο τῆς συλλογῆς τῶν ΙΩ. καὶ ΠΑΝ. ΖΕΠΟΥ, *Jus Graecoromanum*, Ἀθήνα 1931, σ. 236-368· βλ. τὸ κείμενο τοῦ τρίτου τίτλου στίς σ. 67-68 καὶ 242-243 ἀντίστοιχα.

Ὁ ὁρισμὸς τοῦ πατριάρχη ἐντάχθηκε σὲ διάφορες συλλογές («Αὐξημένη Ἐπαναγωγή», «Μικρὰ Σύνοψις», «Σύνταγμα κατὰ στοιχείον», κ.λπ.) γνώρισε ὁμως καὶ μία δική του, αὐτοτελή, χειρόγραφη παράδοση¹⁰⁵, τμῆμα τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ καὶ ὁ ἐδῶ ἀναφερόμενος κώδικας. Ἡ πρώτη ἔκδοσις ἀπὸ τὴν παράδοσις αὕτη εἶναι τοῦ J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani tam canonici quam civilis...*, τ. 1, Φραγκφούρτη 1596, σ. 296.

3 Κωλύματα γάμου: τὸ νομοθετικὸ πλαίσιο τοῦ 9ου αἱ.

φ. α^Υ-γ^Γ [Σ φ. 99^Υ-101^Γ]Ε. *Περὶ κεκωλυμένων γάμων.*Inc. *Ἡ συγγένεια, ὀνομά ἐστι γενικόν*

Μολονότι τὸ ἴδιο περίπου κείμενο ἔχει περάσει στὸ νομοθετικὸ

105. Βλ. γιὰ παράδειγμα τὸν παρισινὸ κώδικα 1388 καὶ τὸν ἀθωνικὸ Ἰβήρων 286. Αὐτελὴ παράδοσις γνώρισαν καὶ τμῆματα τοῦ τρίτου τίτλου, π.χ. τὰ τέσσερα πρῶτα κεφάλαια (Vat. Palat. gr. 369, Vind. theol. gr. 289, κ.λπ.).

ἔργο τῶν Μακεδόνων («Βασιλικά», XXVIII.5, «Ἐπαναγωγή — ἡ Εἰσαγωγή — τοῦ νόμου», 17, «Πρόχειρος Νόμος», 7), τὸ κείμενο πὺν ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει φαίνεται νά προέρχεται ἀπὸ τὸν «Τίτλον ἑβδομον» τοῦ «Προχείρου Νόμου».

Τὸ νομοθέτημα τοῦ 9ου αἰῶνα δημοσιεύτηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν C. E. ZACHARIAE, *Ὁ Πρόχειρος Νόμος. Imperatorum Basilii, Constantini et Leonis Prochiron*, Χαϊδελβέργη 1837 καὶ ἀναδημοσιεύτηκε στὸν δεύτερο τόμο τῆς συλλογῆς τῶν ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum...*, σ. 107–228· βλ. τὸ κείμενο τοῦ ἑβδομου τίτλου στὶς σ. 47–58 καὶ 134–139 ἀντίστοιχα.

Τὰ σχετικά ὥστόσο μὲ τὰ κωλύματα γάμου γνώρισαν καὶ μία δική τους, αὐτοτελή, χειρόγραφη παράδοση¹⁰⁶ — τμήμα τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ καὶ ὁ ἐδῶ ἀναφερόμενος κώδικας. Εἰδικότερα· τὸ γεγονός ὅτι στὸ κείμενο ἔχει ἐνσωματωθεῖ καὶ ἓνα σχεδιάγραμμα μᾶς ἐπιτρέπει νά θεωρήσουμε πῶς ἀνήκει στὴν ἴδια οἰκογένεια μὲ ἐκείνη τοῦ παρισινοῦ κώδικα 1388 στὸν ὁποῖο ὑπάρχει παρόμοιο σχεδιάγραμμα.

4 Μετρολογικά

φ. γ^Γ [Σ φ. 101^Γ]

Inc. Ὅτι ὁ δακτύλιος πρῶτος ἐστίν

Παραδίδεται, χωρὶς ἐπιγραφή, τμήμα ἑνὸς κειμένου πὺν δημοσίευσε, ἀπὸ τὸν κώδικα Marc. gr. 173, πρῶτος ὁ FRANZ DÖLGER, *Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung besonders des 10. und 11. Jahrhunderts. Eine Lichtdrucktafel* [Byzantinisches Archiv 9], Λιψία – Βερολίνο 1927, σ. 113 ἐπ. Τὸ κείμενο πὺν παραδίδεται ἐδῶ ἔχει τὴν ἀκόλουθη ἀντιστοιχία στὴν ἔκδοση DÖLGER: σ. 113 στ. 24–25 καὶ σ. 114 στ. 1–18¹⁰⁷.

106. Βλ. γιὰ παράδειγμα τὸν παρισινὸ κώδικα 1391, τὸν κώδικα Roe 18 τῆς Βοδλεϊανῆς Βιβλιοθήκης καὶ τὸν βατικανὸ Palat. gr. 233.

107. Πὰ τὴν παράδοση τοῦ κειμένου βλ. ὅσα ἀναφέρει ἡ CATHERINE SALIOU, *Le traité d'urbanisme de Julien d'Ascalon (VIe siècle)*, Παρίσι 1996, σ. 24–26 καὶ 133–134..

5 Συλλογή ποινικῶν καὶ ἄλλων διατάξεων φ. γ^v [Σ φ. 101^v]

Inc. Νόξα ἢ τῆς ζημίας θεραπεία

Παραδίδεται, χωρίς ἐπιγραφή, σύντομη συλλογή ἀπὸ ἀποσπάσματα ποινικῶν κυρίως διατάξεων. Τὴ συλλογὴ αὕτῃ τὴν συναντοῦμε σὲ χειρόγραφα ποὺ παραδίδουν τὴν «Μεγάλην Σύνοψιν τῶν Βασιλικῶν»¹⁰⁸. Τὰ ἀποσπάσματα προέρχονται κυρίως ἀπὸ διατάξεις ποὺ περιέχονται στὰ «Βασιλικά»¹⁰⁹.

6 Περί ὑποβόλου φ. γ^v [Σ φ. 101^v]Ε. *Περί ὑποβόλου καὶ δικαιοφύλακος.*Inc. *Τὸ ὑπόβολον ὁ καὶ προγαμιαία*

Παραδίδεται τὸ πόνημα τοῦ δικαιοφύλακα τῆς Θεσσαλονίκης Γεωργίου Φοβηνοῦ (ἀρχὲς τοῦ 11ου αἰ.) στὸ ὁποῖο ὀρίζεται ἡ προγαμιαία δωρεά (τὸ ὑπόβολον) καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ δικαιοφύλακος.

Τὸ ἔργο δημοσίευσε γιὰ πρώτη φορὰ ὁ Zachariae στὴν τρίτη ἔκδοσιν τῆς Ἱστορίας του: KARL EDUARD ZACHARIÄ VON LINGENTHAL, *Geschichte des griechisch-römischen Rechts*, Βερολίνο ³1892, σ. 97–98 στὴ σμ. 254.

[Χάσμα δεκατεσσάρων φύλλων·

ὑποθέσεις γιὰ τὰ περιεχόμενα σὲ αὐτὰ κείμενα βλ. στὸ τρίτο κεφάλαιο.]

108. N. SVORONOS, *La Synopsis major des Basiliques...*, σ. 61.

109. Σχετικὰ μὲ τὴν φιλολογικὴ ταυτότητα τῶν ἀποσπασμάτων ποὺ περιέχονται βλ. τίς παραπομπὲς ποὺ δίνουν οἱ συντάκτες τοῦ *RHBR*, I γιὰ τὸν παρισινὸ κώδικα 1388 (ἀρ. 192.9) ποὺ παραδίδει τὴ συλλογὴ αὐτὴ, ἢ γιὰ τὸν ἀθηναϊκὸ κώδικα Μουσείου Μπενάκη 20 (ἀρ. 18.23), κ.λπ.

7 Κοινωνική πρόνοια

φ. ιζ' [P σ. 173]

Ε. [Ἡ νεαρά τοῦ κυροῦ Βασιλείου τοῦ πορφυρογεννήτου. Νομοθεσία νεαρά τοῦ Βασιλείου πορφυρογεννήτου δεσπότου ἐκφωνηθεῖσα κατὰ τὸν Ἰανουάριον μῆνα τῆς θ' ἰνδικτιῶνος τοῦ ςφδ' ἔτους.]

Inc. ... τὸ τῆς ἀρχαιότητος δίκαιον

Des. ἐκποιήσεσιν.

Παραδίδεται μόνο τὸ τελευταῖο τμῆμα τοῦ κειμένου τῆς «νομοθεσίας» τοῦ Βασιλείου Β' «περὶ τῶν δυνατῶν τῶν ἀπὸ πενήτων ἐπικτωμένων...» ποῦ ἐκδόθηκε τὸ 996 μ. Χ. (Dölger 783). Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποῦ ὑπάρχουν στὸ σωζόμενο τμῆμα πρέπει νὰ παραδίδεται ἡ, κατὰ τὸν Ν. Σβορώνο, «version II» τοῦ κειμένου¹¹⁰. Τὴν ἐπιγραφή, κατὰ συνέπεια, ποῦ παραθέτω ἐντὸς ἀγκυλῶν τὴν ἀντλῶ ἀπὸ τὴν μορφή αὐτή.

Ed. pr. τοῦ πλήρους κειμένου τῆς «version II» τοῦ κειμένου τῆς νεαράς: J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 172–179· πρόσφατη ἔκδοση Ν. SVORONOS, *Les nouvelles des empereurs macédoniens concernant la terre et les stratiotes. Introduction – édition – commentaires*, Édition posthume et index établis par P. GOUNARIDIS, Ἀθήνα 1994, σ. 201–217· τὰ σχετικὰ μὲ τὶς μορφές ποῦ παραδίδεται τὸ κείμενο καὶ τὶς ἐκδόσεις του, στίς σ. 190–191. Τὸ τμῆμα τοῦ σωζόμενου κειμένου ἀντιστοιχεῖ στοὺς στίχους 244–256 τῆς τελευταίας ἔκδοσης —στὴν ἔκδοση C. E. ZACHARIAE A LINGENTHAL, *Jus Graeco-romanum*, 3, Λιψία 1857, σ. 318 [= ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum*, 1, σ. 272]. Θὰ πρέπει ὥστόσο νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὅλα τὰ χειρόγραφα ποῦ παραδίδουν τὴν «version II» τοῦ κειμένου τῆς νεαράς ἀνήκουν στὴν οἰκογένεια ποῦ σώζει τὸ «Παράρτημα Α'» τῆς «Μεγάλης Συνόψεως τῶν Βασιλικῶν», ἐνῶ ὅσα στοιχεῖα ἔχουμε ἀπὸ τὸ χειρόγραφο ποῦ περιγράφουμε μᾶς ἔχουν ὀδηγήσει στὴν πεποίθηση ὅτι παραδίδει τὸ «Παράρτημα Β'» τῆς «Μεγάλης Συνόψεως τῶν Βασιλικῶν».

110. Βλ. τὴ σχετικὴ παραπομπὴ ἀμέσως πρὶ κατὰ τὸ κείμενο.

8 Περί τοῦ μὴ γίνεσθαι νέα μοναστήρια φ. ιζ^τ – ιη^ν [P σ. 173–176]

Ε. Νεαρά Νικηφόρου Βασιλέως, ἥν κατὰ τὸ α^{ον} ἔτος τῆς αὐτοῦ βασιλείας, ἦτοι κατὰ τὴν ζ^{ην} ἰνδ. τοῦ .συβοῦ ἔτους, ὑπηγόρευσε Συμεὼν πατρίκιος καὶ πρωτασηκρήτις περὶ τοῦ μὴ γίνεσθαι νέα μοναστήρια καὶ γηροκομεῖα μήτε πλατύνεσθαι ὅλως διὰ τῶν κτημάτων τοὺς εὐαγεῖς οἴκους¹¹¹.

Inc. Ὁ τοῦ Θεοῦ π(ατ)ρὸς λόγος

Νεαρά τοῦ 964 τοῦ Νικηφόρου Β' Φωκά (DÖLGER 699).

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 113–117 [= ΠΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΑΝΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 261–265]· ἡ νεαρά στὴν ἔκδοση ZACHARIAE, *Jus Graeco-romanum*, 3, σ. 292–296 [= ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum*, 1, σ. 249–252]

9 Περί ἰδρύσεως μοναστηρίων: δευτέρες σκέψεις

φ. ιη^ν – ιθ^τ [P σ. 176–177]

Ε. Νεαρά τοῦ εὐσεβοῦς ἡμῶν βασιλέως Βασιλείου τοῦ νέου, τὴν κατὰ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν εὐαγῶν οἴκων νομοθεσίαν Νικηφόρου βασιλέως, τέλεον ἀναιροῦσα.

Inc. Ἡ ἐκ Θεοῦ βασιλεία ἡμῶν

Νεαρά Βασιλείου Β' τοῦ 988(?) (DÖLGER 772). Τὸ κείμενο παραδίδεται καὶ ἀπὸ τὸ σχόλιο τοῦ Βαλαμῶνα στὸν α' κανόνα τῆς Πρωτοδευτέρας Συνόδου. Ἀπὸ τὴν τελευταία αὐτὴ πηγὴ ἡ ed. pr. εἶναι τοῦ Ε. BONEFIDIUS, *Τοῦ Ἀνατολικοῦ νομίμου βιβλία Γ*.

111. Οἱ ἐπιγραφές τῶν κεμένων ἦταν ὀρχικά ἐρυθρογραφημένες καὶ καθὼς πολλὰς ἀπὸ αὐτὰς ἔγιναν ἐξίτηλες ξαναγράφτηκαν ἀπὸ μεταγενέστερους μὲ μαῦρο μελάνι. Σὲ μερικές περιπτώσεις ἀναγνωρίζουμε τὸ χέρι τοῦ Ἰεράκα καὶ σὲ πολλὰς τοῦ Μινωῖδη Μηνᾶ.

Juris Orientalis Libri III, [Γενεύη] 1573, Α', σ. 32–33 (βλ. πρόχειρα τὸ κείμενο: ΡΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 2, Ἀθήνα 1852 σ. 652–653 ἀλλὰ καὶ στὸν τ. 5, σ. 270 ἀντλώνοντας τὸ κείμενο ἀπὸ τὴν ἔκδοση J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 117–118¹¹²), ἐνῶ τοῦ κειμένου ποὺ ἀνατρέχει στὸ Παράρτημα τῆς «Μεγάλης Συνόψεως τῶν Βασιλικῶν» καὶ τὸ ὁποῖο ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει ἄμεσα ἡ ed. pr. εἶναι τοῦ ZACHARIAE, *Jus Graeco-romanum*, 3, σ. 303–304 [= ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum*, 1, 259].

10 Κοινωνικὴ πολιτικὴ: ἡ τύχη μέρους τῆς κληρονομίας ἀκλήρων καὶ ἀδιαθέτων φ. ιθ' – κ' [Ρ σ. 177–179]

Ε. Νεαρά τοῦ βασιλέως κυροῦ Κωνσταντίνου τοῦ πορφυρογενήτου, περὶ τῶν ἀδιαθέτως τελευτώντων χωρὶς παίδων, ὥστε μὴ τὸ πᾶν τῆς περιουσίας τοῖς ἐκ νόμων καλουμένοις συγγενέσι τυχὸν ἢ καὶ τούτων μὴ προσόντων τῷ δημοσίῳ προσκυροῦσθαι, ἀλλὰ τούτοις μὲν τὸ δῆμιον, τὸ δὲ τρίτον τῷ Θ(ε)ῷ ἀφοσιῦσθαι, ᾧ συνεισάγονται καὶ οἱ δοῦλοι, ἀξιούμενοι ἀπὸ τῆς παρουσίας νεαρᾶς ἐλευθερίας.

Inc. Πολλάκις ἐθαύμασα τῶν τὰς πόλεις

Νεαρά Κωνσταντίνου Ζ' ποὺ ἐκδόθηκε μετὰ τοῦ 945 καὶ 959 (DÖLGER 678).

Ed. pr. ZACHARIAE, *Jus Graeco-romanum*, 3, σ. 276–279 [= ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum*, 1, σ. 235–238].

112. Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι οἱ Ράλλης – Ποτλῆς δὲν ἀντλοῦν τὰ κείμενα αὐτὰ ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ Bonafidio ἀλλὰ, τὶς περισσότερες φορές, ἀπὸ τὸν Leunclavius, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐνσωματώσει στὸν πρῶτο τόμο τοῦ ἔργου τοῦ *Juris graeco-romani* κείμενα ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ 1573. Πὰ τίς ὀφειλὲς τοῦ Leunclavius στὸ ἔργο τοῦ Bonafidio, βλ. Κ. Γ. ΠΙΤΣΑΚΗΣ, «Énnemond Bonnefoi (1536–1574): 450 χρόνια», Ἑλληνικὴ Ἱστορικὴ Ἑταιρεία, *Η' Πανελλήνιο Ἱστορικὸ Συνέδριο (Μάιος 1987)*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 39 ἐπ.

11 Τύχη τῆς προίκας λυθέντος τοῦ γάμου φ. κ^{T-V} [P σ. 179–180]

Ε. Νεαρά τοῦ κυροῦ Λέοντος περὶ τοῦ τὴν γυναικα ἀπογραφὴν ποιῆσθαι τῆς τε οἰκείας προικὸς καὶ τῆς πρὸ γάμου δωρεᾶς καὶ τῆς ἄλλης ἀπάσης ἀνδρώας ὑποστάσεως, ἐπειδὴν τὸν γάμον λυθῆναι συμβαίη, καὶ τῇ προενέξει τῆς ἀπογραφῆς ἐπιζητεῖν εἴ τινα λέγοι παρὰ τοῦ ἰδίου ἀνδρὸς ὑποστῆναι καινοτομίαν εἰς τὰ ἀνήκοντα αὐτῇ, χωρὶς δὲ ἀπογραφῆς εἴτ' οὖν ἐναρχοῦς ἀποδείξεως μηδὲν ζητεῖν, μήτε ζητοῦσαν ἀπολαμβάνειν.

Inc. Μετὰ τῶν ἄλλων, ὅσα περὶ τοὺς γάμους

Νεαρά 110 Λέοντος ζ' ποὺ ἐκδόθηκε μετὰξὺ τοῦ 886 καὶ 910.

Ed. pr. ZACHARIAE, *Jus Graeco-romanum*, 3, σ. 212–213 [= ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum*, 1, 179–180]. Ἡ νεαρά στὴν ἔκδοση P. NOAILLES – A. DAIN, *Les nouvelles de Leon VI le Sage*, Παρίσι 1944, σ. 356–359.

Στὸ περιθώριο τοῦ φ. κα' (σ. 180) παραδίδεται σχόλιο: Inc. Ἀγωγή τῆς ἐχούσης, πὺν ἔχει δημοσιευτεῖ καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸν ZACHARIAE, ἔ. ἀ., σ. 213 σημ. 7 [= ΖΕΠΩΝ, ἔ. ἀ., σ. 180 σημ. 8].

12 Δικονομικὰ ζητήματα

φ. κ^V–κγ^V [P σ. 180–186]

Ε. Νεαρά τοῦ βασιλέως κυροῦ Μανουήλ τοῦ Κομνηνοῦ περιέχουσα πολλῶν ἀμφιβολιῶν λύσεις.

Inc. Ὑννομον ἐπιστασίαν οἱ πάλαι σοφοί, τὴν βασιλείαν

«Πρόσταγμα» τοῦ Μαρτίου τοῦ 1166 τοῦ Μανουήλ Α' Κομνηνοῦ μὲ τὸ ὁποῖο θεσπίζονται μέτρα μὲ στόχο τὴν «εὐθυδικία» καὶ τὴν ταχύτερη διεξαγωγή τῶν δικῶν (DÖLGER 1465).

Ed. pr. τοῦ πλήρους κεμένου J. LEUNCLAVIUS, *LX Librorum Basilicarum id est universi iuris Romani... Ecloga sive Synopsis*, Βασιλεία 1575, σ. 73–76· ἡ νεαρά στὴν ἔκδοση ZACHARIAE, *Jus Grae-*

co-romanum, 3, σ. 460–468 [= ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum*, 1, 389–396]. Νεότερη κριτική έκδοση RUTH MACRIDES, «Justice under Manuel I Komnenos: Fours Novels on Court Business and Murder», *Fontes Minores* 6 (1984), 122–138. Τμήμα τῆς νεαρᾶς σώζεται καὶ μέσω τῶν σχολίων τοῦ Βαλσαμώνα στὸν «Νομοκάνονα εἰς ἸΔ' τίτλους». Ἀπὸ τὴν τελευταία αὐτὴ πηγὴ ἡ ed. pr. εἶναι τοῦ Ε. BONEFIDIUS, *Τοῦ Ἀνατολικοῦ νομίμου...*, Α', σ. 80–85 (βλ. πρόχειρα τὸ κείμενο: ΡΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 1, Ἀθήνα 1852, σ. 84–85).

13 Δικονομικά καὶ πάλι

φ. κδ^τ – κς^ν [P σ. 187–192]

Ε. *Νεαρά τοῦ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ περὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ὄλου ἐνιαυτοῦ, ποῖα μὲν τούτων ἄπρακτοι, ποῖα δὲ ἐν μέρει μὲν ἄπρακτοι, ἐν μέρει δὲ ἔμπρακτοι.*

Inc. Σκοπὸς μὲν τοῖς ἀνθρώποις τοῦ ἐορτάζειν

«Θεσμοθέτημα» τοῦ Μαρτίου τοῦ 1166 τοῦ Μανουὴλ Α' Κομνηνοῦ ποὺ εἶχε τοὺς ἴδιους στόχους μὲ τὸ προηγούμενο (DÖLGER 1466).

Ed. pr. C. LABBEUS, *Observationes et emendationes in Synopsis Basilicōn*, Παρίσι 1606, σ. 127–143· ἡ νεαρά στὴν ἔκδοση ZACHARIAE, *Jus Graeco-romanum*, 3, σ. 469–476 [= ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum*, 1, 397–402]. Νεότερη κριτικὴ ἔκδοση RUTH MACRIDES, «Justice...», 140–154. Τμήμα καὶ αὐτῆς τῆς νεαρᾶς σώζεται μέσω τῶν σχολίων τοῦ Βαλσαμώνα στὸν «Νομοκάνονα εἰς ἸΔ' τίτλους». Ἀπὸ τὴν τελευταία αὐτὴ πηγὴ ἡ ed. pr. εἶναι τοῦ Ε. BONEFIDIUS, *Τοῦ Ἀνατολικοῦ νομίμου...*, Α', σ. 80–85 (βλ. πρόχειρα τὸ κείμενο: ΡΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, ἔ. ἀ. σ. 136–140).

14 Κολασμὸς ἀνθρωποκτονίας ἐκ προθέσεως

φ. κς^ν – κη^ν [P σ. 192–196]

Ε. *Τοῦ αὐτοῦ βασιλέως κυροῦ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ, περὶ φο-*

νέων καὶ ὅπως οἱ τοιοῦτοι ἐπιτιμᾶσθαι ἢ τιμωρεῖσθαι ὀφείλουσιν.

Inc. Τοῖς ἀρχηγέταις τοῦ γένους ὁ τῆς κακίας

«Διάταγμα» τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1166 τοῦ Μανουὴλ Α' Κομνηνοῦ με ἀφορμὴ τὸ γεγονός ὅτι ἐπίσκοπος ἀθώωσε κάποιον στρατιώτη ποὺ εἶχε ἐγκληματήσῃ. Ἡ νεαρά ἐπιβεβαιώνει πὼς οἱ διατάξεις κολασμοῦ τῆς ἀνθρωποκτονίας ἰσχύουν καὶ θὰ πρέπει νὰ ἐφαρμόζονται ἀπὸ ὅλους (Dölger 1467).

Ed. pr. τοῦ πλήρους κειμένου ZACHARIAE, *Jus Graeco-romanum*, 3, σ. 476–482 [= ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum*, 1, σ. 403–408]· νεότερη κριτικὴ ἔκδοση RUTH MACRIDES, «Justice....», 156–166. Τμήμα καὶ αὐτῆς τῆς νεαρᾶς σώζεται μέσω τῶν σχολίων τοῦ Βαλσαμῶνα στὸν ἡ' κανόνα τοῦ Μ. Βασιλείου. Ἀπὸ τὴν τελευταία αὐτὴ πηγὴ ἢ ed. pr. εἶναι τοῦ Ε. BONEFIDIUS, *Τοῦ Ἀνατολικοῦ νομίμου...*, Α', σ. 92–96 (βλ. πρόχειρα τὸ κείμενο: ΡΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 4, Ἀθήνα 1854, σ. 116–119).

15 Κατὰ τῆς δημιουργίας ἐκκρεμοδικιῶν φ. κθ^Γ–^Υ [P σ. 197–198]

Ε. [Τοῦ αὐτοῦ [Μανουὴλ Α' Κομνηνοῦ] νεαρά περὶ τῶν συν-
τρίβειν τοὺς ἐαντῶν ἀντιδίκους μηχανωμένων τῷ βούλεσθαι δῆθεν
κριθῆναι καὶ τιμηθῆναι τὴν ὑπόθεσιν παρὰ βασιλέως.]

Inc. Παρὰ πολλῶν ὀχληθεῖσα ἡ βασιλεία μου

«Πρόσταξις» τοῦ Μαρτίου τοῦ 1090 τοῦ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ (Dölger 1153q [1179]).

Ed. pr. ZACHARIAE, *Jus Graeco-romanum*, 3, σ. 498–500 [= ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum*, 1, σ. 421–423, οἱ ὅποιοι ἀκολουθώντας τὸν Zachariae ἀποδίδουν τὴν νεαρά στὸν Μανουὴλ Κομνηνόν· βλ. ὁμῶς τὴν διόρθωση τοῦ ἴδιου στὸ ἔργο του *Geschichte...*,³ 1892, σ. 33].

Τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς, ἐρυθρογραφεμένο ἀρχικά, δὲν διακρίνεται καθὼς μάλιστα στὸ χωρὸ τοῦ κειμένου τῆς ἐπιγραφῆς ὁ Μινωίδης Μηνάς ἔχει σημειώσει με τὸ χέρι του τὴν παραπομπὴ στὴν ἔκδοση τῆς νεαρᾶς (χωρὶς τὸ προοίμιό της) ἀπὸ τὸν LEUN-

CLAVIUS στο έργο του *LX Librorum Basilicān...* 'Αντιγράφω τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς ἀπὸ τὴν πρώτη ἐκδοση τῆς νεαρᾶς.

16 Δικονομικά καὶ ἄλλα ζητήματα

φ. κθ^v – λβ^r [P σ. 198–203]

Ε. Χρυσόβουλλον τοῦ βασιλέως κυροῦ Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου, [τὸ ἐν τῇ τοῦ Θ(εο)ῦ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ ἀποτεθέν, περὶ τε τοῦ μὴ ἔσωθεν τῶν λ' ἡμερῶν γίνεσθαι [σωματικὴν] ποινὴν καὶ περὶ τε τοῦ τοὺς ὑπηρετοῦντας τοῖς βασιλεῦσι ἢ τοῖς [συγγενέσιν αὐτῶν] μετὰ τὸ αὐτοὺς τῆς βασιλείας ἐκστῆναι μὴ ἐκπίπτειν τῶν διαφερόντων αὐτοῖς καὶ δημοσιεύεσθαι ταῦτα καὶ τό τε ἄνευ αἰτίας εὐλόγου ἢ ἐννόμου τινός· καὶ περὶ τοῦ καθ' ἕκαστον τετράμηνον τὸν κατὰ τὴν ἡμέραν π(ατ)ριάρχην ὑπὲρ τῶν ἐξορίστων ὑπομνησκειν.

Inc. Ὡπλισε καὶ μελίττας ἡ φύσις

«Χρυσόβουλλος λόγος» τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1079 τοῦ Νικηφόρου Γ' Βοτανειάτη (DÖLGER 1047).

Ed. pr. G. E. HEIMBACH – C. WITTE, *Ἀνέκδοτα*, τ. 2, Λιψία 1840, σ. 279–284· ZACHARIAE, *Jus Graeco-romanum*, 3, σ. 331–338 [= ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum*, 1, σ. 283–288].

17 Πίστη στὴ νομιμότητα

φ. λβ^v – λγ^r [P σ. 204–205]

Ε. Χρυσόβουλλον [Μανουὴλ Α' Κομνηνοῦ] καταστρωθὲν ἐν τοῖς σεκρέτοις [μηνὶ ἀνγούστῳ ἰδ'] ἡμέρᾳ ς ἰνδ. ζ^{ης} κατεστρώθη χρυσόβουλλον περιέχον [οὕτως].

Inc. Ἀδικίαν ἐμίσησα καὶ ἐβδελυξάμην, τὸν δὲ

«Χρυσόβουλλος λόγος» τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1158 τοῦ Μανουὴλ

Α' Κομνηνοῦ στὸν ὁποῖο διακηρυσσόταν ἡ πίστη στὸ νόμο καὶ θεωροῦνταν ἄκυρα ὅσα διατάγματα δὲν ἦταν σύμφωνα μὲ αὐτὸν (DÖLGER 1426 [1397]).

Ed. pr. G. E. HEIMBACH – C. WITTE, *Στὸ ἴδιο*, σ. 285–286· ἡ νεαρὰ στὴν ἔκδοση ZACHARIAE, *Jus Graeco-romanum*, 3, σ. 455–457 [= ZEPWON, *Jus Graecoromanum*, 1, 385–387]. Νεότερη κριτικὴ ἔκδοση RUTH MACRIDES, «Justice...», 118–120¹¹³.

18 Περὶ ὑποβόλου καὶ πάλι

φ. λγ^v [P σ. 206]

E. Εὐσταθίου μαγίστρου τοῦ Ῥωμαίου περὶ ὑποβόλου.

Inc. Ἰστέον ὅτι τὸ μὲν παλαιὸν ἰσότης

Ἔργο τῶν ἀρχῶν τοῦ 11ου αἰ., δημοσιεύτηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν ZACHARIAE, *Geschichte...* ³1892, σ. 96–97 σημ. 254. Τὸ κείμενο ἔχει ἐκδώσει ὁ A. DAIN, «Eustathe Romain. “De hypobolo”», *Revue des études byzantines* 11 (1953), 48: ἀπὸ τέσσερα χειρόγραφα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ αὐτὸ ποὺ μελετοῦμε ἐδῶ· νεότερη κριτικὴ ἔκδοση ἀπὸ τὸν D. R. REINSCH, «Eustathios Rhomaïos’ Opusculum über das Hypobolon», *Fontes Minores* 7 (1986), 246. Στὴ χειρόγραφη παράδοση τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Εὐσταθίου ἀποτελεῖ τμῆμα τοῦ λεγόμενου «Παραρτήματος Β» τῆς «Μεγάλης Συνόψεως τῶν Βασιλικῶν»¹¹⁴.

Τοῦ κειμένου τοῦ Εὐσταθίου ἀκολουθοῦν δύο σχόλια ποὺ ἔχει ἐνσωματώσει στὴν ἔκδοσή του ὁ Dain: τὸ πρῶτο σχόλιο (Inc. *Ἰσθι ὡς ὁ πολιτικός νόμος*) τὸ εἶχε δημοσιεύσει ὁ ZACHARIAE, *Geschichte...* ³1892, σ. 393–394, καὶ τὸ δεύτερο (Inc. *Δίδεται ἐπίτροπος καὶ παρὰ δικαστοῦ*) ὁ ἴδιος, στὴν «Μεγάλιν Σύνοψιν τῶν Βασιλικῶν»,

113. Πὰ τὸ ἀκριβὲς περιεχόμενο τοῦ χρυσοβούλλου βλ. ὅσα ἀναφέρει ὁ N. ΣΒΟΡΩΝΟΣ, «Les privilèges de l’Église à l’époque des Comnènes: Un rescrit inédit de Manuel Ier Comnène», *Travaux et Mémoires*, τ. 1, Παρίσι 1965, σ. 370 ἑπ.

114. N. SVORONOS, *La Synopsis major des Basiliques...*, σ. 102.

Ε 38 ως σχόλιο α, τρίτο παράθεμα [βλ. πρόχειρα ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum*, 5, 295–296].

19 Περιουσία ύπεξουσίων

φ. λδ^τ [Σ φ. 92^Γ]

Ε. [Περὶ καν]στρ[εσίου καὶ] παγανικοῦ πεκουλίου καὶ τῆς δια-
φορᾶς αὐτῶν.

Inc. Τὸ πεκούλιον ἐν τοῖς ὑπεξουσίοις ὀρᾶται

Ἕνα ἀκόμη τμήμα τοῦ «Παραρτήματος Β» τῆς «Μεγάλης Συνόψεως τῶν Βασιλικῶν» ἀποτελεῖ τὸ πόνημα αὐτό, ἄδηλου συντάκτη.

Ed. pr. C. LABBEUS, *Observationes...*, σ. 182–183· νεότερη ἔκδοση ἀπὸ τὸν Α. DAIN, «Sur le “Peculium castrense”», *Revue des études byzantines* 19 (1961), 254–255, ὅπου καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν σύνδεση τοῦ κειμένου μὲ τὴν παράδοση τοῦ «Παραρτήματος Β» (253–254).

20 Ὅταν ἡ κυριότητα ἀμφισβητεῖται

φ. λδ^{τ-ν} [Σ φ. 92^{Γ-ν}]

Ε. Περὶ τοῦ ἐπιδίκου. Ἐκ τοῦ Ε στοιχείου.

Inc. Ἐν τῷ α^ω κεφ. φησὶν

Χωρὶα ἀπὸ τὰ «Βασιλικά», XXVII, 1, 5–7, πού μαζὶ μὲ ἓνα σχό-
λιο ἀπὸ τὴν «Μεγάλην Σύνοψιν τῶν Βασιλικῶν», Ε 35 σχόλιο β,
γνώρισαν μιὰ δική τους χειρόγραφη παράδοση ὡς τμήμα τῆς λεγό-
μενης «Περιοκοπῆς Β» τῆς «Μεγάλης Συνόψεως τῶν Βασι-
λικῶν»¹¹⁵. Ἡ ὀρθὴ φιλολογικὴ ταυτότητα τῶν περιεχομένων
χωρίων δίνεται ἀπὸ τοὺς συντάκτες τοῦ *RHBR*, I στὴν περιγραφὴ
χειρογράφων πού παραδίδουν τὴν ἴδια ἐνότητα, ὅπως γιὰ παρὰ-

115. Βλ. Α. DAIN, «Le second appendice de la “Synopsis Basilicorum”», *Revue Internationale des droits de l’Antiquité — Mélanges Fernand de*

δείγμα ὁ παρισινὸς κώδικας 1388 (βλ. ἀρ. 192.52).

21 Περί Ἰουδαίων

φ. λε'Γ [Σ φ. 93Γ]

Ε. *Περί Ἰουδαίων.*

Inc. *Ἐὰν χριστιανὸς ἀρπάσῃ ἀπὸ ἰουδαίου*

Συλλογὴ σχολίων σχετικῶν μὲ τοὺς Ἰουδαίους ἀπὸ τὸ στοιχεῖο I τῆς «Μεγάλης Συνόψεως τῶν Βασιλικῶν». Τὰ σχόλια, ποὺ ἀποδίδονται ἐδῶ στοὺς Θεόδωρο Ἑρμοπολίτη καὶ Θαλέλαιο, ἔχουν δημοσιευτεῖ βλ. πρόχειρα ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum*, 5, σ. 318–319 σχόλια b–f. Ἀποτελοῦν, καὶ αὐτά, τμῆμα τῆς «Περικοπῆς Β» ποὺ συνόδευσε στὴν χειρόγραφη παράδοση τὴν «Μεγάλην Σύνοψιν τῶν Βασιλικῶν»¹¹⁶.

Στὸ χειρόγραφο μας —ὅπως π. χ. καὶ στὸν παρισινὸ κώδικα 1388 (φ. 386^v–387^r)— ἡ συλλογὴ εἶναι ἐμπλουτισμένη μὲ ἓνα ἀκόμα σχόλιο (Inc. *Ἰουδαῖος, κατὰ τοῦτο τὸ εἶναι ἰουδαῖος· des. θρησκειᾶς ἀμαρτάνωσιν.*) ποὺ ἀποδίδεται καὶ αὐτὸ σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιγραφὴν, στὸν Θεόδωρο Ἑρμοπολίτη. Τὸ κείμενο τοῦ σχολίου ἔχει δημοσιευτεῖ ἀπὸ τὸν C. W. E. HEIMBACH σὰν θέμα 44 τοῦ πρώτου τίτλου τοῦ πρώτου βιβλίου τῶν «Βασιλικῶν» (ἔκδοση HEIMBACH I. 1. 44)· ὅπως ὁμως ὑπέδειξε ὁ K. E. ZACHARIAE VON LINGENTHAL, «Beiträge zur Kritik und Restitution der Basiliken», *Mémoires de l'Académie impériale des Sciences de St.-Petersbourg*, Série VIIe, t. 23, n° 6, Πετρούπολη 1877, σ. 4, ἄλλο θὰ πρέπει νὰ ἦταν τὸ κείμενο σὲ αὐτὸ τὸ χωρίο τῶν «Βασιλικῶν» —ἄποψη ποὺ ἔχουν δεχθεῖ καὶ οἱ νεότεροι ἐκδότες τῶν «Βασιλικῶν».

Visscher, III— 4 (1950), 309.

116. Βλ. A. DAIN, «Le second appendice...», 309 καὶ N. ΣΒΟΡΩΝΟΣ, *La Synopsis major des Basiliques...*, σ. 106.

22 Δωσιδικία τοῦ τόπου

φ. λε^Τ-λζ^Τ [Σ φ. 93^Τ-95^Τ]

Ε. Ἐκ τοῦ Π στοιχείου κεφ. ζ.

Inc. Ἡ ἐν τῷ κα' τίτλῳ τοῦ ζ βιβλίου νεαρὰ φησὶ ταῦτα: Προσαγορεύομεν πᾶσι τοῖς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις

Στὰ «Βασιλικά», VI, 21, ἔχουν περιληφθεῖ τὰ δύο πρῶτα κεφάλαια ἀπὸ τῆ νεαρὰ 69 τοῦ Ἰουστινιανοῦ μὲ τὸν ἀκόλουθο τίτλο: «Περὶ τοῦ πάντας ὑπακούειν τοῖς ἄρχουσι τῶν ἐπαρχιῶν καὶ ἐπὶ ἐγκλήμασι καὶ ἐπὶ χρημασι, ἀκεῖ τὰς ὑποθέσεις ἐξετάζεσθαι, μηδενὸς ἐξηρημένου ἀπὸ προνομίου τινὸς χωρὶς θείου πραγματικοῦ τύπου». Αὐτὸ τὸ κείμενο ἀντιγράφεται ἐδῶ. Κατὰ τὸν Α. ΔΑΙΝ («Le second appendice...», 309) εἶναι ἀνέκδοτο· ὁ Ν. ΣΒΟΡΩΝΟΣ (*La Synopsis major des Basiliques...*, σ. 106) ὑπέδειξε τὴ σχέση του μὲ τὰ «Βασιλικά» ἀλλὰ θεώρησε ἀπὸ ἀβλεψία ὅτι ἀντιγράφονται μόνο τὰ δύο πρῶτα χωρία: στὴν πραγματικότητα περιέχεται ὅλος ὁ εἰκοστὸς πρῶτος τίτλος (1-4). Τμῆμα καὶ αὐτὸ τῆς «Περικοπῆς Β» ποὺ συνόδευσε τὴν «Μεγάλην Σύνοψιν τῶν Βασιλικῶν».

23 Περὶ συμβολαιογράφων

φ. λζ^Τ-λη^Ν [Σ φ. 95^Τ- Ρ σ. 212]

Ε. Ἰουστινιανοῦ [...] περὶ τῶν συμβολαιογράφων καὶ περὶ τοῦ τὰ πρωτόκολλα ἔαν ἐν τοῖς χάρταις καὶ περὶ τοῦ προτάσσεσθαι τὸ τοῦ βασιλέως ὄνομα ἐν τοῖς συμβολαίοις καὶ ὑπομνήμασι.

Inc. Θεσπίζομεν, ὥστε τοὺς προεστῶτας τῆς ἐργασίας

Μιά σειρὰ κειμένων σχετικῶν μὲ τοὺς συμβολαιογράφους συγροτοῦσαν ἄλλη μία ἐνότητα τῆς «Περικοπῆς Β» ποῦ, ὅπως εἰπώθηκε, συνόδευε τὴν «Μεγάλην Σύνοψιν τῶν Βασιλικῶν». Τὴν ἐνότητα ἐγκαινιάζουν δύο νεαρὲς τοῦ Ἰουστινιανοῦ περὶ συμβολαιογράφων (44 καὶ 47 σύμφωνα μὲ τὴν Ἐπιτομὴ τοῦ Θεοδώρου), στὴν μορφή ὅμως ποῦ εἶχαν περιληφθεῖ στὰ «Βασιλικά» XXII, 2, 1-2.

Καὶ ἀκολουθοῦν:

φ. λη^v-λθ^v (P σ. 212-214)

Ε. Σχόλια εἰς τὰς νεαρὰς ταύτας περὶ συμβολαιογραφῶν.

Inc. Οἱ συμβολαιογράφοι δι' ἑαυτῶν ἐπιταττέσθωσαν

σχόλια πού ἀποδίδονται στὸν Θεόδωρο, τὰ προοίμια τῶν δύο νεαρῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἄλλα σχετικὰ κείμενα.

24 Περὶ συμβολαιογραφῶν καὶ πάλι

φ. λθ^v-μ^τ [P σ. 214-215]

Ε. Ἀνάγνωθι καὶ τῶν περὶ πολιτικῶν σωματείων διατάξεων τοῦ βασιλέως κυροῦ Λέοντος τὴν α^{ην} τὴν περὶ ταβουλλαρίων δηλαδή, ἧς ἐν τῷ α' κε φησιν.

Inc. Ὁ μέλλον προχειρισθῆναι ταβουλλάριος ὀφείλει

Τμῆμα τῆς νεαρᾶς 115 τοῦ Λέοντος ζ' πού ἐκδόθηκε μεταξὺ τοῦ 886 καὶ 912 καὶ ἀφορᾷ τοὺς ταβουλλάριους ἢ συμβολαιογράφους (Dölger 557)¹¹⁷.

Ed. pr. C. E. ZACHARIAE, *Historiae Juris Graeco-romani delineatio*, Χαϊδελβέργη 1839, σ. 117-119· τὸ κείμενο στὸ ZACHARIAE, *Jus Graeco-romanum*, 3, σ. 221-222 [= ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum*, 1, 187-188]. Ἡ νεαρὰ στὴν ἔκδοση P. NOAILLES - A. DAIN, *Les nouvelles...*, σ. 376-377. Νεότερη κριτικὴ ἔκδοση ANDREAS SCHMINCK, «“Novellae ...”, 204-205: ἀπὸ ὀκτώ χειρόγραφα μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ αὐτὸ πού ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει.

25 Περὶ μοιχείας

φ. μ^τ-μα^τ [P σ. 215- Σ φ. 96^τ]

Ε. Ἐκ τοῦ Μ στοιχείου: περὶ μοιχείας· κεφάλαιον ις.

117. Πβ. καὶ «Ἐπαρχικὸν βιβλίον», κεφ. Α'.

Inc. Ὁ μάγιστρος ἔλεγε· γυναικὸς μοιχαλίδος

Τὸ κείμενο ποὺ παραδίδεται στὴν ἐνότητα αὐτὴ ἀνατρέπει σὲ τρία χωρία τοῦ κέ' κεφαλαίου τῆς «Πείρας» ποὺ ἐπιγράφεται «Περὶ γυναικῶν ἰδικῶς». Στὴν ἐπιγραφή ὁμως γίνεται παραπομπὴ στὸ κεφ. ις' τοῦ στοιχείου Μ τῆς «Μεγάλης Συνόψεως τῶν Βασιλικῶν» ποὺ ἐπιγράφεται «Περὶ μοιχείας καὶ πάσης τῆς κατ' αὐτὴν ἐνοχῆς καὶ ἀγωγῆς» (βλ. πρόχειρα ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum*, 5, σ. 429–433). Στὴν μορφὴ αὐτὴ ἡ ἐνότητα ἀποτελέσει τμῆμα τῆς «Περικοπῆς Β». Τὰ χωρία ἀπὸ τὸ κεφ. κέ' τῆς «Πείρας» εἶναι τὰ ἀρ. 23–25.

Ed. pr. τῆς συλλογῆς δικαστικῶν ἀποφάσεων καὶ γνωμοδοτήσεων τοῦ 11ου αἰ. ἀπὸ τὸν ZACHARIAE, *Jus Graeco-romanum*, 1, Λιψία 1856 [= ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum*, 4, Ἀθήνα 1931, σ. 7–260]· βλ. πρόχειρα τὸ κείμενο καὶ τῶν τριῶν χωρίων τῆς «Πείρας» στὴν ἔκδοση ΖΕΠΩΝ, σ. 97–99. Τὰ χωρία 24 καὶ 25 ἔχει ἐκδώσει πρόσφατα ὁ ΣΤΑΥΡΟΣ ΠΕΡΕΝΤΙΔΗΣ, «Trois notes sur la tradition de la Peira», *Ἑλετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἑρευνῆς τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου* 27–28 (1980–1981), 669–670: ἀπὸ ἑξὶ χειρόγραφα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ αὐτὸ ποὺ μελετοῦμε.

26 Ὁ χρόνος καὶ τὰ γυρίσματά του

φ. μα^v–μγ^τ [Σ φ. 96^v–97^τ]

Πίνακας ἀστρολογικὸς, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἔχει ἐκπέσει τὸ δεῦτερο φύλλο (βλ. ὅσα ἀναφέρω στὸ τρίτο κεφάλαιο). Στὸ φ. 97^τ ἄλλα σχετικὰ κείμενα: Α' θεμέλιος κύκλος· Β' Ἀπόκρεω (πβ. Ματθαίου Βλάσταρη, «Σύνταγμα κατὰ στοιχείον», Π, κεφ. ζ', ἔκδ. ΡΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 6, Ἀθήνα 1859, σ. 418–419)· Γ' ἐποχές τοῦ ἔτους.

27 Ἡ νομοθετικὴ πρωτοβουλία τῆς Ἐκκλησίας στὸ ζήτημα τῆς τριμοιρίας

φ. μβ^v – μγ^v [Σ φ. 97^v–98^v]

Ε. Νεαρά τοῦ ἐν ἀγίοις π(ατ)ρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου, ἀρχιεπισκό-

που Κωνσταντινουπόλεως.

Inc. *Εἰ καὶ τινι τῶν δικαιωθέντων ἀπὸ Χ(ριστο)ῦ ἰθύνειν*

Παραδίδεται ἡ ἑκτενὴς μορφή τοῦ κειμένου τῆς αἰτήσεως τῆς πατριαρχικῆς συνόδου ἐπὶ Ἀθανασίου Α' πρὸς τὸν βασιλέα Ἀνδρόνικο Παλαιολόγο. Τὸ πατριαρχικὸ κείμενο ἔχει ἡμερομηνία Ὁκτώβριος 1304 καὶ παραδίδεται σὲ δύο μορφές, μία ἑκτενὴ καὶ μιὰ σύντομη (DÖLGER 2295 καὶ LAURENT 1607)¹¹⁸. Τὸ κείμενο τῆς ἑκτενοῦς μορφῆς ποὺ ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν ZACHARIAE, *Jus Graeco-romanum*, 3, σ. 628–632: ἀπὸ τὸν 1351 Α [= ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum*, 1, σ. 533–536].

Ὅπως ἔχουμε ἀναφέρει ἀναλυτικὰ στὸ ἕκτο κεφάλαιο, στὸ τέλος τοῦ κειμένου ὑπάρχει μιὰ προσθήκη μὲ τὸ χέρι τοῦ Ἰέρακα.

[Ἡ συνέχεια τῆς συναγωγῆς εἶναι στὸ σημερινὸ φ. 102·

ἡ θέση τῶν σημερινῶν φ. 99, 100, 101 ἦταν στὴν ἀρχὴ τῆς συναγωγῆς.]

28 «Τοῦ κυροῦ Ματθαίου» Βλάσταρη, περὶ γάμου

φ. με^Γ–μθ^Υ [Σ φ. 102^Γ–106^Υ]

Ε. *Περὶ τῶν βαθμῶν τοῦ γάμου, τοῦ κυροῦ Ματθαίου.*

Inc. *Ἀλλὰ γὰρ οὐκ ἄν τις*

Des. *ἀνδρώας ὑποστάσεως.*

118. Πὰ τὸ κείμενο ἔχουμε ἤδη μιλήσει καὶ στὸ ἕκτο κεφάλαιο, σ. 82–84. Πὰ τὸ περιεχόμενο τῶν προτεινόμενων ρυθμίσεων βλ. καὶ Γ. ΝΑΚΟΣ, *Προβλήματα βυζαντινοῦ κληρονομικοῦ δικαίου ἐπὶ Παλαιολόγων. Ἡ λειτουργικὴ ἰσχὺς τῆς Νεαρᾶς 26 Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου*, Θεσσαλονίκη 1988. Μὲ τὸ ζήτημα ἂν ἐπικυρώθηκαν ἡ ὅχι ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία οἱ ρυθμίσεις ποὺ προέτεινε ἡ πατριαρχικὴ σύνοδος ἀσχολεῖται σὲ πρόσφατη μελέτη τοῦ ὁ Μ. ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, «Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς φερομένης ὡς “Νεαρᾶς 26” τοῦ Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου», *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τ. 70, Ἀθήνα 1995, σ. 65–87, ὅπου καὶ ἡ προγενέστερη βιβλιογραφία.

Ἐντιγράφονται ὅσα περιέχονται στὸ κεφάλαιο ἡ' τοῦ Β' στοιχείου τοῦ «Συντάγματος κατὰ στοιχείον» τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη (ΠΑΛΗΣ – ΠΟΤΑΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 6, σ. 125–141). Τὸ κεφάλαιο αὐτὸ γνώρισε μιὰ δική του, αὐτοτελή, χειρόγραφη παράδοση¹¹⁹, τμῆμα τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ καὶ ὁ κώδικας ποὺ παρουσιάζουμε ἐδῶ. Ἡ πρώτη ἔκδοση ἀπὸ τὴν παράδοση αὕτη εἶναι τοῦ J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 498–490.

29 Κωλύματα γάμου: ὁ τόμος τοῦ Σισινίου

φ. μθ^v–νθ^v [Σ φ. 106^v–109^v]

Ε. Εἰς τὴν ἐπ' ὀλέθρῳ τοῦ κόσμου ἐπεισφρήσασαν ἤδη τῇ τοῦ Χ(ριστο)ῦ ποίμνῃ ἀθεμιτογαμίαν καὶ πυρὸς δίκην πυρπολοῦσαν τὰ σύμπαντα, ἥτις Θ(εο)ῦ χάριτι κανονικῶς καὶ νομίμως συνοδικῇ ἀποφάσει ἐκωλύθη καὶ ἀνηρέθη κατὰ τὴν κα^ην τοῦ φε(βρουα)ρίου μηνὸς τῆς ἐνεστώσης ι^ης ἰν(δικτιῶν)ος, ἐν ἔτει ,ςωφεω^ω.

Inc. Καὶ ἱατρὸς ἡδίων ἐκεῖνος καὶ

Ἐντιγράφεται ὁ «τόμος» τοῦ Σισινίου τῆς 21ης Φεβρουαρίου 997 περὶ κωλυμάτων γάμου (GRUMEL/DARROUZÈS 804) καὶ ἀκολουθεῖ ἡ ἐρμηνεία ποὺ ἀποδίδεται στὸν Ζωναρά¹²⁰.

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 197–203 [= ΠΑΛΗΣ – ΠΟΤΑΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 11–19].

119. Βλ. γιὰ παράδειγμα τὰ χειρόγραφα Wolfenbüttel Helmst. 663, Κοσινίτσας 56 [τώρα στὸ Κέντρο Ivan Dujčev τῆς Σόφιας μὲ τὸν ἀρ. 156], Γυμνασίου Μυτιλήνης 7, τὸν παρισινὸ κώδικα 1355, κ.λπ.

120. Βλ. γιὰ τὸ θέμα J. DARROUZÈS, «Questions de droit matrimonial: 1172–1175», *Revue des études byzantines* 35 (1977), 113 ἐπ. Πὰ τὴ σημασία τοῦ κεμένου αὐτοῦ στὴν ἱστορία τῶν κωλυμάτων τοῦ γάμου βλ. ὅσα ἀναφέρει ὁ Κ. Γ. ΠΙΤΣΑΚΗΣ, «“Παῖζοντες εἰς ἄλλοτρίους βίους”· Δίκαιο καὶ πρακτικὴ τῶν γαμικῶν κωλυμάτων στὸ Βυζάντιο: ἡ τομὴ», *Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὸ Βυζάντιο*, Ἀθήνα 1989, σ. 221 ἐπ.

30 Ὁ τόμος τῆς ἐνώσεως

φ. νβ^v–νε^τ [Σ φ. 109^v–112^τ]

Ε. Εἰδης πῶς ἡ τετραγαμία τοῦ βασιλέως καὶ ὅπως κατήργηται διὰ τοῦ τόμου τῆς Ἑνώσεως.

Inc. Λέων ὁ σοφώτατος εἶχε μὲν

(φ. νγ^τ–νε^τ [Σ φ. 110^τ–112^τ]): † Ἐκθεσις ἥτοι ἀνάμνησις τῆς γενομένης τῆς Ἐκκλησίας ἐνώσεως ἐπὶ Κωνσταντίνου καὶ Ῥωμανοῦ, τοῦ μὲν βασιλεύοντος, τοῦ δὲ τὸ τηνικαῦτα τῷ τοῦ βασιλεωπάτορος ἀξιώματι διαπρέποντος.

Inc. Ὁ Κ(ύριος) ἡμῶν Ἰ(ησοῦ)ς Χ(ριστὸς)

Des. ἔργον πεπληρωκότας.

Παραδίδεται ἡ «εἰδης», ἓνα σημείωμα στοῦ ὁποῖο περιγράφονται τὰ γεγονότα ποὺ ὀδήγησαν τὸν βασιλέα Λέοντα Ϛ' στὴν τέλεση τέταρτου γάμου, ἀπόφαση ποὺ προκάλεσε τὸν ἀφορισμὸ τοῦ ἀπὸ τὴν πατριαρχικὴ σύνοδο. Ἀκολουθεῖ τὸ κείμενο τοῦ λεγόμενου τόμου τῆς ἐνώσεως, ποὺ ἐκδόθηκε στὶς 9 Ἰουλίου 920 ἐπὶ Νικολάου Α' Μυστικοῦ, μὲ τὸν ὁποῖο δίνεται ἄφεση μετὰ θάνατο στὸν Λέοντα Ϛ' ἀλλὰ συγχρόνως διακηρύσσεται ἡ ἀπαγόρευση τῆς Ἐκκλησίας γὰ τὴν τετραγαμία (GRUMEL/DARROUZÈS 715). Δὲν παραδίδονται τὰ τμήματα D καὶ E τῆς ἐκδόσεως Westerink, δηλαδὴ οἱ πολυχρονισμοὶ καὶ τὰ ἀναθέματα.

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 103–109 [= ΠΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 4–9]. Τὸ κείμενο στὴν ἔκδοση L. G. WESTERINK (*Nicholas I Patriarch of Constantinople, Miscellaneous Writings*, Οὐάσιγκτον 1981), σ. 56–70.

31 Γάμος μὲ δύο δισεξαδέλφες: ἡ γνώμη τοῦ Βαλασαμῶνα

φ. νε^τ–νη^τ [Σ φ. 112^τ–115^τ]

Ε. Διάγνωσις τοῦ ἀγιοτάτου π(ατ)ριάρχου Ἀντιοχείας κυροῦ

Θεοδώρου χάριν τοῦ λαληθέντος συνοδικῶς ζητήματος περὶ τοῦ εἰ
 χρητὸν αὐτὸν καὶ ἓνα δυοὶ δισεξαδέλφαις συνάπτεσθαι.

Inc. Οἱ τῶν Ἀθηναίων ἰθαγενεῖς καὶ

«Γνωμοδότηση» τοῦ Θεοδώρου Βαλσαμῶνα στὸ θέμα τοῦ
 κωλύματος γάμου μεταξὺ συγγενῶν ἐκ (γνησίας) ἀγχιστείας ἔκτου
 βαθμοῦ.

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 463–470 [= ΠΑΛ-
 ΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 4, σ. 556–564].

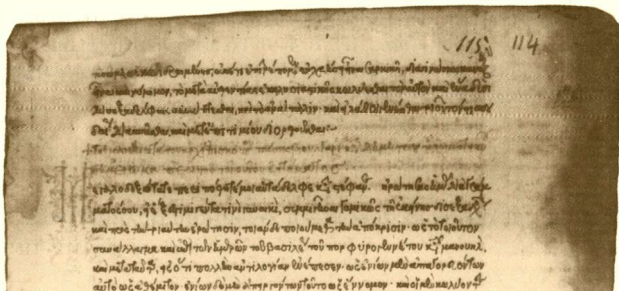
32 Γάμος με δύο δισεξαδέλφες: ἡ γνώμη τοῦ Χωματηνοῦ

φ. νη^Γ–νθ^Γ [Σ φ. 115^Γ–116^Γ]

Ε. Τοῦ μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου πάσης Βουλγαρίας
 κυροῦ Δημητρίου τοῦ Χωματηνοῦ, σημείωμα περὶ τοῦ τοιούτου
 ζητήματος.

Inc. Μεγαλοδοξότατε περιπόθητέ μοι ἀντάδελφε, κὺρ

«Γνωμοδότηση» τοῦ Δημητρίου τοῦ Χωματηνοῦ γιὰ τὸ ἴδιο
 ζήτημα: μολονότι τοὺς χωρίζει ἓνας αἰώνας καὶ οἱ δύο κανονολό-
 γοι ὑποστηρίζουν τὶς ἴδιες ἀπόψεις.

Σάμος 12, φ. 115^Γ (τὸ ἐπάνω τμήμα τοῦ φύλλου)

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 411–414 [= ΡΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 437–440]. Τὸ κείμενο στὴν ἔκδοση J. B. PITRA (*Analecta sacra et classica Spicilegio Solemensi parata...*, τ. 6, Παρίσι – Ρώμη 1891) στ. 781–786.

Στὸ ἄνω καὶ δεξιὸ περιθώριο τοῦ φ. νθ^τ [= Σ φ. 116^τ] ὁ γραφέας ξαναπαίρνει τὴ φράση τοῦ κειμένου «πορνικῶς συνελθὼν γυναικί, οὐ κωλυθήσεται...» καὶ παραθέτει δύο σχόλια, ἀνέκδοτα ὅσο γνωρίζω, πού τὰ δημοσιεύω στὸ Παράρτημα αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου.

33 Κώλυμα γάμου λόγω οἴονει ἀγχιστείας ἐβδόμου βαθμοῦ

φ. νθ^{τ-ν} [Σ φ. 116^{τ-ν}]

Ε. Ψηφίσματος ἴσον τοῦ ἀγιωτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ π(ατ)ριάρχου κυρ Ἰωάννου πρὸς τινὰ μητροπολίτην, περὶ κεκωλυμένων γάμων, ἐκτεθέντος παρὰ Νικήτα διακόνου καὶ χαρτοφύλακος.

Inc. Ὅτι μὲν ἐπὶ τῶν ἀθεμίτων καὶ κεκωλυμένων

Κείμενο τοῦ χαρτοφύλακα τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως Νικήτα, ἐπὶ πατριαρχίας Ἰωάννου Η' Ξιφιλίνου (1064–1075), πρὸς ἄδηλο μητροπολίτη, στὸ ὁποῖο ἐκθέτει τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους κωλύεται σὲ μία περίπτωση ὁ γάμος οἴονει ἀγχιστείας ἐβδόμου βαθμοῦ (GRUMEL/DARROUZÈS 903).

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 266–267 [= ΡΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 54–56]. Ἀκολουθεῖ ἕνα «σχῆμα τῶν προλαβόντων» τὸ ὁποῖο ἔχει δημοσιεύσει ὁ Leunclavius μετὰ τὸ κείμενο τοῦ «ψηφίσματος» (σ. 268 [= ΡΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, σ. 56]).

Στὴ συνέχεια (φ. νθ^ν – ξ^τ [Σ φ. 116^ν–117^τ]) παρατίθεται ἕνα κείμενο τὸ ὁποῖο, ὅσο γνωρίζω, δὲν ἔχει δημοσιευτεῖ στὸ σύνολό του, μολονότι παραδίδεται καὶ ἀπὸ ἄλλα χειρόγραφα¹²¹. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι μόνο τὸ τελευταῖο χωρίο ἔχει ἐκδοθεῖ, καθὼς ἔχει ἐνσωματωθεῖ

121. Βλ. γιὰ παράδειγμα τὸν παρισινὸ κώδικα Suppl. gr. 625, τὸ χειρόγραφο Κοσινίτσας 56 [τώρα στὸ Κέντρο Ivan Dujčev τῆς Σόφιας μὲ τὸν ἀρ.156], κ.λπ. Παραδίδεται καὶ ἀπὸ τὸν Wolfenbüttel Helmst. 663 ἀλλὰ ὁ Leunclavius αὐτὸ τὸ κείμενο δὲν τὸ δημοσίευσε στὴ σύλλογί του.

στη συλλογή «Αύξημένο Πρόχειρο» 8.90 (ZACHARIAE, *Jus Graeco-romanum*, 6, Λιψία 1870, σ. 86 [= ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum*, 7, Ἀθήνα 1931, σ. 72) (Βλ. τὸ Παράρτημα).

34 Τὸ πρόβλημα τοῦ ἔκτου βαθμοῦ ἐξ ἀγχιστείας

φ. ξ^{τ-ν} [Σ φ. 117^{τ-ν}]

Ε. Ἐνταῦθα περὶ βαθμῶν συγγενείας ἀκωλύτων τε καὶ κεκωλυμένων.

Inc. Τὰ παρόντα συννοικέσια, ἀλλὰ καὶ τὸ

Κείμενο ἄδηλου συγγραφέα στὸ ὁποῖο θεμελιώνεται ἡ θέση ὅτι ὁ γάμος ἔκτου βαθμοῦ ἐξ ἀγχιστείας εἶναι ἀκώλυτος. Μολονότι παραδίδεται ἀπὸ ἀρκετὰ χειρόγραφα, εἶναι ὅσο γνωρίζω ἀνέκδοτο (βλ. τὸ κείμενο ποὺ παραδίδεται στὸ Παράρτημα).

35 & 36 Ἱερέως εὐθύνες

φ. ξ^ν [Σ φ. 117^ν]

Ε. Ἐξ ἐπιστολῆς Μιχαήλ τοῦ ἀγιοτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ π(ατ)ριάρχου.

Inc. Ἱερεὺς γνούς τὴν σύννοικον μοιχευθεῖσαν

Παραδίδεται ἡ σύντομη μορφή συνοδικῆς ἀπόφασης ἐπὶ Μιχαήλ Κηρουλαρίου (1043–1058) ποὺ προσδιόριζε τὴν τύχη ἑνὸς ἱερέα στὴν περίπτωση ποὺ ἡ γυναίκα του μοιχεύτηκε (GRUMEL/DARROUZÈS 883).

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 263–264 [= ΠΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 46].

Ἀκολουθεῖ χωρὶς ἐπιγραφή ἀλλὰ μὲ ἐρυθρογραφημένη τὴν πρώτη λέξη ἓνα κείμενο τὸ ὁποῖο ἀποδίδεται στὸν ἴδιο πατριάρχη.

Inc. *Ἱερὺς τινὰς παρὰ γνώμην τῶν*

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Στὸ ἴδιον*, σ. 264 [= ΡΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Στὸ ἴδιον*, σ. 47].

Στὸ κείμενο περιγράφονται οἱ εὐθύνες τοῦ ἱερέα στὴν περίπτω-
ση ποὺ ἱερολογήσει συνοικέσια ποὺ κωλύονται. Στὴν χειρόγραφη
παράδοση τὸ κείμενο ἀκολουθεῖ τὸ προηγούμενο μὲ τὴν ἐπιγραφή:
«Τοῦ αὐτοῦ». Πὰ τὸ λόγο αὐτὸ προσγραφόταν καὶ αὐτὸ στὸν
Μιχαὴλ Κηρουλάριο, νεότερες ὅμως ἔρευνες ἐντόπισαν πὼς τὸ κεί-
μενο αὐτὸ ἀποτελεῖ περίληψη μιᾶς ἀπαντήσεως ποὺ εἶχε δώσει τὸν
9ο αἰ. ὁ πατριάρχης Φώτιος· βλ. GRUMEL/DARROUZÈS **886,
critique. Στὸ τέλος ὑπάρχει καὶ ἓνα διάγραμμα ποὺ ἀναπαριστᾷ
μιὰ περίπτωσι κωλύομένου συνοικεσίου (ἐκ τριγενείας).

37 Κώλυμα γάμου λόγῳ συγγενείας ἐβδόμου βαθμοῦ

φ. ξα' [Σ φ. 118^Γ]

Ε. *Ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοῦ ἀγιοτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ
π(α)τριάρχου.*

Inc. *Ἐπὶ τοῦ ἐκ τοῦ αὐτοῦ γένους*

Ἡ «ἐπιστολή», τμῆμα ἢ περίληψη τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ τὸ παρὸν
κείμενο, εἶναι ἡ περιγραφόμενη στὴν πράξι τοῦ Μιχαὴλ Κηρουλα-
ρίου τοῦ 11ου αἰ. (GRUMEL/DARROUZÈS 882) (βλ. ἐδῶ ἀρ. 48) ποὺ
ἀναφέρεται σὲ ὑπόθεσι γάμου μεταξὺ συγγενῶν ἑκτοῦ βαθμοῦ
καὶ ἐπ' εὐκαιρία στὸ ζήτημα τοῦ ἐβδόμου βαθμοῦ ἐξ αἵματος¹²².
Στὴν μορφή ποὺ ἐδῶ παραδίδεται, τὸ δεύτερο θέμα παρου-
σιάζεται μὲ μεγαλύτερη σαφήνεια¹²³ (GRUMEL/DARROUZÈS *885).

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 264 [= ΡΑΛ-
ΛΗΣ-ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 47].

122. Βλ. Κ. Γ. ΠΙΤΣΑΚΗΣ, *Τὸ κώλυμα γάμου λόγῳ συγγενείας ἐβδόμου
βαθμοῦ ἐξ αἵματος στὸ βυζαντινὸ δίκαιο*, Ἀθήνα – Κομοτηνὴ 1985, σ. 187–188.

123. Στὸ ἴδιον, ιδίως σημ. 22.

38 Κωλύματα γάμου: παραδείγματαφ. ξα' [Σ φ. 118^{F-V}]Inc. *Ἰωάννης ἔχει πρώτον ἐξάδελφον τὸν Βασιλέα [=Βασίλειον]*

Παραδίδεται μιὰ σειρὰ ἀπὸ παραδείγματα, ἀπὸ τὰ ὅποια τὸ incipit τοῦ πρώτου εἶναι αὐτὸ πού σημειώσαμε. Μολονότι ἡ συλλογὴ τῶν παραδειγμάτων παραδίδεται ἀπὸ ἀρκετὰ χειρόγραφα, εἶναι ὅσο γνωρίζω ἀνέκδοτη. Στὸ Παράρτημα δημοσιεύω τὸ κείμενο πού παραδίδει ἡ συναγωγή.

39 «Ὅτι οὐκ ἔστι γάμου τε καὶ μνηστείας διαφορὰ» στὰ κωλύματαφ. ξα^V– ξβ^T [Σ φ. 118^V–119^T]

Ε. *Σημείωμα συνοδικὸν γεγονὸς ἐπὶ τοῦ ἀγνωτάτου π(ατ)ριάρχου κϋρ Ἰωάννου τοῦ Ξιφιλίνου, περὶ μνηστείας καὶ ὅτι οὐκ ἔστι γάμου τε καὶ μνηστείας διαφορὰ, εἰς σύστασιν τοῦ θεμιτοῦ καὶ ἐρωμένου.*

Inc. *Εἰ καὶ μὴ προδήλως καὶ*

«Σημείωμα» τῆς 26ης Ἀπριλίου 1066 ἐπὶ Ἰωάννου Ξιφιλίνου (GRUMEL/DARROUZÈS 896) σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο τὰ κωλύματα πού ὑπάρχουν γιὰ τὴ σύναψη νόμιμου γάμου ἰσχύουν καὶ προκείμενου γιὰ τὴν μνηστεία.

Ed. pr. E. BONEFIDIUS, *Τοῦ Ἀνατολικοῦ νομίμου...*, Β', 48–50· βλ. πρόχειρα τὸ κείμενο: ΡΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 51–52 ἀπὸ τὴν ἔκδοση J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 211–212.

40 Ἐπιβεβαίωση κωλυμάτων μνηστείας φ. ξβ^T– ξγ^T [Σ φ. 119^T–120^T]Ε. *Ἐτέρα συνοδικὴ σημείωσις περὶ τοῦ αὐτοῦ κεφαλαίου καὶ*

αὐτὸ περὶ μνηστείας.

Inc. Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ τῶν συγκλητικῶν

«Σημείωσις» τῆς 19ης Μαρτίου 1067 ἐπὶ πατριαρχίας Ἰωάννου Ξιφιλίνου (GRUMEL/DARROUZÈS 897) μετὰ τὴν ὁποία ἐπιβεβαιώνονται ὅσα ἀποφασίστηκαν στὶς 26 Ἀπριλίου τοῦ 1066 (βλ. τὸν ἀρ. 39).

Ed. pr. E. BONEFIDIUS, *Τοῦ Ἀνατολικοῦ νομίμου...*, Β', 50–52· βλ. πρόχειρα τὸ κείμενο: ΡΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 53–54 ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 212–214.

41 Ἡ νομοθετικὴ κάλυψη τῆς Πολιτείας φ. ξγ^{r-v} [Σ φ. 120^{r-v}]

Ε. Χρυσόβουλλον τοῦ μακαρίτου βασιλέως κὺρ Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου ἐπικυροῦν τὰς συνοδικὰς ἀποφάσεις τὰς περὶ τῶν ἀθεμίτων γάμων καὶ τῆς μνηστείας γεγενημένας ἐπὶ Ἰωάννου τοῦ ἀγιοτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ π(ατ)ριάρχου τοῦ Ξιφιλίνου, οὗ μετὰ θάνατον ἐπεβραβεύθη τῇ Ἐκκλησίᾳ ὁ ὑποτεταγμένος χρυσόβουλλος λόγος.

Inc. Τὸ ταῖς μεγίσταις τῶν διοικήσεων

«Χρυσόβουλλος λόγος» τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1080 τοῦ Νικηφόρου Βοτανειάτη (DÖLGER 1048) μετὰ τὸν ὁποῖο ἐπικυρώνονται νομοθετικὰ ὅσα ἀποφασίστηκαν ἀπὸ τὴν σύνοδο τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1066 (βλ. ἐδῶ τοὺς ἀρ. 39 καὶ 40).

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *LX Librorum Basilicān...*, σ. 54–56· ἡ νεαρὰ στὴν ἔκδοσιν ZACHARIAE, *Jus Graeco-romanum*, 3, σ. 121–123 [= ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum*, 1, 288–290].

42 Κώλυμα γάμου «ἐξ ἀρπαγῆς» καὶ λόγω πνευματικῆς συγγένειας φ. ξγ^v [Σ φ. 120^v]

Inc. Ὁ παρθένον ἢ χήραν ἀρπάσας

Des. αἱ ψυχὰι αὐτῶν συνάπτονται.

Παραδίδονται δύο αποσπάσματα ἀπὸ τὸν πέμπτο τίτλο («Περὶ κεκωλυμένων γάμων») τοῦ εἰκοστοῦ ὄγδου βιβλίου τῶν «Βασιλικῶν». Πρόκειται γιὰ τὸ κώλυμα γάμου ποὺ προκαλεῖ ἡ ἄρπαγὴ «παρθένου ἢ χήρας» (14(13)) καὶ κώλυμα ποὺ προκαλεῖται ἀπὸ τὴν πνευματικὴ συγγένεια λόγῳ βαπτίσματος (15(14)). Τὰ χωρία στὴν ἔκδοση τῶν «Βασιλικῶν» ἀπὸ τοὺς H. J. SCHELTEMA καὶ N. VAN DER WAL, Γκρόνινγκεν 1962, σ. 1348.

43 Ὅροι συνάψεως νόμιμης μνηστείας φ. ξγ^v–ξδ^v [Σ φ. 120^v–122^v]

E. Νεαρὰ τοῦ βασιλέως κὺρ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ ἡ περὶ μνηστείας ἐκτεθεῖσα κατὰ τὸν Ἰούλιον μῆνα τῆς ζ' ἡμέρας ἐν(δικτιῶν)ος τοῦ ς^{ου} φ^{ου} ἢ β^{ου} ἔτους.

Inc. Ἡ μὲν παλαιὰ καὶ πρεσβυτέρα

«Διάταξις» τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1084 τοῦ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ, μὲ τὴν ὁποία ρυθμίζονται ζητήματα σχετικὰ μὲ τὴν μνηστεία (DÖLGER 1116)¹²⁴.

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *LX Librorum Basilicān...*, σ. 59–63· ἡ νεαρὰ στὴν ἔκδοση ZACHARIAE, *Jus Graeco-romanum*, 3, σ. 359–364 [= ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum*, 1, 305–309]. Τὸ κείμενο παραδίδεται καὶ ἀπὸ τὸ σχόλιο τοῦ Βαλσαμῶνα στὸ β' κεφάλαιο τοῦ ιγ' τίτλου τοῦ «Νομοκάνονος εἰς ἸΔ' τίτλους». Ἀπὸ τὴν τελευταία αὐτὴ πηγὴ ἡ ed. pr. εἶναι τοῦ E. BONEFIDIUS, *Τοῦ Ἀνατολικοῦ νομίμου...*, σ. 41–47 (βλ. πρόχειρα ΡΑΛΛΗΣ–ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...* τ. 1, σ. 284–289).

124. Βλ. ANDREAS SCHMINCK, «Zur Entwicklung des Eherechts in der Komnenenepoche», *Τὸ Βυζάντιο κατὰ τὸν 12ο αἰῶνα. Κανονικὸ Δίκαιο, κράτος καὶ κοινωνία*, Ἀθήνα 1991, σ. 555 ἑπ.

44 Περί μνηστείας καὶ γάμου ἐρμηνευτικά

φ. ξδ^v–ξη^r [Σ φ. 122^v–125^r]

Ε. Ὑπόμνησις τοῦ κουροπαλάτου καὶ μεγάλου δρογγαρίου τῆς Βίγλης, Ἰωάννου τοῦ Θρακησίου, μετὰ τὴν νεαρὰν ταύτην γενομένην πρὸς τὸν αὐτὸν βασιλέα κὺρ Ἀλέξιον, περὶ τινος ἀμβολίας ἐπὶ ταύτῃ ἀναφνείσης. Ἡ ἐκφωνηθεῖσα ἐπ' αὐτῆς λύσις, παρὰ τοῦ ἀοιδίμου τοῦδε βασιλέως κατὰ μῆνα μάρτιον τῆς ιε^{ης} ἐν(δικτιῶν)ος, ἐν ἔτει ς^ω Χ(ριστο)ῦ, ἐπικυροῦσα τὴν προγεγονυῖαν παρ' αὐτοῦ νεαρὰ ταύτην περὶ τοῦ γάμου καὶ ἄλλτον μένειν ἐπιτάττουσα τὴν μεθ' ἱερολογίας προβαίνουσαν μνηστείαν.

Inc. Δέσποτά μου ἄγιε, προσώπων τινῶν

[Inc. τῆς λύσεως] Εἰ μὴδὲν ἄλλο ἢ βασιλεία

Παραδίδεται τὸ κείμενο τῆς «ὑπομνήσεως» τοῦ Ἰωάννου τοῦ Θρακησίου καὶ στὴ συνέχεια ἡ «λύσις», τὸ κείμενο τῆς νεαρᾶς πού ἐξέδωσε τὸ 1092 ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός (Dölger 1167).

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 132–138 [= ΡΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 284–286 (ἡ ὑπόμνηση) καὶ σ. 286–291 (ἡ λύση)].

45 Κωλύματα γάμου: μιὰ γνωμοδότηση τοῦ 11ου αἰ.

φ. ξη^r–οβ^v [Σ φ. 125^r–129^v]

Ε. Δημητρίου μ(η)τροπολίτου Κυζίκου συγκέλ[λ]ου.

Inc. Πολλάκις ἡμῖν ἐπῆλθε τῶν ἀνδρῶν

Ἔργο τοῦ Δημητρίου, συγκέλλου καὶ μητροπολίτη Κυζίκου (11ου αἰ.) σχετικὸ μὲ τὰ κωλύματα γάμου.

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 397–406 [= ΡΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 354–366].

46 Και πάλι για τὸ κώλυμα ἐκ τριγενείαςφ. οβ^v–ογ^τ [Σ φ. 129^v–130^ρ]

Ε. Ἀπάντησις πρὸς τὸν λέγοντα κεκωλυμένον εἶναι τὸν ἐκ τριγενείας γάμον καὶ ἀσυγχώρητον.

Inc. Ὁ μὲν ἐπὶ τοῦ Κανικλείου ἀμεταθέτως

Τὸ κείμενο εἶχε ἀποδοθεῖ στὸν προηγούμενο συγγραφέα, τὸν μητροπολίτη Κυζίκου Δημήτριο, ἐπειδὴ συνήθως στὰ χειρόγραφα ἀκολουθεῖ τὸ προηγούμενο κείμενο. Σήμερα ἡ ἀπόδοση αὐτὴ ἔχει ἐγκαταλειφθεῖ.

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 406–408 [= ΠΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, 366–368].

Τὸ κείμενο ὥστόσο αὐτὸ ἔχει περάσει καὶ στὴ συλλογὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰ., τὸ λεγόμενο «Ἀὔξημένο Πρόχειρο», στὸν «Τίτλον ἡ. Περί κεκωλυμένων γάμων καὶ περὶ συγγενείας καὶ περὶ βαθμῶν», 130, γνωρίζοντας καὶ μιὰ ἄλλη χειρόγραφη παράδοση, τμήμα τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ καὶ ἡ συναγωγὴ ποὺ μελετοῦμε. Ἀπὸ τὴν τελευταία πηγὴ βλ. πρόχειρα τὸ κείμενο στὴν ἔκδοση ΖΕΠΩΝ, *Jus Graeco-romanum*, 7, 88–90.

47 Νόμιμος ὁ γάμοςφ. ογ^v [Σ φ. 130^ρ–v]

Ε. Τοῦ Θεσσαλονίκης κὺρ Βασιλείου.

Inc. Ὡ θεοφιλέστατε Δυρῶρχίον, μέγα σακελλάριε

Παραδίδεται μόνο τὸ κείμενο τῆς ἀπάντησης τοῦ Βασιλείου χωρὶς τὸ ἱστορικὸ τῆς περίπτωσης γιὰ τὴν ὁποίας ζητήθηκε ἡ γνώμη τοῦ Θεσσαλονίκης: ὁ γάμος (ἐβδόμου βαθμοῦ ἐξ ἀγχιστείας) κρίνεται νόμιμος.

Ed. pr. (τοῦ παρατιθέμενου ἐδῶ τμήματος) J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 408–409 [= ΠΑΛΛΗΣ–ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*,

τ. 5, σ. 389–390]. Τὸ κείμενο ποὺ ἐδῶ παραδίδεται ἐκτείνεται στὴν τελευταία ἔκδοση ἀπὸ τὸν στ. 14 τῆς σ. 389 ὡς τὸ τέλος.

48 Ἀπαγορευμένος ὁ γάμος μεταξὺ συγγενῶν ἔκτου βαθμοῦ
ἐξ ἀγχιστείας φ. σγ^v–οδ^r [Σ φ. 130^v–131^r]

Ε. *Ἐπιστολὴ τοῦ π(ατ)ριάρχου κυροῦ Μιχαὴλ τοῦ Κηρουλαρίου
περὶ γάμου κεκωλυμένου.*

Inc. *Ἀκήκοεν ἡ μετριότης ἡμῶν, εὐκλέεσταιτε*

«Ἐπιστολὴ» τοῦ Μιχαὴλ Κηρουλαρίου (1043–1058) μὲ τὴν ὁποία θεωρεῖ ἀπαγορευμένο τὸν γάμο μεταξὺ συγγενῶν ἔκτου βαθμοῦ ἐξ (οἰονεῖ) ἀγχιστείας (GRUMEL/DARROUZÈS 882). Στὸ ἄνω περιθώριο τοῦ φ. οδ^r [=131^r] ὑπάρχει ἓνα σχῆμα ποὺ ἔχει καὶ αὐτὸ δημοσιευτεῖ στὴν πρώτη ἔκδοση τῆς «ἐπιστολῆς».

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 263 [= ΡΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΑΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 45–46]. Τὸ κείμενο παραδίδεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Ἰωάννη Ἀποκαύκου «Πρὸς τὸν μητροπολίτην Κερκύρας...» τῆς τελευταίας αὐτῆς πηγῆς νεότερη ἔκδοση ἔδωσε ἡ MARIE THERES FÖGEN, «Horror iuris. Byzantinische Rechtsgelehrte disziplinieren ihren Metropoliten», *Cupido legum*, Φραγκφούρτη 1985, σ. 54.

49 Ἐκθεση περὶ τῶν βαθμῶν συγγενείας φ. οδ^r [Σ φ. 131^r]

Ε. *Περὶ βαθμῶν συγγενείας ἀνιόντων καὶ κατιόντων καὶ ἐκ
πλαγίου.*

Inc. *Πρώτου βαθμοῦ ἐπὶ τῶν ἀνιόντων*

Παραδίδεται ἡ ἔκθεση περὶ βαθμῶν συγγενείας ὅπως παρουσιάζεται στὸ Παράρτημα τῆς «Ἐκλογῆς» (9. 1–7). Τὸ κείμενο στὴν

έκδοση L. BURGMANN – S. TROIANOS, «Appendix Eclogae», *Fontes Minores* 3 (1979), 114–115. Ἡ ἐπιγραφή καὶ τὸ κείμενο ποὺ παραδίδεται μοιάζει μὲ ἐκεῖνο τοῦ παρισινοῦ κώδικα 1391.

50 Κωλύματα γάμου: ἡ στροφή στὴ νομολογία τὸν 11ο αἰ.

φ. οδ' [Σ φ. 131^{r-v}]

Ε. *Περὶ δύο δισηξαδέλφων λαβόντων μητέρα καὶ θυγατέρα καὶ λυθέντος τοῦ δευτέρου συνοικεσίου ἀνόμου συστάντος.*

Inc. *Εἰσήχθη ὃ τε Μαλακηνός, καὶ*

Συνοδικὴ ἀπόφαση ἐπὶ Εὐσταθίου ποὺ ἐκδόθηκε τὸν Ἰούνιο τοῦ 1023 (GRUMEL/DARROUZÈS 826 a [933]) καὶ μὲ τὴν ὁποία γίνονταν, γιὰ πρώτη φορά, δεκτὰ κωλύματα γάμου ποὺ δὲν προβλέπονταν ἀπὸ τὸ θετὸ δίκαιο¹²⁵.

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 268 [= ΠΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 57].

51 Χωρὶς κώλυμα ὁ γάμος θεῖου καὶ ἀνεψιᾶς μὲ θεία καὶ ἀνεψιὸν

φ. οδ^v – οε^r [Σ φ. 131^v–132^r]

Ε. *Ἀποκρίσις συνοδικὴ πρὸς τὸν Φιλιππουπόλεως περὶ τοῦ ἀκόλυτον εἶναι, ἐκ βασιλικῆς κρίσεως, τὸ θεῖον καὶ ἀνεψιόν, θεία καὶ ἀνεψιᾶ μίγνυσθαι.*

Inc. *Προέθετο ὁ θεοφιλέστατος μ(η)τροπολίτης Φιλιππουπόλεως*

125. Βλ. Κ. Γ. ΠΙΤΣΑΚΗΣ, *Τὸ κώλυμα...*, σ. 61 ἐπ. Ἡ ἀπόφαση ἀποδιδόταν ἐσφαλμένα στὸν πατριάρχη Εὐστράτιο (GRUMEL 933) ἀλλὰ οἱ νεότερες ἐρευνες ἀπέδωσαν καὶ χρονολόγησαν ὀρθὰ τὴν ἀπόφαση —συμπεράσματα ποὺ πέρασαν καὶ στὴν δεύτερη ἐκδοση τῶν Regestes ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὸν J. Darrouzès.

Ἡ σύνοδος ἀποφαίνεται, τὴν 15ῃ Μαΐου 1092 ἐπὶ Νικολάου Γ' Γραμματικοῦ, πὼς δὲν ὑπάρχει κώλυμα στὸν γάμο θείου καὶ ἀνεψιάς μὲ θεία καὶ ἀνεψιό (GRUMEL/DARROUZÈS 956 [963]).

Ed. pr. E. BONEFIDIUS, *Τοῦ Ἀνατολικοῦ νομίμου...*, Β', σ. 54-55· βλ. πρόχειρα τὸ κείμενο στὸ ΡΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 58-59.

52 Χωρὶς κώλυμα ὁ γάμος θείου καὶ ἀνεψιάς μὲ θεία καὶ ἀνεψιό: ἐπιβεβαίωση
φ. οε^τ [Σ φ. 132^τ]

Ε. *Ἡ γενομένη πρὸς τοὺς μὴ συνελθόντας τοῖς λοιποῖς ἀρχιερεῦσιν ἐπὶ τῇ ἐν τῷ ἀνωτέρῳ σημειώματι δηλουμένη ὑποθέσει ἐρώτησις καὶ ἡ τούτων ἀπόκρισις.*

Inc. *Ἐρωτήθησαν οἱ γενομένης παρὰ τοῦ*

Ὁμοφωνία τῆς συνόδου γιὰ τὴν προηγούμενη ἀπόφαση. Ἡ ὁμοφωνία διαπιστώθηκε στὴ συνεδρία τῆς 14ης Ἰουνίου 1092 (GRUMEL/DARROUZÈS 958 [965]).

Ed. pr. E. BONEFIDIUS, *Τοῦ Ἀνατολικοῦ νομίμου...*, Β', σ. 55-56· βλ. πρόχειρα τὸ κείμενο στὸ ΡΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 59-60.

53 Χωρὶς κώλυμα ὁ γάμος δύο ἑξαδέλφων μὲ δύο ἑξαδέλφες: ἡ ἀποψη τῆς ἐπιστήμης
φ. οε^τ– π^τ [Σ φ. 132^τ–137^τ]

Ε. *Ὑπόμνημα Εὐσταθίου π(ατ)ρικίου τοῦ Ῥωμαίου, περὶ δύο ἑξαδέλφων λαβόντων δύο ἑξαδέλφας.*

Inc. *Ἐπεβάλετο μὲν Νικήτας ὁ τὴν ἐπωνυμίαν*

Γνωμοδότηση τοῦ νομικοῦ τῶν ἀρχῶν τοῦ 11ου αἰ. Εὐσταθίου τοῦ Ῥωμαίου στὸ θέμα τοῦ κωλύματος ἢ ὄχι γάμου δύο ἑξαδέλφων μὲ δύο ἑξαδέλφες. Τὸ κείμενο παραδίδεται καὶ μὲ ἓνα «σχῆμα τῶν

προλαβόντων», στο φ. σε'ν [=132^v], που δὲν ἔχει δημοσιευθεῖ.

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani*..., σ. 414–424 [= ΠΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα*..., τ. 5, σ. 341–353].

54 Καὶ πάλι ἡ κρίση τοῦ Εὐσταθίου τοῦ Ρωμαίου

φ. π^τ–πα^v [Σ φ. 137^r–138^v]

Ε. *Περὶ δισεξαδέλφων δύο, ὧν ὁ μὲν εἶς συνάλλαγμα συνεστήσατο μετὰ θυγατρὸς τινος ἀτελοῦς οὔσης τὴν ἡλικίαν, ἥτοι χρόνων πέντε πρὸς τῷ ἡμίσει, ἄτερος δὲ τῇ ταύτης συνεζύγη μητρὶ μετὰ τελευτὴν αὐτῆς, ὡς ἀντ' οὐδενὸς δοκοῦντος τοῦ πρώτου γάμου, διὰ τὸ παντελῶς ἀτελὲς τῆς κόρης.*

Inc. *Αἱ τῶν γάμων ζητήσεις περὶ*

Des. *καὶ ὑπέγραψεν οὕτως· ὁ Ἀθηνῶν μ(ητ)ροπολίτης.*

Ἀπόφαση μεταξὺ τοῦ 1027 καὶ πρὶν τὴν 13η Αὐγούστου τοῦ 1030 ἐπὶ Ἀλεξίου Στουδίτου μὲ τὴν ὁποία κρίνεται νόμιμος ὁ δεῦτερος γάμος, ἀφοῦ ὁ πρῶτος κρίνεται ἄκυρος (GRUMEL/DARROUZÈS **834). Τὸ κείμενο εἶχε θεωρηθεῖ ὡς συνοδικὴ πράξη· σήμερα γενικὰ ἀποδίδεται στὸν δικαστὴ Εὐστάθιο τὸν Ρωμαῖο.

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani*..., σ. 259–262 [= ΠΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα*..., τ. 5, σ. 32–36]. Τὸ κείμενο διακόπτεται στὸ φ. π^v [=137^v] γιὰ νὰ παρεμβληθεῖ ἓνα σχῆμα, ἐνῶ στὸ περιθώριο ὑπάρχει μιὰ ἐξηγητικὴ σημείωση. Ὁ Leunclavius τὰ ἔχει δημοσιεύσει στὸ τέλος τῆς σ. 262.

55 Θέματα νομίμου συνθέσεως τῆς συνόδου

φ. πα^v–πδ^τ [Σ φ. 138^v–141^r]

Ε. *Σημείωμα βασιλικὸν γεγονὸς ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως Ἰσαακίου τοῦ Ἀγγέλου ἀκυροῦν τὰς γενομένας*

ψήφους ἀπουσία τινὸς τῶν ἐν τῇ μεγαλοπόλει ἐνδημούντων ἀρχιερέων· διοριζόμενον δὲ καὶ εἰς τὸ ἐξῆς μὴ ἄλλως γίνεσθαι ψήφους, εἰ μὴ πάντες οἱ ἐν τῇ μεγάλῃ πόλει ἐνδημοῦντες ἀρχιερεῖς μετακληθῶσι, καὶ ἢ παρουσιάσουσιν, ἢ δώσουσι γραφήν.

Inc. Ὁ μὴ ἐλέγχων, φησὶν ἡ Γραφή

«Σημείωμα» Ἰσαακίου τοῦ Ἀγγέλου, τῆς 10ης Σεπτεμβρίου τοῦ 1186, σχετικὸ μὲ τὸ θέμα τῆς νομίμου συνθέσεως τῆς πατριαρχικῆς συνόδου ὅταν προβαίνει σὲ ἐκλογὲς ἀρχιερέων (DÖLGER 1572· βλ. καὶ GRUMEL/DARROUZÈS 1170).

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 169–175 [= ΡΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 314–320]. Τὸ κείμενο τῆς νεαρᾶς στὴν ἔκδοση ZACHARIAE, *Jus Graeco-romanum*, 3, σ. 508–514 [= ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum*, 1, 430–434].

56 & 57 Περὶ κανονικοῦ

φ. πδ^Γ-v [Σ φ. 141^Γ-v]

Ε. Παρεκβολὴ τοῦ περὶ τῶν κανονικῶν χρυσοβούλλου τοῦ Κομνηνοῦ κῦρ Ἰσαακίου καὶ τοῦ κῦρ Ἀλεξίου καὶ τοῦ συνοδικοῦ ὑπομνήματος ἅπερ παρεξεβλήθη ἀπὸ τοῦ χρυσοβούλλου τυπικοῦ τοῦ αὐοιδίμου βασιλέως Ἰσαακίου τοῦ Κομνηνοῦ τοῦ γεγονότος ἐπὶ πάσαις ταῖς κατὰ χώραν ἐκκλησίαις, κατὰ μῆνα δεκέμβριον ἰν(δικτιῶν)ος ια' τὰ ῥητὰ ταῦτα.

Inc. Τυποὶ δὲ ἡ βασιλεία μου

Κάτω ἀπὸ τὴν ἐνιαία αὐτὴ ἐπιγραφή παραδίδονται δύο κείμενα σχετικὰ μὲ τὸ κανονικό: τὸ κείμενο ἑνὸς χρυσοβούλλου τοῦ Ἰσαακίου Κομνηνοῦ — ποὺ ἐκδόθηκε μετὰξὺ τοῦ 1057 καὶ 1059—, ὅπως σώζεται στὸ σχόλιο τοῦ Βαλσαμώνα στὸν «Νομοκάνονα εἰς ΙΔ' τίτλους», Α', κεφ. 34 (DÖLGER 943 [943 & 944]) καὶ στὴ συνέχεια (φ. πδ^v [=141^v]) κάτω ἀπὸ τὴν εἰδικότερη ἐπιγραφή:

Ε. Καὶ ἀπὸ τοῦ γεγονότος τυπικοῦ παρὰ τοῦ κρατίστου ἡμῶν

αὐτοκράτορος κῦρ Ἀλεξίου, τοῦ κατὰ χώραν ἀπάσαις ἐκκλησίαις ἐκτεθεμένου κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον ἰν(δικτιῶ)νος θ', τάδε.

Inc. Καὶ ὁ κατὰ καιροὺς θεοφιλῆς

ἀκολουθεῖ τὸ κείμενο ἀνάλογον χρυσοβούλλου τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ (τοῦ Σεπτεμβρίου 1100) (DÖLGER 1214 b).

Ἡ ed. pr. τοῦ πρώτου κειμένου, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ σχόλιο τοῦ Βαλααμώνα, εἶναι τοῦ Ε. BONEFIDIUS, *Τοῦ Ἀνατολικοῦ νομίμου...*, [Α',] σ. 36· βλ. πρόχειρα τὸ κείμενο ΡΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 1, σ. 75–76. Τοῦ χρυσοβούλλου τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ ἡ ed. pr. εἶναι τοῦ J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 123–124 [= ΡΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 280–281]¹²⁶. Νεότερη κριτική ἔκδοση καὶ τῶν δύο κειμένων JOSEPH A. M. SONDERKAMP, «Eine Textsammlung zum Kanonikon», *Fontes Minores* 9 (1993), 122–124.

58 Περὶ κανονικοῦ καὶ πάλι

φ. πδ^v – πε^v [Σ φ. 141^v–142^v]

Ε. *Πρὸς τούτοις καὶ τὸ συνοδικὸν σημείωμα οὕτωςι περιέχον*
Inc. ᾿ζοντο μέν τινες τῶν κατὰ

Σημείωμα συνοδικὸν τῆς 15ης Νοεμβρίου πιθανότατα τοῦ 1101, ἐπὶ Νικολάου Γ' Γραμματικοῦ, μὲ τὸ ὁποῖο διευκρινίζονται θέματα σχετικὰ μὲ τὸ «κανονικόν», τὸν φόρο ποὺ ὤφειλαν νὰ καταβάλλουν στοὺς ἐπισκόπους ἱερεῖς καὶ λαῖκοί (GRUMEL/DARROUZÈS 970 [942]).

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 269–270 [= ΡΑΛΛΗΣ–ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, 60–62]. Νεότερη ἔκδοση JOSEPH A. M. SONDERKAMP, «Eine Textsammlung...», 124–125.

126. Βλ. στὴ μελέτη τοῦ Κ. Γ. ΠΙΤΣΑΚΗ, «Ἀνύπαρξτο “συνοδικὸν ψήφισμα” τοῦ Μιχαὴλ Κηρουλαρίου», *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου* 22 (1975), 55 σημ. 7 καὶ 58 σημ. 9 τὴν ἀναγραφὴ τῶν ἐκδόσεων ποὺ γνώρισαν τὰ κείμενα αὐτά.

- 59 Τύχη τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἀρχιερέα
φ. πε^v – πς^v [Σ φ. 142^v–143^v]

Ε. Χρυσόβουλλον τοῦ ἀοιδίμου βασιλέως κὺρ Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ διοριζόμενον μηδέν τι ἀπαιτεῖν τὸν πράκτορα ἀπὸ Ἐκκλησίας χηρενούσης τοῦ ἐπισκόπου αὐτῆς.

Inc. Καὶ τί δὲ ἄλλο τῇ βασιλείᾳ μου

«Νεαρὸν θέσπισμα» τοῦ Ἰωάννη Κομνηνοῦ, τὸ ὁποῖο ἐκδόθηκε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1124 (ἢ τοῦ 1139), σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο κανεῖς, λαϊκὸς ἢ κληρικὸς, δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ ἰδιοποιεῖται πράγματα τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἀρχιερέα τῆς ἐπαρχίας (DÖLGER 1301).

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 147–149 [= ΠΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, 305–306]. Τὸ κείμενο τῆς νεαρᾶς στήν ἐκδοση ZACHARIAE, *Jus Graeco-romanum*, 3, σ. 428–430 [= ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum*, 1, σ. 363–364]. Καθὼς ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ κειμένου τῆς νεαρᾶς αὐτῆς πέρασε στήν «πρόσταξιν» τοῦ Ἰσαακίου τοῦ Ἀγγέλου τοῦ Ἀπριλίου 1192, ἡ πρόσφατη ἐκδοση τῆς «προστάξεως» ἀπὸ τὸν J. DARROUZÈS, «Un décret d'Isaak II Angélos», *Revue des études byzantines* 40 (1982), 143–147, ἀποτελεῖ καὶ νεότερη δημοσίευση τοῦ κειμένου τῆς νεαρᾶς τοῦ Ἰωάννη Κομνηνοῦ, καθὼς μάλιστα ὁ ἐκδότης λαμβάνει ὑπόψη του καὶ τὸ κείμενο ποὺ παραδίδει τὸ σαμιακὸ χειρόγραφο (σ. 137).

- 60 Ἀξιόποινη ἢ ἰδιοποίηση πραγμάτων θανόντος ἀρχιερέα ἢ τῆς ἐκκλησίας του
φ. πς^v – πς^v [Σ φ. 143^v–144^v]

Ε. Συνοδικὸν τὸ τὴν τοιαύτην ὑπόθεσιν.

Inc. Ὁ ἱερώτατος ἀρχιεπίσκοπος τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης

Συνοδικὴ ἀπόφαση τῆς 10ης Μαρτίου πιθανότατα τοῦ 1169 ἐπὶ Λουκά Χρυσοβέργη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία θὰ πρέπει νὰ τιμω-

ροούνται ὅσοι ἀπὸ τὸν κλῆρο ἰδιοποιοῦνται πράγματα θανάτου ἀρχιερέα ἢ ἀγαθὰ ποὺ ἀνήκουν στὴν Ἐκκλησία (GRUMEL/DARROUZÈS 1085).

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 282–283 [= ΠΑΛΛΗΣ–ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 98–99].

61 Πὰ τὸ κώλυμα γάμου λόγῳ συγγενείας ἑβδόμου βαθμοῦ
ἐξ αἵματος φ. πζ^Γ– πθ^Γ [Σ φ. 144^Γ–146^Γ]

Ε. *Ἡ ἐκτεθεῖσα συνοδική ψήφος ἐπὶ Μιχαήλ τοῦ ἀγιοτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ π(ατ)ριάρχου παρὰ Νικήτα τοῦ δσιωτάτου πρωτοσυγκέλου καὶ χαρτοφύλακος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας κατὰ τὸ «φξ' ἔτος τῆς ε^{ης} ἰνδ.*

Inc. *Ἀνῆνεγκας ὁ ἱερώτατος πρὸς τὴν ἡμετέραν*

Σὲ γράμμα πρὸς τὸν μητροπολίτη Κορίνθου ἢ σύνοδος, ἐπὶ Μιχαήλ Κηρουλαρίου, τὸ 1051 ἢ 1052, ἀνακεφαλαιώνοντας τὰ σχετικὰ μὲ τὰ κωλύματα γάμου τονίζει τὸ κώλυμα λόγῳ συγγενείας ἑβδόμου βαθμοῦ ἐξ αἵματος (GRUMEL/DARROUZÈS 858, ὅπου καὶ ἡ διαφορὰ ποὺ παρουσιάζει ἡ ἀρχὴ τοῦ κεμένου σὲ κάποια χειρόγραφα).

Ed. pr. E. BONEFIDIUS, *Τοῦ Ἀνατολικοῦ νομίμου...*, Β', σ. 38–45· βλ. πρόχειρα τὸ κείμενο στὴν ἔκδοση ΡΑΛΛΗ – ΠΟΤΛΗ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 40–45.

62 Συνέπειες τελέσεως παρανόμου γάμου φ. πθ^Γ–ν [Σ φ. 146^Γ–ν]

Ε. *Πιττάκιον π(ατ)ριαρχικόν, ἐκτεθὲν παρὰ Ἰωάννου Χαρτοφύλακος, τοῦ Ἰωανοπούλου, περὶ τοῦ τῇ δισεξαδέλφῃ τῆς ἰδίας μητρὸς συναφθέντος, καὶ τῶν ὀφειλόντων δοθῆναι αὐτῷ ἐπιτιμίων.*

Inc. Λαμπνύδιος οὗτος ὁ ἀπὸ τῆς κατὰ σὲ ἐνορίας

«Ψήφισμα» ἐπὶ Ἀλεξίου Στουδίτου (1025–1043): ὁ γάμος (ἐβδόμου βαθμοῦ ἐξ αἵματος) νὰ μὴν διαλυθεῖ ἀλλὰ νὰ ἐπιβληθοῦν ἐπιτίμα στοὺς συζύγους (GRUMEL/DARROUZÈS 847).

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 291–292 [= ΠΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 92–93].

63 Συνέπειες γάμου ἀνηλίκου χωρὶς τὴ συναίνεση τοῦ κηδεμόνα
φ. πθ^v – ζ^τ [Σ φ. 146^v – 147^τ]

Ε. [Περὶ τινος ἀρμολογμένου] τῷ ἰδίῳ νύμφῃ πρὸς γάμον θυγατέρα τινὸς ὑπεξουσίαν, παρὰ γνώμην τοῦ πατρὸς αὐτῆς.

Inc. Πέτρος, ᾧ τὸ ἐπώνυμον Βομβυλᾶς

Συνοδικὴ ἀπόφαση τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1038 ἐπὶ Ἀλεξίου Στουδίτου γιὰ τὸ θέμα τέλεσης γάμου ἀνηλίκου θυγατέρας χωρὶς τὴ συναίνεση τοῦ πατέρα της (GRUMEL/DARROUZÈS 845).

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 205–206 [= ΠΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 37–39].

64 Ἡ θέσπιση ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν, τὸ 1166, τοῦ κωλύματος ἐβδόμου βαθμοῦ λόγῳ συγγενείας ἐξ αἵματος
φ. 4^τ – 4^τ [Σ φ. 147^τ–148^τ]

[Χωρὶς ἐπιγραφή· ἐρυθρογραφοῦνται οἱ πρῶτες λέξεις τοῦ πρωτοκόλλου: Μηνὶ ἀπριλίῳ ια', ἐπινεμήσεως ιδ'.]

Inc. Εὐστόχως ὁ σοφώτατος Σολομών νόμον καὶ

«Συνοδικὸς ὀρισμὸς» τῆς 11ης Ἀπριλίου τοῦ 1166, ἐπὶ Λουκά Χρυσοβέργῃ, μὲ τὸν ὅποιο εἰσάγεται ὀριστικὰ τὸ κώλυμα ἐβδόμου

βαθμού λόγω συγγενείας (GRUMEL/DARROUZÈS 1068)¹²⁷.

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 217–220 [= ΠΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΑΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 95–98].

65 Ἡ νομοθέτηση ἀπὸ τὴν Πολιτεία, τὸ 1166, τοῦ κωλύματος
ἐβδόμου βαθμοῦ φ. 4^Τ–4^Τ [Σ φ. 148^Γ–149^Γ]

Ε. *Πρόσταγμα βασιλικὸν ἐπὶ τούτοις ὁμοίως τῷ συνοδικῷ τόμῳ διαλύον καὶ ἀνατρέπει τὸ προβὰν ἐβδόμου ἐξ αἵματος βαθμοῦ συνοικέσιον, κωλύον δὲ γενέσθαι μὴ γεγονός.*

Inc. *Τῆς τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*

«Θέσπισμα» τοῦ 1166 τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ μὲ τὸ ὁποῖο κάνει νόμο τοῦ κράτους τὸ (ἀνατρεπτικὸ) κώλυμα γάμου λόγω συγγενείας ἐβδόμου βαθμοῦ ἐξ αἵματος (DÖLGER 1469b [1468]).

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 165–167 [= ΠΑΛΛΗΣ–ΠΟΤΑΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 311–315]. Τὸ κείμενο τῆς νεαρᾶς στήν ἐκδοσὶ ΖΑΧΑΡΙΑΕ, *Jus Graeco-romanum*, 3, σ. 483–485 [= ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum*, 1, σ. 408–410].

66 Περὶ δωρεῶν ἐμπραγμάτων δικαιωμάτων σὲ ἐκκλησίες φ. 4^{βΤ} [Σ φ. 149^Γ]

Ε. *Εἰς τὰ τῷ Σίδης ἐρωτηθέντα, συνοδικαὶ ἀποκρίσεις.*

Inc. *Ψηφίσματός τινος κατὰ θείαν καὶ βασιλικήν*

Συνοδικὴ διάγνωση πρὶν ἀπὸ τὸ 1166, ἐπὶ πατριαρχίας Λουκά Χρυσοβέργη(:), σχετικὴ μὲ τὶς δωρεὲς ἐμπραγμάτων δικαιωμάτων

127. Πὰ τὴν τομὴ αὐτῇ στήν ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ γαμικοῦ δικαίου βλ. Κ. Γ. ΠΙΤΣΑΚΗΣ, *Τὸ κώλυμα...*, σ. 296 ἐπ.

σὲ ἐκκλησίαις (GRUMEL/DARROUZÈS *1058).

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 292–293 [= ΠΑΛΛΗΣ–ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 93–94].

67 Ὅροι γιὰ τοὺς δωρεοδόχους μοναστηριῶν

φ. 48^Γ–48^Τ [Σ φ. 149^Γ–151^Γ]

Ε. Ἰσον ὑπομνήματος ἐναποτεθειμένου τῷ ἐν Κωνσταντινουπόλει εὐαγεῖ χαρτοφυλακείῳ, τοῦ π(ατ)ριάρχου κυροῦ Ἀλεξίου, περὶ τῶν διὰ δωρεᾶς λαμβανόντων μοναστήρια, καὶ περὶ τινων ἄλλων ἀναγκαίων ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων, ταῖς μητροπόλεσι καὶ ταῖς ἀρχιεπισκοπαῖς καὶ ταῖς ἐπισκοπαῖς ἀνηκουσῶν.

Inc. Μετὰ τῶν ἄλλων ἀπάντων παρατρέχων

Συνοδικὴ διάταξη τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1027, ἐπὶ Ἀλεξίου Στουδίτου, μὲ τὴν ὁποία προσδιορίζονται οἱ ὑποχρεώσεις ἐκείνων ποὺ εἶναι δωρεοδόχοι μοναστηριῶν (GRUMEL/DARROUZÈS 833).

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 256–259 [= ΠΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 20–24].

68 Πὰ τὴν εὐρυθμῇ λειτουργίᾳ τῆς Ἐκκλησίας

φ. 48^Τ–49^Τ [Σ φ. 151^Γ–154^Γ]

Ε. Τοῦ αὐτοῦ ἀγνωτάτου π(ατ)ριάρχου ἔτερον ὑπόμνημα περὶ διαφορῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων, ἀνηκουσῶν πάσαις ταῖς μητροπόλεσι καὶ ἀρχιεπισκοπαῖς.

Inc. Τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων ἐκάστῳ

«Ὑπόμνημα» τῆς συνόδου τὸν Ἰανουάριό τοῦ 1028, ἐπὶ Ἀλεξίου Στουδίτου, στὸ ὁποῖο καταγράφονται ποικίλες διατάξεις ποὺ

ἀφοροῦν τοὺς λειτουργοὺς τῆς Ἐκκλησίας καὶ στόχο εἶχαν τὴν ἐϋρυθμὴ λειτουργία της (GRUMEL/DARROUZÈS 835).

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 250–256 [= ΠΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 25–32].

69 Μέρμινα γιὰ τὰ ἱερὰ σκεύη

φ. 45^Γ– 47^Τ [Σ φ. 154^Γ–155^Τ]

Ε. *Λόγος χρυσόβουλλος τοῦ βασιλέως κυροῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ περὶ τῶν ἱερῶν σκευῶν καὶ τοῦ μὴ ἄλλοτέ ποτε ταῦτα κοινωθῆναι.*

Inc. *Οἱ πονηρῶς τοῦ σώματος ἔχοντες, καὶ*

«Χρυσόβουλλος λόγος» τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, πού ἐκδόθηκε τὸ 1082, μὲ τὸν ὁποῖο δίνεται ἡ ὑπόσχεση, «μετὰ τὴν τῆς κοσμικῆς καταγίδος κατάπτωσιν καὶ τὴν τῆς βασιλείας εἰς τὸ κρείττον ἀποκατάστασιν», νὰ ἐπιστραφοῦν ὅσα ἱερὰ σκεύη ἀφαιρέθηκαν ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες (DÖLGER 1085)¹²⁸.

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 124–126 [= ΠΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 281–284]. Τὸ κείμενο τῆς νεαρᾶς στὴν ἔκδοση ZACHARIAE, *Jus Graeco-romanum*, 3, σ. 355–358 [= ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum*, 1, σ. 302–304].

70 «Ὅτι οὐκ ἔξεστιν ἀφαιρεῖσθαι τὰς ἐπισκοπὰς ἀπὸ τῶν μητροπόλεων»

φ. 47^Τ– 49^Υ [Σ φ. 155^Τ–160^Υ]

Ε. *Συνδικὸν γράμμα τοῦ ἀγνωτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ π(α)τριάρχου Νικολάου πρὸς τὸν εὐσεβέστατον βασιλέα κυρὸν Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν, παριστῶν ἐκ τῶν ἁγίων κανόνων καὶ νόμων ὅτι οὐκ*

128. Βλ. γιὰ τὸ θέμα ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΑΘ. ΓΛΑΒΙΝΑΣ, *Ἡ ἐπὶ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ (1081-1118) περὶ τῶν ἱερῶν σκευῶν, κειμηλίων καὶ ἁγίων εἰκόνων ἔρις (1081-1095)*, Θεσσαλονίκη 1972.

ἔξεστιν ἀφαιρεῖσθαι τὰς ἐπισκοπὰς ἀπὸ τῶν μ(η)τροπόλεων.

Inc. Θεῖον νόμον ἡγούμενος τὰ τῆς εὐσεβοῦς

«Συνοδικὸν γράμμα» ἐπὶ Νικολάου Γ' Γραμματικοῦ ποὺ ἀπευθύνεται στὸν βασιλέα Ἀλέξιο Α' τὸν Κομνηνόν. Στὸ γράμμα, ποὺ ἀπελύθη μετὰ τὸν Αὐγουστο τοῦ 1084, διατυπώνεται τὸ αἶτημα τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν πολιτικὴ ἀρχὴ νὰ μὴ ἀφαιροῦνται ἐπισκοπὲς ἀπὸ μητροπόλεις, διότι εἶναι ἀντίθετο μὲ τοὺς ἰσχύοντες κανόνες (GRUMEL/DARROUZÈS 938).

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 271–281 [= ΠΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 62–75].

71 Προσφύγων μέριμνα

φ. ργ^v [Σ φ. 160^v]

Ε. [Ἐκ τῆς διατάξεως ἐκτεθείσης ὑπὲρ τῶν προσφύγων τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἀπανταχοῦ τῆς οἰκουμένης θείων Ἐκκλησιῶν.]

Inc. Εἴ τις τῶν ἐκ Θε(ο)ῦ τετμημένων

Τὸ κείμενο ποὺ παραδίδεται εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἔχει ἐνσωματωθεῖ στὸ «Αὐξημένον Πρόχειρον» 39, 249 κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ «Νομοθεσία τοῦ Ἰουστινιανοῦ περὶ τῶν προσφύγων» (βλ. ZACHARIAE, *Jus Graeco-romanum*, 6, Λιψία 1870, σ. 374–375 [= ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum*, 7, σ. 310–311]). Τὴν ἐπιγραφὴ καθὼς εἶναι σχεδὸν ἐξίτηλη τὴν συμπληρώνω ἀπὸ τὴν ed. pr. τοῦ κεμένου: J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 73 [= ΠΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 218].

72 Τὸ κώλυμα γάμου «ἔκτου βαθμοῦ» ἐξ ἀγχιστείας: ἡ γνώμη τῶν πολιτικῶν δικαστῶν

φ. ργ^v– ρδ^r [Σ φ. 160^v–161^r]

Ε. Ψήφισμα πολιτικῶν δικαστῶν περὶ συγγενείας ὅτε δύο δισε-

ξαδέλφας εἰς γάμον κοινωνίαν ἡγάγετό τις· καὶ ὧδε μὲν παρὰ τούτων· συγκεχώρηται τὸ τοιοῦτον· παρὰ δὲ τῆς συνόδου κεκώλυται.

Inc. Τὸ μέρος τοῦ μεγαλοεπιφανεστάτου κυροῦ Ἀλεξίου

Τὸ ψήφισμα συνδέεται μὲ τὴν ἀμέσως ἐπόμενη ὑπόθεση, κώλυμα γάμου «ἕκτου βαθμοῦ» ἐξ ἀγχιστείας, πού ἀπασχόλησε τὴ σύνοδο στὰ 1199 καὶ θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ καὶ αὐτὸ τὴν ἴδια ἐποχή.

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani*..., σ. 287–288 [= ΠΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΑΗΣ, *Σύνταγμα*..., τ. 5, σ. 395–396].

73 Τὸ κώλυμα γάμου «ἕκτου βαθμοῦ» ἐξ ἀγχιστείας: ἡ γνώμη τῆς συνόδου

φ. ρδ^τ– ρε^τ [Σ φ. 161^τ–162^τ]

Ε. Συνοδικὸν ψήφισμα κωλύνον τὸν αὐτὸν καὶ ἓνα λαβεῖν εἰς γυναῖκα δισεξαδέλφας δύο· ᾧ καὶ μᾶλλον στοιχεῖν δεῖ, καὶ οἱ πολίτικοι δικασταὶ τοῦτο οὐ κωλύουσιν.

Inc. Ὁ Καπανδρότης Ἀλέξιος, ἐπὶ τοῦ πρὸ

«Συνοδικὸν ψήφισμα» τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ 1199, ἐπὶ Ἰωάννου Γ' Καματεροῦ (GRUMEL/DARROUZÈS 1193).

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani*..., σ. 285–287 [= ΠΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΑΗΣ, *Σύνταγμα*..., τ. 5, σ. 103–105]· βλ. τὶς παρατηρήσεις στὴν critique τῶν Regestes στὴν παραπάνω πράξη σχετικὰ μὲ κάποιες ἀλλαγές πού ἐπέφερε ὁ Leunclavius στὴν ἔκδοση τοῦ κειμένου ἀπὸ τὸ χειρόγραφο Wolfenbüttel Helmst. 663.

74 Δούλων ζητήματα

φ. ρε' [Σ φ. 162^τ–ν']

Ε. Ὑπόμνησις πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης κυρὸν Νικήταν τὸν Μιτυληναῖον, περὶ δούλων, ἵνα ἱερολογῶνται.

Inc. Δέσποτά μου ἄγιε, ἐν τῷ κόσμῳ

Παραδίδεται τὸ κείμενο τῶν ἐρωτημάτων πού ἀπηύθυναν πρὸς τὸν μητροπολίτη Θεσσαλονίκης τοῦ 13ου αἰ. Νικήτα σχετικά μὲ τὸ ἂν πρέπει νὰ ἱερολογεῖται ὁ γάμος δούλων καὶ ἂν τὰ ἁμαρτήματα τοὺς βαρύνουν καὶ τοὺς κυρίους τοὺς. Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani*..., σ. 344–345 [= ΠΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα*..., τ. 5, σ. 443–444].

Στὴ συνέχεια (φ. ρε^v – ρς^r [Σ φ. 162^v–163^r]) παραδίδεται τὸ κείμενο μὲ τὶς ἀπαντήσεις τοῦ Θεσσαλονίκης.

Ε. *Λύσις τοῦ Θεσσαλονίκης κυροῦ Νικήτα τοῦ Μιτυληναίου*
Inc. *Τίς μὲν εἶ, ἄνθρωπε, ἀγνοῶ*

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani*..., σ. 345–346 [= ΠΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα*..., τ. 5, σ. 444–445].

75 Τύχη δούλου πού ἐγκλημάτησε φ. ρς^r [Σ φ. 163^r–^v]

Ε. *Σημείωμα συνοδικὸν περὶ δούλου ἐγκληματικοῦ.*
Inc. *Μετὰ τῶν ἄλλων ἀπάντων τῶν τῆς Θεοῦ*

Συνοδικὴ ἀπόφασις τοῦ 1050, ἐπὶ Κωνσταντίνου Γ' Λειχούδη, σχετικά μὲ τὴν τύχη κάποιου δούλου πού ἐγκλημάτησε: δὲν θὰ μπορέσει ποτὲ νὰ γίνῃ ἐλεύθερος (GRUMEL/DARROUZÈS 887).

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani*..., σ. 264–265 [= ΠΑΛΛΗΣ–ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα*..., τ. 5, σ. 48–49].

76 Ἱερέας συνεργὸς σὲ φόνο καθαιρεῖται φ. ρς^v [Σ φ. 163^v]

Ε. *Περὶ τοῦ φονεύσαντος ἱερέως καὶ καθαιρεθέντος.*
Inc. *Τὴν ἄνωθεν τῶν νομοθετῶν περὶ*

«Καθαρευτικὸν γράμμα» τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1059, ἐπὶ Κωνσταντί-

νου Γ' Λειχούδη, με τὸ ὁποῖο ἐπιβάλλεται ἡ ποινὴ τῆς καθαίρεσεως σὲ ἄδικο ἱερέα ἐπειδὴ ἦταν συνεργὸς σὲ φόνο λαϊκοῦ (GRUMEL/DARROUZÈS 888).

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 265–266 [= ΠΑΛΛΗΣ–ΠΟΤΑΝΗΣ, *Σύνταγμα...*, 5, σ. 49–50· βλ. καὶ Στὸ ἴδιο, σ. 571–572: ἀπὸ κείμενο πού ἀνατρέχει στὸ λεγόμενο χειρόγραφο Γ¹²⁹].

77 «Ἄμισθι δίδοσθαι τοῖς αἰτοῦσιν» «τάς πατριαρχικάς ἐπιστολάς»
φ. ρς^v– ρς^r [Σ φ. 163^v–164^v]

Ε. Νικολάου π(ατ)ριάρχου τοῦ παλαιοῦ, περὶ τοῦ τὰς π(ατ)ριαρχικάς ἐπιστολάς ἀμισθὶ δίδοσθαι τοῖς αἰτοῦσιν ὡς γέγραπται ἐν τῷ χαρτοφυλακίῳ.

Inc. Χαλεπὸν μὲν, πάθος σαρκός, χρόνιον

Πατριαρχικὴ διάταξη τοῦ Νικολάου Α' Μυστικοῦ (912–925) μετὰ τὴν ὁποία ἀπαγορεύεται σὲ ἀξιωματούχους τῆς Γραμματείας τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας νὰ εἰσπράττουν ἀμοιβὴ ἀπὸ τρίτους γιὰ τὴν παροχὴ «πατριαρχικῶν ἐπιστολῶν», ἐπειδὴ ἀμείβονται μὲ μισθὸ ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο (GRUMEL/DARROUZÈS 783 [733])¹³⁰. Τὴν ἐποχὴ πού νομοθετήθηκε ἡ διάταξη, ἡ ἀπαγόρευση ἀφοροῦσε κυρίως τὸν ὁστιάριο τοῦ χαρτοφυλακίου.

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 249 [= ΠΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΑΝΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 1–2]. Νεότερη ἔκδοση L. G. WESTERINK, *Nicholas I...*, σ. 84–86.

129. Βλ. γιὰ τὸ χειρόγραφο Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Π. Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ, ΜΑΧΗ ΠΑΪΖΗ, «Ἐνα περιώνυμο νομικὸ χειρόγραφο πού ἐλάνθανε: τὸ “χειρόγραφον Γ, τοῦ Γερασίμου Ἀργολίδας”. Ἐνας ἄγνωστος κώδικας τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ», *Ἑλληνικά* 45 (1995), 85–109.

130. Βλ. γιὰ τὸ θέμα ὅσα πρόσφατα ἀναφέρει ἡ ΒΑΣΙΛΙΚΗ Α. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα καὶ ὑπηρεσίες στὴν πρώιμη καὶ μέση βυζαντινὴ περίοδο*, Ἀθήνα – Κομοτηνὴ 1996, σ. 259, 323, 638–639.

78 Ἐκθεση περὶ βαθμῶν συγγενείας

φ. ρ^ετ^γ-ν [Σ φ. 164^τ-ν]

Ε. *Μιχαὴλ νομοφύλακος τοῦ Χούμνου, γεγονότος μ(ητ)ροπολίτου Θεσσαλονίκης, περὶ τῶν βαθμῶν τῆς συγγενείας.*

Inc. Ἡ συγγένεια, ὄνομά ἐστι κοινὸν καὶ καθολικόν

Des. θεῖος γὰρ πρὸς π(ατ)ρὸς.

Παραδίδεται τὸ γνωστὸ καὶ δημοσιευμένο κείμενο περὶ τῶν βαθμῶν συγγενείας ποῦ συνέγραψε ὁ χαρτοφύλαξ ἢ νομοφύλαξ καὶ μετέπειτα πάντως μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Μιχαὴλ Χοῦλινος (12ος αἰ.). Τὸ κείμενο ποῦ ἐδῶ παραδίδεται ἔχει ἐλαφρὰ παραλλαγμένο τὸ τέλος.

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 519–520 [= ΠΑΛΛΗΣ – ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 397–398].

79 Μὲ τὸ κύρος τοῦ Θεόδωρου Στουδίτη

φ. ρ^ετ^γν [Σ φ. 164^ν]

Ε. *Τοῦ ὁσίου π(ατ)ρὸς καὶ ὁμολογητοῦ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου.*

Inc. Ἐὰν ἀποθάνῃ παιδίον ἀβάπτιστον πλησίον

Παραδίδεται σύντομο κείμενο σχετικὸ μὲ τὰ ἐπιτίμια ποῦ θὰ πρέπει νὰ ἐπιβληθοῦν στοὺς γονεῖς παιδιοῦ ποῦ πέθανε ἀβάπτιστο. Παραπλήσιο κείμενο, μαζί μὲ ἄλλα, προσγράφονται στὸν Ψευδο-Χρυσόστομο (βλ. J. B. PITRA, *Spicilegium Solesmense complectens Sanctorum Patrum scriptorumque ecclesiasticorum anecdota hactenus opera*, τ. 4, Παρίσι 1858, σ. 462 (ἀρ. 15–16)). Τὸ κείμενο πάντως αὐτὸ, προσγραφόμενο στὸν Θεόδωρο Στουδίτη, γνώρισε καὶ μιὰ δική του χειρόγραφη παράδοση: πβ. *RHBR*, I, ἀρ. 151.32.

80 Πὰ τίς ἀνάγκες τῆς Γραμματείας

φ. ρη^τ-ρμ^αν [Σ φ. 165^τ–168^ν]

Ε. Ἐκθεσις ὅπως γράφει νῦν ὁ Κωνσταντινουπόλεως π(ατ)ρι-

ἀρχης τῷ πάπα καὶ τοῖς λοιποῖς π(ατ)ριάρχαις καὶ ἀρχιεπισκόποις, ναὶ μὴν καὶ τοῖς μ(ητ)ροπολίταις καὶ τὰς κοσμικὰς ἀρχὰς δύνουσιν.

Inc. Ὡπως γράφει τῷ πάπα. Τῷ μακαριωτάτῳ δεσπότη

Παραδίδεται τὸ κείμενο τῆς «Ἐκθέσεως νέας», μὲ κάποιες παραλείψεις καὶ ἀντιμεταθέσεις σὲ σχέση μετὰ τὸ κείμενο ποὺ ἀποκατέστησε ἀπὸ εἴκοσι δύο χειρόγραφα καὶ δημοσίευσε ὁ JEAN DARROUZÈS, «Ekthesis néa...», 38–66. Στὸ κείμενο ἐμπεριέχεται (στὰ φ. 165^r–166^r) καὶ ἡ Notitia ἀρ. 20¹³¹.

81 Τὰ ὁφίκια τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας

φ. ριβ^r [Σ φ. 169^γ]

E. Τὰ τῆς Ἐκκλησίας ὁφίκια

Inc. [α] Ὁ μέγας οἰκονόμος β' ὁ μέγας σακελλάριος

Des. λα' ὁ προμμικῆριος τῶν πατριαρχικῶν νοταρίων.

Παραδίδεται κατάλογος τῶν ὁφικίων τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας· πρόκειται γιὰ τὴν λεγόμενη liste L στὴν πρόσφατη κατάταξη τοῦ J. DARROUZÈS (*Recherches sur les ὁφίκια...*, σ. 242–259). Ὁ κατάλογος αὐτὸς ἀρχίζει τὴ χειρόγραφη παράδοσή του τὸν 14ο αἰ. καὶ συνοδεύει, συνήθως, τὴν «Ἐξάβιβλον» τοῦ Ἀρμενοπούλου ἢ τὸ «Σύνταγμα» τοῦ Βλάσταρη (ἔ. ἀ., σ. 254–255).

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 304–305. Νεότερη ἔκδοση J. DARROUZÈS, Στὸ ἴδιο, σ. 563–564.

82 Τὰ ὁφίκια τοῦ Παλατίου

φ. ριβ^{r-v} [Σ φ. 169^{γ-v}]

E. Τὰ ὁφίκια τοῦ Παλατίου

131. Βλ. J. DARROUZÈS, Στὸ ἴδιο, 43–49· πβ. καὶ *Notitiae...*, σ. 416–418.

Inc. α' ὁ δεσπότης· β' ὁ σεβαστοκράτωρ

Παραδίδεται κατάλογος τῶν ὀφφικίων τοῦ βυζαντινοῦ παλατίου μαζί με ἓνα σημείωμα με ἐνδυματολογικὲς παρατηρήσεις. Ὁ κατάλογος αὐτὸς ἐντοπίζεται, συνήθως, σὲ χειρόγραφα ποὺ παραδίδουν τὴν «Ἐξάβιβλον» τοῦ Ἀρμενόπουλου καὶ σύμφωνα με τὸν Jean Verpeaux θὰ πρέπει νὰ συντάχτηκε μετὰ τὸ 1347/1348¹³².

Ed. pr. (τοῦ καταλόγου μαζί με τὸ σημείωμα) J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 184–186. Νεότερη ἔκδοση JEAN VERPEAUX, *Pseudo-Kodinos, Traité des offices...*, σ. 300–302 (βλ. τὰ χειρόγραφο ποὺ χρησιμοποίησε στίς σ. 295–297).

83 Ἡ τάξις τῶν μητροπόλεων

φ. ριβ^v–ριγ^r [Σ φ. 169^v–170^r]

E. Ἡ γεγωνῖα διατύπωσης παρὰ τοῦ βασιλέως Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, ὅπως ἔχουσι τάξεως οἱ θρόνοι τῶν ἐκκλησιῶν τῶν ὑποκειμένων τῷ π(ατ)ριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως.

Inc. α' ἡ Καισάρεια· β' ἡ Ἐφεσος

Παραδίδεται ἡ Notitia 16 (1–122). Στὸ κείμενο δὲν περιέχεται τὸ Παράρτημα ποῦ, σὲ μερικὰ χειρόγραφα, ἀκολουθεῖ τὸ Τακτικό.

Ed. pr. P. LAMBECIUS, *Georgius Codinus*, Παρίσι 1635, σ. 317–320. Νεότερη ἔκδοση, J. DARROUZÈS, *Notitiae...*, σ. 388–389.

84 Ἡ τάξις τῶν πατριαρχείων

φ. ριγ^r [Σ φ. 170^r]

E. Τάξις προκαathedρίας τῶν ὁσιωτάτων π(ατ)ριαρρχῶν.

132. JEAN VERPEAUX, *Pseudo-Kodinos, Traité des offices*, Παρίσι 1966, σ. 291–292 ὅπου τὰ σχετικὰ μετὰ τὴν σύνδεση τοῦ καταλόγου, στὴ χειρόγραφη παράδοση, μετὰ τὸ ἔργο τοῦ Ἀρμενόπουλου ἀλλὰ καὶ γιὰ τίς ἐξαιρέσεις ποὺ ὑπάρχουν· ἐκεῖ καὶ τὰ σχετικὰ μετὰ τὴ χρονολόγησή τοῦ ἔργου.

Inc. α' ὁ Ῥώμης· β' ὁ Κωνσταντινουπόλεως

Παραδίδεται τὸ πρῶτο τμήμα τῆς Notitia 4 τὸ σχετικὸ μὲ τὴν «τάξιν» τῶν πατριαρχῶν (1–5).

Ed. pr. CAROLUS A SANCTO PAULO, *Geographia sacra, sive Notitia antiqua episcopatum Ecclesiae universae...*, Παρίσι 1641. Τὸ Τακτικὸ περιέχεται στὸ Παράρτημα ποὺ ἔχει τὴν ἐπιγραφή: «Pargon. Notitias aliquot ecclesiasticas et civiles diversis temporibus editas complectens ex Ms. codicibus»· τὸ κείμενο ποὺ ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει στὴ σ. 39. Νεότερη ἔκδοση τοῦ Τακτικοῦ J. DARROUZÈS, *Notitiae...*, σ. 248.

85 Ἡ τάξις τῶν μητροπόλεων καὶ ἐπισκοπῶν

φ. ριγ^Γ– ριε^Υ [Σ φ. 170^Γ–172^Υ]

Ε. Τάξις προκαθεδρίας τῶν ὑπὸ τὸν ἀποστολικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως τελούντων μ(η)τροπόλεων καὶ τῶν ὑπ' αὐτοὺς ἐπισκόπων.

Inc. Τῷ Καισαρείας Καπαδοκίας· α' ὁ Νύσσης

Παραδίδεται ἡ Notitia 10. Συγκεκριμένα παραδίδονται οἱ ἀναγραφές 1-672 καὶ 702-757 κατὰ τὴν τελευταία ἔκδοση τοῦ Τακτικοῦ. Ὅταν ὁ λόγος γιὰ τὴν μητρόπολη Νικαίας καὶ ἀφοῦ ἀναφεροῦν οἱ ἐπισκοπές ποὺ ὑπόκεινται σὲ αὐτήν, παρατίθεται ἓνα χρονικὸ γιὰ τὴν πόλη τῆς Βιθυνίας. (Inc. Νίκαια πόλις ἐν τῇ κατὰ Βιθυνίαν).

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 90-102. Νεότερη ἔκδοση, J. DARROUZÈS, *Notitiae...*, σ. 309-332 καὶ 336-337.

[Τὸ φ. ριζ [Σ φ. 173] εἶναι λευκό.]

86 Κανονικοί οί ἐκ μεταθέσεως ἀρχιερεῖς. Ἀπαρίθμηση περιπτώσεων
φ. ριζ^Γ– ριη^Γ [Σ φ. 174^Γ–175^Γ]

Ε. *Περὶ μεταθέσεων.*

Inc. Ὁ μέγας π(α)τῆρ καὶ φωστῆρ

Ἔργο στοῦ ὁποῖο ἀναφέρονται παραδείγματα ἀρχιερέων ποὺ μετατέθηκαν ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ περιφέρεια ὅπου ἀρχικὰ ἐξελέγησαν σὲ κάποια ἄλλη. Ἡ ἀρχικὴ συγκρότηση τοῦ καταλόγου τῶν περιπτώσεων θὰ πρέπει νὰ ἀνάγεται στὸν 12ο αἰ., σύμφωνα μὲ τὸν τελευταῖο ἐκδότῃ τοῦ ἔργου.

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 293–296 [= ΠΑΛΛΗΣ–ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 391–394]. Νεότερη κριτικὴ ἔκδοση J. DARROUZÈS, «Le traité des transferts. Édition critique et commentaire», *Revue des études byzantines* 42 (1984), 147–214. Τὸ κείμενο ποὺ ἐδῶ παραδίδεται ἀνήκει στὴν, κατὰ τὸν Darrouzès, recension a, εἶναι δηλαδὴ ὁμοιο μὲ ἐκεῖνο ποὺ δημοσίευσε ὁ Leunclavius.

87 Τὰ ὅρια τοῦ ἀσύλου

φ. ριη^Γ– ριθ^Γ [Σ φ. 175^Γ–176^Γ]

Ε. Τοῦ βασιλέως κυροῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου νεαρὰ νομοθεσίας σχήματι, περὶ τῶν ἐκουσίως φονευόντων καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ προσφευγόντων, ὥστε αὐτοὺς μὴ δέχεσθαι.

Inc. Ἡ τοῦ Μωσέως νομοθεσία κατὰ

«Νομοθεσία» τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' τοῦ Πορφυρογέννητου (944–959) μὲ τὴν ὁποία προσδιορίζονται τὰ ὅρια τοῦ δικαιώματος τοῦ ἀσύλου (Dölger 676).

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 109–110 [= ΠΑΛΛΗΣ–ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 256–258]. Τὸ κείμενο τῆς νεαρᾶς στὴν ἔκδοση ZACHARIAE, *Jus Graeco-romanum*, 3, σ. 270–272 [= ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum*, 1, σ. 230–231].

88 Γιὰ τὰ ὅρια τοῦ ἀσύλου καὶ πάλιφ. ριθ^Γ-V [Σ φ. 176^Γ-V]

Ε. Τοῦ αὐτοῦ δευτέρα νομοθεσία περὶ τῶν ἐκουσίως φονευόντων, δεχομένη μὲν αὐτοὺς κατὰ συμπάθειαν παρὰ δύναμιν τῆς πρῶτης· ἀειφυγία δὲ καὶ περιουσίας ἐκπτώσει καταδικάζουσα.

Inc. Ταῦτα νομοθετεῖν προσηρήμεθα νῦν, τὸ

«Νομοθεσία» τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' τοῦ Πορφυρογέννητου (944-959) σχετική καὶ αὕτη μὲ τὰ ὅρια τοῦ δικαιώματος τοῦ ἀσύλου (Dölger 677). Παραδίδεται χωρὶς τὴν τελευταία (δ') παράγραφο.

Ed. pr. E. BONEFIDIUS, *Τοῦ Ἀνατολικοῦ νομίμου...*, Α', σ. 19-23· βλ. πρόχειρα τὸ κείμενο ΡΑΛΛΗΣ-ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 258-260. Ἡ νεαρὰ στὴν ἔκδοση ZACHARIAE, *Jus Graeco-romanum*, 3, σ. 272-275 [= ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum*, 1, σ. 232-234].

89 Ἡ τάξις τῶν μητροπόλεων καὶ πάλι φ. ρκ^Γ- ρκα^Γ [Σ φ. 177^Γ-178^Γ]

Ε. [Ἡ γενομένη ἔκθεσις] τῶν ὑποκειμένων τῇ βασιλίδι Κωνσταντινουπόλει μ(η)τροπόλεων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ αἰοιδίμου βασιλέως κυροῦ Ἀνδρονίκου τοῦ δευτέρου τῶν Παλαιολόγων.

Inc. [α'] ἡ Καισάρεια· β' ἡ Ἐφεσος

Παραδίδεται ἡ Notitia 17 στὴν μορφή τῆς recensiois II μαζὶ μὲ τὸ Παράρτημα 2.

Ed. pr. Ψευδο-Δωρόθεος, *Βιβλίον ἱστορικόν*, Βενετία 1637, σ. πζ'-τζα'. Νεότερη ἔκδοση, J. DARROUZÈS, *Notitiae...*, σ. 393-401 καὶ 403.

90 Ζητήματα καὶ λύσειςφ. ρκα^Γ-V [Σ φ. 178^Γ-V]

Ε. Ἐρωτήματα ἅπερ ἔλυσεν ὁ τιμώτατος χαρτοφύλαξ κῦρ Πέ-

τρος καὶ διάκονος τῆς τοῦ Θ(εο)ῦ μεγάλης Ἐκκλησίας, ἐν ἔτει ςχϞ.

Inc. Ἐρώτησις: Εἰς πόσον καιρὸν ὀφείλει

Ἀπαντήσεις κανονικοῦ καὶ λειτουργικοῦ περιεχομένου ποὺ ἔδωσε ὁ χαρτοφύλαξ τοῦ Πατριαρχείου στὰ τέλη τοῦ 11ου αἰ. Στὸ κείμενο ποὺ παραδίδεται ἐδῶ λείπουν οἱ τρεῖς τελευταῖες ἐρωτήσεις καὶ ἀντ' αὐτῶν ἐπαναλαμβάνεται ἡ 12η.

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani*..., σ. 395–397 [= ΠΑΛΛΗΣ–ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα*..., τ. 5, σ. 369–373]. Τὸ κείμενο ποὺ παραδίδεται ἐδῶ τελειώνει στὴ σ. 372 τῆς ἔκδοσης ΠΑΛΛΗΣ–ΠΟΤΛΗΣ. Μεταγενέστερη ἔκδοση τοῦ κειμένου BENEŠEVIČ, «Otvěty Petra khartofilaksa», *Zapiski Imp. Akademii Nauk po istoriko-filologičeskomu otděleniju* 8, No 14, Πετρούπολη 1909.

[Τὰ φ. ρκβ' – ρκγ' καὶ ρκς' – ρκς' ρκε' [Σ φ. 179–180 καὶ 181–182] εἶναι λευκά·
τὰ φ. ρκδ' – ρκε' ἔχουν ἐκπέσει.]

91 Ρωμαῖοι βασιλεῖς

φ. ρκη^{Γ–V} [Σ φ. 183^{Γ–V}]

E. Ὅσοι ἐβασίλευσαν ἐν τῇ Ῥώμῃ.

Inc. Ῥωμύλος καίσαρ σεβαστὸς ὁ κτίσας

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani*..., σ. 179–181.

92 Βασιλεῖς τοῦ Βυζαντίου

φ. ρκη^V – ρκθ^V [Σ φ. 183^V–184^V]

E. Καὶ ὅσοι ἐβασίλευσαν ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Inc. Κωνσταντῖνος ὁ μέγας ἔτει λβ'

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani*..., σ. 181–184.

93 Ἐπισκοπικὸς κατάλογος Κωνσταντινουπόλεως

φ. ρκθ^v– ρλβ^τ [Σ φ. 184^v–187^τ]

Ε. Ὅσοι ἐπισκόπευσαν ἐν Βυζαντίῳ.

Inc. Πρῶτος ὁ μέγας ἀπόστολος Ἀνδρέας

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 296–304.

94 Πά ἱερέα ἑξομολόγο

φ. ρλβ^v [Σ φ. 187^v]

Ε. Ἐνταλτήριον γράμμα.

Inc. Ἐφτασε μὲν ὁ πρὸ ἡμῶν

Ὑπόδειγμα γράμματος ποῦ δίνεται σὲ ἱερέα προκειμένου νὰ ἀσκήσει τὸ ἔργο τοῦ ἑξομολόγου. Ὁ V. Laurent προσγράφει παρόμοιο κείμενο στὸν πατριάρχη τοῦ 13ου αἰ. Ἀρσένιο Αὐτωρειανὸ (βλ. LAURENT 1368).

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 437· ΠΑΛΛΗΣ–ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 573–574: ἀντλοῦν τὸ κείμενο ἀπὸ τὸ «Χειρ. Γ».

95 Πά τὰ δικαιώματα τῶν ἀρχιερέων

φ. ρλβ^v [Σ φ. 187^v]Ε. [Γεωργίου Ξιφιλίνου, *Περὶ ἐνοριακῶν δικαίων.*]

Inc. Παραστὰς τὴν σήμερον συνοδικῶς προκαθημένη

Des. τινὲς φασὶ καὶ [κολοβό].

Παραδίδεται, χωρὶς ἐπιγραφή, τὸ πρῶτο τμήμα τῆς συνοδικῆς ἀποφάσεως τῆς 24ης Φεβρουαρίου 1197, ἐπὶ Γεωργίου Ξιφιλίνου, σχετικὰ μὲ τὰ δικαιώματα τῶν ἐπισκόπων στὶς ἐπαρχίες τους

(GRUMEL/DARROUZÈS 1185). Τὴν ἐντὸς [] ἐπιγραφὴ τὴν ἀντλῶ ἀπὸ τὴν πρώτη ἔκδοσιν τοῦ κειμένου.

Ed. pr. J. LEUNCLAVIUS, *Juris graeco-romani...*, σ. 283–284 [= ΡΑΛΛΗΣ–ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 101–102]. Ἐδῶ τὸ κείμενο ποὺ παραδίδεται καλύπτει στὴν τελευταία ἔκδοσιν τοὺς στίχους 1–16 τῆς σ. 101.

96 Συνείσακτες γυναῖκες

φ. ρλγ^v [Σ φ. 188^v]

Ε. Τὸ παρὸν γράμμα συνετέθη ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Λογοθέτου Ἰέρακος ἐν Πονκουρεσίῳ διαμένοντος μετὰ τοῦ π(α)τριάρχου κϋρ Ἰερεμίου ἐν ἔτει .ζρ^ω μηνὶ μαρτίῳ ἰν(δικτιῶν)ος ε΄.

Inc. Σωφροσύνη μὲν ἀνδράς τε καὶ

Παραδίδεται, καταχωρισμένο ἀπὸ τὸν μ. λογοθέτη τοῦ Πατρι-
αρχείου Ἰέρακα, μεγάλο τμήμα ἐνὸς «γράμματος» τοῦ Ἰερεμία Β΄,
ποὺ ἐκδόθηκε τὸν Μάρτιο τοῦ 1592, ἐνῶ ὁ πατριάρχης βρισκόταν
στὸ Βουκουρέστι. Τὸ ζήτημα ποὺ θίγεται εἶναι ἡ τύχη τῶν συνει-
σάκτων γυναικῶν. Σύμφωνα μὲ ὅσα ἀναφέρονται στὴν ἐπιγραφὴ,
τὸ κείμενο συνέταξε ἐκεῖνος ποὺ τὸ καταχώρισε, ὁ Ἰέραξ.

Ed. pr. ΕΠ. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, *Ἐκκλησιαστικά σύλλεκτα...*, σ. 47–48.

97 Ὁ χρόνος καὶ τὰ γυρίσματα του

φ. ρλγ^v [Σ φ. 188^v]

Inc. Τὴν γε μὴν ἰσημερίαν, ἥ

Παραδίδεται τὸ πρῶτο μέρος ἀπὸ ὅσα ἀναφέρει ὁ Ματθαῖος
Βλάσταρης γιὰ τὴν ἰσημερία στὸ κεφ. ζ΄ τοῦ «Συντάγματος κατὰ
στοιχείον» (ἔκδ. ΡΑΛΛΗΣ–ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 6, σ. 405, στ. 11–23).
Τὸ κείμενο ἔγραψε μὲ τὸ χέρι του ὁ Ἰέραξ καὶ προφανῶς θέλησε
νὰ συμπληρώσει ὅσα περιέχονταν στὰ φ. μα^v–μγ^ρ τῆς συναγωγῆς
(βλ. ἀρ. 26).

[Τὰ φ. ρλδ΄ – ρλζ΄ [Σ φ. 189–191] λευκά.]

98 Κωλύματα γάμουφ. ρλζ^v [Σ φ. 192^v]

Ε. Μέρος ἔκ τινος γράμματος τοῦ παναγιωτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰωάσαφ, ἄχρι τοῦ νῦν προνοία Θεοῦ ἰθύνοντος τοὺς οἶακας τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐκκλησίας, γεγονότος κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον, ἰν(δικτιῶν)ος δ^{ης}, τοῦ ἔτους .αφ[ξ]ου συνεδριάζόντων τῶν ὑπ' αὐτὸν καθευρεθέντων πανιερωτάτων μητροπολιτῶν καὶ ὑπερτίμων.

Inc. Δεύτερον ζήτημα προετέθη ἐάν, λαβὼν

Παραδίδεται, καταχωρισμένο ἀπὸ τὸν μ. λογοθέτη τοῦ Πατριαρχείου Ἰέρακα, μεγάλο τμήμα ἐνὸς «γράμματος» τοῦ Ἰωάσαφ Β', ποὺ ἐκδόθηκε τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1560, σχετικὸ μὲ τὸ δίκαιο τοῦ γάμου.

Ed. pr. ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΣΚΟΡΔΥΛΗΣ, *Περὶ τῶν τῆς συγγενείας βαθμῶν...*, Βενετία 1564, σ. 48–50 χ. ἁ.· ΕΠ. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, *Ἐκκλησιαστικά σύλλεκτα...*, σ. 46–47: ἀπὸ τὸν σαμιακὸ κώδικα.

99 Ἀποκατάσταση Διονυσίου Α' στὸν οἰκουμενικὸ θρόνοφ. ρλη^{r-v} [Σ φ. 193^{r-v}]

Inc. Πολλὰ τῶν ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς

«Συνοδικὴ πράξις» τοῦ Ἰουλίου 1488 μὲ τὴν ὁποία ἀποκαθίσταται στὸν οἰκουμενικὸ θρόνο ὁ Διονύσιος Α' ποὺ εἶχε ἐκδιωχθεῖ ἀπὸ τὴν κοσμικὴ ἀρχὴ στὰ τέλη τοῦ 1471. Παράλληλα παρέχεται συγγνώμη σὲ ὅλους τοὺς μετὰ τὴν Ἀλωση πατριάρχες πλὴν τοῦ Ραφαήλ Α'.

Ed. pr. ΕΠ. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, *Ἐκκλησιαστικά σύλλεκτα...*, σ. 31–34· νεότερη ἔκδοση Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ὁ «ἱερός κώδιξ»...*, σ. 142–145.

100 Ἀνατροπή τῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίαςφ. ρλθ^Γ–ρμ^Υ [Σ φ. 194^Γ–195^Υ]

Ε. Ἡ ἀγ[ία]... καὶ οἰκουμενικὴ αὐτὴ σύνο[δος, ἐπινεύσει καὶ] χά[ριτι] θεία καὶ συνδρομῇ τῶν μακαρίων καὶ] ἀγιωτάτων π(ατ)ριαρχῶν τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων Κωνσταντίνου συναθροισθεῖσα ἐν τῷ θεί[ω] καὶ πανσέπτῳ ναῷ τῆς ὑπεραγίας Θ(εοτό)κου τῆς Παμμακαρίστου, τοῦ τε ἀοιδίμου ἐκείνου, τοῦ ἤδη [προ]αποικομένου, κυροῦ Μαξίμου καὶ τοῦ νῦν τοὺς οἶκας τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἰθύνοντος κυροῦ Συμεών, ὥρισε τὰ ὑποτεταγμένα.

Inc. Πιστεύομεν εἰς ἓνα Θ(εό)ν, π(ατέ)ρα

«Συνοδικὸς τόμος» τοῦ 1483/1484, ἐπὶ Συμεών Α', μὲ τὸν ὁποῖο ἡ πανορθόδοξη Σύνοδος πὺρ συνήλθε στὴν Κωνσταντινούπολη ἀνατρέπει ὅσα ἀποφασίστηκαν στὴ Σύνοδο τῆς Φλωρεντίας.

Ed. pr. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Ναθαναὴλ Χύχα τοῦ Ἀθηναίου, Ἐγχειρίδιον περὶ τοῦ πρωτείου τοῦ πάπα*, Λιψία 1869, σ. θ'– ιγ': ἀπὸ τὸν κώδικα Μόσχας 354 (Vlad. 242)· ΕΠ. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, *Ἐκκλησιαστικὰ σύλλεκτα...*, σ. 26–29: ἀπὸ τὸν σαμακὸ κώδικα· νεότερη ἐκδοσις Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ὁ «ἱερός κῶδιξ»...*, σ. 124–129.

[φ. ρμα' [Σ φ. 196] λευκό.]

101 Ἐπιβεβαίωσις τῆς καταδίκης τῆς σιμωνίαςφ. ρμβ^Γ–ν [Σ φ. 197^Γ–ν]

Inc. Ἐπειδὴ πρὸ χρόνων ἤδη τινῶν

«Συνοδικὸν ψήφισμα» τοῦ Μαΐου 1484, ἐπὶ Συμεών Α', μὲ τὸ ὁποῖο ἐπιβεβαιώνεται ἡ καταδίκη τῆς σιμωνίας.

Ed. pr. ΕΠ. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, *Ἐκκλησιαστικὰ σύλλεκτα...*, σ. 34–35· νεότερη ἐκδοσις Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ὁ «ἱερός κῶδιξ»...*, σ. 135–136.

102 Νέα καταδίκη τῆς σιμωνίας· ρύθμιση οἰκονομικῶν
ζητημάτων

φ. ρμγ^τ – ρμζ^ν [Σ φ. 198^τ–202^ν]

Inc. *Ἄπαντα εἰωθῶς φαίνεται ὁ μακρὸς*

«Συνοδικὸς τόμος» τῆς 15ης Ἰουνίου 1497, ἐπὶ Νήφωνος Β', μὲ τὸν ὁποῖο καταδικάζεται, γιὰ ἄλλη μιὰ φορά, ἡ σιμωνία καὶ ρυθμίζονται οἱ οἰκονομικὲς σχέσεις μεταξὺ ἱερέων, ἐπισκόπων καὶ μητροπολιτῶν. Οἱ ρυθμίσεις αὐτὲς ἀκυρώθηκαν πρὶν ἀπὸ τὸ 1531.

Ed. gr. ΕΠ. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, *Ἐκκλησιαστικὰ σύλλεκτα...*, σ. 37–43· νεότερη ἔκδοση Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ὁ «ἱερός κώδιξ»...*, σ. 152–159· βλ. στή σ. 167–168 τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἀκύρωση τῶν ρυθμίσεων.

103 Σχέσεις τῆς κοινότητος τοῦ Ἁγίου Ὁρους μὲ τὸ
Πατριαρχεῖο

φ. ρμη^ν [Σ φ. 203^ν]

Inc. *Ἐν ἔτει .ζωζ^ω ἰ(δικτιῶν)ος βα^ς,*

Σημείωμα τῆς 5ης Δεκεμβρίου τοῦ 1498, ἐπὶ Ἰωακείμ Α', στὸ ὁποῖο μνημονεύονται τὰ τῆς ἐπίσκεψης τοῦ πρώτου τοῦ Ἁγίου Ὁρους Κοσμά στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ὅσα συμφωνήθηκαν γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Πατριαρχείου μὲ τὴν μοναστικὴ κοινότητα.

Ed. gr. ΕΠ. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, *Ἐκκλησιαστικὰ σύλλεκτα...*, σ. 43–44· νεότερη ἔκδοση Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ὁ «ἱερός κώδιξ»...*, σ. 164–165.

104 Ἡ ἀπαρχὴ τῆς καταβολῆς ἐτήσιου φόρου στὴν Πύλη

φ. ρμθ^τ – ρν^ν [Σ φ. 204^τ–205^ν]

Inc. *Ἐπειδὴ τινὲς τῶν ἡμετέρων, παρὰ*

Συνοδικὴ ἀπόφαση τῆς 10ης Ὀκτωβρίου 1474 στὴν ὁποία περι-

γράφονται ὅσα προηγήθηκαν καὶ ἐξανάγκασαν τὸ Πατριαρχεῖο στὴν καταβολὴ ἐτήσιου φόρου στὴν Πύλη καὶ ἐπιβεβαιώνεται ὅτι ὁ πατριάρχης Συμεὼν Α΄ εἶναι ἀθῶος τῶν κατηγοριῶν ποὺ εἶχαν διατυπωθεῖ ἐναντίον του.

Ed. pr. ΕΠ. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, *Ἐκκλησιαστικά σύλλεκτα...*, σ. 14–16· νεότερη ἔκδοση Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ὁ «ἱερός κῶδιξ»...*, σ. 90–92.

105 Καθαίρεση τοῦ Ἡρακλείας καὶ δύο ὀφφικιαλίων τοῦ Πατριαρχείου

φ. ρνα^τ – ρνβ^ν [Σ φ. 206^τ–207^ν]

Inc. *Οὐδέποτε κόρον ἔσχε καθ' ἡμῶν*

Συνοδικὴ ἀπόφαση τῶν ἀρχῶν τοῦ 1475 μὲ τὴν ὁποία καθαροῦνται ὁ μητροπολίτης Ἡρακλείας Γαλακτίων καὶ δύο ὀφφικιαλίοι, ὁ μ. σκευοφύλαξ καὶ ὁ μ. ἐκκλησιαρχής, ὡς ὑπαίτιοι ὅσων ὀδήγησαν τὸ Πατριαρχεῖο νὰ ἀποδεχθεῖ τὴν καταβολὴ ἐτήσιου φόρου στὴν Πύλη (βλ. τὴν προηγούμενη ἀναγραφὴ). Τὸ κείμενο εἶναι κολοβό, λείπει ἡ κατακλείδα, ἡ χρονολογία τῆς πράξεως καὶ οἱ ὑπογραφές.

Ed. pr. ΕΠ. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, *Ἐκκλησιαστικά σύλλεκτα...*, σ. 17–21· νεότερη ἔκδοση Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ὁ «ἱερός κῶδιξ»...*, σ. 112–116.

106 Ἐγκύκλιος Συμεὼν Α΄ ἐνόψει ἀποδημίας του

φ. ρνγ^τ – ρνδ^ν [Σ φ. 208^τ–209^ν]

Inc. *Ὁ περιούσιος καὶ χ(ριστ)ώννμος τοῦ*

Ὁ πατριάρχης Συμεὼν Α΄ ἐνόψει τῆς ἀποδημίας του, πρὶν ἀπὸ τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1474, προκειμένου νὰ συλλέξει χρήματα γιὰ νὰ ἀνταποκριθεῖ στὶς νέες ἀπαιτήσεις τῆς Πύλης, νουθετεῖ καὶ ὀρίζει ὅσους θὰ ἀσκοῦν τὴ διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας.

Ed. pr. ΕΠ. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, *Ἑκκλησιαστικά σύλλεκτα...*, σ. 22–25· νεότερη ἔκδοση Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ὁ «ἱερός κώδιξ»...*, σ. 100–103.

[ὅσα ἀκόμα περιέχονταν καὶ σήμερα ἔχουν ἐκπέσει.]

Τὰ συμπέρασματα, ὕστερα ἀπὸ τὸν ἐντοπισμὸ τῆς φιλολογικῆς ταυτότητος τῶν κειμένων πού συγκροτοῦσαν τὴ νομικὴ συναγωγὴ τοῦ 1564 καὶ σώζονται ὡς σήμερα, εἶναι τὰ ἀκόλουθα.

Πὰ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν βυζαντινὴ ὕλη δύο εἶναι οἱ εὐδιάκριτες χειρόγραφες πηγές ἀπὸ τίς ὁποῖες προέρχεται: τὸ «Παράρτημα Β» τῆς «Μεγάλης Συνόψεως τῶν Βασιλικῶν» καί, προκειμένου γιὰ τὰ νομοκανονικά κείμενα, ἡ συλλογὴ πού θὰ πρέπει νὰ δημιουργήθηκε γύρω στοῦ 1400 καὶ πού ὀνομάστηκε ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἐπιστήμη «Αὐξημένη Ἑξάβιβλος»¹³³. Πὰ ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ μεταβυζαντινὰ νομικά κείμενα προέρχονται ὅλα ἀπὸ πρωτότυπες πηγές: ἡ ἀποτελοῦν αὐτούσια φύλλα ἀπὸ τὸν ἐπίσημο κώδικα τοῦ Πατριαρχείου τοῦ β' μισοῦ τοῦ 15ου αἰ. ἡ ἀποτελοῦν ἀθηναικὲς καταχωρίσεις στὴ συναγωγὴ πού ἀνατρέχουν σὲ ἀντίστοιχες ἐγγραφεὲς στὸν κώδικα τοῦ 16ου αἰ.

Ἡ συμπίληση ὥστόσο τῆς γνωστῆς καὶ ἀπὸ ἄλλες χειρόγραφες πηγές βυζαντινῆς νομικῆς ὕλης μὲ τὸ μοναδικό, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς διπλωματικῆς, μεταβυζαντινὸ ὕλικό προσέδωσε στὴν συλλογὴ μιὰ μοναδικότητα, τὰ ὅρια καὶ τὸ νόημα τῆς ὁποίας μένει νὰ μελετήσουμε στὰ ἐπόμενα κεφάλαια.

133. Βλ. ΣΠ. Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, *Οἱ πηγές τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου*, Ἀθήνα–Κομοτηνὴ ²1999, σ. 290–291, ὅπου καὶ ἀναφορὰ στὴν πρόσφατη εἰδικὴ ἐργασία τῆς MARIE THERES FÖGEN, «Hexabiblos aucta...» (βλ. καὶ ἐδῶ σημ. 89).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Α' Σχόλια στή «γνωμοδότηση» τοῦ Δημητρίου Χωματηνοῦ
(βλ. ἀρ. 32).

*Πορνικῶς συνελθὼν γυναικὶ οὐ κωλυθήσεται εἰς γυναῖκα λαβεῖν τὴν
δισεξαδέλφην αὐτῆς· ἀλλὰ καὶ ὁ ἐκ δύο καὶ τριῶν συνίσταται γάμος, καὶ
ἐκ ε' καὶ β', καὶ ἀπὸ γ' καὶ ἐνός:—*

*Οὐ κατὰ τὸν τῆς μίξεως λόγον εἴρηται τοῦτο τῷ μεγάλῳ π(ατ)ρί Βασι-
λείῳ, ὅτι μὴ σώσῃ τὴν αὐτὴν οἰκειότητα καὶ ἡ κατὰ πορνείαν μίξις, ἣν καὶ
ἡ ἔννομος· πῶς γάρ, ὅπου γε καὶ ὑπ' ἀμφοτέρων, εἰς σάρκα μίαν οἱ συνα-
πτόμενοι ἀνακίρνονται, ὅτι περὶ ὁ κολλώμενος τῇ πόρνη ἐν σῶμα ἐστί·
ἀλλ' ὅτι μὴ ἀπητημένον, τοὺς πορνικῶς συνιόντας, καὶ κατὰ γάμον ἀρμό-
ζεσθαι, καὶ ὅτι μὴ τὸ αὐτὸ εἰς κληρονομίαν δίκαιον ἔχουσι οἱ πορνογενεῖς
καὶ οἱ γνήσιοι· καὶ ζητεῖ τὸν κτ' κανόνα τοῦ τοιοῦτου π(ατ)ρός:—*

Β' Κώλυμα γάμου λόγῳ οἰωνεῖ ἀγχιστείας ἐβδόμου βαθμοῦ
(βλ. ἀρ. 33).

*Ἰστέον ὡς ἐρμηνεύθη τὰ κατωτέρω δηλωθησόμενα παρὰ τοῦ τιμωτά-
του χαρτοφύλακος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, καθὼς ἐν βιβλίῳ εὖρον οὕτως
ἐγκείμενα:*

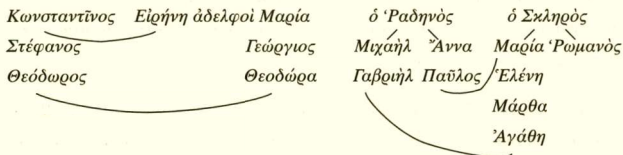
*Δύο ἀδελφοὶ ἔλαβον γυναῖκας ξένας καὶ ἐτεκνοποίησαν ἀμφότεροι.
Ἐτελεύτησεν ὁ εἷς τῶν ἀδελφῶν καὶ ἀνέστη ὁ γυναικάδελφος τοῦ ζῶντος
ἀδελφοῦ καὶ ἔλαβε τοῦ τελευτήσαντος τὴν γυναῖκα. Ἀκώλυτον, φασίν,
ἐστίν.*

*Εἰ συγχωροῦνται ἀδελφοὶ λαβεῖν ἐξαδέλφας πρῶτας ἢ δευτέρας. Δευ-
τέρας, φασίν, λαβεῖν ἀκώλυτον· πρῶτας δὲ κωλύονται.*

*Εἰ συγχωροῦνται πρωτεξάδελφοι λαβεῖν πρῶτας ἐξαδέλφας. Οὐ
κωλύονται.*

Εἰ ἐνδέχεται ἴδιον πατέρα δέξασθαι ἴδιον παῖδα ἐκ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος. Κωλύεται ἐκ παντός· εἰ δὲ κατὰ ἄγνοιαν ἐγένετο, ὀφείλει χωρίζεσθαι τὸ ἀνδρόγυνον:—

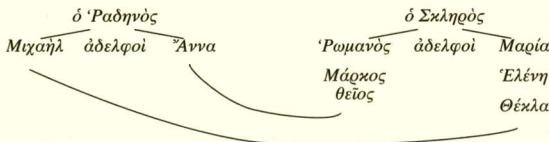
Γ' Τὸ πρόβλημα τοῦ ἔκτου βαθμοῦ ἐξ ἀγχιστείας (βλ. ἀρ. 34).

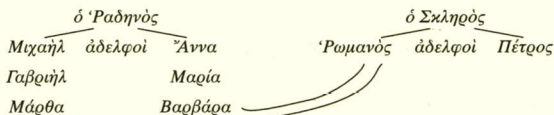

[Σημείωση: Στὰ δύο αὐτὰ «ἀδέσποτα» σχήματα ὁ Ἰέραξ σημειώνει ἀντίστοιχα: «Πάππος καὶ ἐγγονὸς λαμβάνουσι μεγάλην θεῖαν καὶ ἀνηψιάν» καὶ «Δύο πρωτεξάδελφοι οὐ λαμβάνουσι προμάμμην καὶ δισεγγονήν».]

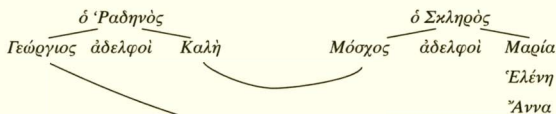
Ἐνταῦθα περὶ βαθμῶν συγγενείας ἀκωλύτων τε καὶ κωλυομένων.

Τὰ παρόντα συνοικέσια, ἀλλὰ καὶ τὸ δύο ἀδελφὰς λαβεῖν δύο ἐξαδέλφους, οὐ δι' ἄλλο τι κωλύονται, ἀλλ' ἢ διὰ τὴν ἐκ τοῦ ἐνὸς μέρους τοῦ γένους ἐγγύτητα. Καὶ τοῦτο ἀριδιήλως ἀναφαίνεται, ἐκ τοῦ τὸν ἐξ ἀγχιστείας ἔκτον βαθμὸν ἐπιτρέπεσθαι, καὶ ἀκωλύτως προβαίνειν τὸ συνοικέσιον, εἴπερ τρεῖς καὶ τρεῖς βαθμοὶ παρ' ἑκάτερα ἐνθεωροῦνται, τὸν δὲ ζ' ἐξ ἀγχιστείας, ἐπεὶ πέντε καὶ δύο ἔνεισι πρόσωπα, καὶ κωλύεσθαι καὶ γενόμενον διασπᾶσθαι:—

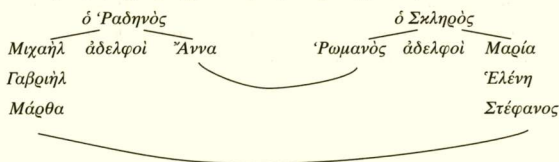

Διὰ τὸ τὴν Βαρβάραν τελευτῆσαι ἢ νομίμως διαζυγῆναι, ἡ Μάρθα συνεζύγη τῷ Ῥωμανῷ. Ἔστι δε ὁ γάμος ὁ δεύτερος, ἀνομώτατος καὶ παρανομώτατος καὶ διάλνε τοῦτον οὕτως εὗρισκόμενον. Πῶς γὰρ οὐκ ἄλογον τὸ τὸν Ῥωμανόν, τὸν ποτε τῆς Βαρβάρας ἄνδρα γενόμενον καὶ γαμβρόν τῆς Μάρθας ὑπάρξαντα, νῦν αὐτῆς τῆς Μάρθας ἄνδρα γενέσθαι καὶ σύζυγον;—

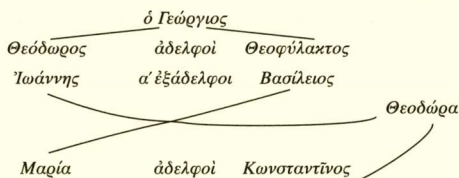
Ὅρα μοι καὶ τούσδε τοὺς γάμους. Καὶ τὸν μὲν προβεβηκότα, ἔασον μένειν ἀδιαχώριστον, τὸν δὲ μετὰ τοῦτον γενόμενον, διάλυσον ἢ γενέσθαι μελετώμενον, κώλυσον. Ὁ γὰρ Γεώργιος καὶ ἡ Καλή τυγχάνοντες ἀδελφοὶ καὶ τὸν βον πρὸς ἀλλήλους τοῦ γένους σώζοντες βαθμόν, συνεζύγησαν τῷ Μόσχῳ καὶ τῇ Ἄννῃ τετάρτου βαθμοῦ ὑπάρχονσι. Πῶς; Τὴν Ἄνναν ἐγέννησεν ἡ Ἑλένη, μία γέννησις ἓνα βαθμὸν ἐποίησε. Τὴν Ἑλένην ἐγέννησεν ἡ Μαρία· ἰδοὺ δύο γεννήσεις δύο βαθμοὺς ἐτελείωσαν. Τὴν Μαρίαν ἐγέννησεν ὁ Σκληρός· ἰδοὺ τρεῖς γεννήσεις. Ὁ αὐτὸς Σκληρὸς ἐγέννησεν τὸν Μόσχον· ἰδοὺ τέσσαρες γεννήσεις, τὸν δον βαθμὸν ἐτελείωσαν. Καὶ ὁ Γεώργιος καὶ ἡ Καλή ὑπάρχοντες, ὡς ἔφημεν, δευτέρου βαθμοῦ πρὸς ἀλλήλους, τὸν τοῦ γένους ἕκτον βαθμὸν σώζουσιν:—

Οὗτος ὁ γάμος, ἐξ ἀγχιστείας ὄγδοος τυγχάνων, οὐ κωλύεται:

Δ' Κωλύματα γάμου: παραδείγματα (βλ. ἀρ. 38).

Ἰωάννης ἔχει πρῶτον ἐξαδέλφον τὸν Βασιλέα [=Βασίλειον]· τῷ Βασιλεῖ [=Βασίλειῳ] συνεξύγη ἡ Μαρία, τῇ Μαρίᾳ πρόσσεστιν ἀδελφὸς Κωνσταντῖνος· ὃς δὴ Κωνσταντῖνος ζητεῖ ἀγαγέσθαι τὴν Θεοδώραν, ἣτις ἦν εἰς γυναῖκα τῷ Ἰωάννῃ, νόμῳ δὲ φύσεως αὐτὸν ἀπεβάλετο. Οὐ γάρ ἐστι, διὰ τὸ ἐν εἶναι τὸν Ἰωάννην καὶ τὴν αὐτοῦ γαμετὴν Θεοδώραν:

Τοῦτο διὰ τὴν τοῦ τόμου τοῦ κῦρ Σισινίου ἐκ περιουσίας κραταίωσιν κωλύεται. Εἰ γὰρ τὴν γυναῖκα τοῦ β^{ου} ἐξαδέλφον οὐ παραχωρεῖται λαβεῖν εἰς γυναῖκα ὁ τῆς νύμφης ἀδελφός, πολλῶ μᾶλλον οἱ δύο ἐξαδελφοὶ δύο πρῶτας ἐξαδέλφας:—

Ἀκώλυτος οὗτος ὁ γάμος· ἕκτος γὰρ ἐξ ἀγχιστείας. Θεῖος γὰρ καὶ ἀνεψιός, ἀκωλύτως θεία καὶ ἀνεψιᾷ συναρμόζονται, διὰ τὸ ἐξ ἑκατέρου μέρους τρία ἀναφαίνεσθαι πρόσωπα. Καὶ τὸ καινόν, ὅτι οἱ ζ' βαθμοῦ κωλυόμενοι διὰ τὸ ε' εἶναι καὶ β' ἐξ ἑκατέρου μέρους, οἱ ἐξ συνδέχονται, τρεῖς καὶ τρεῖς τυγχάνοντες:—

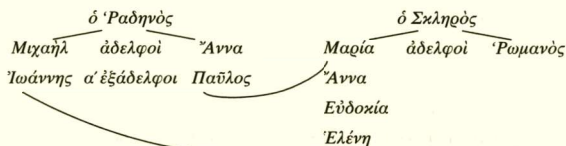
Δύο ἀδελφοὶ τὰς δύο ἐξαδέλφας, κωλύεται.

Θεῖος καὶ ἀνεψιός τὴν μ(ητέ)ρα καὶ τὴν θυγατέρα, ὁ λαβὼν ἕσχατος, ἵνα χωρίζεται.

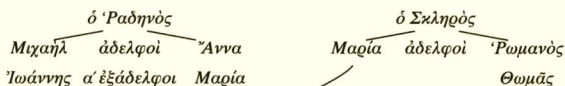
Ὁ Δαμιανὸς καὶ ὁ Θεοφύλακτος ἀδελφοί. Ὁ Γρηγόριος καὶ ὁ Εὐστάθιος ἐξαδελφοὶ. Ὁ Παῦλος καὶ ὁ Νικήτας δισεξαδελφοὶ. Ἡ Ἄννα καὶ ὁ Κων(σταν)τῖνος τρισεξαδελφοὶ, ἔλαβον ἀλλήλους μὴ κωλυόμενοι:—

Ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Βασίλειος ἀδελφοί. Ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Νικηφό-

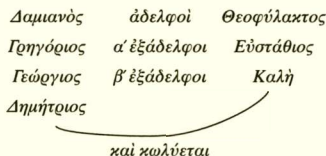
ρος ἐξαδέλφοι. Ὁ Γεώργιος καὶ ἡ Καλὴ δισεξαδέλφοι. Ἔσχεν ὁ τοῦ Γεωργίου υἱὸς τὴν Καλὴν, ἵνα χωρίζηται:

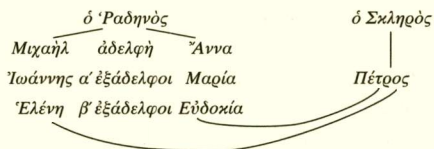

Ὁ προγενόμενος γάμος κρατεῖται, ὁ δὲ μεταγενέστερος διασπασθῆτω, εἰ γὰρ καὶ ἑβδομὸς ἐστὶ καὶ οὗτος βαθμὸς ἐξ ἀγχιστείας, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ Ἐλένη προεγγόνη τυγχάνει τῆς Μαρίας, ἄσμενόν ἐστι καὶ ἀπρεπὲς τοὺς β' πρώτους ἐξαδέλφους συζυγῆναι προμάμμη καὶ προεγγόνῃ, διὰ τε τὸν φάσκοντα νόμον, ὅτι τὸ φύσει δίκαιον καὶ εὐπρεπὲς ἐν τοῖς γάμοις σκοπεῖται καὶ διὰ τὴν τοῦ γένους σύγχυσιν. Ἔσται γὰρ τῇ Μαρίᾳ κατὰ ταυτὸν ἡ Ἐλένη καὶ προεγγόνῃ καὶ συννύμφῃ, ὅπερ ἄτοπον· καὶ οἱ ἐξ αὐτῶν τῶν γυναικῶν παιᾶδες διὰ μὲν τοὺς π(ατέ)ρας ἔσονται οἱ αὐτοὶ β' ἐξαδέλφοι, διὰ δὲ τὰς μ(ητέ)ρας τὴν τοῦ θείου καὶ ἀνεψιοῦ ἕξουσι συγγένειαν:—

[Στὸ περιθώριον:] Ὁ ἐξ ἀγχιστείας ζ' βαθμὸς οὐ κωλύεται, οὔτε γενομένων, τὰ μέρη ἐπιτιμίοις καθυποβάλλονται:—

Καὶ οὗτος ὁ γάμος ἀτοπώτατος καὶ παρανομώτατος, ὃν διάσπα καὶ οὕτως εὐρισκόμενον. Πῶς γὰρ οὐκ ἄτοπον, τὸ τὸν Πέτρον, τὸν ποτὲ τῆς Εὐδοκίας ἄνδρα τυγχάνοντα καὶ γαμβρὸν τῆς Ἑλένης ὑπάρξαντα, αὐτῆς τῆς Ἑλένης εἶναι ἄνδρα καὶ σύζυγον, θανάτῳ ἴσως τῆς Εὐδοκίας, ἣ καὶ διαζυγίῳ διαζυγέντα; —

TETAPTO ΜΕΡΟΣ
BYZANTINO ΔΙΚΑΙΟ
ΚΑΙ METABYZANTINH «ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ»

Νομικά βοηθήματα στο Πατριαρχείο μετά την Ἀλωση καὶ ἡ νομικὴ συναγωγὴ τοῦ 1564

Μένει νὰ ἀναζητήσουμε τὸ πλαίσιο μέσα στοῦ ὁποῖο βρίσκεται νόημα ἡ πράξη τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως νὰ δημιουργήσῃ μιὰ νομικὴ συναγωγὴ στὴν ὁποία νὰ συναιρέσει νομικὴ ὕλη ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ μαζί μὲ διατάξεις ποὺ τὸ ἴδιο ἐξέδωσε τὴν μεταβυζαντινὴ περίοδο. Ἡ συναγωγὴ δημιουργήθηκε ὅπως εἶδαμε στὰ 1564 μὲ ἐντολὴ τοῦ Ἰωάννα Β', τὸ πλαίσιο ὡστόσο στοῦ ὁποῖο βρίσκεται τὸ νόημά της ἄρχισε νὰ σχηματίζεται ἕναν αἰῶνα περίπου πρὶν. Αὐτὰ τὰ πρῶτα βήματα εἶναι χρήσιμο νὰ τὰ παρακολουθήσουμε ἐδῶ, τόσο στὴ θεωρητικὴ τους ἐκδοχὴ ὅσο καὶ σὲ καθαρὰ πρακτικὸ ἐπίπεδο. Ἄς ἀρχίσουμε ἀπὸ τὴν τελευταία αὐτὴ πλευρὰ τοῦ ζητήματος.

«Τὰς... βίβλους ἀπάσας, ὑπὲρ ἀριθμὸν ὑπερβαινούσας, ταῖς ἀμάξιαις φορηγώσαντες, ἀπανταχοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ δύσει διέσπειραν»¹³⁴. «Ἔτσι διεκτραγωδεῖ ὁ Δούκας τὴν τύχη τῶν χειρόγραφων βιβλίων μετὰ τὴν Ἀλωση καὶ ἀνάλογα μαρτυροῦν καὶ οἱ ἄλλοι χρονογράφοι.

Ἐκεῖνοι ὡστόσο ποὺ ἀνέλαβαν, μετὰ τὴν ἀνασύσταση τοῦ

134. Δούκας, XLII, 1 (ἐκδ. BEKKER, σ. 312· ἐκδ. GRECU, σ. 393). Βλ. καὶ τὴν ἀνάλογη πληροφορία στὸν Κριτόβουλο Α, 62, 3 (ἐκδ. REINSCH, σ. 73): «βίβλοι τε ἱερὰ καὶ θεῖα, ἀλλὰ δὴ καὶ τῶν ἕξω μαθημάτων καὶ φιλοσόφων αἱ πλείους, αἱ μὲν πυρὶ παρεδίδοντο, αἱ δὲ ἀτίμως κατεπατοῦντο, αἱ πλείους δὲ αὐτῶν οὐ πρὸς ἀπόδοσιν μᾶλλον ἢ ὕβριν δύο ἢ τριῶν νομισμάτων, ἔστι δ' ὅτε καὶ ὀβολῶν ἀπεδίδοντο». Παρουσιάζοντας ἀπὸ τὴς

Πατριαρχείου στο κράτος τῶν Ὁθωμανῶν στὶς ἀρχὲς τοῦ 1454, τὶς εὐθύνες τῆς διοίκησης τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ἔπρεπε νὰ φροντίσουν νὰ βροῦν «βίβλους» γιὰ νὰ δημιουργήσουν μιὰ στοιχειώδη ἔστω βιβλιοθήκη, ἀπὸ νομικὰ κυρίως βοηθήματα, ὥστε νὰ μπορέσουν νὰ ἀνταποκριθοῦν στοὺς ρόλους ποὺ ἀνέλαβαν: νὰ διοικήσουν τὴν Ἐκκλησία καὶ νὰ ἀσκήσουν τὴν δικαιοδοτικὴ ἀρμοδιότητα ποὺ τῆς ἀναγνωρίστηκε μὲ βάση τὸ βυζαντινὸ, καταρχήν, σύστημα δικαίου¹³⁵.

Πὰ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀναγνώριση καὶ τὴ νομοποίηση τοῦ βυζαντινοῦ συστήματος δικαίου στο ὅριο τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ ἔχουμε μιὰ μαρτυρία πρώτης σημασίας ἀπὸ τὸν Γεννάδιο Σχολάριο. Σὲ μία ἀπὸ τὶς πρώτες ἐγκυκλίους του πρὸς τοὺς χριστιανούς, τοὺς χριστιανούς τῆς ὁθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ὁ πρῶτος μετὰ τὴν Ἀλωση πατριάρχης τοὺς συμβούλευε πὼς πρέπει νὰ ἀκολουθοῦν «τὰς τῆς ἁγίας μητρὸς τῆς Ἐκκλησίας διατάξεις καὶ τοὺς κρατήσαντας νόμους ἐν τῇ τῶν χριστιανῶν εὐσεβεστάτῃ πολιτείᾳ»¹³⁶. Ἀπὸ τὴ χρονικὴ στιγμή ποὺ δίνονται καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο δημοσιοποιοῦνται οἱ νοθεσίες αὐτὲς ἐξυπακούεται ὅτι κινοῦνται μέσα στὰ πλαίσια τῆς νομιμότητος ποὺ εἶχε προσδιορίσει ἡ πολιτικὴ ἐξουσία τῶν Ὁθωμανῶν. Τὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς νομιμότητος τὰ ὀρίζει, μὲ τὸν τρόπο του, καὶ τὸ ἀρχαιότερο ὡς τώρα γνωστὸ βερά-

στῆλες τοῦ περιοδικοῦ *Τὰ Ἱστορικά* (τχ 28/29 (1998), 67–80) τὸ εὔρημά μου γιὰ τὴν νομικὴ συναγωγή τοῦ 1564, χρησιμοποίησα ἀρκετὸ ὕλικό ποὺ περιέχεται στὸ κεφάλαιο αὐτό.

135. Βλ. πρόχειρα Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Ἡ Πολιτικὴ καὶ τὸ Δίκαιο “μέσ’ ἀπὸ τὰ ἐρείπια”», *Νεοελληνικὴ παιδεία καὶ κοινωνία. Πρακτικὰ Διεθνoῦς Συνεδρίου ἀφιερωμένον στὴ μνήμη τοῦ Κ. Θ. Δημαρά*, Ἀθήνα 1995, σ. 32 ἐπ.

136. Τὸ χωρίο ἀπὸ τὸ ἐγκύκλιο γράμμα τοῦ Γενναδίου τῆς 7ης Ὀκτωβρίου 1454, (ἐκδ. L. PETIT, X. A. SIDERIDES, M. JUGIE) *Γενναδίου Σχολαρίου, Ἀπαντα τὰ εὐρισκόμενα*, τ. 4, Παρίσι 1935, σ. 231–233· τὸ χωρίο: σ. 232 στ. 7–10.

τι πού δόθηκε από την ὀθωμανική ἀρχή σὲ πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Ἀναφέρομαι στὸ βεράτι πού ἐκδόθηκε ὑπὲρ τοῦ Συμεών Α' τὸ 1483 ἐπ' εὐκαιρία τῆς ἀνόδου του γιὰ τρίτη φορὰ στὸν πατριαρχικὸ θρόνο καὶ τὸ ὁποῖο πρόσφατα δημοσιεύθηκε¹³⁷. Στὸ βεράτι, μεταξὺ ἄλλων, ὁρίζεται: «ὁ παραπάνω πατριάρχης [ὁ Συμεών], ὥσπου νὰ πεθάνει, νὰ εἶναι ἔγκυρος πατριάρχης. Ἀλλὰ, ἂν ἐνεργεῖ ἀντίθετα πρὸς τὶς δικές τους θρησκευτικὲς πρακτικές, ἢ συνάθροιση τῶν μητροπολιτῶν μὲ σύμπνοια νὰ κάνει ἀνάκριση καί, ἂν εἶναι ἄξιος νὰ παυθεῖ, νὰ διορισθεῖ πατριάρχης κάποιος ἄλλος, τὸν ὁποῖον νὰ ἐκλέξουν». Εἶναι γνωστὸ ὅτι γιὰ τοὺς Ὀθωμανοὺς «θρησκευτικὲς πρακτικὲς» σήμαιναν ἕνα εὐρὺ φάσμα θεμάτων, ἀπὸ ζητήματα κανονικοῦ δικαίου ὡς θέματα γάμου καὶ κληρονομικῆς διαδοχῆς· σημασία ὅμως ἐδῶ ἔχει νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ἀναγνωρίζει μιὰ αὐτονομία στὰ πλαίσια τῆς ὁποίας τὸ ποῖο εἶναι σύμφωνο ἢ δὲν εἶναι μὲ τὶς «θρησκευτικὲς πρακτικὲς» τῶν χριστιανῶν τὸ καθόριζε, ἐκ τῶν πραγμάτων, ἕνα πλέγμα διατάξεων τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου. Ἡ ἀνάγκη, κατὰ συνέπεια, τῆς δημιουργίας μιᾶς βιβλιοθήκης εἶναι προφανής, καθὼς ἀποτελοῦσε ἀναγκαῖο ὄρο γιὰ νὰ μπορέσουν οἱ διοικοῦντες τὴν Ἐκκλησία νὰ ἀξιοποιήσουν ὅσα τοὺς παραχωρήθηκαν ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ περιβάλουν μὲ τὸ ἔνδυμα τῆς νομιμότητος τὶς πράξεις τους: ἔπρεπε νὰ γνωρίζουν καὶ νὰ συμβουλευόνται τοὺς ἐκκλησιαστικούς κανόνες καὶ τοὺς πολιτικούς νόμους πού εἶχαν θεσπιστεῖ στὸ πλαίσιο τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.

Πὰ τὴν δημιουργία μιᾶς τέτοιας βιβλιοθήκης στὸ Πατριαρχεῖο δὲν ἔχουμε συγκεκριμένες μαρτυρίες· ἀλλὰ τὴν δημιουργία της, ἢ τουλάχιστον τὴν συγκέντρωση κάποιων νομικῶν βοηθημάτων, τὴν

137. Ἔχει σωθεῖ ἕνα κεκυρωμένο ἀντίγραφο τοῦ βερατίου, κείμενο πού γνώρισε πρόσφατα δύο ἐκδόσεις: G. SALAKIDES, *Sultansurkunden des Athos-Klosters Vatopedi aus der Zeit Bayezit II. und Selim I. Kritische Edition und wissenschaftlicher Kommentar*, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 31–38· ΕΛΙΣΑΒΕΤ Α. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Δέκα τουρκικὰ ἔγγραφα γιὰ τὴν Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ...*, σ. 157–162. Χρησιμοποιῶ ἐδῶ τὴν ἐκδοση Ζαχαριάδου.

τεκμηριώνουν —ἐπειδὴ τὴν προϋποθέτουν— κείμενα πράξεων τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ποὺ χρονολογούνται ἀπὸ τὴν πρώτη μεταβυζαντινὴ ἐποχὴ, κείμενα ποὺ μᾶς ὑποδεικνύουν ὅτι ἐκείνοι ποὺ τὰ εἰσηγήθηκαν, μέλη τῆς συνόδου ἢ ὁφφικιαλίοι τοῦ Πατριαρχείου, εἶχαν στὰ χέρια τους κάποια βοηθήματα.

Γιὰ παράδειγμα, στὶς ἀρχὲς τοῦ 1475 ἡ σύνοδος κατέληξε στὴν ἀπόφαση νὰ καθαιρέσει ἓναν μητροπολίτη καὶ δύο ὁφφικιαλίους τοῦ Πατριαρχείου, διότι, κατὰ τὸ κατηγορητήριο, ἐξέφυγαν συνωμοσία κατὰ τοῦ πατριάρχη, συγκρότησαν φατρία καὶ ἐξέβρισαν τὸν πατριάρχη καὶ τοὺς συνοδικούς. Ἡ νομικὴ θεμελίωση τῆς καταδίκης στηρίχθηκε στὴν παράβαση ὅσων ὀρίζαν κανόνες οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν Συνόδων. Συγκεκριμένα, στὸ κείμενο τῆς ἀπόφασης ἀναφέρονται ἀναλυτικὰ ὅσα ὀρίζουν οἱ κανόνες ιη' τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, λδ' τῆς Ϛ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ια' τῆς Συνόδου τῆς Ἀντιοχείας, ὅπως καὶ ὁ ια' κανόνας τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων πρὶν ἢ σύνοδος καταλήξει στὴν καταδίκη ποὺ ἀναφέραμε¹³⁸. Ὅταν πάλι τὸ συνοδικὸ δικαστήριο, στὶς ἀρχὲς τοῦ 1476, δέχθηκε τὴν ἔγκληση τοῦ μητροπολίτη Ριζαίου κατὰ τοῦ μητροπολίτη Τορνόβου καὶ ἀποφάσισε νὰ τοῦ ζητήσει νὰ καταβάλει στὸν ἐγκαλούντα τὸ ποσὸ ποὺ ἐκεῖνος, ὡς ἐγγυητὴς χρέους του, πλήρωσε στοὺς δανειστὲς του —καθὼς καὶ τοὺς τόκους μὲ τοὺς ὁποίους ἐπιβαρύνθηκε—, τὸ συνοδικὸ δικαστήριο ἔκανε, προφανῶς, χρῆση διατάξεως τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου ποὺ ἔχει ἀποτυπωθεῖ καὶ στὴν «Ἐξάβιβλον» τοῦ Ἀρμενοπούλου, πῶς ὁ ἐγγυητὴς ἔχει δικαίωμα νὰ στραφεῖ κατὰ τοῦ πρωτοφειλέτη¹³⁹. Εἶναι νομίζω φανερὸ πὼς οὔτε, στὴν πρώτη περίπτωση, ἀπὸ μνήμης ἐπικαλέ-

138. Βλ. τὸ κείμενο τῆς ἀπόφασης, Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ὁ "Ιερός κώδιξ"*..., σ. 112–116· καὶ γιὰ τὸ θέμα τῆς χρονολόγησής της ὅσα ἀναφέρονται στὴ σ. 117.

139. Σώζεται τὸ παρασχέδιο τῆς ἀποφάσεως τῆς συνόδου· βλ. ΜΑΧΗ ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἀνεπίσημα ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Παρασχέδια καὶ μαρτυρίες τοῦ 1476*, Ἀθήνα 1988, σ. 94–98· τὰ σχετικὰ μὲ τὴν νομικὴ θεμελίωση τῆς ἀπόφασης στὴ σ. 56–61.

στηκε τὸ κείμενο κανόνων, οὔτε, στὴ δεύτερη περίπτωσι, τὴ δικανική του συνείδηση τὴ σχημάτισε ἀπὸ διαίσθησιν¹⁴⁰.

Ὁ ἀρχικός πυρήνας αὐτῆς τῆς βιβλιοθήκης θὰ ἔπρεπε, λογικά, νὰ συγκροτήθηκε ἀπὸ ὅ,τι ἀπέμεινε ἀπὸ τὴν Βιβλιοθήκη τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Δὲν γνωρίζουμε ὅμως ἂν σώθηκαν χειρόγραφα —καὶ κυρίως νομικά χειρόγραφα ποὺ ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρουν ἰδιαίτερα. Τρία χειρόγραφα προερχόμενα ἀπὸ τὴν βιβλιοθήκη αὐτή, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἕνα νομοκανονικοῦ περιεχομένου καὶ τὰ ὁποῖα ἀγοράστηκαν στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 16ου αἰ. ἀπὸ τὸν Ἀντώνιο Ἑπαρχο, δὲν μπορούμε νὰ εἴμαστε βέβαιοι ἂν ὡς ἐκείνη τὴ στιγμή βρισκόνταν στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Πατριαρχείου ἢ εἶχαν περάσει σὲ χέρια ἰδιωτῶν μετὰ τὴν Ἀλωση¹⁴¹.

Ὅταν πάντως τὸ Πατριαρχεῖο μεταφέρθηκε στὴ μονὴ τῆς Παμμακαρίστου —ὅπου καὶ θὰ παραμείνει γιὰ ἑκατὸν τριάντα περίπου χρόνια—, φαίνεται ὅτι σχηματίστηκε —ἢ ἐνισχύθηκε— ὁ πρῶτος πυρήνας καὶ ἀπὸ κάποια χειρόγραφα ποὺ ὑπῆρχαν ἤδη στὴ βιβλιοθήκη τοῦ μοναστηριοῦ¹⁴². Ἐχουμε κάποια ἔμμεσα τεκμήρια γιὰ τὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πατριαρχείου μὲ χειρόγραφα ἀπὸ τὴν Παμμακάριστο. Πὰ παράδειγμα, στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Πατριαρχείου ἐνσωματώθηκε ἕνας νομοκάνοντας τοῦ

140. Παραδείγματα ἀντλῶ ἀπὸ δημοσιευμένα κείμενα, ἀνάλογα ὅμως στοιχεῖα μποροῦν νὰ ἀντληθοῦν καὶ ἀπὸ κείμενα ποὺ δὲν ἔχουν δεῖ ἀκόμα τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας, ὅπως γιὰ παράδειγμα ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Μαξίμου Γ' τοῦ 1477.

141. Ὁ Γ. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, *Βιβλιοθήκες στὴν Κωνσταντινούπολη τοῦ 15^{ου} αἰῶνα* (κωδ. *Vind. hist. gr.* 98), Θεσσαλονίκη 1983, σ. 217 καὶ 247-248 ἔχει συγκεντρώσει πληροφορίες γιὰ χειρόγραφα προερχόμενα ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τῆς Ἀγίας Σοφίας καὶ γιὰ τὴν τύχη τους.

142. Ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τῆς Παμμακαρίστου προέρχεται καὶ τὸ χειρόγραφο, τοῦ 10ου αἰῶνα, μὲ τίς Ὀμιλίες τοῦ Χρυσοστόμου ποὺ βρίσκεται σήμερα στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Βατικανοῦ μὲ τὸν ταξινομικὸ ἀρ. *Vat. gr.* 539 (R. DEVREESE, *Codices Vaticani graeci*, τ. 2, Βατικανὸ 1937, σ. 403).

13ου αἰ. ἀπὸ τῆ βιβλιοθήκη τῆς Παμμακαρίστου. Πρόκειται γὰρ ἓνα νομικὸ χειρόγραφο ποὺ ὅπως θὰ δοῦμε εἶχε συγκροτήσῃ στὸ β' μισὸ τοῦ 13ου αἰῶνα ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης, χειρόγραφο στὸ ὁποῖο ὁ ὀφφικιάλιος τοῦ Πατριαρχείου Θεόδωρος Ἀγαλλιανὸς ἔγραψε, μετὰ τὸ 1463 καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1468, στὸ περιθώριο κάποιου φύλλου δύο σχόλια. Τὸ ἴδιο αὐτὸ χειρόγραφο ποὺ προφανῶς ἔμεινε στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Πατριαρχείου ἀντιγράφηκε, μαζὶ μὲ ἄλλη ὕλη, τὸν 17ο αἰ. καὶ στὸ βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα τοῦ γραφεία διαβάζουμε: "... ἐγράφη<η> [ὁ νέος χειρόγραφος κώδικας] παρὰ τοῦ μεγάλου σακελλαρίου τῆς τοῦ Χ(ριστο)ῦ μεγάλης ἐκκλησίας κυροῦ Ἰωάννου πρεσβυτέρου, ὑπάρχοντος ἐτέρου νομίμου παλαιωτάτου τῆς Παμμακαρίστου..."¹⁴³ —τὸ παλαιώτατο αὐτὸ «νόμιμον» ἦταν ὁ νομοκάνοντας τοῦ 13ου αἰ. στὸν ὁποῖο ὁ Θεόδωρος Ἀγαλλιανὸς εἶχε γράψῃ τὰ δύο σχόλια ποὺ ἀναφέραμε καὶ τὰ ὁποῖα ἀντιγράφηκαν καὶ ἐνσωματώθηκαν στὸν νέο χειρόγραφο κώδικα.

Ἡ ὑπαρξὴ ὁμως βοηθημάτων στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Πατριαρχείου ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὴν ρητὴ μνεῖα τους καὶ τὴν ἀκριβῆ παραπομπὴ σὲ κεφάλαιά τους ποὺ κάποτε κάποτε συναντοῦμε στὰ ἴδια τὰ κείμενα τῶν πατριαρχικῶν πράξεων. Γιὰ παράδειγμα, σὲ πράξη τοῦ 16ου αἰ. ἀναφέρεται: «εἰ γὰρ τὸ ἀπλῶς ὑβρίσαι ἐπίσκοπον οὕτω παρὰ τοῖς ἀποστόλοις ἀκριβῶς κεκανόνισται, σχολῇ γ' ἂν τὸ συνοδικῇ κατηγορῆσαι καὶ μὴ ἀποδείξαι, πολὺ γὰρ τὸ διάφορον ἔχει· ὅπερ τρανώτερον διεξιὼν ὁ σοφώτατος Ἀρμενόπουλος ἐν τῷ βιβλίῳ γ' [=ς] ρ, τίτλῳ α' [=θ] ρ, κεφαλαίῳ βϞ, αὐταῖς λέξεσιν οὕτως διορίζεται: ὁ συκοφαντήσας...»¹⁴⁴.

143. Τὸ σημεῖωμα σώζεται στὸ χειρόγραφο 1 τῆς μονῆς Κοσινίτσας, χειρόγραφο ποῦ, ὕστερα ἀπὸ πολλὰς περιπέτειες, βρίσκεται σήμερὰ στὸ Κέντρο Ivan Dujčev τῆς Σόφιας μὲ τὸν ταξινομικὸ ἀρ. Gr. 211 (D. ΓΕΤΟΝ – Β. ΚΑΤΣΑΡΟΣ – ΧΑΡ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ, *Κατάλογος τῶν ἐλληνικῶν νομικῶν χειρογράφων τῶν ἀποκεμένων στὸ Κέντρο Σλαβο-Βυζαντινῶν Σπουδῶν «Ivan Dujčev» τοῦ Πανεπιστημίου «Sv. Kliment Ohridski» τῆς Σόφιας*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 73)· τὸ σημεῖωμα στὸ φ. 4^ρ.

144. Ἡ ἀναφορὰ περικλύεται στὸ κείμενο μιᾶς καθαιρέσεως ποὺ ἐκδό-

Στά πρώτα πάντως και αποφασιστικά χρόνια μετά την Άλωση φαίνεται πώς τις τρέχουσες ανάγκες τις κάλυψαν και βοηθήματα που προέρχονταν από τις προσωπικές βιβλιοθήκες συνοδικών και όφρικιαλίων του Πατριαρχείου. Γνωρίζουμε, για παράδειγμα, ότι το νομικού περιεχομένου χειρόγραφο που σώζεται σήμερα, συσταχόμενο με άλλα τετράδια, στη βιβλιοθήκη του Γυμνασίου της Μυτιλήνης — με τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ 7 — ἀνήκε στὸν Νεόφυτο, μητροπολίτη Ἐφέσου ἀπὸ τὸ 1466 ὡς τὸ 1481¹⁴⁵. Ὁ ἴδιος αὐτὸς ἀρχιερέας εἶχε φαίνεται καλὴ προσωπικὴ βιβλιοθήκη, ἀφοῦ, ὅταν τὸ 1466/1467 τέθηκε στὴ σύνοδο τὸ θέμα σὲ ποιὸν ἀνήκει ἡ ἐπισκοπὴ Μαγνησίας, στὸν Ἐφέσου ἢ στὸν Σμύρνης, ὁ Νεόφυτος, σύμφωνα με τὸ σκεπτικὸ τῆς ἀπόφασης, “βιβλία [χειρόγραφα] προεκόμισεν... λίαν παλαιγενῆ δύο, ἐκθέμενα καὶ ἄμφω τῶν τε μητροπόλεων καὶ τῶν ἐπισκοπῶν αὐτῶν ἐν οἷς εὗρέθη [ὅτι] ὑπὸ τὴν ἐνορίαν τῆς μητροπόλεως Ἐφέσου... ὑποκεισθαι...”¹⁴⁶ — χειρόγραφα προφανῶς ποὺ δὲν βρισκόνταν στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Πατριαρχείου ἀλλὰ στὴν προσωπικὴ του βιβλιοθήκη. Γνωρίζουμε

ὅτι ἐπὶ Ἱερεμίου Β΄ τὸ κείμενό της σώζεται στὸν λεγόμενον «Κώδικα τοῦ Ἱέρακος» — τῶρα στὴν ΕΒΕ με τὸν ταξινομικὸ ἀρ. 1474 —, φ. 21^{r-v}, καὶ ἔχει δημοσιευτεῖ ἀπὸ τὸν ΚΩΝ. ΣΑΘΑ, *Βιογραφικὸν σχεδιάσμα περὶ τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β΄ (1572–1594)*, Ἀθήνα 1870, σ. 156–158. Πρόκειται βέβαια γιὰ τὴν «Ἐξάβιβλον»· τὰ δύο λάθη στὴν παραπομπὴ δὲν γνωρίζουμε ἂν ὀφείλονται στὸν ἀντιγραφέα ἢ ἂν ὑπῆρχαν καὶ στὸ πρωτότυπο τῆς πράξης ποὺ λανθάνει.

145. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ–ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Μανρογορδάτειος Βιβλιοθήκη...*, Κωνσταντινούπολη 1884 [=1888] σ. 136 καὶ σ. 181. Πιά τὸν Νεόφυτο βλ. τὸ σχετικὸ λῆμμα (ἀρ. 20155) στὸ *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit* 8, Βιέννη 1986.

146. Τὸ κείμενο τῆς ἀπόφασης ἔχει δημοσιεύσει ἀπὸ τὸν παρισινὸ κώδικα Suppl. gr. 689 ὁ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ, «Μαγνησία ἢ ὑπὸ Σιπύλῳ καὶ αἱ Μητροπόλεις Ἐφέσου καὶ Σμύρνης», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἑθνολογικῆς Ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος* 2(1885), 652–654 καὶ ὁ Ι. ΟΥΔΟΥ, *Patriarchatus Constantinopolitani Acta selecta*, τ. 1. Βατικανὸ 1941, σ. 186 καὶ 188.

πάντως ότι ο ίδιος ἀρχιερέας τὸν Ἰούνιο τοῦ 1481 δώρισε στὸ Πατριαρχεῖο δύο χειρόγραφα¹⁴⁷. Χειρονομία ποὺ μᾶς ὁδηγεῖ καὶ πάλι στὴ λογικὴ τῆς συγκρότησης ἢ τῆς ἐνίσχυσης μᾶς βιβλιοθήκης στὸ Πατριαρχεῖο ἀπὸ προσκτήσεις καὶ δωρεές.

Τὸ φάσμα πάντως τῶν νομικῶν βοηθημάτων ποὺ ὑπῆρχαν, ἀπὸ τὰ πρῶτα κιόλας χρόνια μετὰ τὴν Ἀλωση, στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως μᾶς βοηθοῦν νὰ τὸ προσδιορίσουμε ὄχι μόνο οἱ ἀναφορὲς σὲ νομικὰ κείμενα ποὺ ὑπάρχουν σὲ πράξεις τοῦ Πατριαρχείου ἀλλὰ καὶ ἀνάλογες μνεῖς ποὺ συναντοῦμε σὲ κείμενα ποὺ συνέταξαν ἄνθρωποι ποὺ ἔζησαν στοὺς κόλπους του. Πὰ παράδειγμα, χρῆσιμα εἶναι ὅσα στοιχεῖα προκύπτουν ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν «Λόγων» ποὺ συνέταξε ὁ Θεόδωρος Ἀγαλλιανός, ἀνώτερος ὀφφικιᾶλιος τοῦ Πατριαρχείου, στὶς ἀρχὲς τοῦ 1463 προκειμένου νὰ ἀντικρούσει τὶς κατηγορίες ποὺ τοῦ ἀποδίδονταν¹⁴⁸.

Ἀπὸ τοὺς ἀπολογητικούς «Λόγους» τοῦ μεγάλου χαρτοφύλακος τοῦ Πατριαρχείου δὲν λείπουν τὰ ρητορικά τεχνάσματα ἀλλὰ, ἔμπειρος καθὼς ἦταν καὶ στὰ νομικὰ ζητήματα, θέλησε νὰ θεμελιώσει τὴν ὑπεράσπισή του στὸ γεγονὸς ὅτι δὲν παρέβη κάποιες ἀπὸ τὶς διατάξεις ποὺ διέπουν τὴν Ἐκκλησία. Ἀπὸ τὴν ἐπιχειρηματολογία του μποροῦμε νὰ ἐντοπίσουμε τὰ νομικὰ βοηθήματα ποὺ χρησιμοποίησε. Φαίνεται λοιπὸν πὼς εἶχε στὴ διάθεσή του, ἐκτὸς βέβαια ἀπὸ τὸ *corpus* τῶν κανόνων καὶ τῶν κανονικῶν διατάξεων τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, τὸ «Σύνταγμα κατὰ στοιχείων» τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη¹⁴⁹, τὴν «Ἐξάβιβλον» τοῦ Ἀρμε-

147. Πρόκειται γιὰ τὰ χειρόγραφα ποὺ βρίσκονται σήμερα τὸ ἓνα στὴν Βοδλεϊανὴ Βιβλιοθήκη μὲ τὸν ταξινομικὸ ἀρ. Ro. 29 καὶ τὸ ἄλλο στὴν Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη μὲ τὸν ἀρ. Gr. Z 546.

148. Τὸ γεγονὸς πὼς ὁ Ἀγαλλιανός δὲν εἶχε ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο καὶ διατηροῦσε τὸ ὀφφίκιο τοῦ μεγάλου χαρτοφύλακος ὅταν συνέτασσε τοὺς ἀπολογητικούς Λόγους του, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ υποθέσουμε πὼς ἂν ὄχι ὅλα, ἓνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὰ βοηθήματα ποὺ ὅπως θὰ δοῦμε χρησιμοποίησε βρίσκονταν στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Πατριαρχείου.

149. Βλ. τὶς σχετικὲς παραπομπὲς στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα ποὺ ἔχει συν-

νόπουλου και την «Μεγάλη Σύνοψιν τῶν Βασιλικῶν». Δὲν εἶχε ὁμως καὶ δὲν χρησιμοποίησε τὰ «Βασιλικά», ὅπως θὰ μπορούσε νὰ ὑποθέσει κανεὶς ἀπὸ δύο παραπομπὲς ποὺ ἀναφέρονται στὸ Ὑπόμνημα ποὺ συνοδεύει τὴν πρόσφατη ἔκδοσι τῶν «Λόγων» του¹⁵⁰. Συγκεκριμένα:

Ὁ Ἀγαλλιανὸς στὸν δεῦτερο ἀπολογητικὸ τοῦ «Λόγον» γράφει: «Ἄκουε καὶ τοῦ νόμου λέγοντος· “ἐν πᾶσι τοῖς ἐγκλήμασι δεῖ ζητεῖν εἰ ἐκ προνοίας ἢ κατὰ τύχην ἤμαρτέ τις, καὶ οὕτως ἢ πρὸς τὸν νόμον ἢ πραότεραν ἐπιφέρειν τιμωρίαν”»¹⁵¹. Πραγματικά ἡ διάταξι ἀνάγεται στὸ ξ᾽ βιβλίον τῶν «Βασιλικῶν», τίτλος νά, κεφ. εἰ. Μὲ τὴν διατύπωση ὁμως ποὺ τὴν παραθέτει ὁ Ἀγαλλιανὸς —μὲ τὴν προσθήκη τοῦ ὑποθετικοῦ συνδέσμου εἰ— ἡ διάταξι σώζεται στὴ «Μεγάλη Σύνοψιν τῶν Βασιλικῶν»¹⁵².

Στὴ δευτέρῃ περιπτώσει, ἡ φράσι τοῦ Ἀγαλλιανοῦ ποὺ προκάλεσε τὴν ἐντύπωση ὅτι χρησιμοποίησε ἓνα Σχόλιον ποὺ περιέχεται στὸ βιβλίον κη΄ τῶν «Βασιλικῶν», τίτλος εἰ, κεφ. α΄¹⁵³ εἶναι ἡ ἀκόλουθη: «ἐν οἷς... τὰ τοῦ γένους συγγέωνται ὀνόματα, ἐν τούτοις ὁ γάμος ἀθέμιτος»¹⁵⁴. Πρόκειται γιὰ φράσι ποὺ ἀνάγεται στὸν Μ. Βασίλειον (κανὼν πζ΄) ἀλλὰ, σὲ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ μορφὴ, παραδίδεται στὸν λεγόμενον «Τόμον τοῦ Σισινίου» τοῦ 997¹⁵⁵. Ἐκεῖνο ποὺ ὀδήγησε στὴν ἐσφαλμένη ἀπόδοσι ὀφείλεται σὲ μιὰ σειρὰ συμπτῶ-

τάξει ὁ Χ. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ (*Ὁ Θεόδωρος Ἀγαλλιανὸς ταυτιζόμενος πρὸς τὸν Θεοφάνην Μηδείας καὶ οἱ ἀνέκδοτοι Λόγοι του*, Ἀθήνα 1966, σ. 153–155) ἐκδίδοντας γιὰ πρώτη φορὰ τοὺς Λόγους τοῦ Ἀγαλλιανοῦ.

150. *Στὸ ἴδιον*, σ. 154.

151. *στ.* 1554–1556.

152. Π, 18,4.

153. *Στὸ ἴδιον*, σ. 155.

154. *στ.* 2010–2011. Προέρχεται, καὶ αὐτὴ, ἀπὸ τὸν δεῦτερο ἀπολογητικὸ τοῦ «Λόγον».

155. Βλ. πρόχειρα Γ. Α. ΡΑΛΛΗΣ– Μ. ΠΟΤΑΝΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 14 *στ.* 31–32. Πὰ τὸν Τόμον, τὸ κείμενον τοῦ ὁποίου παραδίδεται καὶ ἀπὸ τὴν πατριαρχικὴ συναγωγὴ τοῦ 1564, βλ. ἐδῶ στὸ ὄγδοον κεφάλαιον, ἀρ. 29.

σεων. Ὁ Ἰωάννης Δ. Ζέπος δημοσιεύοντας τὸ κείμενο τῶν «Βασιλικῶν» τὸ ἐμπλούτισε μὲ «νομολογιακὴ καὶ ἐρμηνευτικὴ ὕλη»¹⁵⁶. Στὸν τίτλο ἐ' τοῦ κη' βιβλίου τῶν «Βασιλικῶν», ποὺ ἔχει τὴν ἐπιγραφή «Περὶ κεκωλυμένων γάμων», ὁ ἐκδότης θεώρησε σκόπιμο νὰ παραθέσει, μεταξὺ ἄλλων, καὶ τὸν «Τόμον περὶ συνοικεσιῶν» ποὺ ἐκδόθηκε ἐπὶ Γρηγορίου ς' τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1839. Στὸ πατριαρχικὸ αὐτὸ κείμενο τοῦ 19ου αἰ. παρατίθεται ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ «Τόμου τοῦ Σισινίου», ἀπόσπασμα στὸ ὁποῖο ἐμπεριέχεται καὶ ἡ παραπάνω φράση¹⁵⁷.

Ἄν ὅμως ὅσα εἰπώθηκαν μποροῦν νὰ μᾶς βεβαιώσουν ὅτι ὁ Ἀγαλλιανὸς δὲν εἶχε —καὶ θὰ ἦταν ἄλλωστε παράξενο νὰ σώζεται— χειρόγραφο τῶν «Βασιλικῶν» τὸν 15ο αἰ στὴν ἀλωμένη Κωνσταντινούπολι, μᾶς ὑποδεικνύουν ταυτόχρονα ὅτι εἶχε στὴ διάθεσίν του ἕνα ἀκόμα νομικὸ χειρόγραφο ποὺ περιεῖχε, μεταξὺ ἄλλων, καὶ τὸν «Τόμον τοῦ Σισινίου».

Μέσα στὴν ἴδια λογικὴ ἐντάσσεται καὶ ἡ ἀναφορὰ ποὺ κάνει ὁ μέγας ρήτωρ τοῦ Πατριαρχείου Μανουὴλ Κορίνθιος (†1530/1531) σὲ ἔργο τοῦ Δημητρίου Χωματηνοῦ. Συγκεκριμένα, στὸ αὐτόγραφο χειρόγραφό του ποὺ ἀπόκειται στὴν βιβλιοθήκῃ τῆς μονῆς Ἰβήρων μὲ τὸν ταξινομητὸ ἀριθμὸ 512¹⁵⁸ σώζεται τὸ σχεδιάσμα ἐνὸς πατριαρχικοῦ γράμματος, συνταγμένο ἀπὸ τὸν Μανουὴλ Κορίνθιο, μὲ συμβουλὲς καὶ ὁδηγίες γιὰ τὴν πιστὴ τήρησιν τῶν διατάξεων περὶ γάμου. Στὸ σημαντικὸ αὐτὸ κείμενο, ποὺ εἶναι ἀνέκδοτο καὶ ἀθησαύριστο¹⁵⁹, ὅταν γίνεται λόγος γιὰ τὸ θέμα τῆς τριγενείας

156. Βλ. ὅσα ὁ ἴδιος ἐκθέτει στὸν Πρόλογο τῆς ἔκδοσίν του, τ. 1, Ἀθήνα 1910, σ. 7 ἐπ.

157. Ὁ τόμος τυπώθηκε καὶ κυκλοφόρησε τὸ 1839 (ΓΚΙΝΗΣ-ΜΕΞΑΣ, ἀρ. 3191)· βλ. ὅμως πρόχειρα τὸ κείμενό του στὴν ἀναδημοσίευσιν τῶν Γ. Α. ΡΑΛΛΗ- Μ. ΠΟΤΛΗ, *Σύνταγμα...*, τ. 5, σ. 164-176. Τὸ χωρίο ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει στὴ σ. 173, στ. 8-9.

158. Γιὰ τὸ χειρόγραφο αὐτὸ καὶ βιογραφικὰ τοῦ Μανουὴλ Κορίνθιου βλ. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ὁ «ἱερός κῶδιξ»...*, σ. 61 ἐπ.

159. Πρόκειται νὰ τὸ ἐκδώσουμε μὲ τὸν Κ. Γ. Πιτσάκη.

ὑπάρχει ἢ ἀκόλουθη ἀναφορὰ πὺν ὑποδηλώνει γνώση τοῦ ἔργου τοῦ Χωματινοῦ: «περὶ οὗ καὶ ὁ μέγας ἐπὶ σοφία παντοῖα καὶ ἀρετῇ καὶ τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν νόμων θεϊοτάτος τε καὶ ἀκριβέστατος ἐξηγητῆς, ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας ὁ Χωματινὸς διαλαμβάνει»¹⁶⁰. «Διαλαμβάνει»· προφανῶς στὸ ἔργο του «Περὶ βαθμῶν συγγενείας». Πρόκειται γιὰ μιὰ πληροφορία πὺν δηλώνει τὴν ὑπαρξὴ κάποιου χειρογράφου πὺν ὑπῆρχε στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Πατριαρχείου ἢ στὴν ἰδιωτικὴ βιβλιοθήκη τοῦ Μανουὴλ Κορίνθιου καὶ παρέδιδε, μεταξὺ ἄλλων, καὶ τὸ ἔργο τοῦ Χωματινοῦ.

Τέλος, μετὰ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰ. —πλησιέστερα πάντως στὴν ἐποχὴ πὺν μᾶς ἐνδιαφέρει—, γνωρίζουμε ὅτι ὁ ὁφφικιάλιος τοῦ Πατριαρχείου Θεοδόσιος Ζυγομαλάς εἶχε στὴν κατοχὴ του ἕνα νομικὸ χειρόγραφο. Πρόκειται γιὰ χειρόγραφο τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, ἀφοῦ ἡ γραφή του ἀνάγεται στὸ α' μισὸ τοῦ 15ου αἰ.¹⁶¹, πὺν περιεῖχε τὴν «Ἐξάβιβλον» καὶ τὴν «Ἐπιτομὴν τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων» τοῦ Ἀρμενοπούλου, μαζὶ μὲ κάποια νομικὰ καὶ ἄλλα κείμενα¹⁶². Δὲν γνωρίζουμε ἀπὸ ποῦ ὁ Ζυγομαλάς, νοτάριος στὸ Πατριαρχεῖο ἀπὸ τὸ 1564 τουλάχιστον, προμηθεύτηκε τὸ νομικὸ αὐτὸ χειρόγραφο, μποροῦμε ὅμως νὰ ὁρίσουμε ἕνα *terminus ante quem* γιὰ τὸ χρόνον πὺν βρισκόταν ὅπωςδήποτε στὰ χεῖριά του: σὲ σημείωμα πὺν ἔγραψε σὲ λευκὸ φύλλο τοῦ χειρογράφου¹⁶³ δηλώνεται μὲ τὸ ὁφφίκιο τοῦ πρωτονοταρίου, ἀξίωμα πὺν κατέ-

160. Χφ Ἰβήρων 512, φ. 304^v.

161. Τὸ χειρόγραφο βρίσκεται σήμερα στὴν Ἀγγλία, στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Καίμπριτζ μὲ τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ Dd 2. 51(83). Ἀποδίδεται στὸν γραφέα τοῦ α' μισοῦ τοῦ 15ου αἰ. Στέφανο Μηδείας· βλ. E. GAMILLSCHEG — D. HARLFINGER, *Repertorium der griechischen Kopisten...*, 1. *Grossbritannien. A. Verzeichnis der Kopisten...*, ἀρ. 366, σ. 184.

162. Βλ. πρὸχειρα στὴ μελέτη τοῦ ΣΤΑΥΡΟΥ ΠΕΡΕΠΤΙΔΗ, «Un manuscrit de l'Hexabible...», σ. 212–217, μιὰ συνοπτικὴ παρουσίαση τῶν περιεχομένων ἔργων στὸ χειρόγραφο.

163. Βλ. γιὰ τὸ σημείωμα ὅσα ἀναφέρονται ἐδῶ στὸ πέμπτο κεφάλαιο, σμμ. 83.

λαβε τὸ 1583/1584 καὶ κατείχε ὡς τὸ 1591. Ἀντίθετα γνωρίζουμε ὡς πότε τὸ χειρόγραφο αὐτὸ θὰ μείνει στὴν κατοχὴ του: τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1600 θὰ τὸ δωρίσει στὸν «Ἰωάννη Βωρρετή»¹⁶⁴.

Ἀναφερθήκαμε ὡς τώρα σὲ νομικὰ βοηθήματα τὰ ὁποῖα μὲ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο βρέθηκαν στὴν βιβλιοθήκη ποὺ συγκροτήθηκε στὸ Πατριαρχεῖο μετὰ τὴν Ἑλωση: πρόκειται γιὰ νομικὰ χειρόγραφα ποὺ περιέχουν ἔργα ποὺ συντάχτηκαν τὴν βυζαντινὴ ἐποχὴ. Μιλήσαμε ἀκόμα γιὰ νομικὰ χειρόγραφα τῆς ἴδιας ἐποχῆς ποὺ εἶχαν στὴν κατοχὴ τους ὀφφικιάλαιοι τοῦ Πατριαρχείου¹⁶⁵. Πρὶν ὥστόσο κλείσουμε τὸ κεφάλαιο αὐτὸ μὲ τὴν ἀναζήτησι τῆς

164. Βλ. τὴν ὑπόθεσι ποὺ διατυπώνει ὁ ΣΤΑΥΡΟΣ ΠΕΡΕΠΤΙΔΗΣ, *Στὸ ἴδιον*, σ. 216 σημ. 43 γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ δωρεοδόχου: ἴσως δηλώνεται στὴν ἐξελληνισμένη του μορφή τὸ ὄνομα τοῦ Ivan Boreckij, ποὺ θὰ διατελέσει μητροπολίτης Κιέβου μετὰξὺ τοῦ 1620 καὶ τοῦ 1631.

165. Ὑπάρχουν κάποιες ἐνδείξεις ποὺ σώζονται στὸ λεγόμενο «Χειρόγραφο Γ», χειρόγραφο κώδικα τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ, οἱ ὁποῖες μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Θεόδωρος Ἀγαλλιανὸς δὲν λησμόνησε τὴν ἰδιότητα τοῦ γραφέα χειρογράφων μετὰ τὴν Ἑλωση. Δὲν μποροῦμε ὅμως μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουμε ὡς τώρα στὴ διάθεσὶ μας νὰ διευκρινίσουμε ἂν τὸ προϊόν τῆς ἀντιγραφικῆς του ἐργασίας, ἕνα χειρόγραφο μὲ νομικὴ ὕλη, ἔγινε γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Πατριαρχείου ἢ πλούτισε τὴν προσωπικὴ του βιβλιοθήκη. Πὰ τὸ χειρόγραφο ποὺ σώζει αὐτὲς τὶς ἐνδείξεις βλ. κάποια στοιχεῖα στὸ Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Π. Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ, ΜΑΧΗ ΠΑΪΖΗ, «Ἕνα περιώνυμο...» ὁ.π. Πὰ τὸν Ἀγαλλιανὸ ὡς γραφέα χειρογράφων βλ. πρόχειρα Χ. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ, «Ἑλληνες κωδικογράφοι τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως», *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* 8-9(1958-1959), 67 καὶ τὴν ἐκεῖ σημειούμενη βιβλιογραφία. Πὰ τὸν Ἀγαλλιανὸ ὡς γραφέα ἐπίσημων πατριαρχικῶν γραμμάτων βλ. ΜΑΧΗ ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Γραφεῖς ἐπίσημων. Στοιχεῖα γιὰ τὴ λειτουργία τῆς πατριαρχικῆς γραμματείας τὴν περίοδο 1454-1500», *Ἡ Ἑλληνικὴ γραφὴ κατὰ τοὺς 15ο καὶ 16ο αἰῶνες*. Πρακτικὰ Διεθνoῦς Συμποσίου ποὺ ὁργάνωσε στὴν Ἀθήνα τὸ Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν τοῦ Ἑθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν (18-20 Ὀκτωβρίου 1996) (ὑπὸ ἔκδοσι).

διαφορᾶς πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὰ νομικὰ βοηθήματα καὶ στὴ συναγωγή πού μελετοῦμε ἐδῶ, εἶναι χρήσιμο νὰ θυμίσουμε πῶς τρία χρόνια πρὶν συγκροτήσῃ τὸ Πατριαρχεῖο τὴ δική του νομικὴ συναγωγή, ὁ νοτάριος τῆς μητροπόλεως Θηβῶν Μανουὴλ Μαλαξὸς εἶχε συγκροτήσῃ ἓνα «Νόμμον»¹⁶⁶ πού, σύμφωνα μὲ τὴν ἐξαγγελία του, ἀπέδιδε τὸ ἰσχύον τότε δίκαιο. Ἰδοὺ πῶς περιγράφει τὸ στόχο καὶ τὴν μέθοδό του στὸν Πρόλογο τοῦ ἔργου του: «Ἐξ ἐκάστου τῶν θείων νόμων βιβλίων τὰ χρειώδη καὶ ἀναγκαῖα καὶ συχνῶς ζητούμενα ἐκλέξαντες καὶ ταῦτα κεφαλαιωδῶς ἐν τῷδε τῷ βιβλίῳ τῶν νόμων ἐγράψαμεν καὶ μηδὲν σχεδὸν παραλείπεται, ὅσα ἔχουσι τὴν σήμερον ἰσχὺν εἰς τὴν ἀγίαν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν καὶ εἰς πάντας τοὺς πανιερωτάτους ἀρχιερεῖς»¹⁶⁷. Εἶχε δηλαδὴ δημιουργηθεῖ ἓνα χρήσιμο ἐργαλεῖο γιὰ τὴν διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης. Μποροῦμε, ἄραγε, νὰ εἴμαστε βέβαιοι ὅτι ἓνα ἀντίγραφο ἀπὸ αὐτὸ τὸ χρήσιμο ἐργαλεῖο ἔφτασε στὸ Πατριαρχεῖο, πρὶν ἐκεῖνο συγκροτήσῃ τὴ νομικὴ συναγωγή πού μελετοῦμε;

Μποροῦμε βάσιμα νὰ τὸ πιθανολογήσουμε, ἀφοῦ ὁ μητροπολίτης Θηβῶν, πρόσωπο τιμημένο ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο, βρισκόταν στὴν Κωνσταντινούπολη πρὶν ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1565. Συγκεκριμένα, μητροπολίτης Θηβῶν ἦταν τότε ὁ Ἰωάσαφ Μακρής, τὸ πρόσωπο τὸ ὁποῖο ὁ νοτάριος τῆς μητροπόλεως του Μανουὴλ Μαλαξὸς τιμᾷ στὸν Πρόλογο τοῦ ἔργου του¹⁶⁸ καὶ τοῦ προσφέρει

166. Ἔτσι ἐπιγράφει τὸ πόνημά του στὸν αὐτόγραφο κώδικα πού σώζεται σήμερα στὴν Βατικανὴ Βιβλιοθήκη μὲ τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ Ottobonianus graecus 97· βλ. PAUL CANART – ΓΕΩΡΓΙΟΣ Σ. ΜΑΡΚΟΥ, «Ὁ αὐτόγραφος Νομοκάνων (Νόμμον) τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ», *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 55 (1980), 296.

167. Βλ. ΚΩΝ. Ι. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ, *Ὁ Νομοκάνων τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ*, Ἀθήνα 1916, σ. 19. Ὁ Δυοβουνιώτης χρησιμοποίησε τὸ «ὑπ. ἀριθμὸν 8 χειρόγραφον τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Κολυβά», χειρόγραφο πού βρίσκεται σήμερα στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.

168. «Ταῦτα δὲ ἐτυπώθησαν... ἐνταῦθα ἐν τῇ ἀγιωτάτῃ μητροπόλει τῶν

ένα αντίτυπο της έγγραφας του αλλά είναι και ό αρχιερέας που είχε ιδιαίτερα τιμηθεί από την Έκκλησία, αφού του είχε δοθεί «ό τόπος» του Σίδης. Ό Ιωάσαφ, όπως μαρτυρεί σωζόμενη πατριαρχική πράξη που εκδόθηκε μετά τον Σεπτέμβριο του 1564 και πριν από τον Ιανουάριο του 1565, βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη εκείνη την εποχή, αφού είναι ένας από τους αρχιερείς που υπογράφουν την πράξη¹⁶⁹. Και είναι πολύ πιθανό, σέ αυτό ή σέ προηγούμενο ταξίδι του, νά μετέφερε στο Πατριαρχείο ένα αντίτυπο από τον Νομοκάνονα του νοταρίου της μητροπόλεώς του, του Μανουήλ Μαλαξού, αντίτυπο είτε της λόγιας μορφής του Νομο-

Θηβών αρχιερατεύοντος ταύτης του πανιερωτάτου και θεοτιμήτου μητροπολίτου υπερίτμου και έξάρχου πάσης Βοιωτίας και τόν τόπον έξέχων του Σίδης κυρού Ιωάσαφ, ού κατά κόσμον επίκλητον Μακρής εύγενέστατος και ή επίγειος αύτου πατρίς ή θεοφρούρητος νήσος Ζακύνθου, παρ' έμου του εύτελουδς δούλου αύτου Μανουήλ νοταρίου του Μαλαξού του εκ Ναυπλίου της Πελοποννήσου εν έτει έπτακιοχλιοστῶ έξηκοστῶ έννάτω Ινδικτιώνος τετάρτης από Άδάμ από δέ της κοσμοσωτηρίου κατά σάρκαν γεννήσεως του κυρίου και θεου και σωτήρος ήμῶν Ιησου Χριστου του νέου Άδάμ χλιοστῶ πεντηκοσιοστῶ έξηκοστῶ πρώτῳ ἀπριλλίῳ τριακοστῇ».

169. Αναφέρομαι στη «συνοδικήν απόφασιν» την σχετική με την διένεξη μεταξύ τῶν μονῶν Μετεώρου και Βαρλαάμ για τὸ «ὔδωρ εκ Λεπτοκαρύας» που εκδόθηκε και τούς «έπεδόθη κ(α)τ(ά) τὸ ζογ^{ον} έτος Ινδικτιώνος κ^{ης}[=η^{ης}]». Δεδομένου ότι ή απόφαση εκδόθηκε επί πατριαρχίας Ιωάσαφ Β' ό οποίος θά καθαιρεθεί τον Ιανουάριο του 1565, ή έκδοση της απόφασης, την οποία συνυπογράφει και ό Θηβών Ιωάσαφ, θά πρέπει νά τοποθετηθεί μετά την 1η Σεπτεμβρίου του 1564 και πριν την καθάρηση του πατριάρχη. Άς σημειωθεί ότι ό Θηβών ήταν στην Κωνσταντινούπολη ὡς και τόν Ιανουάριο του 1565 αφού συνυπογράφει και την καθάρηση του Ιωάσαφ Β'. Βλ. την πρώτη απόφαση στην έκδοση ΔΙΟΝ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, «Άνέκδοτα πατριαρχικά και εκκλησιαστικά γράμματα περι τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων», *Έλληνικά* 10 (1938), 294-296: από αντίγραφο του γράμματος ἀποκείμενο στα Γενικά Άρχεία του Κράτους· για τὸ κείμενο της καθαιρέσεως του Ιωάσαφ Β' βλ. ὅσα ἀναφέρονται στο πέμπτο κεφάλαιο.

κάνονα πού την συνέταξε τὸ 1561 ἢ ἐκείνης σὲ ἀπλούστερη γλώσσα πού την συνέταξε τὸ 1563. Εἶναι πάντως δύσκολο νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ Θηβῶν Ἰωάσαφ δὲν ἔκανε κἂν λόγο στὴν πατριαρχικὴ σύνοδο γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἕνας λόγιος τῆς δικῆς του ἐπαρχίας συγκρότησε ἕνα χρηστικό, ὅπως παρουσιαζόταν, ἐργαλεῖο γιὰ τὴν διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἀπονομὴ τοῦ δικαίου. Ἄν λοιπὸν δεχτοῦμε τουλάχιστον τὸ ἔλασσον, ὅτι ἀπλῶς εἶχε μιλήσει γιὰ τὸ «Νόμιμον» πού δημιούργησε ὁ νοτάριος τῆς μητροπόλεώς του, καὶ τὸ Πατριαρχεῖο ἀντὶ νὰ ζητήσει νὰ τὸ ἀποκτήσει καὶ νὰ τὸ χρησιμοποιοῦναι προχώρησε στὴν συγκρότηση τῆς δικῆς του νομικῆς συναγωγῆς, τότε ἀπὸ αὐτὸ καὶ μόνο τὸ γεγονὸς θὰ πρέπει νὰ υποψιαστοῦμε καὶ νὰ ἀναζητήσουμε στὴν συναγωγὴ πού δημιουργήθηκε τὸ 1564 τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα πού τὴν διαφοροποιοῦν ἀπὸ ἕνα ἀπλὸ βοήθημα¹⁷⁰.

Τὴν εἰδοποιῶ διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ νομικὰ βοηθήματα πού, ὅπως εἶδαμε, εἶχε στὴ διάθεσή του τὸ Πατριαρχεῖο τὸν πρῶτο αἰῶνα μετὰ τὴν Ἀλωση καὶ στὴ νομικὴ συναγωγὴ πού τὸ ἴδιο συγκρότησε τὸ 1564 τὴν ὑποδεικνύουν τὰ ἀκόλουθα.

Ἐνα πρῶτο στοιχεῖο εἶναι ὁ πανηγυρικὸς τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Ἰέραξ καταχωρίζει στὴ νομικὴ συναγωγὴ πού ἐντοπίσαμε τμήματα ἑνὸς πατριαρχικοῦ γράμματος τῆς μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς σχετικοῦ μὲ τὸ δίκαιο τοῦ γάμου: ἀφοῦ καταχωρίσει, μὲ τὸ χέρι του, τὰ κύρια μέρη τοῦ γράμματος, βεβαιώνει μὲ τὴν ὑπογραφή καὶ

170. Θυμίζω ὅτι στὸ διάστημα πού μᾶς ἐνδιαφέρει, μέσα στὸν πρῶτο αἰῶνα μετὰ τὴν Ἀλωση, ὁ Κουνάλης Κριτόπουλος ἐπεξεργάστηκε μιὰ παράφραση τοῦ «Συντάγματος κατὰ στοιχείων» τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη, βλ. Νικ. Π. ΜΑΤΣΗΣ, «Περὶ τὴν παράφρασιν τοῦ Συντάγματος τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη ὑπὸ τοῦ Κουνάλι Κριτοπούλου. Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῶν μεταβυζαντινῶν νομοκανόνων», *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 34 (1965), 175–201 καὶ τὴν βιβλιογραφία πού ἀναφέρει. Πόνημα πού δὲν φαίνεται, ἀπὸ τὰ σωζόμενα στοιχεῖα, νὰ πλοῦτισε τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Πατριαρχείου τὴν περίοδο πού μᾶς ἐνδιαφέρει.

μέ την ἀναφορὰ τῆς ἐπίσημης ιδιότητάς του γιὰ τὸ γνήσιο τοῦ περιεχομένου του. Ἡ ἐπικύρωση μέ τὴν ὁποία κλείνει τὴν καταχώριση του ὁ ὁφφικιῆλιος τοῦ Πατριαρχείου εἶναι ἡ ἀκόλουθη.

*Ἰέραξ ὁ Μέγας Λογοθέτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας μαρτυρῶ
εἶναι ἀληθὴ τὰ ἀνωτέρω ὑπὸ τῆς συνόδου ἀποφανθέντα πάντα
καὶ γὰρ παρήμην καὶ αὐτὸς σὺν πᾶσι τοῖς παρατυχοῦσι τῶν κληρικῶν:-*

Εἶναι ἀδικαιολόγητη, ἴσως καὶ ἀδιανόητη, μία τέτοια ἐπισημότητα, ἂν δὲν ἤθελαν νὰ εἶναι ἡ συναγωγή κάτι παραπάνω ἀπὸ ἓνα ἀπλὸ βοήθημα.

Αὐτὸ «τὸ κάτι παραπάνω» ποὺ θέλησαν νὰ προσδώσουν στὴ συναγωγή τὸ ἀποκαλύπτει ὁ Μητροφάνης Γ' σὲ γράμμα ποὺ ἐκδόθηκε τὴν ἴδια περίπου ἐποχή, καθὼς σὲ κάποιον σημεῖο τοῦ κειμένου ποὺ ἀναφέρεται στὴν τάξη τῶν ἐκκλησιαστικῶν περιφερειῶν ποὺ ὑπάρχοντα στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως δηλώνει ὅτι ἀντλεῖ τὰ στοιχεῖα ἀπὸ μιὰ συλλογὴ ποὺ τὴν προσδιορίζει μέ ὀριστικὸ ἄρθρο, **τὸ Νόμιμον τοῦ Πατριαρχείου**: «... ἡ μετριότης ἡμῶν ἀνερευνήσασα», ἀναφέρει ὁ Μητροφάνης, «εὗρεν ἐν τῷ Νομίμῳ ταύτης τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Θεοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας ἐν τῷ καταλόγῳ εἶτε ἀπαριθμήσει τῶν Ἀρχιεπισκοπῶν, ὅτι ἡ Σουγδαία λα' ὑπῆρξεν ἀρχιεπισκοπή, αἱ δὲ Φοῦλλαι λγ'· αἱ δὲ ἀμφοτέραι ἀρχιεπισκοπαὶ συνθέτως Σουγδαίουφυλλα ἐπωνομάσθησαν».

Τὸ πλήρες κείμενο τῆς καταχώρισης τοῦ Ἰέρακα —ὅπως καὶ πανομοιότυπό του— τὸ ἔχουμε δημοσιεύσει στὸ τέταρτο κεφάλαιο· ἐδῶ ἔχουμε νὰ δοῦμε τὸ θέμα τῆς παράδοσης τοῦ πατριαρχικοῦ γράμματος, ὥστε νὰ ἀξιοποιήσουμε τὴ σημαντικὴ πληροφορία ποὺ σώζει.

Πρόκειται γιὰ ἓνα πατριαρχικὸ γράμμα¹⁷¹ μέ τὸ ὁποῖο ἐπιβεβαιώνεται ὁ ἐξαρχικὸς χαρακτήρας δέκα πατριαρχικῶν χωριῶν

171. Βλ. σχετικὰ ΜΑΧΗ ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁ θεσμὸς τῆς πατριαρχικῆς ἐξαρχίας*..., σ. 229-231.

πού βρίσκονταν στην χερσόνησο της Κριμαίας και παραχωρούνται «ἐξαρχικῶς» στὸν «παπᾶ κὺρ Ἰωάννην καὶ σακελλάριον Καφᾶ». Τοῦτο σημαίνει ὅτι κάποιο ἐπίσημο πατριαρχικό γράμμα δόθηκε στὸν ἑξαρχο, τὸ ὁποῖο ὅμως δὲν σώζεται. Δὲν ἔχουμε ὅμως καὶ τὸ κείμενο ποὺ ἀσφαλῶς θὰ καταχωρίστηκε στὸν «ἱερὸν κώδικα» τοῦ Πατριαρχείου, καθὼς λανθάνουν οἱ ἐνόητες τοῦ ἐπίσημου κώδικα τῆς Μ. Ἐκκλησίας ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἐποχὴ τῆς πατριαρχίας τοῦ Μητροφάνη Γ'. Ὡστόσο ἓνα ἀντίγραφο τοῦ κειμένου τοῦ πατριαρχικοῦ αὐτοῦ γράμματος παραδίδεται στὸν χειρόγραφο κώδικα ἀρ. 11 τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως¹⁷². Τὸν κώδικα αὐτὸν τὸν συγκρότησε τὸν 18ο αἰ. ὁ Νικόλαος Καρατζάς, ἓνας πολὺ προσεκτικὸς λόγιος ποὺ σημειῶνε συνήθως τίς πηγές ἀπὸ τίς ὁποῖες ἀντλοῦσε τὸ ὕλικό του¹⁷³. Στὴν περίπτωση τοῦ γράμματος τοῦ Μητροφάνη φαίνεται πὼς πηγὴ ἦταν ἓνας κώδικας κάποιου μεγάλου διερμηνέως, ἀφοῦ ἔχει σημειώσει στὸ περιθώριο: «ἀπὸ ἀντιγράφου τοῦ μεγάλου διερμην[έως]». Πρόκειται προφανῶς γιὰ κάποιον κώδικα, ποὺ σήμερα λανθάνει, τὸν ὁποῖο εἶχε συγκροτήσει πιθανότατα ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος μὲ κείμενα πατριαρχικῶν ἐγγράφων ποὺ θὰ τοῦ χρησίμευαν ὡς ὑποδείγματα¹⁷⁴, καθὼς καὶ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἦταν δραγουν-

172. Τὸν κώδικα ἔχει περιγράψει ὁ ΑΘ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, «Κατάλογος τῶν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Φιλολογικῷ Συλλόγῳ χειρογράφων βιβλίων», *ΕΦΣΚ* Παράρτημα τ. Κ'-ΚΒ', Κωνσταντινουπόλη 1892, σ. 95-112. Μία προσθήκη στὴν περιγραφή του δημοσίευσε ὁ ΔΗΜ. Μ. ΣΑΡΡΟΣ (*Επετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 8 (1931), 159)· βλ. καὶ τὴν νεότερη περιγραφή τοῦ κώδικα ποὺ δημοσίευσε ὁ PAUL MORRAUX, *Bibliothèque de la Société Turque d'Histoire. Catalogue des manuscrits grecs (Fonds du Syllogos)*, Ἀγκυρα 1964, σ. 26-34.

173. Βλ., πρὸχειρα, στοιχεῖα γιὰ τὸν Νικόλαο Καρατζά καὶ τὸν τρόπο ποὺ ἐργαζόταν, Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Π. Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ, ΜΑΧΗ ΠΑΪΖΗ, «Ἐνα περιώνυμο...», ὅ.π.

174. Πὰ τὴν συνήθεια αὐτὴ τῶν ὁφικιαλίων τοῦ Πατριαρχείου βλ. τὸν λεγόμενο «κώδικα τοῦ Ἱεράκος», συλλογὴ ὑποδειγμάτων πατριαρχικῶν

μάνος της Πύλης και αργότερα κατείχε παράλληλα διάφορα όφφικια στο Πατριαρχείο. Γιὰ τὸ λόγο ἴσως αὐτὸ στὸ σωζόμενο κείμενο ἀπουσιάζει ἡ προσφώνηση καθὼς καὶ ἡ ἀποφώνηση μὲ τὴ χρονολογία. Ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμέας, ποὺ δημοσίευσε τὸ κείμενο τοῦ γράμματος, θεώρησε ὅτι ἀνάγεται στὴν ἀρχὴ τῆς πρώτης πατριαρχίας τοῦ Μητροφάνη¹⁷⁵ καὶ πρότεινε ὡς χρονολογία του τὸ 1566/1567, ἴσως ἐπειδὴ θεώρησε ὅτι ἡ πρώτη πατριαρχία τοῦ Μητροφάνη ἄρχισε τὸ 1566. Δεδομένου ὅμως ὅτι ὁ Μητροφάνης ἀνέβηκε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τὸ 1565, τὸ πατριαρχικὸ αὐτὸ γράμμα πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ στὸ 1565/1566¹⁷⁶.

Στὸ πατριαρχικὸ λοιπὸν γράμμα τοῦ Μητροφάνη γίνεται ἀναφορὰ σὲ κάποιον Τακτικὸ ποὺ παρέδιδε τὴν τάξη τῶν ὑποκειμένων στὸ Πατριαρχεῖο θρόνων. Πρόκειται πιθανότατα γιὰ τὴν *Notitia episcopatum* ἀρ. 12, στὴν ὁποία οἱ ἀρχιεπισκοπὲς Σουγδαίας καὶ Φούλλων ἀναφέρονται ὡς 31η καὶ 32η ἀντίστοιχα¹⁷⁷. Μολονότι τὸ Τακτικὸ αὐτὸ δὲν εἶναι ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ τμήματα τῆς συνα-

γραμμάτων ποὺ συγκρότησε ὁ λογοθέτης τοῦ Πατριαρχείου Ἀλέξανδρος (Χ. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ, «Πατριαρχικὰ γράμματα...», 116 ἐπ.).

175. Α. ΡΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, «Documents patriarchaux (Léontopolis en Pologne. Caffa en Crimée)», *Trudy VI Archeologičeskago Sjezda v Odesse 1884*, τ. 2, Ὁδησὸς 1888, σ. 178—179.

176. Βλ. γιὰ τὸ θέμα ΜΑΧΗ ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ὁ θεσμὸς τῆς πατριαρχικῆς ἐξαρχίας..., ὁ.π. Ἡ ΜΑΡΙΑ ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡ ἐν τῇ Ταυρικῇ Χερσονήσῳ πόλις Σουγδαία ἀπὸ τοῦ ΙΓ' μέχρι τοῦ ΙΕ' αἰῶνος. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Νοτίου Ρωσίας, Ἀθήνα 1965, σ.104-105, θεωρεῖ σὰν χρονολογία τοῦ ἐγγράφου τὸ 1579/1580, τὴν ὁποία ἀποδίδει στὸν Παπαδόπουλο-Κεραμέα. Γιὰ τὴν χρονολόγησιν ὅμως ποὺ εἶχε προτείνει ὁ ἐκδότης τοῦ ἐγγράφου βλ. ἀμέσως πρὶν πάνω στὸ κείμενο.

177. Βλ. J. DARROUZÈS, *Notitiae episcopatum*..., σ. 352· σὲ δύο μάλιστα κώδικες ποὺ παραδίδουν αὐτὸ τὸ Τακτικὸ, τὸν K [=Laurentianus LIX. 35] καὶ τὸν S [=Sinaiticus 1117], ὑπάρχει καὶ ἡ ὀνομασία τους ὡς «Σουγδουφούλλων».

γωγῆς πού ἔφτασαν ὥς ἐμᾶς¹⁷⁸, νομίζω πὼς ἡ χρονικὴ συνάφεια μᾶς ὀδηγεῖ μὲ κάθε βεβαιότητα στὴν ἰδέα ὅτι ὁ Μητροφάνης ἀναφέρεται στὴν νομικὴ συναγωγὴ πού περιγράψαμε, ἡ ὁποία λίγο μόνις χρόνο πρὶν εἶχε περιβληθεῖ τὸν ἐπίσημο μανδύα καὶ μποροῦσε νὰ χαρακτηρίζεται ὡς τὸ Νόμιμον τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας.

Ἡ χρῆση πάντως τοῦ ἐπίσημου Νομίμου, πού ὅπως εἶπαμε συγκροτήθηκε τὸ 1564 καὶ στὸ ὁποῖο καταχωρίστηκε μὲ ἐπίσημο τρόπο μιὰ προγενέστερη διάταξη σχετικὴ μὲ τὸ δίκαιο τοῦ γάμου¹⁷⁹, δὲν ἦταν στιγμαία. Σὲ κάποιο ἄλλο λευκὸ φύλλο του¹⁸⁰ καταχωρίστηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο ὑψηλὸ ἀξιωματοῦχο τοῦ Πατριαρχείου, τὸν μ. λογοθέτη Ἰέρακα, μεταγενέστερη ἀπόφαση, σχετικὴ καὶ αὐτὴ μὲ τὸ δίκαιο τοῦ γάμου. Τὴν ἀπόφαση ἔλαβε τὸν Μάρτιο τοῦ 1592 ὁ τότε πατριάρχης Ἱερεμίας Β', ὅταν βρισκόταν στὸ Βουκουρέστι καὶ ἀφοροῦσε τὴν τύχη τῶν συνεισάκτων γυναικῶν. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ πατριαρχικὴ αὐτὴ πράξις θὰ καταχωρίστηκε στὸν ἐπίσημο κώδικα τοῦ Πατριαρχείου, ἀλλὰ κρίθηκε σκόπιμο νὰ γίνει ἄλλη μία καταχώρηση καὶ στὸ ἐπίσημο Νόμιμο τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας λόγῳ συναφείας¹⁸¹.

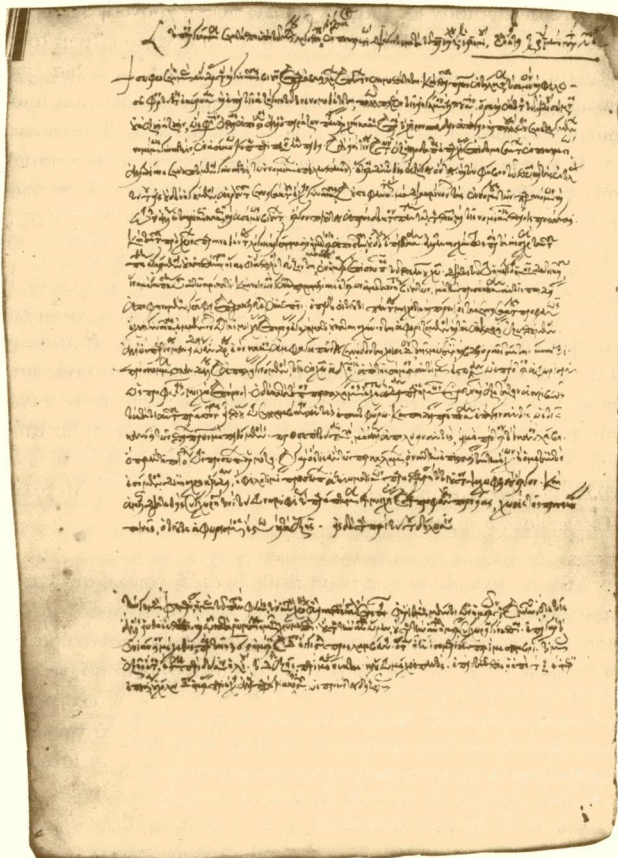
Ἄν ὅσα ἀναφέραμε ὥς τώρα πείθουν ὅτι ἡ νομικὴ συναγωγὴ πού δημιουργήθηκε στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως τὸ 1564 ἦταν κάτι ἄλλο ἀπὸ ἓνα ἀπλὸ νομικὸ βοήθημα· καὶ ἀκόμα, ὅτι ἡ ἐπίσημη χρῆσις τῆς γιὰ τριάντα τουλάχιστον χρόνια δείχνει πὼς ἡ συγκρότησί της ἀνταποκρινόταν σὲ ἀνάγκες οἱ ὁποῖες ξεπερνοῦσαν τὴν συγκυρία πού ἀνάγκασε τὸν Ἰωάσαφ Β' νὰ τὴν καθιερώσει, τότε ὀδηγούμεστε φυσικὰ σὲ ἓνα ἄλλο, ἀνάλογο, ἱστορικὸ

178. Βλ. ὅσα ἀναφέρονται στὸ τρίτο κεφάλαιο.

179. Ἵσως καὶ περισσότερες· βλ. ὅσα ἀναφέρονται στὸ τρίτο κεφάλαιο.

180. Στὸ verso τοῦ φ. ρλα', τοῦ σημερινοῦ 188· βλ. πανομοιότυπό του στὴν ἐπόμενη σελίδα.

181. Τὸ κείμενο ἔχει δημοσιεύσει, μὲ ἀρκετὲς παραναγνώσεις, ὁ ΕΠΑΜ. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, *Ἐκκλησιαστικὰ σύλλεκτα...*, σ. 47–48, ἀπὸ τὸ σάμμακὸ χειρόγραφο.

τεκμήριο πού ἐντάσσεται στήν ἴδια λογική καί τὸ ὁποῖο δημιουργήθηκε στίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰώνα. Πρόκειται γιὰ τὴ νομικὴ συναγωγὴ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, τὸ «Μέγα Νόμιμον», πού ἤρθε νὰ ἀντικαταστήσει στὸν 17ο αἰ. ἐκείνη τοῦ 1564. Ἄς βάλουμε λοιπὸν ἐδῶ μιὰ ἄνω τελεία στὰ σχετικὰ μὲ τὴ νομικὴ συναγωγὴ τοῦ 1564, προκειμένου νὰ θυμίσουμε καὶ νὰ δώσουμε περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὸ ἀνάλογο αὐτὸ φαινόμενο τὸ ὁποῖο, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, ἐπικυρώνει τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἀνάγκη νὰ ὑπάρχει μιὰ ἐπίσημη νομικὴ συναγωγὴ στὴ Γραμματεία τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, μᾶς προσφέρει, ὡς ἀνάλογο φαινόμενο, στοιχεῖα πού δὲν τὰ σώζουν τὰ τμήματα τῆς νομικῆς συναγωγῆς τοῦ 1564 πού ἔφτασαν ὡς ἐμᾶς.

Μία νομική συναγωγή στis ἀρχές τοῦ 17ου αἰ.: ἓνα ἀνάλογο φαινόμενο

Ἐρευνες ποὺ ἀρχισαν πρὶν ἀπὸ εἴκοσι περίπου χρόνια ἔχουν φέρει στὸ φῶς τὸ γεγονός ὅτι ὑπῆρχε τὸν 17ο αἰ. στὸ Πατριαρχεῖο μιά νομική συναγωγή ποὺ ὀνομαζόταν τὸ «Νόμιμον —ἡ Μέγα Νόμιμον— τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας», μιά συναγωγή ποὺ ἦταν σὲ ἐπίσημη χρῆση¹⁸². Ἡ παρούσα ὅμως ἔρευνα ἀποκαλύπτει ὅτι τὸ νομικὸ αὐτὸ γεγονός δὲν εἶναι μοναδικὸ στὸν μεταβυζαντινὸ νομικὸ βίο: μιά ἄλλη νομική συναγωγή, αὐτὴ ποὺ συγκροτήθηκε στὰ 1564, ἦταν, καὶ αὐτή, σὲ ἐπίσημη χρῆση. Πά νὰ μπορέσουμε λοιπὸν νὰ χρησιμοποιήσουμε καὶ τὰ δύο αὐτὰ ἐπάλληλα καὶ ἀλληλοσυμπληρούμενα νομικά γεγονότα εἶναι χρῆσιμο πρὶν ἀπὸ ὅλα νὰ δώσουμε κάποιες πληροφορίες καὶ γιὰ τὰ περιεχόμενα τοῦ «Μεγάλου Νομίμου», ὥστε νὰ ἀποδειχθεῖ πρῶτα ὅτι δὲν μιλοῦμε γιὰ τὸ ἴδιο Νόμιμο καὶ στὴ συνέχεια νὰ ἀντλήσουμε ἀπὸ τὴν σύγκριση χρῆσιμα στοιχεῖα.

Ὅτι τὸν 17ο αἰ. ὀνομάζεται «Μέγα Νόμιμον τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας» προήλθε ἀπὸ τὴν συμπίληση δύο ξεχωριστῶν ἐνοτή-

182. Βλ. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Τὸ Μέγα Νόμιμον...*, ὅπου σημειώνονται (σ. 19 καὶ 27) καὶ ὅποιες ἄλλες προγενέστερες ἀναφορὲς στὸ θέμα· Κ. Γ. ΠΙΤΣΑΚΗΣ, «Φιλίππου τοῦ Κυπρίου μιά μαρτυρία γιὰ τὸ “Μέγα Νόμιμον”», *Πρακτικά Β' διεθνοῦς Κυπριολογικοῦ συνεδρίου*, τ. 2, Λευκωσία 1986, σ. 361–374· Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Ἐνα “ἴσον” “ἐκβληθὲν ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Νομίμου”», *Ροδωνιά. Τμῆ στὸν Μ. Ι. Μανούσακα*, τ. 1, Ρέθυμνο 1994, σ. 25–35 καὶ Ο. ΙΔΙΟΣ, «Τὸ “Μέγα Νόμιμον” καὶ ὁ Δοσίθεος Ἱεροσολύμων», *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά* 5 (1996), 283–293.

των πού, στίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰ., συσταχώθηκαν, ἀφοῦ προηγουμένως προστέθηκαν κάποια λευκά φύλλα γιὰ νὰ δεχθοῦν νέες καταχωρίσεις, καί τὸ ὅλο ἀποτελέσει μία καὶ ἐνιαία νομικὴ συναγωγή.

‘Ο σύμμικτος ὅμως αὐτὸς χειρόγραφος κώδικας πού δημιουργήθηκε, στὴ μορφή αὐτή, στίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰ. λανθάνει —ἢ ἔχει χαθεῖ. Μπορέσαμε ὥστόσο νὰ ἔχουμε μιὰ πρώτη εἰκόνα τῶν περιεχομένων του ἀπὸ τεκμήρια πού σώζονται σὲ κείμενα πού τὸν ἐπικαλοῦνται¹⁸³ καί στὴ συνέχεια μπορέσαμε νὰ ἀποκτήσουμε μιὰ πληρέστερη εἰκόνα του, ὅταν ἀναγνωρίσαμε κάποια ἀντίγραφα του πού σώζονται ὡς σήμερ· ἀντίγραφα τὰ ὁποῖα, καθὼς δὲν πρόδιδαν ἀπὸ μιὰ ἐπιγραφή τὴν φιλολογικὴ τους συνάφεια μὲ τὸ «Μέγα Νόμμιον», ἦταν πολὺ δύσκολο νὰ ἀναγνωριστοῦν. Ἐδῶ ἂς σταθοῦμε, γιὰ νὰ ἀπαριθμήσουμε τὰ σωζόμενα ἀντίγραφα καὶ εἰδικότερα ἐκεῖνα πού ἔγιναν τὸν αἰῶνα κατὰ τὸν ὁποῖο ἦταν σὲ ἐπίσημη χρῆση ἢ νομικὴ αὐτὴ συναγωγή, κατὰ συνέπεια τὰ ἐγκυρότερα.

‘Ο Δοσίθεος Ἱεροσολύμων κατόρθωσε νὰ ἀντιγράψει, τὸ 1680 περίπου, ἓνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὸ τμήμα ἐκεῖνο τῆς νομικῆς συλλογῆς πού ἀποτελοῦσε τὸ ὕστερο μέρος τοῦ «Μεγάλου Νομίμου»: τὸ ἀντίγραφο αὐτὸ τὸ ἐνσωμάτωσε στὸν χειρόγραφο κώδικα τὸν ὁποῖο «ἐπιμελεία καὶ ἐξόδοις» συγκρότησε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ὀνόμασε «Νομικὴ Συναγωγή»¹⁸⁴. Τὸ δεῦτερο χρονολογικὰ ἀντίγραφο εἶναι πληρέστερο· δημιουργήθηκε ἕξι περίπου χρόνια ἀργότερα, τὸ 1686, «ἐπιταγῇ καὶ δαπάνῃ» τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Διονυσίου Δ΄, λόγιου καὶ συλλέκτη βιβλίων¹⁸⁵. Περιέχει ὅ,τι εἶχε ἀπομείνει στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ αἰῶνα ἀπὸ τὴν νομικὴ συναγωγὴ πού καθιερώθηκε στίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰ.

183. Βλ. τίς μελέτες πού ἀναφέρονται στὴν προηγούμενη σημείωση.

184. Γιὰ τὸν χειρόγραφο κώδικα τοῦ Δοσιθέου ὁ ὁποῖος πῆρε τὸν ταξινόμοκ ἀριθμὸ 2 στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου στὴν Κωνσταντινούπολη, βλ. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ – Π. Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ, *Ἡ Νομικὴ Συναγωγὴ τοῦ Δοσιθέου...*, σ. 33 ἐπ.

185. Ἐχουμε, πρόσφατα, μιὰ συνοπτικὴ περιγραφὴ τοῦ χειρογράφου —τὸ ὁποῖο ὕστερα ἀπὸ πολλὰς περιπέτειες κατέληξε στὸ Κέντρο «Ivan

—και ακόμη μιὰ συλλογή «νεαρῶν» τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἢ ὁποία ὅμως, ἃς τονιστεῖ ἐδῶ, δὲν ἀποτελοῦσε ὀργανικὸ τμήμα τοῦ «Μεγάλου Νομίμου»: ἀντιγράφηκε ἀπλῶς καὶ αὐτὴ γιὰ χάρη τοῦ συλλέκτη πατριάρχη¹⁸⁶. Στὸ στέμμα τῆς νομικῆς συναγωγῆς καὶ εἰδικότερα στὴν καταγραφή τῶν ἀντιγράφων τῆς ποῦ ἔγιναν τὸν 17ο αἰ. θὰ πρέπει νὰ ἐνταχθεῖ καὶ τὸ χειρόγραφο ποῦ γράφτηκε τὸ 1687 κατ' ἐντολὴ τοῦ Δοσιθέου Ἱεροσολύμων καὶ στάλθηκε ὡς δῶρο στὴ Μόσχα. Πρόκειται γιὰ πλήρες σχεδὸν ἀντίγραφο ὅσων ὁ Δοσίθεος εἶχε ἀποθησαυρίσει ἀπὸ τὸ «Μέγα Νόμιμον» στὸν δικό του χειρόγραφο κώδικα¹⁸⁷.

Μιὰ κάπως εἰδικὴ περίπτωση ἀντιγράφου ἀπὸ τὸ «Μέγα Νόμιμον», ἀντίγραφο ποῦ παραδίδει ἓνα πολὺ συγκεκριμένο καὶ περιορισμένο τμήμα του, ἀποτελεῖ ἓνα δίφυλλο ποῦ πρόσφατα ἐντοπίσαμε ἐνσωματωμένο σὲ κώδικα τοῦ λόγιου τοῦ 18ου αἰ. Νικολάου Καρατζᾶ: ἀποτελεῖ ἀντίγραφο τοῦ κεμένου ρυθμίσεων σχετικῶν μὲ τὸ δίκαιο τοῦ γάμου, οἱ ὁποῖες ἀποφασίστηκαν τὸ 1611 στὸ

Dujčev» τῆς Σόφιας— ἀπὸ τοὺς D. ΓΕΤΟΝ, Β. ΚΑΤΣΑΡΟ, Χ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Κατάλογος τῶν ἑλληνικῶν νομικῶν χειρογράφων...*, σ. 69–74.

186. Πὰ τὴν βιβλιοφιλία τοῦ Διονυσίου Δ' τοῦ Μουσελίμη, τοῦ πρώην μητροπολίτη Λαρίσης, βλ. τὶς πληροφορίες ποῦ ἔχω συγκεντρώσει στὴ μελέτη μου *Ἡ ἐμφάνιση τῆς Σχολῆς τοῦ φυσικοῦ δικαίου στὴν «τουρκοκρατούμενη» ἑλληνικὴ κοινωνία*, τ. 1, *Ἡ ἀνάγκη μιᾶς νέας Ἰδεολογίας*, Ἀθήνα 1980, σ. 61–62.

187. Τὸ χειρόγραφο ποῦ πῆρε τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ 33 —καὶ 336 στὸν κατάλογο VLADIMIR— ἔχουν περιγράψει συνοπτικὰ ὁ CHR. FR. DE MATTHAEI, *Accurata codicum graecorum manuscriptorum bibliothecarum Mosquensium notitia...*, Λυβία 1805, σ. 46–48 καὶ ὁ A. PAVLOV, «Zamečatel'neiše grečeskije rukopisi», *Zapiski Imperatorskago Novorossiskago Universiteta* 13 (1874), 169–175· ἐκτενέστερα ὁ VLADIMIR, *Sistematičeskoe opisanie rukopisej Moskovkoj Sinodal'noj (Patriaršej) Biblioteki. 1. Rukopisi grečeskija*, Μόσχα 1894, σ. 489–496. Πὰ τὴν ἀμεση σχέση του μὲ τὴν «Νομικὴ Συναγωγὴ» τοῦ Δοσιθέου, βλ. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ – Π. Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ, *Ἡ Νομικὴ Συναγωγὴ...*, σ. 36–37.

Πατριαρχείο και οί όποϊες καταχωρίστηκαν και στόν ιερό κώδικα και στήν επίσημη νομική συναγωγή τής Μεγάλης Ἐκκλησίας¹⁸⁸. Τό κείμενο εἶναι γραμμένο ἀπό τό χέρι τοῦ Μάρκου Πορφυρόπουλου, νοταρίου τοῦ Πατριαρχείου και μετέπειτα καθηγητοῦ στήν Ἀκαδημία τοῦ Βουκουρεστίου, σέ χαρτί πού ἀπό τό ὕδατόσημό του χρονολογεῖται στά τέλη τοῦ 17ου αἰώνα¹⁸⁹.

Μέ βάση τίς παραπάνω ἔρευνες μπορέσαμε νά ἐντοπίσουμε τά ἐξ ὧν συνετέθει τό «Μέγα Νόμμιον», μολονότι θυμίζω ὅτι δέν διαθέτουμε στήν περίπτωση αὐτή τό πρωτότυπο σῶμα, ὅπως στήν νομική συναγωγή τοῦ 1564, και δέν μποροῦμε ἔτσι νά ἀντλήσουμε κωδικολογικά και παλαιογραφικῆς ὕφης τεκμήρια. Θά πρέπει πάντως νά σημειώσουμε πῶς τά σωζόμενα δύο πρῶτα ἀντίγραφα, πού ἔγιναν ἀπό τόν ἴδιο γραφέα και εἶχαν ὡς ἀντίβολο τό «Μέγα Νόμμιον», πρέπει νά ἀποδίδουν ἀρκετά πιστά τό πρωτότυπο. Πά παράδειγμα· στό ἀντίγραφο τοῦ 1680 και στό φ. 42^ν ὑπάρχει μιὰ μισοτελειωμένη φράση, στόν στίχο 28, και ἀμέσως ὁ γραφέας δίνει τήν ἐξηγήση και τήν ἔκταση τῆς φθορᾶς: «λείπουν δύο φύλλα». Στό ἀντίγραφο τοῦ 1686 ἀφήνονται κενά στά σημεία ἐκεῖνα πού ὁ χρόνος εἶχε ἐπιφέρει ἀνεπανόρθωτες φθορές στό πρωτότυπο.

Ἀπό τί λοιπόν συνετέθει τό «Μέγα Νόμμιον»; Τήν ἀπάντησή μας θά τήν συγκροτήσουν συμπεράσματα ἐρευνῶν πού ἔνα μεγάλο μέρος τους δέν ἔχει ἀκόμα δεῖ τό φῶς τῆς δημοσιότητας· τὰ παρουσιάζουμε ἐδῶ γιά πρώτη φορά.

Στίς ἀρχές τοῦ 15ου αἰ. πιθανότατα εἶχε συγκροτηθεῖ ἕνας νομοκάνοντας πού ὑφάνθηκε πάνω στόν καμβά τόν ὁποῖο εἶχε προτείνει ὁ Ματθαῖος Βλάσταρης τό 1335. Ἦταν ἕνα Σύνταγμα κατ' ἀλφάβητον ὅλων τῶν ὑποθέσεων πού μποροῦσαν νά ἐνδιαφέρουν ἕναν νομικό. Ἦ σύλληψη τοῦ δημιουργοῦ τοῦ νέου νομοκάνονα

188. Βλ. ἀναλυτικότερα στοιχεῖα στή μελέτη Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Ἕνα ἴσον...» και πῶς κάτω στό κείμενο.

189. Βλ. περισσότερα στοιχεῖα στή μελέτη Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Π. Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ, ΜΑΧΗ ΠΑΪΖΗ, «Ἕνα περιώνυμο...», 91.

ἀπὸ νομοτεχνικῆς πλευρᾶς ἦταν ἰδιοφυῆς, καθὼς στὸ ἴδιο «κεφάλαιο» παραθέτει αὐτούσια τὰ κείμενα τῶν νόμων —ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν— ποὺ ἀφοροῦν τὴν ὑπόθεση ποὺ πραγματεύεται, καὶ παρατάσσει τὰ σχετικὰ ἐρμηνευτικὰ ὑπομνήματα τοῦ Ζωναρᾶ καὶ τοῦ Βαλσαμῶνα ἀλλὰ καὶ ὅσα εἶχε γράψει ὁ Βλάσταρης. Σὲ αὐτὸ τὸ ἤδη πλούσιο ὕλικό συνύφανε ὅ,τι σχετικὸ σχόλιο γνώριζε ἀπὸ τὴν μακρὰ βυζαντινὴ νομικὴ παράδοση. Ἐνὰ καὶ μόνον παράδειγμα θὰ δείξει νομίζω ἀνάγλυφα καὶ τὶς ὀφειλὲς τοῦ συντάκτη τοῦ νέου νομοκάνονα στὴν δομὴ καὶ στὸ περιεχόμενο τοῦ ἔργου τοῦ Βλάσταρη ἀλλὰ καὶ τὸ ἰδιοφυὲς τῆς νέας σύλληψης.

Στὸ εἰκοστὸ ἔνατο κεφάλαιο τοῦ στοιχείου Ε τοῦ «Συντάγματος κατὰ στοιχεῖον» ὁ Ματθαῖος Βλάσταρης πραγματεύεται τὸ θέμα τῆς τύχης μοναχοῦ ποὺ ἀπέβαλε τὸ μοναχικὸ σχῆμα. Ἰδοὺ πῶς¹⁹⁰.

Ματθαίου Βλάσταρη
Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον

Στοιχεῖον Ε

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ΄

Ὅτι ὁ ἐπίσκοπος κατὰ μοναχοὺς ἀποκαρεῖς,
τῆς ἱερωσύνης ἐκπίπτει.

Συνόδου ἀγίας Σοφίας β΄.

Ὁ β' κανὼν, ἧς ὁ πατριάρχης Φώτιος ἤρχε Συνόδου, οὐκ ἐφίησι τοῖς ἀρχιερεῦσι, μοναδικὴν [= μοναχικὴν] περιθεμένοις στολήν, τῆς ἀρχιερωσύνης αὐθις μεταποιεῖσθαι μετανοίας γὰρ ὁ τῶν μοναχῶν βίος ἐπαγγελία καὶ κατανύξεως διηνεκῆς ὑπόθεσις. Οἱ τοίνυν περὶ ἐλαχίστου τὴν τῶν ἀρχιερέων περρωπὴν τῆς τῶν μοναχῶν θέμενοι ταπεινότητος, καὶ τοῦ διδασκαλικοῦ ἀξιώματος τὴν τῶν μετανοούντων καὶ μαθητεομένων τάξιν προκρίναντες, πῶς ἂν εἶεν δίκαιοι, πρὸς ἐκεῖνο αὐθις ἐπανα-

190. Ἀντιγράφω τὸ σχετικὸ κείμενο ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ «Συντάγματος κατὰ στοιχεῖον» ἀπὸ τοὺς Γ. Α. ΡΑΛΛΗ καὶ Μ. ΠΟΤΛΗ (Σύνταγμα..., τ. 6, σ. 284–285).

στρέφειν ὅπερ ἔργοις ἡθέτησαν; Ἀλλ' οὐδὲ ὁ μοναχικὸν ἔσθημα ἐνδεδυμένος ἀρχιερεὺς, εἴτα τὸ μέγα καὶ ἀγγελικὸν ὑποδὺς σχῆμα, ἔτι τῆς ἱερωσύνης μεταποιηθήσεται· εἰ γὰρ τὸ μικρὸν σχῆμα, ὅπερ ἀρξάβων τοῦ τελείου τυγχάνει, τὴν ἀρχιερωσύνην δύναται παύειν, πολλῶν γε μᾶλλον ἢ τελεία ἀπόκαρσις. Τοῦτο δὲ τοῖς ἱερεῦσιν οὐκ ἐμποδὼν ἔσται, οὐ γὰρ διδασκάλον τόπον ἐπέχουσι· διὰ τοι τοῦτο, καὶ μετὰ τὴν ἀπόκαρσιν ἱερουργεῖν οὐ κωλύονται, οἷα τοῦ κανόνος χώραν ἐπὶ τούτοις μὴ ἔχοντος.

Ἴδου τώρα τὸ ἀντίστοιχο κεφάλαιο ὅπως ἔγινε ὑστερα ἀπὸ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ δημιουργοῦ τῆς νέας συλλογῆς.

Ὅτι ὁ ἐπίσκοπος κατὰ μοναχοὺς ἀποκαρεῖς,
τῆς ἱερωσύνης ἐκπίπτει.

Ματθαίου, κεφ. κθ^{ον}

Φωτίου κανὼν β^{ος}

Ὁ β^{ος} κανὼν, ἧς ὁ π(ατ)ριάρχης Φώτιος ἤρχε συνόδου, οὐκ ἐφίησι τοῖς ἀρχιερεῦσι, μοναχικὴν περιθεμένοις στολήν, τῆς ἀρχιερωσύνης αὐθις μεταποιεῖσθαι· μετανοίας γὰρ ὁ τῶν μοναχῶν βίος ἐπαγγελία καὶ κατανύξεως διηνεκῆς ὑπόθεσις. Οἱ τοίνυν περὶ ἐλαχίστου τὴν τῶν ἀρχιερέων περιωπὴν τῆς τῶν μοναχῶν θέμενοι ταπεινότητος, καὶ τοῦ διδασκαλικοῦ ἀξιώματος τὴν τῶν μετανοούντων καὶ μαθητευομένων τάξιν προκρίναντες, πῶς ἂν εἶεν δίκαιοι, πρὸς ἐκεῖνο αὐθις ἐπαναστρέφειν ὅπερ ἔργοις ἡθέτησαν; Ἀλλ' οὐδὲ ὁ μοναχικὸν ἔσθημα ἐνδεδυμένος ἀρχιερεὺς, εἴτα τὸ μέγα καὶ ἀγγελικὸν ὑποδὺς σχῆμα, ἔτι τῆς ἱερωσύνης μεταποιηθήσεται· εἰ γὰρ τὸ μικρὸν σχῆμα, ὅπερ ἀρξάβων τοῦ τελείου τυγχάνει, τὴν ἀρχιερωσύνην δύναται παύειν, πολλῶν γε μᾶλλον ἢ τελεία ἀπόκαρσις. Τοῦτο δὲ τοῖς ἱερεῦσιν οὐκ ἐμποδὼν ἔσται, οὐ γὰρ διδασκάλον τόπον ἐπέχουσι· διὰ τοι τοῦτο, καὶ μετὰ τὴν ἀπόκαρσιν ἱερουργεῖν οὐ κωλύονται, οἷα τοῦ κανόνος χώραν ἐπὶ τούτοις μὴ ἔχοντος.

Φωτίου κανὼν β^{ος}: Εἰ καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἔνιοι τῶν ἀρχιερέων εἰς τὸ τῶν μοναχῶν κατιόντες σχῆμα, ἐν τούτῳ τῆς ἀρχιερωσύνης ἐβιά-

ζοντο διαμένειν, καὶ τοῦτο πράττοντες, παρεωρῶντο· ἀλλ' οὖν ἡ ἀγία καὶ οἰκουμένη αὕτη σύνοδος, καὶ τοῦτο ῥυθμίζουσα τὸ παρόραμα, καὶ πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς θεσμοὺς τὴν ἄτακτον ταύτην ἐπανάγουσα πράξιν, ὥρισεν ἵνα, εἴ τις ἐπίσκοπος, ἢ εἴ τις ἄλλος τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἀξιώματος, πρὸς τὸν μοναχικὸν θελήσει κατελθεῖν βίον, καὶ τὸν τῆς μετανοίας τόπον ἀναπληρῶσαι, μηκέτι λοιπὸν τῆς ἀρχιερατικῆς ἀντιποιεῖται ἀξίας. Αἱ γὰρ τῶν μοναχῶν συνθήκαι ὑποταγῆς ἔχουσι λόγον καὶ μαθητείας, ἀλλ' οὐχὶ διδασκαλίας, ἢ προεδρίας· οὐ δὲ ποιμαίνειν ἄλλους, ἀλλὰ ποιμαίνεσθαι ἐπαγγέλλονται. Διό, καθ' ἃ προεῖρηται, θεσπίζομεν, μηκέτι τινὰ τῶν ἐν ἀρχιερατικῷ καταλόγῳ καὶ ποιμένων ἐξεταζομένων, εἰς τὴν τῶν ποιμαινομένων χώραν καὶ μετανοούντων ἐαντὸν καταβιάζειν. Εἰ δέ τις τοῦτο τολμήσειε πράξαι, μετὰ τὴν ἐκφώνησιν καὶ διάγνωσιν τῆς νῦν ἐκπεφωνημένης ψήφου, αὐτὸς ἐαντὸν τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἀποστερήσας βαθμοῦ, οὐκέτι πρὸς τὸ πρότερον, ὅπερ ἡθέτησε διὰ τῶν ἔργων ἀξίωμα ἐπαναστρέψει.

Σχόλιον: Οὗτος ὁ κανὼν, ὡς ἐν τινι παλαιῷ βιβλίῳ εὑρον, παρὰ τοῦ Φωτίου μὲν καὶ τοῦ μετ' αὐτὸν Νικολάου τετήρηται· ἠκυρώθη δὲ παρὰ τοῦ ἐξῆς Στεφάνου, ὃς τὸν τότε Λήμνον ἀποκείρας εἰς σχῆμα μοναχοῦ, εἰς θέλγην μεθίστησι προσθήκην ἀλλ' οὐχ ὕφεισιν ἀγιασμοῦ, τὴν τῶν μοναχῶν ἡγησάμενος ἀγιοτείαν. Ζήτει τὰ ἐν τῇ ἐξηγήσει τοῦ γ^{ου} κανόνος τῆς ἐν Ἀγκύρᾳ συνόδου.

Ὁ Φιλιππουπόλεως ἐκβληθεὶς παρὰ τῶν Ῥωμαίων, ἀπελθὼν εἰς τὸν Τόρνοβον, ἐφόρεσε τὸ μέγα σχῆμα μετονομασθεὶς Ἰγνάτιος· καὶ ἡγούμενος γεγωνὸς τῶν ἀγίων μ' [Μαρτύρων] ὕστερον ἐγένετο καὶ π(ατ)ριάρχης Τορνόβου. Ἐκβληθέντος δὲ περὶ [= παρὰ] Κωνσταντίνου τοῦ Τοίχου, γέγονεν ὁ Μεσημβρίας Λεόντιος πατριάρχης· καὶ αὐτῷ ἀποκατέστη πάλιν Ἰγνάτιος, ὄντινα διὰ σεβάσματος καὶ οἱ ἡμέτεροι βασιλεῖς ἡγῶν, καὶ οἱ τῆς Ζαγοράς ἄρχοντες, καὶ π(ατ)ριάρχης ἐλειτούργησε τῷ χρεῶν.

Τοῦ ἀγίου Γρηγορίου Θεσσαλονίκης τοῦ Παλα-

μᾶ, ἐκ τῆς πρὸς τὸν ἱερομόναχον Παῦλον ἐπιστολῆς: Τοῦτο ἐστὶ τὸ μέγα καὶ μοναχικὸν σχῆμα· μικρὸν δὲ σχῆμα μοναχικὸν οἱ (πατέ)ρες οὐκ ἴσασι, οὐδὲ παραδεδώκασι. Ἀλλὰ τινες τῶν ὀψιγενεστέρων ἔδοξαν μὲν εἰς δύο τὸ ἐν διελῶν, ἀλλ' οὐ δ' αὐτοὶ διεῖλον ὡς ἀληθῶς, τὰς αὐτὰς γὰρ ἀποταγὰς καὶ συνταγὰς εὐρήσεις ἐπαμφοτέρων σκοπήσας. Διὸ καὶ ὁ τὰ κατὰ μοναχοὺς εἴτερ τις ἠκριβώσεν Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ἀπαγορεύει λέγειν ἢ διδόναι μικρὸν ἢ μέγα σχῆμα μοναχικόν· δοκεῖ δέ μοι τοὺς ὕστερον ἐν τοῖς νενόμισμένοις περιβολαίοις τὸ σχῆμα μερίσαντες, παρακατασχεῖν καὶ ἀφελέσθαι τῶν ἀρχαρίων, τὸν ἀναλαβόντα καὶ τὸ κουκούλιον, ὡς τοῖς ὀρθοῖς σεμνότερον καὶ τοῖς εἰσαγομένοις, ὡς ἔτι περὶ τὴν ἱερὰν ταπείνωσιν ἀπαγέσι, ῥαδίως πρὸς ἐσχηματισμένην ἐπιδείξιν μεθελκόμενα.

Σχόλιον, τοῦ ἁγίου Ἰσιδώρου τοῦ Θεσσαλονίκης, τοῦ Γλαβᾶ: Ἐπὶ τῶν ἡμετέρων ἡμερῶν, πατριαρχεύοντος κῦρ Ἀντωνίου ἐν ἔτει ςωζζ' ἐν(δικτιῶν)ος ιβ'ας Φεβρουαρίου ιε', ὁ Οὐγκροβλαχίας κῦρ Ἀνθιμος φορέσας τὸ μέγα σχῆμα ἐν ἀσθενείᾳ, ὕγιαίνων τὸν νοῦν, συνεχωρήθη ὥστε ἔχειν τὴν ἀρχιερωσύνην ἀκωλύτως ὡς καὶ πρότερον· διεκρίθη γὰρ παρὰ τῆς συνόδου, ὅτι ὁ κανὼν περὶ κοσμικῶν ἀρχιερέων δοκεῖ λέγειν, παύεσθαι μεταχωρούντων εἰς τὸ μοναχικὸν σχῆμα· καὶ προσήκει τοῦτο τηρεῖσθαι ἀδιασείστως. Εἰ γὰρ τοῖς ἐξηγηταῖς καὶ ἐπὶ τοῦ μεγάλου σχήματος τοῦτο δοκεῖ, ἀλλ' ἡ σύνοδος εἶπεν, ὡς ἕως ἂν μὴ παρὰ τοῦ κανόνος ἡ τοιαύτη συνάγεται ἔννοια, ἐν γὰρ ἥν πρότερον τὸ μοναχικὸν σχῆμα, καὶ οὐ δύο, οὐκ ἀνάγκη τοῖς ἐξηγηταῖς ἀκολουθεῖν ἀλλὰ τῷ κανόνι. Ὅτι δὲ οὐκ ἀνάγκη δηλὸν ἐκ τοῦ κατὰ διαφόρους καιροὺς ἀπρακτῆσαι τὴν ἐξηγήσιν ταύτην. Ὅθεν διεγνώσθη, ἵνα ἐπὶ μὲν τῶν κοσμικῶν ἀρχιερέων, ἐὰν μοναχοὶ γένωνται, παύωνται τοῦ ἱερουργεῖν κατὰ τὸν κανόνα, ἐπὶ δὲ τῶν μοναχῶν ἀρχιερέων, ὅταν τὸ μέγα ἐνδύσωνται σχῆμα, μένη τοῦτο ἐπὶ τῇ ψήφῳ τῆς συνόδου. Ὡς ἂν, ἐὰν διακριθῇ ὁ μεγαλοσχημήσας ἀναγκαῖος διὰ τινὰ πλεονεκτήματα λυσιτελῇ, κληθῇ πάλιν πρὸς τὴν ἀρχιερατικὴν ἀξίαν καὶ ἐργασίαν, πλὴν ἀβιάστως· ἐὰν δὲ μὴ κληθῇ, ἵνα μένη πεπαυμένος. Τὸ μὲν γὰρ καλεῖσθαι διεκρίθη ὅπως μὴ φαίνεται ἢ αὐθαδῶς κατ' ἐξουσίαν αὐτόνομον, νῦν μὲν

ἀναχωρῶν τοῦ ἰδίου χοροῦ, νῦν δὲ τούτῳ προσχωρῶν ἢ καὶ ψευδόμενος κατὰ τὰς ἰδίας συνταγὰς· παρὰ γὰρ τῆς Ἐκκλησίας καλούμενος, δοκεῖ πως ταῦτα διαφεύγειν. Τὸ δὲ ἀβίαστος καλεῖσθαι πρόσκειται, ἵνα ἓάν τις χωρήσῃ πρὸς τὸ μέγα σχῆμα διὰ μετανοίας καὶ ἀπόθεσιν τῶν σφαλμάτων, ἔχῃ τὸ ἀβίαστον πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς θεοφιλοῦς ἐννοίας, ἐκ δὲ τούτου σφύζεσθαι καὶ ἄσειστος ὁ κανὼν καὶ ἀνέφκεται καὶ θύρα τῷ βουλομένῳ, διὰ τοῦ μεγάλου σχήματος ἀποθέσθαι τὴν ἀρχιερωσύνην. Εἰ δέ τις εἴποι διατὶ οὐ καλεῖται καὶ ὁ ἀπὸ κοσμικῶν εἰς μοναχοὺς τελέσας ἀρχιερεὺς, εἶχε γὰρ ἂν καὶ αὐτὸς καλούμενος τὸ ἀνέγκλητον πρὸς τὰς συνταγὰς, τοῦτο ἤδη φαμέν· πρῶτον μὲν ὅτι οὐ χρὴ πολυπραγμονεῖν τοὺς κανόνας, ἀλλὰ στέργειν ἀπαραιτήτως, κἂν τὸν λόγον ἀγνωῶμεν τῶν γεγραμμένων, ὥς οὖν ἐκεῖνο τοῦ κανόνος ἀποφαινομένου. Περὶ δὲ τοῦ μεγάλου σχήματος μηδαμῶς μνησθέντος, στέργειν ὀφείλομεν ἀπολυπραγμόνως, ὅπερ εἶρηκε. Περὶ δὲ οὐ μὴ εἶρηκεν οὐκ ἀνάγκη βαρύνεσθαι, πλὴν διότι μετὰ τοὺς ἐξηγητὰς τοῦ κανόνος παρὰ τινων μὲν ἐτηρήθη μεγαλοσχημησάντων ἢ ἀργία, παρὰ τινων δὲ οὐ, καὶ ἐξ ἐκείνου ἐς δεῦρο συνήθειά τις πεπλημμελημένη διέβη, διὰ τοῦτο νῦν διεγνώσθη περὶ τοῦ μεγάλου σχήματος ὅπερ ἔφημεν· δεύτερον δὲ εἰ δεῖ τινα καὶ λόγον εἰπεῖν ὅτι ὁ μὲν τοῦ μικροῦ σχήματος καλούμενος εἰς ἀρχιερωσύνην λύεται τῶν συνταγῶν, οὐ διὰ μόνης τῆς κλήσεως, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἀρχιερατικῆς τελετῆς, ὁ γοῦν τοιοῦτος μεγαλόσχημος γενόμενος, τὰς αὐτὰς δίδωσι καὶ πάλιν συνταγὰς. Αἱ δὲ εἰσὶ λελυμένα διὰ τῆς ἀρχιερατικῆς ἀγιοτείας καὶ δεῖται μόνης τῆς κλήσεως, ὥς ἂν μὴ δόξῃ αὐθάδης καὶ ἀναιδῆς, ἐξ οὗπερ ἐκὼν ἀνεχώρησε καταλόγον, ἑαυτὸν ἀναιδῶς τῷ τοιούτῳ συντάττων συστήματι· καὶ διὰ τοῦτο δίκαιον μὲν αὐτὸν μένειν μὴ καλούμενον, εἰς ἣνπερ εἴλετο τάξιν, ἐξεῖναι δὲ τοῖς ὁμοταγέσιν εἰ βούλονται συντάξαι καὶ πάλιν τῷ ἰδίῳ χορῷ, ὅτι οὐδὲ ἀμάρτημά τι δίστησιν αὐτὸν τῆς τούτων κοινωνίας, ἢ μόνῃ ἢ ἐκουσίᾳ ἀναχώρησις. Ὁ γὰρ τῶν συνταγῶν δεσμός προλέλυσται διὰ τοῦ ἀρχιερατικοῦ χαρίσματος, ὃ δὲ ἐκ κοσμικοῦ ἀρχιερεὺς μοναχὸς γενόμενος, οὐκ ἔτι ἔχει δευτέραν ἀρχιερωσύνην πρὸς λύσιν τῶν συνταγῶν. Ἐκ δὲ μόνης τῆς κλήσεως οὐκ ἔστι τὸ ἱκανὸν εἰς τὴν τούτων λύσιν, καὶ διὰ τοῦτο οὔτε καλεῖται, καὶ στέργειν ἀνάγκην τὴν κάτω πρὸς ἣν ἐχώρησε τάξιν.

Ἑρμηνεία Ζωναρά: Οὗτος ὁ κανὼν οὐ παραχωρεῖ ἀρχιερεῖ οἰφθῆναι μετὰ τὸ ἀποκαρῆναι αὐθις ἐνεργεῖν ἀρχιερατικὸν τι δίκαιον· καὶ φησιν, ὅτι, εἰ καὶ ἕως ἄρτι τινὲς τῶν ἀρχιερέων εἰς τὸ μοναχικὸν κατιόντες σχῆμα, πάλιν τὰ τῆς ἀρχιερωσύνης ποιεῖν ἐβιάζοντο, προσφόρως δὲ καὶ τὸ κατιόντες ἐτέθη, ἐκ γὰρ τῆς ἀρχιερατικῆς περιωπῆς κατέρχεται ὁ ἀποκειρόμενος εἰς τὴν τῆς ταπεινώσεως χθαμαλότητα, ἐκ τοῦ πατρικοῦ καὶ διδασκαλικοῦ ἀξιώματος, εἰς νιότην καὶ μαθητοῦ· ἀλλ' ὥρισε ἡ σύνοδος τοὺς ἀρχιερατικοῦ ἀξιώματος τυγχάνοντας, εἴτα εἰς τὸν μονήρην βίον θελήσαντας ἀποκλῖναι, μηκέτι τῆς ἀρχιερατικῆς ἀξίας ἀντιποιεῖσθαι καὶ τὴν αἰτίαν ἐπάγει λέγουσα, ὅτι ὁ κειρόμενος ταπεινῶσιν ἐπαγγέλλεται, καὶ μαθητῆς εἶναι συντίθεται, καὶ ποιμαίνεσθαι, ἀλλ' οὐχὶ ποιμαίνειν. Πῶς οὖν ὁ αὐτός, καὶ προεδρεύων ἔσται διὰ τὴν ἀρχιερωσύνην, καὶ διὰ τὸ σχῆμα τὸ μοναχικὸν ταπεινούμενος; Διό, φησί, θεοπίζομεν τοὺς ἀρχιερεῖς μηκέτι καταβιβάζειν αὐτοὺς εἰς τόπον μετανοούντων· εἰ δέ τις τοῦτο πράξῃ, αὐτὸς ἑαυτὸν ἀποστερεῖ τῆς ἀρχιερατικῆς ἀξίας, καὶ οὐκέτι πρὸς τὸ πρότερον τῆς ἀρχιερωσύνης ἐπαναστρέφει ἀξίωμα. Ταῦτα δέ, ἡγουν τὸ μὴ καταβιβάζειν ἑαυτοὺς εἰς χώραν μετανοούντων, καὶ τό, εἰ δέ τις τολμήσῃ τοῦτο πράξαι, οὐκ ἀπαγορευόν τὴν μετάνοιαν τοῖς ἀρχιερεῦσιν εἴρηται, ἀλλ' ἐνδείκνυσιν, τοιούτους εἶναι δεῖν τοὺς ἀρχιερεῖς, καὶ οὕτω βιοῦν, ὥς μὴ δεῖσθαι μετανοίας σχεδόν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις διὰ τῶν οἰκείων ἐντεύξεων τὸ θεῖον ἐξιλεοῦν.

Βαλαμών: Περὶ ἐπισκόπων θελόντων καὶ μετὰ τὴν ἀπόκαρσιν ἐνεργεῖν ἀρχιερατικὰ δίκαια, οὐκ ἐγράφη κανὼν [καὶ διὰ τοῦτο ἐπεχείρουν τινὲς ἐπίσκοποι, μετὰ τὸ ἀποκαρῆναι, ἔχειν τὰ τῶν ἐπισκόπων πρόνομα,]¹⁹¹ παρὰ τὴν κρατήσασαν ἄγραφον ἐκκλησιαστικὴν συνήθειαν. Τοῦτο οὖν διορθούμενοι οἱ ἅγιοι Πατέρες εἶπον ὥς, ἐπεὶ τὸ μὲν ὕψος τῆς ἀρχιερωσύνης διδασκαλικὸν ἐστὶν ἀξίωμα, τὸ δὲ μοναχικὸν ἐπάγγελμα μαθητείας καὶ ὑποταγῆς ἔργον, καὶ ἀδύνατόν ἐστι τὸν ὑποτακτικὸν ἐπὶ θρόνον καθῆσθαι καὶ διδάσκειν, χρεὼν ἐστὶ τὸν ἀποστάντα ἐκ τοῦ ὕψους τῆς ἀρχιερωσύνης, καὶ καταγνόντα οἷον ἑαυτοῦ, καὶ πρὸς μετὰ-

191. Τὸ χάσμα τὸ συμπληρώνω, μέσα σὲ [], ἀπὸ τὴν ἔκδοση Γ. Α. ΡΑΛΛΗ-Μ. ΠΟΤΛΗ, Σύνταγμα... τ. 2, σ. 709.

νοϊαν ἀποδόντα, καὶ διὰ τοῦ μοναχικοῦ σχήματος ὑποταγὴν ἐπαγγεῖλάμενον, μὴ ἐνεργῶν διδασκαλικόν τι, καὶ ἀντὶ τοῦ πομαίνεσθαι, ἐπιχειρεῖν ἄλλους πομαίνειν. Τὸν δὲ τοῦτο ποιῆσαι ἐπιχειρήσοντα, μὴ παραχωρεῖσθαι ἀρχιερατικόν τι ἐνεργεῖν, ὅτι αὐτὸς ἑαυτὸν διὰ τῆς ἀποκάρσεως ἐκ τούτου ἀπεξένωσεν. Εἶπον δὲ οἱ Πατέρες περὶ τῶν ἀρχιερέων τό, μὴ καταβιβάζειν ἑαυτοὺς εἰς χώραν μετανοούντων, καὶ τό, εἰ δέ τις τολμήσει τοῦτο πράξει, οὐκ ἀπαγορεύοντες τὴν μετάνοιαν ὡς στυγητόν τι πράγμα καὶ ἀποτρόπαιον· τοῦτο γὰρ καὶ πολλοὶ ἐπαίνοιν ἐστὶν ἄξιον, ἀλλὰ παραγγέλλοντες τοιούτους εἶναι τοὺς ἀρχιερεῖς, καὶ οὕτω βιοῦν, ὡς μὴ δεῖσθαι μετανοίας σχεδόν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις διὰ τῶν οἰκείων ἐντεύξεων τὸ θεῖον ἐξιλεοῦν. *Σημεῖωσαι, περὶ μοναχῶν γερονότων ἀρχιερέων καὶ μετὰ τὴν ἀρχιερωσύνην τὸ μέγα σχῆμα δεξαμένων.* Ἐξητήθη δὲ εἰ μοναχὸς μετὰ τὴν ἀρχιερωσύνην ἀξιώθεις τοῦ μεγάλου σχήματος, δύναται ἐνεργεῖν ἐπισκοπικόν. Εἶπον γὰρ τινές, ὡς ἐπεὶ ὁ τοιοῦτος πρὸ τοῦ ψηφισθῆναι ἀπεκάρη οὐκ ἔδεῖτο καὶ δευτέρας ἀποκάρσεως, κἀντεῦθεν οὐδὲ ἔχουσι ἐπ' αὐτῷ χώραν τὰ τοῦ κανόνος. Οὐκ ἤρεσαν δὲ ταῦτα λέγοντες ἀλλ' ἤκονσαν ὡς κυρίως ἀπόκαρσις ἢ τοῦ μεγάλου καὶ ἀγγελικοῦ σχήματος περιβολὴ ἐστὶ, τό γὰρ μικρὸν σχῆμα ἀρραβὼν ἐκείνου τοῦ τελείου λέγεται, εἰ γοῦν τὸ μικρὸν σχῆμα τὴν ἀρχιερωσύνην παύει, πολλῷ πλέον σχολάσει ταύτην ἢ τελεία ἀπόκαρσις. Εἰ δέ τις καὶ περὶ τῶν ἀποκειρομένων ἱερέων ἐρωτήσῃ πῶς μετὰ τὴν ἀπόκαρσιν ἱερουργοῦσι καὶ οὐ παύονται, ἀκούσει μὴ εἶναι διδασκάλους τοὺς ἱερεῖς· καὶ διὰ τοῦτο, μηδὲ τὰ τοῦ κανόνος χώραν ἔχειν ἐπ' αὐτοῖς. —

Ἀπὸ αὐτὸ καὶ μόνο τὸ παράδειγμα¹⁹² γίνεται νομίζω ἔκδηλο πῶς, μολοντί ὁ συντάκτης τοῦ νομοκάνονα τῶν ἀρχῶν τοῦ 15ου αἰ. ἀκολουθεῖ τὸν καμβὰ πού εἶχε καθιερώσει τὸ 1335 ὁ Ματθαῖος Βλάσταρης στὸ ἔργο του «Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον», ὁ ἐμπλουτισμὸς τῶν σχετικῶν «κεφαλαίων» εἶναι τόσοσ, ὥστε οἱ ἀπόψεις τοῦ Βλάσταρη νὰ ἀποτελοῦν πλέον ἓνα ἀπὸ τὰ ὑλικά πού τὸ συγκρο-

192. Τὸ κείμενο τὸ ἀντλήσα ἀπὸ τὸ χφ Κοσινίτσας 1, φ. 94^{r-v} καὶ τὴ «Νομικὴ Συναγωγὴ», φ. 374^{r-v}.

τοῦν καὶ ὄχι τὸ μοναδικό του περιεχόμενο. Καὶ ἀκόμα ἀπὸ τὸ παρὰδειγμα ποὺ χρησιμοποιήσαμε ἔγινε νομίζω ἐκδηλῆ καὶ ἡ ἐκτίμηση ποὺ διατυπώσαμε πρὸ πάντων: ὅτι ὁ σχεδιασμός τοῦ ἔργου ἀπὸ νομοτεχνικῆς πλευρᾶς εἶναι ἰδιοφυῆς, ἐπειδὴ ὁ χρήστης τοῦ νομοκάνονα μποροῦσε νὰ βρεῖ συγκεντρωμένο ὅλο τὸ σχετικὸ ὕλικό —νόμους, σχόλια καὶ ἐρμηνευτικὰ ὑπομνήματα— χωρὶς νὰ χρειάζεται, ὅπως συνέβαινε μὲ τὸ ἔργο τοῦ Βλάσταρη στὴν ἀρχικὴ του μορφή, νὰ προστρέξει καὶ σὲ ἄλλα βοηθήματα προκειμένου νὰ ἀποκτήσει τὴν πληρότητα τῶν πληροφοριῶν ποὺ τοῦ παρέχει ὁ νομοκάνοντας αὐτός. Ὡς σημειωθεῖ μία ἀκόμα ἔνδειξη τῆς συστηματικότητος μὲ τὴν ὁποία θέλησε νὰ ἐργασεῖ ὁ συντάκτης τοῦ νέου νομοκάνονα. Στὰ διάφορα «κεφάλαια» τοῦ Συντάγματος παρεμβάλλει, ὅπως ἀναφέραμε, αὐτούσια τὰ κείμενα τῶν κανόνων τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας· στὸ τέλος παραθέτει τὸ «Ὑπόμνημα» τοῦ Ἰωάννη Ζωναρᾶ στὸ corpus τῶν κανόνων τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας. Στὴν πραγματικότητά τὸ Ὑπόμνημα αὐτὸ λειτουργεῖ καὶ ὡς εὐρετήριο, ἀφοῦ γιὰ κάθε ἕναν κανόνα ποὺ ἀναφέρει παραπέμπει στὸ κεφάλαιο ποὺ χρησιμοποιεῖται καὶ παρατίθεται, ἐνῶ γιὰ ἐκείνους τοὺς κανόνες ποὺ δὲν ὑπῆρξε ἀφορμὴ νὰ χρησιμοποιηθοῦν στὸ Σύνταγμα, τοὺς παραθέτει μαζί μὲ τὸ ἐρμηνευτικὸ ὑπόμνημα τοῦ Ζωναρᾶ.

Ἡ ἀναπαραγωγὴ ὥστόσο τῆς δομῆς τοῦ ἔργου τοῦ Βλάσταρη, ἡ διατήρησις τῆς «Προθεωρίας» του γιὰ τὴν ἱστορία τῶν νομικῶν πηγῶν ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὸ «Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον» — καὶ κατ' ἐπέκτασιν καὶ στὸ ἔργο αὐτό—, ἡ ἀναγραφὴ τοῦ ὀνόματος τοῦ Βλάσταρη μαζί μὲ τὰ ὀνόματα τοῦ Ζωναρᾶ καὶ τοῦ Βαλαμῶνα στὴν ἐπιγραφὴ τοῦ ἔργου¹⁹³ δηλώνουν καθαρὰ τὴ βούλησιν τοῦ νέου συντάκτη νὰ μὴν στερηθεῖ τὸ πόνημά του τίποτα ἀπὸ τὴ φήμην τῶν δύο μεγάλων κανονολόγων τοῦ 12ου αἰ. ἀλλὰ καὶ τοῦ

193. Τὸ ἔργο στὸ σωζόμενο ἀντίγραφο ἔχει τὴν ἐπιγραφὴ: *Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον τῶν ἐμπεριειλημμένων ἀπασῶν ὑποθέσεων τοῖς ἱεροῖς καὶ θείοις κανόσι, πονηθέν τε ἅμα καὶ συντεθέν τῷ ἐν ἱερομονάχοις κτῆρ Ματθαίῳ τῷ Βλάσταρῃ καὶ ἐξηγήσεων ἅμα τοῦ Ζωναρᾶ καὶ Βαλαμῶν.*

κύρους πού ὁ Βλάσταρης εἶχε ἀποκτήσει στοὺς ἐκκλησιαστικούς κύκλους τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας τὸν 14ο αἰ. Παρόλα αὐτὰ θεωρῶ ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς συλλογῆς ὡς «Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον *auctum*» δὲν ἀποδίδει οὔτε τὴ νεοτερικότητα τῆς σύλληψης, οὔτε τὸν πλοῦτο τοῦ περιεχομένου της· βέβαια, καθὼς δὲν ἔχουμε ἀκόμα κατορθώσει νὰ ἐντοπίσουμε τὸ ὄνομα τοῦ δημιουργοῦ της, μποροῦμε νὰ κρατήσουμε τὴν ἀμήχανη αὐτὴ ἐπιγραφή.

Εἴπαμε ἤδη πὼς τὸ νέο αὐτὸ ἔργο θὰ πρέπει νὰ συγκροτήθηκε μετὰ τὶς ἀρχές τοῦ 15ου αἰ.¹⁹⁴ Στὸ κεφάλαιο πού πήραμε ὡς παράδειγμα σώζεται καὶ ἓνα ὄριο *post quem* γιὰ τὸν χρόνο πού συγκροτήθηκε ὁ νέος αὐτὸς νομοκάνοντας. Συγκεκριμένα· στὴ νομολογία πού παρατίθεται σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῆς τύχης ἐνὸς ἀρχιερέα πού παραιτήθηκε καὶ ἔγινε μεγάλοςχημος μοναχὸς ἀναφέρεται μὴ ἀπόφαση τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 1389 (Dargouzes 2846). Ἡ σχετικὴ νομολογία ἀντλεῖται ἀπὸ μὴ «ὑπόμνησιν» πού συνέταξε λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 1396 ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Ἰσιδῶρος Γλαβάς. Κατὰ συνέπεια, μὲ *terminus* τὸ 1396 —χρόνιὰ τοῦ θανάτου τοῦ μητροπολίτη Θεσσαλονίκης— μποροῦμε νὰ ὀρίσουμε, συμβατικά, ὄριο γιὰ τὸν χρόνο συγκρότησης τοῦ νομοκάνονα αὐτοῦ τὶς ἀρχές τοῦ 15ου αἰ. Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ πὼς τὸ κείμενο τῆς «ὑπομνήσεως» τοῦ Ἰσιδώρου Γλαβᾶ ἦταν, ὅπως εἶδαμε, ἐκτενέστατο, ὥστε φαίνεται βέβαιο πὼς ἦταν ἐνσωματωμένο ἀπὸ τὴν ἀρχὴ στὸ κείμενο· δὲν μπορεῖ δηλαδὴ νὰ ἀποτελέσει, κάποτε, παρασελίδιο σχόλιο πού ἀργότερα ἐνσωματώθηκε στὸ κείμενο ἀπὸ κάποιον ἀντιγραφέα.

Μετὰ τὴ συλλογὴ αὐτὴ καὶ ὕστερα ἀπὸ κάποια φύλλα —γιὰ τὰ

194. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἡ πλούσια χειρόγραφη παράδοση τοῦ «Συντάγματος κατὰ στοιχεῖον» τοῦ Βλάσταρη δὲν ἔχει μελετηθεῖ συστηματικά. Μποροῦμε ὥστόσο νὰ ὑποστηρίξουμε πὼς τὴν ἀνάγκη νὰ συνυπάρχουν αὐτοῦσια τὰ κείμενα τῶν κανόνων καὶ τῶν πολιτικῶν νόμων στὰ διάφορα «κεφάλαια» τοῦ ἔργου τὴν εἶχαν διαισθανθεῖ καὶ ἄλλοι (βλ. γιὰ παράδειγμα τὸ χειρόγραφο Λαύρας Θ 220), ἀλλὰ κανεὶς ὅσο γνωρίζουμε δὲν

περιεχόμενα τῶν ὁποίων καὶ γιὰ τὸν χρόνον ποὺ ἐνσωματώθηκαν θὰ μιλήσουμε πιὸ κάτω—, ἀκολουθεῖ ἓνας νομοκάνονας τοῦ 13ου αἰῶνα.

Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν περιεχομένων στὸν νομοκάνονα αὐτὸν τὸ ἔχουμε περιγράψει μὲ τρόπο ἀναλυτικὸ ὅταν δώσαμε τὴν εἰκόνα τῶν περιεχομένων στὴν «Νομικὴ Συναγωγὴ» τοῦ Δοσιθέου—καθὼς, ὅπως εἴπαμε, ἀντίγραφο τοῦ τμήματος αὐτοῦ εἶναι ὅσα περιέχονται στὰ πρῶτα 64 φύλλα τοῦ χειρόγραφου κώδικα τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων. Ἐδῶ θὰ ἀναζητήσουμε τίς ἀπαντήσεις σὲ τρία ζητήματα: ἂν ὅλο αὐτὸ τὸ ὕλικό συγκροτεῖ μία ἐνότητα, ποῖό εἶναι τὸ χρονολογικὸ στίγμα τοῦ νομοκάνονα καὶ στὴ συνέχεια θὰ ἀποκαλύψουμε τὴν ταυτότητα τοῦ δημιουργοῦ του.

Κανένα ἀπὸ τὰ περιεχόμενα κείμενα δὲν εἶναι μεταγενέστερο ἀπὸ τὸν 13ο αἰ. Αὐτὴ εἶναι μιὰ πρώτη ἔνδειξη πὼς τὸ ὄριο γιὰ τὴν ἀντιγραφή ὧν αὐτῶν τῶν κειμένων θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στὴν ἐποχὴ αὐτή. Ἐπειτα τρία ἀπὸ τὰ περιεχόμενα κείμενα, γραμμένα μάλιστα στὴν ἀρχὴ σχεδὸν τῆς ἐνότητος, δίνουν ὄχι μόνο ἓνα πιὸ συγκεκριμένον χρονολογικὸ στίγμα ἀλλὰ ἀποκαλύπτουν καὶ τὴν ταυτότητα τοῦ δημιουργοῦ τοῦ νομοκάνονα. Συγκεκριμένα:

Παραδίδεται τὸ κείμενον τῆς «προστάξεως» τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, μὲ ἡμερομηνία Μάιος 1270, μὲ τὴν ὁποία ἐτίμησε μὲ τὸ ἄξιωμα τοῦ «δικαιοφύλακος» τὸν Θεόδωρο Σκουταριώτη, ἐπὶ τῶν δεήσεων διάκονοι τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἄνδρα ποὺ ἔδρασε μετὰ τὰ μέσα τοῦ 13ου αἰ.¹⁹⁵ Στὸ ἀμέσως ἐπόμενο κείμενον παραδίδεται ἄλλο «πρόσταγμα» πρὸς τὸν πατριάρχου Ἰωσήφ Α', τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ αὐτό, ἴδιας χρονολογίας μὲ τὸ προηγούμενον, μὲ τὸ ὁποῖο ἐκφράζεται ἡ βασιλικὴ μέριμνα γιὰ τὸν τιμηθέν ἄγγιξε τὸν πλοῦτον καὶ τὴν πληρότητα τῆς συλλογῆς ἀπὸ τὴν ὁποία ἓνα κεφάλαιό της μόνο παρουσίασαμε ἐδῶ.

195. Τὸ κείμενον, ποὺ σώζεται στὸ φ. 15^v τῆς «Νομικῆς Συναγωγῆς» (Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ – Π. Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ, *Ἡ Νομικὴ Συναγωγὴ τοῦ Δοσιθέου...*, σ. 81–82, ἀρ. 20), τὸ ἔχουν δημοσιεύσει οἱ Γ. Α. ΡΑΛΛΗΣ – Μ. ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...* τ. 5, σ. 326–327 ἀπὸ τὸ «Χειρ. Γ» (Dölger 1972).

ντα μετὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ «δικαιοφύλακος»: πρέπει νὰ ἔχει «ἀνάλογον» «τόπον» στὴ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ¹⁹⁶. Τὸ πρόσταγμα ἀφορᾷ καὶ αὐτὸ τὸ ἴδιο πρόσωπο, τὸν Θεόδωρο Σκουταριώτη, καὶ στὴν ἐπιγραφὴ τοῦ κειμένου διαβάζουμε τὸ ἀκόλουθο σημεῖωμα, ποὺ εἶναι γραμμένο προφανῶς ἀπὸ τὸν τιμηθέντα, λίγο καιρὸ ἀργότερα: «Ἔτερον πρόσταγμα... δι' οὗ μοι καὶ τόπος ἀπεδόθη καὶ τῇ ἀγιωτάτῃ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ ἀνάλογος, εἰ καὶ διὰ τὰ τινῶν ἀπρεπῆ σκάνδαλα, καὶ τὴν ἐν τῷ χορῷ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων ἄφιλον στάσιν ἀπέκλιναν τὴν εἰρήνην αἰρετισάμενος, μετ' οὗ πολὺν δέ, καὶ σακελλίου ἐσφραγίσθη καὶ τὸν τόπον τοῦ σακελλίου ὑπέλαβον». Τὸ ἴδιο ὅμως πρόσωπο, ὅπως θὰ διαπιστώσουμε ἀμέσως πρὸ κάτω, ἀφορᾷ καὶ τὸ ἐπόμενο κείμενο, τὸ ὁποῖο μάλιστα δίνει καὶ τὴ χρονολογικὴ αἰχμὴ τῆς νομοκανονικῆς αὐτῆς συλλογῆς. Εἶναι μία ἀκόμα «πρόσταξις» τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου μετὰ τὴν ὁποία ἀπονέμει κάποιους τίτλους καὶ προνόμια στὸν μητροπολίτη Κυζίκου¹⁹⁷. Τὸ κείμενο χρονολογεῖται στὸ 1277 καὶ εἶναι φανερὸ πὼς ὅσα περιέχονται στὴν ἐνότητα αὐτῇ, κείμενα ποὺ κανένα ὅπως εἴπαμε δὲν εἶναι μεταγενέστερο τοῦ 13ου αἰ., γράφτηκαν —ἢ ἡ ἐνότητα ὁλοκληρώθηκε— μετὰ τὸ 1277 ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Κυζίκου, ποὺ δὲν ἦταν ἄλλος ἀπὸ τὸν Θεόδωρο Σκουταριώτη.

Ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης δὲν εἶναι πρόσωπο ἄγνωστο στὴ βυζαντινὴ ἱστοριογραφία. Ἄνθρωπος τοῦ στενοῦ κύκλου τοῦ

196. Καὶ αὐτὸ τὸ κείμενο ἔχει δημοσιευτεῖ ἀπὸ τοὺς ἴδιους ἐκδότες, *Στὸ ἴδιο*, σ. 327–329, ἀντλώντας ἀπὸ τὴν ἴδια χειρόγραφη πηγὴ (Dölger 1973). Στὴν «Νομικὴ Συναγωγὴ» σώζεται στὰ φ. 15^v–16^r (Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ – Π. Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ, *Στὸ ἴδιο*, σ. 82, ἀρ. 21).

197. Τὰ ἴδια ἰσχύουν καὶ γιὰ τὸ κείμενο αὐτό: *Στὸ ἴδιο*, σ. 329–330 (Dölger 2027). Στὴν «Νομικὴ Συναγωγὴ», στὰ φ. 16^v–17^r (Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ – Π. Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ, *Στὸ ἴδιο*, σ. 83–84, ἀρ. 24). Γιὰ τὴν πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀντιγράφονται τὰ κείμενα αὐτὰ στὸ «Χειρ. Γ» βλ. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Π. Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ, ΜΑΧΗ ΠΑΙΖΗ, «Ἐνα περιώνυμο...», σ. 106.

πατριάρχῃ Ἀρσενίῳ Αὐτωρειανοῦ, ἐγκατέλειψε τοὺς ἀρσενιάτες καὶ τὸν καθαιρεθέντα πατριάρχῃ πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του τὸ 1273, γιὰ νὰ προσφέρει τὶς ὑπηρεσίες του στὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ Η' τὸν Παλαιολόγο, ὑπηρεσίες γιὰ τὶς ὁποῖες πῆρε ὡς ἀνταμοιβή του-λάχιστον ὅσα ἀξιώματα καὶ τιμὲς ἀναφέρονται στὰ τρία κείμενα ποὺ ἀποθησαύρισε στὸν νομοκάνονα ποὺ μελετοῦμε. Στὰ 1277 ἦταν μέλος, ὡς μητροπολίτης Κυζίκου, τῆς ἀποστολῆς ποὺ πῆγε νὰ συναντήσῃ τὸν πάπα. Ὅταν ὅμως τὸ 1282 πέθανε ὁ αὐτοκράτορας Μιχαὴλ καὶ ἄλλαξε τὸ πολιτικὸ σκηνικὸ στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴν ἐπαρχία του καὶ καθαρῆθηκε, αὐτὸς μαζί μὲ ἄλλους, μὲ συνοδικὸ τόμο ποὺ ἐκδόθηκε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1283, ἐπειδὴ ὑποστήριξε τὴν φιλενωτικὴ πολιτικὴ τοῦ Μιχαήλ¹⁹⁸. Ὁ χρόνος τοῦ θανάτου του δὲν εἶναι γνωστός.

Εἶναι νομίζω φανερό πλέον ὅτι ὁ Σκουταριώτης συγκρότησε τὸν νομοκάνονα αὐτὸ στὸν ὁποῖο ἀποθησαύρισε, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα, καὶ ὅσα κείμενα τὸν ἐνδιέφεραν προσωπικά¹⁹⁹. Τὸν συγκρότησε μετὰ τὸ 1277 καὶ θὰ πρέπει στὴν πρώτη του μορφή νὰ ὁλοκληρωνόταν μὲ τὰ ὑποδείγματα γραμμάτων ποὺ σώζονται σήμερα στὸ ἀντίγραφο τοῦ Δοσιθέου στὰ φ. 60^v-62^r²⁰⁰ —ὅπως μὲ τέτοιας φύσεως ὑλικὸ τελείωναν συνήθως οἱ νομοκάνονες. Ἀργότερα, πιθανὸν σὲ φύλλα ποὺ εἶχαν μείνει λευκὰ στὸ τελευταῖο τετράδιο ἢ καὶ σὲ ὅσα προσέθεσε, ἀντέγραψε μερικὰ ἀκόμα κείμενα τὰ ὁποῖα δὲν ξεπερνοῦν πάντως, καὶ αὐτά, τὸ ὄριο τοῦ 13ου αἰ.²⁰¹.

198. Βλ. τὰ σχετικὰ μὲ τὸν «τόμον» στὶς Regestes, LAURENT 1463.

199. Ἐς σημειωθεῖ ἀπλῶς ἐδῶ ὅτι ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ κείμενα ποὺ συγκροτοῦσαν τὸν νομοκάνονα τοῦ Σκουταριώτη περιέχουν σχόλια, τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ὁποίων τὸ ἔχουμε δημοσιεύσει περιγράφοντας τὴ «Νομικὴ Συναγωγὴ» τοῦ Δοσιθέου· βλ. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ – Π. Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ, *Στὸ ἴδιο*, σ. 64 ἐπ.

200. Βλ. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ – Π. Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ, *Στὸ ἴδιο*, σ. 124–126, ἀρ. 79–84.

201. Στοὺς ἱστορικοὺς τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου δὲν εἶναι, ὅσο γνωρίζω, γνωστὴ ἡ νομικὴ αὐτὴ συλλογὴ τοῦ Σκουταριώτη. Ὅσα ἀναφέρω ἐδῶ,

Ἄς θυμίσουμε πάντως πῶς σώζονται, διάσπαρτες σὲ ἀρκετὰ χειρόγραφα, γνωμοδοτήσεις τοῦ Σκουταριώτη σὲ διάφορα νομικὰ ζητήματα, ὥστε δὲν θὰ πρέπει νὰ μᾶς ἐντυπωσιάσουν οἱ νομοκανονικὲς του ἐνασχολήσεις.

Ὅταν, στὶς ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰ., συγκροτήθηκε στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως ἡ νομικὴ συναγωγὴ ποὺ ὀνομάστηκε «Νόμιμον — ἢ Μέγα Νόμιμον — τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας», ἡ συγκροτήσὴ της δὲν ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀπλῆς, μηχανικῆς, συστάσεως τῶν δύο νομοκανόνων ποὺ συνοπτικὰ περιγράψαμε. Ἀπὸ ὅσα στοιχεῖα μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἀντλήσουμε τὰ σωζόμενα ἀντίγραφα της, συσταχώθηκαν ἀνάμεσά τους καὶ λευκὰ φύλλα. Στὰ δύο τελευταῖα ἀπὸ αὐτὰ γράφτηκε ἓνας Πίνακας τῶν περιεχομένων στὸν νομοκάνονα τοῦ Σκουταριώτη — Πίνακας ποὺ εἴτε εἶχε ἐκπέσει ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τοῦ 13ου αἰῶνα, εἴτε κρίθηκε σκόπιμο νὰ δημιουργηθεῖ. Τὰ πρῶτα φύλλα ἔμειναν λευκὰ γιὰ νὰ γίνουν καταχωρίσεις μεταβυζαντινῶν πράξεων τοῦ Πατριαρχείου. Καὶ ἔχουμε τὴν τύχη νὰ ἔχουν φτάσει ὡς ἐμᾶς δύο τέτοιες καταχωρίσεις ἀποφάσεων, ποὺ ἀφοροῦν τὸ δίκαιο τοῦ γάμου καὶ πάρθηκαν τὸ 1611²⁰².

Ἀνακεφαλαιῶν· ἀπὸ ὅσα παρουσιάστηκαν, συνοπτικὰ κατ' ἀνάγκη, γιὰ τὰ περιεχόμενα τοῦ «Μεγάλου Νομίμου» ἔγινε πρὶν ἀπὸ ὅλα φανερὸ ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ τὴ νομικὴ συναγωγὴ τοῦ 1564 ποὺ μελετοῦμε ἀλλὰ γιὰ μιὰ ἄλλη, ποὺ ἦρθε στὶς ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰῶνα νὰ τὴν ἀντικαταστήσει.

Διαφορετικὲς στὸ περιεχόμενό τους, οἱ δύο νομικὲς συναγωγὲς ποὺ συγκρότησε τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως τὸν 16ο καὶ 17ο αἰῶνα ἐμπνέονται ὥστόσο ἀπὸ τὴν ἴδια ἀντίληψη: δὲν συνοπτικὰ κατ' ἀνάγκη, δὲν καλύπτουν βέβαια τὸ θέμα· θὰ χρειαστεῖ νὰ ἐπανέλθουμε.

202. Ἔχω δημοσιεύσει ὅσα καταχωρίστηκαν στὸ «Μέγα Νόμιμον» τὸ 1611, Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Ἐνα ἴσον...», 34–35.

δημιουργήθηκαν για να χρησιμοποιηθοῦν ὡς ἀπλὰ νομικά βοηθήματα ἀλλὰ για να ἀποτελέσουν ἓνα ἐπίσημο Σύνταγμα νομικῶν διατάξεων, ἀνοικτὸ καὶ σὲ προσθήκες νεότερων διατάξεων. Μένει νὰ δοῦμε, στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο, τὴν ἐρμηνεία τοῦ φαινομένου.

Βυζαντινὸ δίκαιο καὶ μεταβυζαντινὴ «νομοθεσία»

Ἡ ἀναγνώριση καὶ ἡ ἀποδοχὴ ἀπὸ τῆ ὀθωμανικῆ πολιτικῆ ἐξουσίας τοῦ συστήματος δικαίου μὲ τὸ ὅποιο, κατὰ παράδοση, διοικεῖτο ἡ ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ἔφερε, καταρχήν, στὸ χῶρο τῆς νομιμότητας μεγάλα τμήματα τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου²⁰³ καί, φαινόμενο συνακόλουθο, κατέστησε χρήσιμα τὰ νομικὰ ἐγχειρίδια ποὺ εἶχαν δημιουργηθεῖ τὴν βυζαντινὴ ἐποχὴ καὶ ἀπέδιδαν τὸ δίκαιο ἐκείνης τῆς ἱστορικῆς περιόδου.

Ἡ ἰδέα νὰ ζήσει ἡ Ἐκκλησία —καὶ οἱ χριστιανικοὶ πληθυσμοὶ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας— κατὰ τὸ βυζαντινὸ δίκαιο εἶχε πολλαπλὰ στηρίγματα. Ἐξέφραζε πρῶτα τὴν ἐπιθυμία τῶν νέων ἡγετῶν τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας. Ἡ προτροπὴ ποὺ διατύπωσε ὁ πρῶτος μετὰ τὴν Ἀλωση πατριάρχης, ὁ Γεννάδιος Σχολάριος, πρὸς τοὺς χριστιανούς τῆς αὐτοκρατορίας, νὰ τηροῦν τοὺς κανόνες τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ ἀκολουθοῦν τοὺς «κρατήσαντας νόμους ἐν τῇ τῶν χριστιανῶν εὐσεβεστάτῃ πολιτείᾳ», δὲν ἀποτελεῖ μόνον τεκμήριο γιὰ τὴν νομιμοποίησιν καὶ γιὰ τὴν ἔκταση τοῦ ἀναγνωρισθέντος δικαίου χώρου ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία τῶν κατακτητῶν —τεκμήριο ποὺ ἀξιοποιήσαμε σὲ προηγούμενο κεφάλαιο²⁰⁴—, ἀλλὰ παράλληλα ἐκφράζει, μὲ τρόπο αὐθεντικὸ νομίζω, τὴν ἐπιθυμία γιὰ τὴν ὁποία μίλησα πρὶν πάντων. Ἡ τήρησις ἐξάλλου τοῦ βυζαντινοῦ συστήματος δικαίου ἀπαντοῦσε καὶ σὲ ἄλλα αἰτήματα καθὼς ἡ θέσπισις νέων διατάξεων δὲν ἦταν οὔτε σκόπιμη,

203. Βλ. τὶς σχετικὰς παραπομπὰς στὸ ἑνατο κεφάλαιο.

204. Βλ. ὅσα ἀναφέραμε πρὶν πάντων στὴ σ. 162.

ούτε φρόνιμη ενέργεια. Δέν ἦταν φρόνιμη ενέργεια, ἐπειδὴ, στὰ μάτια τοῦ κατακτητῆ, ἡ νομιμότητα γιὰ τὴν Ἐκκλησία ἦταν προσδεδεμένη μὲ τὸ παραδοσιακό, τὸ σύστημα βυζαντινοῦ δικαίου ποὺ τῆς εἶχε ἀναγνωρίσει· καὶ δέν ἦταν σκόπιμη ἐπειδὴ, γιὰ τοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμούς, ἡ ἐμμονὴ τῆς ὁρθόδοξης καὶ ἀνθενωτικῆς ἡγεσίας τῆς Ἐκκλησίας στὴν παράδοση ἦταν ἓνα χρήσιμο καὶ ἀποτελεσματικό ἰδεολογικὸ ὄπλο.

Ἡ ἐφαρμογὴ ὥστόσο ἑνὸς συστήματος δικαίου στὸ πλαίσιο μιᾶς ἄλλης κρατικῆς ὀντότητας, τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου στὸν χῶρο τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, δέν ἦταν μιὰ ἀπλὴ ὑπόθεση. Ἐπρεπε νὰ γίνουν προσαρμογές, ἔπρεπε νὰ βρεθοῦν τρόποι ὥστε νὰ καλυφθοῦν τὰ κενὰ δικαίου, νὰ ρυθμιστοῦν νομικὰ κάποιες βιοτικές σχέσεις ποὺ ἦταν διαφορετικὲς ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ εἶχαν διαμορφωθεῖ στὸ πλαίσιο τοῦ βυζαντινοῦ κράτους —καὶ τῶν ὁποίων τὸ βυζαντινὸ σύστημα δικαίου ἀποτελοῦσε τὸ κατάλληλο, καταρχήν, ρυθμιστικὸ πλαίσιο. Νὰ καλυφθοῦν, λαμβάνοντας ὑπόψη τὰ δεδομένα ποὺ ἀναφέρθηκαν.

Ἄς δοῦμε μερικὰ παραδείγματα ποὺ θὰ μᾶς ἐπιτρέψουν νὰ κατανοήσουμε τὸν δρόμο ποὺ ἀκολουθήθηκε, στίς πρῶτες τουλάχιστον δεκαετίες μετὰ τὴν Ἀλωση.

Στὶς ἀρχές τοῦ 1475 ἐκδίδεται μιὰ συνοδικὴ ἀπόφαση στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Θέμα τῆς ἡ καθαίρεση ἑνὸς ἀρχιερέα καὶ δύο ὀφικιαλίων τοῦ Πατριαρχείου. Ἄς σημειωθεῖ πὺς ἡ συνοδικὴ αὐτὴ ἀπόφαση παραδίδεται ἀπὸ τὸ κείμενο ποὺ καταχωρίστηκε στὸν ἐπίσημο κώδικα τοῦ Πατριαρχείου, ὥστε δέν ἔχουμε νὰ ἀμφιβάλλουμε γιὰ τὴν αὐθεντικότητά καὶ τὴν ἀκρίβειά τῶν τεκμηρίων ποὺ σώζει²⁰⁵.

Ἡ ἀπόφαση θεμελιώνεται στὸ ὅτι οἱ καθαιρούμενοι παρέβησαν διατάξεις τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων καὶ κυρίως Οἰκουμενικῶν καὶ Τοπικῶν Συνόδων, ποὺ εἶχαν βέβαια νομοθετηθεῖ τῇ βυζαντινῇ

205. Ἐπικαλεστήκαμε στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἀπόφαση αὐτὴ στὸ ἑνατο κεφάλαιο· βλ. ἐκεῖ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ κειμένου καὶ ὅσα ἀναφέρονται στὴν χρονολόγησή τῆς.

ἐποχή, ὅταν ὁ φορέας τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἦταν χριστιανός. Πά νά χρησιμοποιηθοῦν ὁμως αὐτὲς οἱ διατάξεις μετὰ τὴν πτώση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, στὴ μεταβυζαντινὴ πολιτικὴ πραγματικότητα, ὅταν ὁ φορέας τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἦταν μουσουλμάνος, ἔπρεπε νά γίνουν, σιωπηρῶς, οἱ ἀναγκαῖες διορθώσεις. Συγκεκριμένα στὸ κείμενο τοῦ ια' κανόνα τῆς Συνόδου τῆς Ἀντιοχείας ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη διατύπωση: ἀποκηρύσσεται καὶ ἀποβάλλεται ὁποῖος ἱερωμένος «ὀρμήσειε πρὸς βασιλέα ἀπελθεῖν» «ὥς παρενοχλεῖν τολμῶντα τὰς τοῦ θεοφιλεστάτου βασιλέως ἡμῶν ἀκοάς, παρὰ τὸν θεσμόν τῆς ἐκκλησίας»²⁰⁶. Στὸ σκεπτικὸ τῆς συνοδικῆς ἀπόφασης τοῦ 1475 ἐπικαλοῦνται τὸν κανόνα αὐτόν, ἀλλὰ στὸ κείμενο ποὺ παραθέτουν ἔχουν παραλειφθεῖ οἱ λέξεις ποὺ δίνω μὲ ἀραιώση: τὸ ἐπίθετο ποὺ χαρακτηρίζει τὸν βασιλέα καὶ ἡ κτητικὴ ἀντωνυμία. Μὲ ἄλλα λόγια, γιὰ χάρη τοῦ κατηγορητηρίου γίνεται χρῆσις τῆς βυζαντινῆς αὐτῆς διατάξεως, ἡ ὁποία ὁμως παρατίθεται ἀλλοιωμένη κάτω ἀπὸ τὸ βάρος τῆς μεταβυζαντινῆς πολιτικῆς πραγματικότητος: ὁ σουλτάνος παίρνει τὴ θέση τοῦ βασιλέως ὅπως ἀπαιτεῖ τὸ κείμενο, ἀποψιλώνεται ὁμως ἀπὸ ιδιότητες ποὺ μπορούσαν νά χαρακτηρίζουν τὸν βυζαντινὸ βασιλέα²⁰⁷.

Παράδειγμα δεῦτερο, ποὺ τὸ ἀντλοῦμε ἀπὸ μιά συνοδικὴ ἀπόφασις τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, πιθανότατα τοῦ 1456, μὲ τὴν ὁποία χορηγήθηκε ἄδεια δευτέρου γάμου, μολονότι δὲν εἶχε λυθεῖ νομίμως ὁ πρῶτος. Καθὼς εἶναι ἡ πρωμότερη συνοδικὴ ἀπόφασις ποὺ σώζεται σχετικὴ μὲ θέματα γάμου, θὰ πρέπει νά σταθοῦμε μὲ ιδιαίτερη προσοχὴ στὸ θέμα τῆς παράδοσης τοῦ κειμένου της, πρὶν ἀποτιμήσουμε τὰ σχετικὰ μὲ τὸν τρόπο ἐρμηνείας τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου ποὺ ἐπιχειρήσε ἡ σύνοδος.

Ἀπὸ τὴν πρώτη μεταβυζαντινὴ περίοδο δὲν σώζεται, ὅπως εἶναι γνωστό²⁰⁸, ἡ ἐνότητα ἐκείνῃ τοῦ ἱεροῦ κώδικα τοῦ Πατριαρχ-

206. Βλ. πρόχειρα τὸ κείμενο τοῦ κανόνα στὴν ἔκδοσις Γ.Α. ΡΑΛΛΗ – Μ. ΠΟΤΑΝ, *Σύνταγμα...*, τ 3, σ. 144.

207. Βλ. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ὁ «ἱερός κώδιξ»...*, σ. 118.

208. Βλ. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Στὸ ἴδιον*, σ. 71 ἐπ. τὰ ἐπιχειρήματα

χείου στην όποια θά είχε καταχωριστεί, θά είχε καταγραφεί ή συνοδική αυτή πράξη. Σώζεται όμως αυτούσιο σχεδόν τὸ σκεπτικὸ τῆς ἀπόφασης μέσα ἀπὸ τοὺς «Λόγους» τοῦ Θεόδωρου Ἀγαλλιανοῦ. Ἴδου πῶς.

Ὁ Θεόδωρος Ἀγαλλιανός, ὁ ὁποῖος κατηγορήθηκε ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους του ἐπειδὴ, ὡς μέγας χαρτοφύλαξ τοῦ Πατριαρχείου καὶ ἀρμόδιος γιὰ τὰ θέματα γάμου, δὲν ἐφάρμοσε κατὰ γράμμα τίς σχετικές διατάξεις τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου, προβάλλει στοὺς ἀπολογητικούς του «Λόγους», τὸ 1463, ὡς βασικὸ του ἐπιχείρημα πῶς ἡ μὴ αὐστηρὴ ἐφαρμογὴ τῶν σχετικῶν διατάξεων δὲν ἦταν προσωπικὴ ἐπιλογή του ἀλλὰ ἡ πολιτικὴ τῆς Ἐκκλησίας. Πὰ νὰ τεκμηριώσει καλύτερα τὸν ἰσχυρισμὸ του, ὅτι ἦταν ἀπλὸς ἐκφραστὴς μιᾶς πολιτικῆς πού εἶχε κατοχυρωθεῖ καὶ μὲ συνοδικές ἀποφάσεις, παραθέτει αὐτούσιο σχεδὸν τὸ σκεπτικὸ μιᾶς τέτοιας ἀπόφασης. Τὸ ἀπόσπασμα πού ἀντιγράφει ὁ Ἀγαλλιανὸς στοὺς «Λόγους» του πρέπει νὰ εἶναι αὐθεντικὸ· ὄχι μόνο διότι τὸ παραθέτει μέσα σὲ εἰσαγωγικά, ἀλλὰ ἐπειδὴ ὑπάρχει ἓνα οὐσιαστικότερο τεκμήριο: ἐκεῖνος πού εἰσηγήθηκε, τὸ 1456 περίπου, τὴν ἀπόφαση αὐτή, ὁ τότε μητροπολίτης Ἡρακλείας, ἦταν τὴν ἐποχὴ πού γράφει ὁ Ἀγαλλιανὸς τοὺς ἀπολογητικούς του «Λόγους» πατριάρχης²⁰⁹. Θά ἦταν λοιπὸν ὁ πρόεδρος τῆς συνόδου πού θά τὸν ἔκρινε καὶ δὲν μπορούσε ὁ ὑπὸ κατηγορίᾳ Ἀγαλλιανὸς νὰ ἐπικαλεῖται στοιχεῖα ἂν δὲν ἦταν αὐθεντικά. Εἶναι λοιπὸν πολὺ πιθανὸ νὰ ἀντλεῖ τὸ κείμενο, πού ὅπως εἴπαμε τὸ παραθέτει ἐντὸς εἰσαγωγικῶν, ἀπὸ τὴν ἐνότητα ἐκείνη τοῦ ἱεροῦ κώδικα τοῦ Πατριαρχείου ἡ ὁποία σήμερα ἔχει χαθεῖ ἢ λανθάνει· μὲ ἄλλα λόγια, ὅλα δείχνουν πῶς

πὺν ὁδηγοῦν στὴν πεποίθησι πῶς ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνασύστασι τοῦ Πατριαρχείου τὸ 1454 τηρήθηκαν οἱ βυζαντινὲς παραδόσεις τῆς πατριαρχικῆς Γραμματείας ἀλλὰ καὶ τὰ σχετικά μὲ τὰ ἀρχαιότερα εὐρήματα τοῦ μεταβυζαντινοῦ ἐπίσημου κώδικα τοῦ Πατριαρχείου.

209. Πρόκειται πιθανότατα γιὰ τὸν Ἰωάσαφ Κόκκα (βλ. Χ. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ, *Ὁ Θεόδωρος Ἀγαλλιανός...*, σ. 64–68 καὶ Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Στὸ ἴδιον*, σ. 74–75).

πρόκειται για κείμενο άντλημένο από τὸ ἐπίσημο χειρόγραφο βιβλίο τοῦ Πατριαρχείου στὸ ὁποῖο, καὶ μετὰ τὴν Ἑλωση, καταχωρίζονταν, ἀκολουθώντας πιστὰ στὸ σημεῖο αὐτὸ τὴν βυζαντινὴ παράδοση, οἱ συνοδικὲς πράξεις. Ὁ Ἀγαλλιανὸς μάλιστα ἀφοῦ παραθέσει τὴν ἀποψη ποὺ διατύπωσε, τότε, ὁ συνοδικὸς μητροπολίτης, συμπληρώνει: «Ταύτη τῇ γνώμῃ συνέθεντο καὶ οἱ ἄλλοι [συνοδικοί], ἐπεψηφίσατο δὲ καὶ ὁ [τότε] πατριάρχης, καὶ ἱερολογήθη τὸ συνοικέσιον»²¹⁰.

Ἄς διαβάσουμε τὸ σκεπτικὸ τῆς ἀπόφασης, ἀφοῦ πρῶτα ποῦμε πὼς τὰ πρόσωπα τῆς ὑπόθεσης εἶναι τρία: ὁ Δημήτριος, ἡ νόμιμη σύζυγός του καὶ ὁ Μανουήλ ὁ ὁποῖος, μετὰ τὴν Ἑλωση, συζεῖ μετὰ τὴ γυναῖκα τοῦ Δημήτριου καὶ ζητᾷ τὴν ἀδεια νὰ ἱερολογηθεῖ τὸ συνοικέσιο καὶ νὰ τὴν νυμφευεῖ.

«Μοιχοζευξία κυρίως ἐστὶ τε καὶ λέγεται, ὅπου ἔρως ἡγήσατο καὶ τῆς εὐνῆς ἐπιβουλὴ καὶ νομίμου συζυγίας διάζευξις καὶ παράνομος τῶν μοιχευόντων ἔνωσις· ἐνταῦθα δὲ ἐν τοῖς τοιοῦτοις οὐδὲν τοιοῦτόν ἐστιν εὐρεῖν. Τοῦ δὲ νόμου διακρίνοντος ὅτι ἡ δουλεία ἔοικε θανάτῳ, τὰ ἀπὸ δουλείας διασπάντα συνοικέσια ἔοικε θανάτῳ διαζυγῆναι καὶ ὁ δουλείᾳ κρατούμενος ἄνθρωπος, μὴ ὢν κύριος ἑαυτοῦ πράττειν ὁ βούλεται, κατὰ τὸ ἀνενέργητον τῆς ἰδίας ὁρμῆς καὶ βουλήσεως, ἔοικε νεκρῷ· τὰ οὖν ἀπὸ τοιαύτης ἀνάγκης προσκολληθέντα ἀλλήλοις πρόσωπα οὐκ ἂν εἰκότως μοιχεύειν λέγοντο, ἴσως δὲ ἁμαρτάνειν πορνικῶς. Εἰ οὖν ὁ Δημήτριος, ὥσπερ ἐξ ἔξδου εἰς τόνδε τὸν κόσμον ἐπανελθὼν, ἤρεϊτο τὴν ἰδίαν ἀναλαβεῖν γαμετὴν, ἐξῆν αὐτῷ καὶ εἶχεν ἂν τὸ καθόλου καλῶς· ἐπεὶ δὲ αὐτὸς μὲν οὐ βούλεται τοῦτο, ἡ δὲ γυνὴ οὐχ ὥς μοιχαλὶς συνῆλθε τῷ Μανουήλ, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τῆς δουλείας, οὐδὲ ὁ Μανουήλ τρόπον μοιχοῦ αὐτὴν ἠγάγετο, καὶ οὕτως ἴσως βέλτιον ἦν ἀπέχειν αὐτοὺς ἀλλήλων, τῶν δὲ πραγμάτων ἀναγκαζόντων, ἵνα μὴ τι χεῖρον συμβῇ, διακρίνω ἵνα ἱερολογηθῇ ὁ Μανουήλ τὴν τοιαύτην γυναῖκα».

210. Στ. 2107–2108 τῆς ἐκδόσεως Χ. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗ.

Είναι έκδηλο ότι η σύνοδος έχει ως σύστημα αναφοράς τις διατάξεις του βυζαντινού δικαίου. Γνωρίζει ότι ο θάνατος ή η αφάνεια αποτελούν νόμιμους λόγους λύσης ενός γάμου και πώς η μοιχεία αποτελεί κώλυμα για την τέλεση νέου γάμου. Έχει όμως υπόψη του και την πραγματικότητα που δημιουργήθηκε εξ αιτίας των γεγονότων της Άλωσης: η αιχμαλωσία των χριστιανών κατοίκων της Κωνσταντινούπολης έκανε ώστε και νόμιμοι γάμοι να διαρραγούν και χριστιανές, που δεν είχαν διαζευχθεί και είχαν πουληθεί ως σκλάβες, να συζούν με τον χριστιανό εκείνον που τις είχε αγοράσει, χωρίς βέβαια οι προϋποθέσεις —θάνατος ή αφάνεια— που όριζαν οι διατάξεις του βυζαντινού δικαίου να έχουν πληρωθεί. Έξομοιώνει σιωπηρά την αιχμαλωσία με τη δουλεία για να επικαλεστεί τη διάταξη του βυζαντινού δικαίου σύμφωνα με την οποία η δουλεία ισοδυναμεί με θάνατο²¹¹, ώστε να θεωρηθεί ότι ο πρώτος γάμος λύθηκε νόμιμα· ενώ για να υπερβεί το κώλυμα της μοιχείας για την τέλεση του δεύτερου γάμου χαρακτηρίζει την συνεύρεση της νόμμης συζύγου με έναν τρίτο σαν πράξη ανάγκης. Η αιχμαλωσία βέβαια δεν ισοδυναμεί με θάνατο, όταν μάλιστα διάρκεσε, όπως είναι γνωστό, λίγους μόνο μήνες. Η επανεμφάνιση λοιπόν του αιχμάλωτου Δημητρίου μικρό διάστημα μετά την Άλωση δεν αποτελεί φαινόμενο παρόμοιο με επιστροφή του από τον Άδη. Η μεταβυζαντινή όμως πραγματικότητα που ανάγκαζε τη σύνοδο στην διαπλαστική αυτή έρμηνεία των σχετικών βυζαντινών διατάξεων αποκαλύπτεται καλύτερα από όσα συμπληρωματικά αναφέρει ο Άγαλλιανός στους «Λόγους» του: είχε εκδοθεί σουλτανικό διάταγμα που όριζε, όσοι χριστιανοί είχαν δούλους, ή έπρεπε να τους άπελευθερώσουν ή να τους μεταπωλήσουν στους Τούρκους²¹². «Τών πραγμάτων αναγκάζόντων, ίνα μή

211. Βλ. τη διάταξη για τη δουλεία όπως σώζεται στην «Εξάβιβλον», IV ε', 12: «Η ύστερον έπιφανείσα δουλεία διαλύει τόν γάμον και διαζεύγνυσιν αυτούς άπ' άλλήλων, ώσανει τελευτής έπακολουθησάσης».

212. Άντλω τά στοιχεια αυτά από τις άναπτύξεις του Χ. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗ,

τι χειρόν συμβῆ) εἶναι τὸ ὕστατο ἐπιχείρημα τοῦ Ἀγαλλιανοῦ καὶ προφανῶς τῆς συνόδου πὺν μὲ μιὰ ἐλεύθερη ἐρμηνεία τῶν διατάξεων τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου προσπάθησε νὰ δαμάσει τὴ μεταβυζαντινὴ πραγματικότητα.

Παράδειγμα τρίτο, ἀντλημένο καὶ αὐτὸ ἀπὸ τοὺς «Λόγους» τοῦ Ἀγαλλιανοῦ. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, στὸ βυζαντινὸ δίκαιο ὀριζόταν ὅριο ἡλικίας γιὰ τὴν τέλεση νόμιμου γάμου. Ὁ Ἀγαλλιανὸς μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἤδη τὸ 1463 ἦταν γενικευμένη ἡ συνήθεια τοῦ γάμου μεταξὺ ἀνηλίκων. Καὶ δίνει τὴν ἐξηγήσή του γιὰ τὴν πλημμελὴ ἐφαρμογὴ τῶν διατάξεων περὶ ἀνηβότητος: ἦταν ἡ προστασία τῶν παιδιῶν τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τὸ «παιδομάζωμα», ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ πὺς ἡ ἐπιλογὴ περιοριζόταν μεταξὺ τῶν ἀγάμων.

Παράδειγμα τέταρτο. Ὁ Μάξιμος Γ', μετὰ τὴν ἀνδοὸ του στὰ 1476 στὸν πατριαρχικὸ θρόνο, συγκαλεῖ μιὰ εὐρείας σύνθεσης σύνοδο στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν ἀπὸ κοινοῦ προβλήματα πὺν εἶχαν δημιουργηθεῖ στὴν Ἐκκλησία. Τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου δὲν σώζονται ἀλλὰ τίς ἀποφάσεις τῆς τίς γνωρίζουμε ἀπὸ μιὰ ἐγκύκλιο πὺν ὁ πατριάρχης Μάξιμος Γ' ἔστειλε, στὰ 1477, πρὸς ὅλους τοὺς χριστιανούς γιὰ νὰ τοὺς ἐνημερώσει καὶ νὰ τοὺς νουθετήσῃ²¹³. Ἀνάμεσα στίς ἀποφάσεις τῆς συνόδου ἦταν καὶ ἡ ἀπαγόρευση στοὺς ὀρθόδοξους ἱερωμένους νὰ βαπτίζουν παιδιά Τούρκων· συγκεκριμένα μὲ καθαίρεση ἀπειλοῦνται οἱ ἱερωμένοι πὺν θὰ βαπτίσουν «τοὺς παῖδας τῶν Τούρκων». Βέβαια οἱ ἀπαρχὲς στὴν ἀπαγόρευση αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἀναζητηθοῦν στὴν συνοδικὴ ἀπόφαση τοῦ 12ου αἰ., ἐπὶ Λουκᾶ Χρυσοβέργη, μὲ τὴν ὁποία καταδικαζόταν ἡ συνήθεια τῶν Ἀγαρηνῶν νὰ βαπτίζουν τὰ παιδιά τους καὶ μὲ χριστιανικὸ τρόπο²¹⁴. Μιὰ ἀπόφαση πὺν ἡ ἀνά-

²¹³ Ὁ Θεόδωρος Ἀγαλλιανὸς..., σ. 68–71, ὅπου καὶ παραπομπὲς στὰ ἀντίστοιχα χωρία τῶν «Λόγων» τοῦ Ἀγαλλιανοῦ.

²¹³. Τὸ κείμενο τῆς ἐγκυκλίου σώζεται στὸν κώδικα Laurent. gr. Pl. LIX. 13 καὶ ἔχω ἀναγγεῖλει τὴν ἔκδοσή του.

²¹⁴. Πὰ τὴν συνοδικὴ ἀπόφαση βλ. GRUMEL/DARROUZÈS 1088.

μνησή της διασώθηκε και από τὰ σχόλια τοῦ Βαλσαμώνα στὸν πδ' κανόνα τῆς 4' Οἰκουμενικῆς Συνόδου²¹⁵ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν Βλάσταρη στὸ ἔργο του «Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον»²¹⁶. Ὡστόσο ἡ αἰτιολογία ποὺ δίνεται γιὰ τὴν ἀπαγόρευση στὴ συνέχεια τοῦ κειμένου τῆς ἐγκυκλίου τοῦ 1477 ἀποδίδει καὶ μιὰ μεταβυζαντινὴ, δραματικὴ, διάσταση: «ἐπεὶ πρὸς ἀνατροπὴν τῆς πίστεως τοῦτο ποιούσιν».

Τὰ παραδείγματα ποὺ δώσαμε καὶ ἡ παρουσίαση τῶν λύσεων ποὺ υἱοθετήθηκαν στὶς ὑποθέσεις ποὺ ἐπιλέξαμε δὲν θὰ πρέπει νὰ μᾶς ὀδηγήσουν στὴν ἐντύπωση, ὅτι τὸ βυζαντινὸ δίκαιο ἦταν ἓνα φάντασμα στὸν μεταβυζαντινὸ νομικὸ βίον τῶν χριστιανῶν τῆς ὁθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ὅτι ἦταν μιὰ ἐξαγγελία ποὺ συνδέεται μὲ τὴν πολιτικὴ ἰσορροπία ποὺ ἀναζητήθηκε στὰ πρῶτα χρόνια μετὰ τὴν Ἄλωση, μιὰ ἐξαγγελία γιὰ τὴν ἰσχὺ μιᾶς νομικῆς τάξης ποὺ οὐδέποτε, στὴν πραγματικότητα, ἴσχυσε. Δὲν θὰ πρέπει νὰ ὀδηγηθοῦμε στὴν ἀποψη αὐτὴ, πρῶτα διότι μποροῦν νὰ βρεθοῦν ἄλλα παραδείγματα ποὺ ἐπιβεβαιώνουν τὴν τήρηση τῆς νομικῆς αὐτῆς τάξης καὶ ἔπειτα, ἓνα ἰσχυρὸ κατὰ τὴ γνώμη μου τεκμήριο εἶναι, ὅτι ὅλοι οἱ ἀγῶνες ποὺ διεξάγονται γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς ἐξουσίας στοὺς κόλπους τῆς μεταβυζαντινῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας ἔχουν ὡς ἄλλοθι ὅτι ὁ ἀντίπαλος δὲν τηρεῖ τὸ βυζαντινὸ δίκαιο. Καὶ ἀκόμα αὐτὸς ποὺ ἐρχόταν στὴν ἐξουσία τὴν ἐπιστροφὴ στὴν ἀρχικὴ τάξη δικαίου ἐξαγγέλλει. Ἕνα παράδειγμα θὰ δείξει νομίζω ἀνάγλυφα τὸ ἐπιχείρημα ποὺ προβάλλω.

Στὰ 1474 μιὰ ομάδα διεκδικεῖ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν ἐξουσία ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ αὐτό. Κατηγορεῖ τὸν τότε πατριάρχη ὅτι δὲν τηρεῖ τὸ δίκαιο, τὸ βυζαντινὸ δίκαιο, καὶ στὴ σύνοδο ποὺ συγκαλεῖται γιὰ νὰ κρίνει παρακάθονται καὶ δύο ἀπεσταλμένοι τοῦ σουλτάνου —ἐλληνομαθεῖς προφανῶς σύμβου-

215. Βλ. πρὸχαρα τὸ κείμενο στὴν ἔκδοση Γ. Α. ΡΑΛΛΗΣ – Μ. ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα...*, τ. 2, σ. 498.

216. Ματθαῖος Βλάσταρης, *Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον*, Β, κεφ. γ' (ἐκδ.

λοί του— για να επιβλέψουν ότι η κρίση θα γίνει σύμφωνα με το δίκαιο που ισχύει, το βυζαντινό δίκαιο. Η σύνοδος καταλήγει στην άποψη ότι ο ύπο κατηγορία πατριάρχης είναι άθως των κατηγοριών που του προσάπτουν οι κατήγοροί του. Την απόφαση της συνόδου την μεταφέρουν οι σύμβουλοί του στον σουλτάνο και εκείνος επιτάσσει να επανέλθει στη θέση του ο πατριάρχης και να συνεχίσει να ασκεί τα καθήκοντά του²¹⁷. Και όταν η αντίπαλη ομάδα κατορθώνει, λίγο αργότερα, να επιτύχει το στόχο της, να καταλάβει την εξουσία, από τα πρώτα που εξαγγέλλει ήταν η αυστηρή τήρηση των κανόνων του βυζαντινού καταρχήν δικαίου²¹⁸.

Από το ιστορικό υλικό ωστόσο που παρουσιάσαμε δεν προκύπτει μόνο το γεγονός της ένταξης τμημάτων του βυζαντινού δικαίου στη μεταβυζαντινή έννομη τάξη και η βούληση όσων ανέλαβαν την ευθύνη διοίκησης της ορθόδοξης Έκκλησίας να πορευτούν καταρχήν κατά τις διατάξεις των «κρατησάντων νόμων εν τη των χριστιανών εύσεβεστάτη πολιτείᾳ»²¹⁹. Τα παραδείγματα που επέλεξαμε από τη μεταβυζαντινή νομολογία δίνουν στοιχεία και για ένα άλλο φαινόμενο που, όσο ξέρω, δεν έχει τύχει της προσοχής των μελετητών του μεταβυζαντινού νομικού μας βίου.

Όταν ο Άλεξανδρος Λιτξερόπουλος έμπλούτιζε το 1932 την

Γ. Α. ΡΑΛΛΗ – Μ. ΠΟΤΛΗ, *Σύνταγμα...*, τ. 6, σ. 120).

217. Τα γεγονότα είναι αποτυπωμένα στη συνοδική απόφαση της 10ης Όκτωβρίου 1474 που καταχωρίστηκε στον επίσημο κώδικα του Πατριαρχείου, βλ. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ο «Ιερός κώδιξ»...*, σ. 89 έπ.: το κείμενο και στα σχόλια που το συνοδεύουν την προγενέστερη βιβλιογραφία.

218. Βλ. για παράδειγμα όσα εξαγγέλλονται στην εγκύκλιο του Μαξιμου Γ', για την όποια βλ. τη σημ. 213.

219. Μια βούληση που φαίνεται πως έλαβε σοβαρά υπόψη τη νοθεσία του Γενναδίου Σχολαρίου (βλ. πιο πάνω σ. 162 και 201). Άς σημειωθεί ότι και στις δύο νομικές συναγωγές που συγκρότησε το Πατριαρχείο μετά την Άλωση χρησιμοποίησε, προκειμένου για τη βυζαντινή νομική ύλη, έργα της ύστερης βυζαντινής περιόδου.

έλληνική βιβλιογραφία με τὸ πρωτοποριακὸ ἔργο του *Ἡ νομολογία ὡς παράγων διαπλάσεως τοῦ ιδιωτικοῦ δικαίου. Σύγχρονος ἐπιστήμη καὶ ἑλληνικὴ δικαστηριακὴ πρακτικὴ*²²⁰, ἀνέφερε ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς ἐμφάνισης τοῦ φαινομένου κάποια παραδείγματα ποὺ τὰ ἀντλήσε ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ δίκαιο καὶ τὴν ρωμαϊκὴ δικαστηριακὴ πρακτικὴ, γιὰ νὰ περάσει στὴ συνέχεια σὲ παραδείγματα ἀπὸ τὸ «Μεσαιωνικὸν καὶ μεταμεσαιωνικὸν δίκαιον τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν»²²¹. Νομίζω ὥστόσο ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ φαινομένου θὰ μπορούσε τώρα νὰ ἐμπλουτιστεῖ καὶ μὲ παραδείγματα ἀπὸ τὴν δικαστηριακὴ πρακτικὴ τῆς μεταβυζαντινῆς περιόδου. Ἐξηγοῦμαι.

Τὰ παραδείγματα ποὺ χρησιμοποίησα αὐτὸ τὸ φαινόμενο εἰκονογραφοῦν. Πρόκειται, στὴν οὐσία, γιὰ μιὰ νομοθετικὴ λειτουργία ποὺ εἴτε ἐκδηλώθηκε ἀρνητικά, μὲ τὴν παράλειψη ἐφαρμογῆς νομοθετημένων κανόνων, εἴτε μὲ μιὰ *contra legem* ἐρμηνεία διατάξεων τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου, εἴτε μὲ μιὰ συμπληρωματικὴ ἐρμηνεία· δικαιοπλαστικὴ πάντως σὲ κάθε περίπτωσι, ἀφοῦ κάτω ἀπὸ τὸ βάρος τῆς μεταβυζαντινῆς πραγματικότητος «νομοθετοῦν», προσαρμόζοντας σιωπηρὰ τὶς διατάξεις στὰ νέα πλαίσια²²².

220. Τὸ ἔργο τυπώθηκε στοὺς τόμους 3–5 τῆς *Ἐπετηρίδος τῆς Σχολῆς τῶν Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* καὶ γνώρισε μιὰ αὐτοτελὴ κυκλοφορία, σὲ δύο τεύχη, Θεσσαλονίκη 1932 καὶ 1935.

221. Στὸ «Μέρος πρῶτον» τῆς μελέτης του καὶ εἰδικότερα στὸ κεφάλαιο ποὺ ὀνομάζει «Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τῶν ἀντιλήψεων περὶ τῆς συμμετοχῆς τῶν δικαστηρίων εἰς τὸ ἔργον τῆς διαμορφώσεως τοῦ δικαίου», σ. 23–33.

222. Ὅσα ἀναφέραμε ὡς τώρα —καὶ ὅσα θὰ ἀκολουθήσουν— θὰ δείξουν, νομίζω καθαρά, ὅτι τὸ φαινόμενο τῆς παρέκκλισης ἀπὸ τὶς βυζαντινὲς διατάξεις δὲν μπορεῖ νὰ ἐρμηνευτεῖ μόνο ὡς μιὰ «κατ' οἰκονομίαν» ἐφαρμογὴ τους. Ἡ συχνότητα καὶ ἡ ἔνταση ποὺ προσλαμβάνει τὸ φαινόμενο τῆς παρέκκλισης κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴν περίοδο —θὰ φτάσει ὅπως θὰ δοῦμε ὡς τὴ ρητὴ μεταρρύθμιση— μᾶς ἐπιβάλλει νὰ ἀναζητήσουμε ἕναν ἄλλο χαρακτηρισμὸ. Ὁ βυζαντινὸς θεσμὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς

Με την πάροδο όμως του χρόνου και την καλύτερη έδραωση του θεσμού στο πλαίσιο της θωμανικής αυτοκρατορίας, η νομοθετική λειτουργία του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως άρχισε να εκδηλώνεται με τρόπο πιο ευδιάκριτο. Για να μείνουμε σε δύο μόνο παραδείγματα που μάς ενδιαφέρουν άμεσα, η υιοθέτηση τον 16ο και 17 αϊ. επεικέστερων ρυθμίσεων σε θέματα γάμου έγιναν με ρητές συνοδικές αποφάσεις. Αναφέρομαι στην απόφαση του 1560 επί Ίωάσαφ Β', και σε εκείνη του 1611 επί Νεοφύτου Β'²²³. Αποφάσεις πού, προφανώς, καταχωρίστηκαν στον «ιερόν κώδικα» του Πατριαρχείου και κοινοποιήθηκαν στις εκκλησιαστικές επαρχίες.

Η επιφύλαξη που κρατώ άφορᾷ την πρώτη απόφαση, επειδή δεν έχει σωθεί από την περίοδο της πατριαρχίας του Ίωάσαφ ή ενότιτα του έπισημου κώδικα, ὥστε να ἔχουμε από αυτοψία την επιβεβαίωση που ζητούμε. Για την δεύτερη συνοδική απόφαση αρκετές ένδείξεις μάς βεβαιώνουν πώς τηρήθηκαν ὅσα ἀναφέραμε —μολονότι και για αὐτήν δὲν ἔχουμε φτάσει στην πρωτότυπη καταχώρισή της. Ἐχουμε ὅμως πρώτα τὴ διαβεβαίωση τοῦ ἀθωνίτη μοναχοῦ Θεοκλήτου, τοῦ κατὰ κόσμον Θεοδώρου Καρατζᾶ, πού εἶχε διατελέσει νοτάριος πιθανότατα τοῦ Πατριαρχείου²²⁴, ὅτι ἡ ἀπόφαση ἦταν καταχωρισμένη στον ἱερό κώδικα καὶ ὅτι, ὡς

οἰκονομίας φαίνεται πὼς λειτούργησε τὴν μεταβυζαντινὴ περίοδο σὰν ἄλλοθι, ὡς ἱστορικὸ προηγούμενο παρὰ ὡς ἐπαρκὲς ἐξηγητικὸ σχῆμα ἑνὸς περίπλοκου φαινομένου. Για τὴν ἔννοια τῆς οἰκονομίας στὴν ὀρθόδοξη ἐκκλησία βλ. τὴν κλασικὴ μελέτη τοῦ ΑΜΙΑΚΑ Σ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ, *Ἡ οἰκονομία κατὰ τὸ κανονικὸν δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Ἀθήνα 1949, καὶ τὴ νεότερη βιβλιογραφία πού παραθέτει στὴ μελέτη του ὁ Ιω. Μ. ΚΟΝΙΑΔΗΣ, «The Ubiquity of Canon Law», *Law and Society in Byzantium: Ninth–Twelfth Centuries*, Οὐάσιγκτον 1994, σ. 134.

223. Καὶ γιὰ τίς δύο αὐτὲς ἀποφάσεις ἔχουμε δώσει στοιχεῖα σὲ προηγούμενα κεφάλαια.

224. Βλ. Γ. ΖΑΒΙΡΑ, *Νέα Ἑλλάς* (Ἔκδ. Γ. ΚΡΕΜΟΥ, Ἀθήνα 1872), σ. 325–326 καὶ Μ. ΓΕΔΩΝ, «Φαναριώτικα ὑπομνήματα», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 3 (1882–1883), 376.

ἀργὰ τὸν 18ο αἰ., ἦταν σὲ χρῆσι. Συγκεκριμένα, ὁ Καρατζᾶς στὸ ἔργο του «Νομοκάνονον» (1767), ὅπως παραδίδεται ἀπὸ τὸ χειρόγραφο ἀρ. 75 τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης²²⁵, ἀναφέρει, στὸ Στοιχεῖον Β', κεφ. α', κεφάλαιο σχετικὸ μὲ τὸν γάμο: «Εἰς δὲ τὸ ,αχιά' ἔτος εἰς τὸν καιρὸν Νεοφύτου Κωνσταντινουπόλεως, Θεοφάνους δὲ Ἱεροσολύμων διωρίσθη συνοδικῶς, ὅτι ἐὰν πρὸ τοῦ νὰ ἐρωτηθῇ γίνει γάμος ζ' βαθμοῦ ἐξ αἵματος, νὰ μὴ χωρίζεται, ἀλλὰ νὰ μείνῃ ἀδιάσπαστος, καθὼς εἰς τὸ συνοδικὸν αὐτῶν γράμμα περιέχεται. Καὶ λοιπὸν ἐκ πάντων τούτων συνάγεται, εἰ δὲ καὶ γίνῃ πρὸ τοῦ ἐρωτηθῆ, δὲν χωρίζεται κατὰ τὸ συνοδικὸν γράμμα τὸ νέον». Καὶ σὲ σημείωμα γραμμμένο μὲ ἐρυθρὸ μελάνι στὸ περιθώριό δίνεται ἡ ἀκόλουθη πληροφορία: «Τὸ συνοδικὸν τοῦτο γράμμα σώζεται εἰς τοὺς κώδικας τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ὑπογεγραμμένον ὑπὸ τῶν δύο π(α)τριαρχῶν καὶ κζ' ἀρχιερέων»²²⁶. Ἐπειτα ἔχουμε ἐντοπίσει ἕνα ἀντίγραφο τῆς συνοδικῆς ἀπόφασις τοῦ 1611, πού τὸ κείμενό του ἀνατρέχει σὲ αὐτὴ τὴν καταχώριση²²⁷. Τέλος, ἔχουμε πλέον τεκμήριο πὺ δείχνει ὅτι τὰ κύρια

225. Πὰ τὸ ἔργο τοῦ Θεοκλήτου βλ. ὅσα ἀναφέρει ὁ Δ. ΓΚΙΝΗΣ, *Περίγραμμα τῆς ἱστορίας τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου*, Ἀθήνα 1966, σ. 203 ἀρ. 409. Στὰ χειρόγραφα πὺ σημειώνει ὁ Γκίνης ὅτι παραδίδουν τὸ ἔργο δὲν συμπεριλαμβάνεται τὸ πὺ πάνω χφ. τῆς Χάλκης προφανῶς ἐπειδὴ ἡ περιγραφή πὺ δίνει ὁ ΑΙΜΙΛΙΑΝΟΣ ΤΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Περιγραφικὸς κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Γ(α) Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης*, Κωνσταντινούπολη 1968, σ. 228, δὲν βοηθᾷ στὴν ταύτιση τοῦ ἔργου. Πὰ τὸν ἴδιο ὑποθέτω λόγο δὲν τὸ συμπεριέλαβε στὸν κατάλογο πὺ κατάρτισε καὶ ὁ Θ. Ξ. ΓΙΑΓΚΟΥ, *Ὁ νομοκάνων Θεοκλήτου Καρατζᾶ τοῦ Κανσοκαλυβίτη. Ἡ ἐπίτομη μορφή*, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 30–34.

226. Τὸ κείμενο στὶς σ. 472–473· τὸ σημείωμα στὸ περιθώριό τῆς σ. 472. Πραγματικὰ στὴν σύνοδο τοῦ 1611 συμμετεῖχε καὶ ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Θεοφάνης, ὁ ὁποῖος συνυπέγραψε τὸ κείμενο.

227. Πρόκειται γιὰ ἀντίγραφο πὺ παραδίδεται ἀπὸ τὸ χφ. 124 τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἱεροσολύμων· βλ. ὅσα ἀναφέρω στὴν μελέτη

σημεία της απόφασης κοινοποιήθηκαν και σέ εκκλησιαστικές επαρχίες υπαγόμενες στο Πατριαρχείο. Αναφέρομαι στο δίφυλλο που είχα την τύχη νά έντοπίσω σέ χειρόγραφο κώδικα του Νικολάου Καρατζά, επίσημο αντίγραφο του 17ου αϊ. που περιέχει όσα αποφασίστηκαν τὸ 1611 καὶ τὸ ὁποῖο προοριζόταν γιὰ νά ἐνημερώσει κάποιον ἐκτός του Πατριαρχείου ἀποδέκτη²²⁸. Ἔτσι ἡ πληροφορία που ἀνέφερε ὁ Ἀλέξιος Σπανός στο πόνημά του «Περὶ τῶν συνοικεσίων ἐγχειρίδιον», ὅτι ὅσα ἀποφασίστηκαν τὸ 1611 κοινοποιήθηκαν στίς ἐκκλησιαστικές ἐπαρχίες του Πατριαρχείου: «ὅπο [του Νεοφύτου] διειμοιράσθη τὸ Συνοδικὸν σημείωμα εἰς πάσας τὰς Ἐπαρχίας»²²⁹, ἀπέκτησε καὶ ὕλική ἀπόδειξη.

Μιά διάσταση ὅμως τῆς μεταβυζαντινῆς νομοθετικῆς λειτουργίας ἀποκαλύπτουν, μὲ τὸν τρόπο τους, καὶ οἱ δύο νομικὲς συναγωγές που ἐντοπίσαμε πῶς εἶχε συγκροτήσει τὸ Πατριαρχεῖο στήν μετὰ τὴν Ἑλωση περίοδο τῆς ἱστορίας του.

Οἱ συνοδικές ἀποφάσεις που μεταρρῦθμιζαν διατάξεις του βυζαντινοῦ γαμικοῦ δικαίου καταχωρίστηκαν, σύμφωνα μὲ ὅλες τίς ἐνδείξεις, στὸν ἐπίσημο κώδικα του Πατριαρχείου. Τὸ κείμενο ὅμως τῆς καταχώρισης τῆς συνοδικῆς ἀπόφασης του 1611 ἀποκαλύπτει ὅτι, παρὰλληλα μὲ τὴν ἐντολή, πάγια διατυπωμένη στο τέλος κάθε συνοδικῆς ἀπόφασης, νά καταχωριστεῖ *in perpetuam rei memoriam* στὸν κώδικα του Πατριαρχείου, ὑπῆρξε καὶ ρητὴ ἐντολή νά καταχωριστεῖ καὶ στήν νομικὴ συναγωγή του Πατριαρχείου που ἦταν τότε ἐν χρῆσει. Παραθέτω τὴ διατύπωση: «ὅθεν εἰς τὴν περὶ τούτου δήλωσιν καὶ διηνεκὴ τὴν ἀσφάλειαν καὶ πλείονα τὴν διαμονὴν ἐγένοντο τὰ παρόντα ἡμῶν πατριαρχικά σημειώματα, καὶ κατεστρώθησαν ἐν τῷ θείῳ καὶ ἱερῷ νομίμῳ καὶ μου «Ἐνα Ἴσον...», 26.

228. Βλ. γιὰ ὅλα αὐτὰ τὴ μελέτη που ἀναφέρω στήν προηγούμενη σημείωση.

229. Ὅπως εἶναι γνωστὸ τὸ πόνημα του Σπανοῦ δημοσιεύτηκε τὸ 1744 στήν ἀπόδοση τῆς «Ἐξαβίβλου» στήν ἀπλή (Βενετία 1744, σ. 496-562). Χρησιμοποιῶ τὴν ἐκδοση του 1777 ὅπου ἡ πληροφορία εἶναι σ. 493.

κώδικι του Χ(ριστο)ῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας». Ἀνάλογη ἐντολή δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ βροῦμε στὴν ἀπόφαση τοῦ 1560, ἀφοῦ δὲν εἶχε ἀκόμα τότε συγκροτηθεῖ ἡ νομικὴ συναγωγὴ τοῦ 1564· γνωρίζουμε ὅμως πὼς ὅταν συγκροτήθηκε, καταχωρίστηκαν, μὲ τὸ χέρι τοῦ Ἰέρρακα, τὰ κύρια σημεῖα ὅσων εἶχαν ἀποφασισθεῖ τὸ 1560. Τὶ νόημα ὅμως εἶχαν οἱ διπλὲς αὐτὲς καταχωρίσεις; ποιά ἦταν, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ἡ νομικὴ φύση αὐτῶν τῶν συναγωγῶν στὶς ὁποῖες ἡ πατριαρχικὴ σύνοδος ζητοῦσε νὰ καταχωριστοῦν ἀποφάσεις τῆς πρὸ μεταρρῦθμιζαν διατάξεις τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου;

Ἀπὸ ὅσα προηγήθηκαν ἐγίνε νομίζω κατανοητὸ ὅτι τὸ βυζαντινὸ δίκαιο δὲν ἀρκοῦσε γιὰ νὰ ρυθμίσει σχέσεις πρὸς πηγάζαν ἀπὸ μιὰ πραγματικότητα πρὸς ἣν ἦταν συχνὰ ριζικὰ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν βυζαντινὴ. Τὸ νομιμοποιημένο ὥστόσο σύστημα δικαίου γιὰ τοὺς χριστιανοὺς τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἦταν —καὶ παρέμενε— τὸ βυζαντινὸ δίκαιο. Ἐκεῖνοι λοιπὸν πρὸς οὓς εἶχαν τὴν εὐθύνη γιὰ τὴ διοίκηση τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν τῆς αὐτοκρατορίας ἔπρεπε νὰ βροῦν τρόπους νὰ ὑπερβοῦν τὰ ἐμπόδια. Ὁ ἓνας τρόπος ἦταν ἡ διαπλαστικὴ ἐρμηνεία τῶν διατάξεων τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου· ὁ ἄλλος τρόπος ἦταν ἡ περισσότερο ρητὴ μεταρρῦθμισή τους. Στὴν τελευταία αὐτὴ περίπτωσι, καὶ προφανῶς γιὰ τὴν καλύτερη κατοχύρωση τῶν νέων ρυθμίσεων, φαίνεται ὅτι κρῖθηκε σκόπιμο νὰ ἐπιχειρηθεῖ παρὰλλήλα καὶ μία, ὅπως θὰ λέγαμε μὲ σημερινούς ὅρους, «διοικητικὴ κωδικοποίηση». Συμπληθίσθη βυζαντινὴ νομικὴ ὕλη, ὅπως σωζόταν σὲ κάποιο ἀπὸ τὰ νομικὰ βοηθήματα πρὸς οὓς ὑπῆρχαν στὸ Πατριαρχεῖο, καὶ μαζί τῆς κάποιες ἀπὸ τίς μεταβυζαντινὲς ρυθμίσεις. Σχηματίζει κανεὶς τὴν ἐντύπωση πὼς ἀπὸ τὴν συνύπαρξιν αὐτὴν οἱ ἰθύνοντες τοῦ Πατριαρχείου ἀναζητοῦσαν μιὰ πρόσθετη κατοχύρωση τῶν μεταβυζαντινῶν ρυθμίσεων μέσω μιᾶς καθ' ἑλξιν νομιμοποίησός τους ἀπὸ τίς βυζαντινὲς διατάξεις. Κατὰ συνέπεια, ἡ ἐντολή: οἱ νέες ρυθμίσεις νὰ καταχωρισθοῦν καὶ στὴν ἐπίσημην νομικὴ συναγωγὴ τοῦ Πατριαρχείου, ἀποσκοποῦσε νὰ τοὺς προσδώσει μιὰ πρόσθετη νομιμότητα.

Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ δὲν ἀναιρεῖ βέβαια σὲ τίποτε ὅσα ἀναλύσαμε στὸ πέμπτο κεφάλαιο γιὰ τὴν ἱστορικὴ συγκυρία ποὺ προκάλεσε τὴν συγκρότηση τῆς νομικῆς συναγωγῆς τοῦ 1564. Δὲν τὴν ἀναιρεῖ, καθὼς ἡ νομικὴ αὐτὴ συναγωγὴ ὄχι μόνο ἔμεινε σὲ χρῆση καὶ μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Ἰωάσαφ Β' ἀλλὰ καὶ δέχθηκε, ὅπως εἶδαμε, καὶ μεταγενέστερες καταχωρίσεις παρόμοιων μεταβυζαντινῶν ρυθμίσεων. Θέμα ὅμως τίθεται γιὰ τὴν τύχη τῆς νομικῆς συναγωγῆς τοῦ 1564 καὶ τὴν ἀντικατάστασή της, τὸ 1611 περίπου, ἀπὸ ἐκεῖνη ποὺ θὰ ὀνομαστεῖ τὸ «Μέγα Νόμιμον». Θέμα τίθεται, ἐπειδὴ δὲν ἔχουμε μαρτυρίες ποὺ νὰ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ παρακολουθήσουμε τὴν τύχη της, στοιχεῖα ποὺ νὰ μᾶς βεβαιώνουν ἂν ἡ ἀντικατάσταση τῆς νομικῆς συναγωγῆς τοῦ 1564 ὀφείλεται σὲ ἀπώλεια ἢ σὲ μία συνειδητὴ ἀπόφαση γιὰ ἀντικατάστασή της. Ὅπως ὅμως καὶ ἂν ἔγιναν τὰ πράγματα, τὸ γεγονὸς ὅτι μιὰ νέα συναγωγὴ, ἴδιας λίγο πολὺ ἐμπνεύσεως, ἦρθε νὰ τὴν ἀντικαταστήσει ἐπιβεβαιώνει κατὰ τὴ γνώμη μου τὴν ἐρμηνεία ποὺ δώσαμε γιὰ τὴν χρησιμότητα τῶν συλλογῶν αὐτῶν.

Ἐνα ἀκόμα ζήτημα εἶναι σκόπιμο νὰ θίξουμε, πρὶν βάλουμε τελεῖα στὴν ἔρευνα αὐτῇ, ποὺ ἔφερε στὸ φῶς τὸ πρωτότυπο σῶμα μιᾶς νομικῆς συναγωγῆς ποὺ συγκρότησε τὸ Πατριαρχεῖο στὰ 1564 καὶ ἀκόμα κάποιες ἄγνωστες πτυχὲς ἀπὸ ἓνα φαινόμενο τοῦ μεταβυζαντινοῦ νομικοῦ μας βίου ποῦ, ὅσο ξέρω, δὲν εἶχε ὡς τώρα ἐντοπιστεῖ: ἐννοῶ τίς πτυχὲς τῆς μεταβυζαντινῆς «νομοθεσίας» τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ ζήτημα λοιπὸν ποὺ ἀπομένει ἔχει νὰ κάνει μὲ τὸν τρόπο χρήσης τῆς περιεχόμενης στὴ συναγωγὴ νομικῆς ὕλης, μὲ τὸν τρόπο ἀξιοποίησής της γιὰ τὴ λύση νομικῶν προβλημάτων ποὺ ἀνέκυπταν στὸ Πατριαρχεῖο.

Στὰ τέλη τοῦ 16ου αἰ. μιὰ ἀπὸ τίς ὑποθέσεις ποὺ θὰ ἀπασχολήσουν τὸ Πατριαρχεῖο ἦταν ἡ διεκδίκηση ποὺ εἶχε ἐγείρει ὁ μητροπολίτης Ἐφέσου Σωφρόνιος ζητώντας νὰ περιέλθει στὴ δικαιοδοσία του ἡ μητρόπολη Σμύρνης. Γιὰ τὴν ὑπόθεση αὐτὴ δὲν σώζονται πατριαρχικά ἔγγραφα, τὴν διεκδίκηση ὅμως τοῦ Ἐφέσου τὴν γνωρίζουμε

ἀπὸ ἑνα γράμμα πὺν ἔστειλε ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Μελέτιος Πηγᾶς στὸν πρεσβευτὴ τῆς Βρετανίας στὴν Κωνσταντινούπολη Edward Barton. Στὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς του διαβάζουμε: «L'arcivesco[vo] d'Efeso si a messo in animo di tuorsi anco l'arcivescovado di Smirne al'arcivesco[vo] che lo tiene; esso è absente»²³⁰. Ἡ χρονολογία τοῦ γράμματος τοῦ Μελετίου, 26 Μαΐου 1593, μᾶς δίνει ἕνα χρονολογικὸ στίγμα γιὰ τὴν ὑπόθεση καὶ ὁ τρόπος πὺν εἶναι διατυπωμένο τὸ ἀπόσπασμα πὺν διαβάσαμε μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνουμε ὅτι, ὡς τότε, λύση δὲν εἶχε ἀκόμα δοθεῖ. Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἦταν τότε ὁ Ἱερεμίας Β', φαίνεται ὁμως πὺς τὸ θέμα τέθηκε στὸ περιθώριο τῆς Συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 1593 στὴν ὁποία συμμετεῖχε καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας. Ἔτσι μπορεῖ νὰ ἐρμηνευτεῖ ἡ γνώση καὶ ἡ ἐμπλοκὴ του στὴν ὑπόθεση.

Τὸ αἶτημα ὁμως τοῦ Ἐφέσου ἦταν νόμιμο; μποροῦσε νὰ στηριχθεῖ σὲ κάποια νομικὴ διάταξη; Φυσικὸ ἦταν ἡ σύνοδος νὰ ἀναθέσει σὲ κάποιο ἀπὸ τὰ μέλη της ἢ σὲ κάποιον ὀφφικιᾶλιο νὰ τὸ ἐρευνήσει.

Στὴ νομικὴ συναγωγὴ τοῦ 1564 πού, ὅπως εἶδαμε, ἦταν καὶ μετὰ τὸν Μάιο τοῦ 1592 σὲ ἐπίσημη χρῆση στὸ Πατριαρχεῖο²³¹, σώζεται ἕνα αὐτόγραφο σημείωμα πὺν δείχνει ὅτι τὸ ἔργο τῆς νομικῆς διερεῦνσης τοῦ θέματος τὸ ἀνέλαβε ὁ μ. λογοθέτης τοῦ Πατριαρχείου, ὁ Ἱέραξ. Συγκεκριμένα:

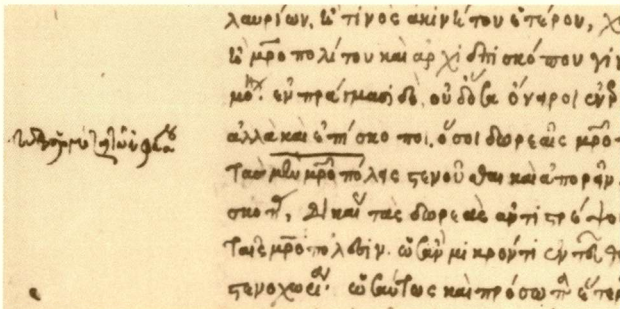
Ἀνάμεσα στὰ κείμενα πὺν συμπιλήθηκαν στὴν συναγωγὴ ἦταν

230. Τὸ κείμενο τοῦ γράμματος τοῦ Πηγᾶ δημοσίευσε ἡ ΕΛΙΣΑΒΕΤ Α. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, «Σημείωμα γιὰ τὸν Μελέτιο Πηγᾶ», *Ὁ Ἑρμηνεύτης* 6 (1968), 20. Στὴ μελέτη αὐτὴ ἀναφέρεται ὅτι μιὰ ἀγγλικὴ μετάφραση τοῦ, γραμμένου στὰ ἰταλικά, γράμματος τοῦ Πηγᾶ εἶχε δημοσιευτεῖ ἀπὸ τὸν SAMUEL PURCHAS στὸ ἔργο του *His Pilgrimes* (τ. 2, σ. 1639 στὴν ἔκδοση τοῦ Λονδίνου 1625).

231. Θυμίζω ὅτι μετὰ τὴ χρονολογία αὐτὴ ἔχουμε καταχώριση τμημάτων ἑνὸς πατριαρχικοῦ γράμματος τοῦ Ἱερεμίου Β' σχετικοῦ μὲ τὶς συνείσακτες γυναῖκες· βλ. ὅσα ἀναφέρονται στὸ ἑνατο κεφάλαιο, σ. 159 καὶ τὸ πανομοιότυπο τῆς καταχώρισης στὴ σ. 160.

καὶ ἡ συνοδικὴ διάταξη τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1027, ἐπὶ Ἀλεξίου Στουδίτου, «περὶ τῶν διὰ δωρεᾶς λαμβανόντων μοναστήρια, καὶ περὶ τινων ἄλλων ἀναγκαίων ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων, ταῖς μητροπόλεσι καὶ ταῖς ἀρχιεπισκοπαῖς καὶ ταῖς ἐπισκοπαῖς ἀνηκουσῶν»²³².

Φυλλομετρώντας λοιπὸν ὁ Ἱέραξ τὴν ἐπίσημη νομικὴ συναγωγὴ τοῦ Πατριαρχείου ἐντόπισε στὸ κείμενο τοῦ 11ου αἰ. σκέψεις ποὺ τοῦ φάνηκαν χρήσιμες γιὰ τὴν ὑπόθεση ποὺ τότε τοὺς ἀπασχολοῦσε. «Τοῦτο ἀρμόζει τῷ Ἐφέσου» σημείωσε στὸ λευκὸ περιθώριό τοῦ κειμένου, ἀφήνοντάς μας ἓνα σημαντικὸ τεκμήριο καὶ γιὰ τὴν πραγματικὴ χρῆση τῆς συναγωγῆς καὶ γιὰ τὸν τρόπο εὗρεσης τοῦ δικαίου τῇ μεταβυζαντινῇ περιόδῳ. Ἀλλὰ μὲ αὐτὸ τὸ τελευταῖο ἀνοίγει ἓνα ἄλλο κεφάλαιο, γιὰ τὸ ὁποῖο ἄλλοτε.

Σάμος 12, φ. 150^v (τιμήμα)

232. Βλ. στὸ 8γδοο κεφάλαιο, σ. 133–134, ἀρ. 67 τὰ σχετικὰ μὲ τὴν παράδοση καὶ τὴ δημοσίευση τῆς συνοδικῆς διατάξεως.

ΠΙΝΑΚΕΣ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

πού χρησιμοποιούνται στους πίνακες

ἀρχ.π. : ἀρχιεπίσκοπος, -ή

ἐπ. : ἐπίσκοπος, -ή

ἡγ.μν. : ἡγούμενος

ἱερμν. : ἱερομόναχος

μ. : μητροπολίτης, -λη

μν. : μονή

μνχ. : μοναχός

μγ. : μέγας

πατρ. : πατριαρχικός

πατρ.χ. : πατριάρχης, -εῖο

Γενικὸ εὗρετήριον

- ἙΑαλλιανὸς Θεόδωρος 170, 172, 204, 207· μγ. χαρτοφύλαξ 204 (βλ. & Πίνακα πηγῶν)
- ἙΑαρηνοὶ 207
- ἙΑία Σοφία, πατρ. ναὸς στήν Κωνσταντινούπολη 165
- ἙΑιο Ὁρος 150 (βλ. & Κοσμάς)
- ἙΑδριανουπόλεως μ. 68 (βλ. & ἙΑάσαφ Β')
- ἙΑθανάσιος Α' βλ. Πίνακα πηγῶν: Πατρ. & Συνοδ. πράξεις
- ἙΑθηνῶν μ. 126
- ἙΑιγαῖο· βλ. ἙΑξαρχος ἙΑσπρης θαλάσσης
- ἙΑίχμαλωσία 206
- ἙΑλέξανδρείας πατρχ· βλ. Μελέτιος
- ἙΑλέξανδρος, λογοθέτης 178
- ἙΑλέξιος Α' Κομνηνὸς 135 (βλ. & Πίνακα πηγῶν: ἙΑὐτοκρ. διατάξεις)
- ἙΑλέξιος Στουδίτης 126 (βλ. & Πίνακα πηγῶν: Πατρ. & Συνοδ. πράξεις)
- ἙΑνατολή 33
- ἙΑναστασίου ἙΑωάννης 25–26, 49
- ἙΑνδρόνικος Β' Παλαιολόγος 84, 111
- ἙΑνθρωποκτονία 102, 103
- ἙΑντιοχείας πατρχ· βλ. Θεόδωρος· — Σύνοδος· βλ. Πίνακα πηγῶν: Κανόνες
- ἙΑρέλης Θεοφάνης, ἥγμν. μν. Τιμί-ου Σταυροῦ Σάμου 58
- ἙΑριστάρχης Σταυράκης 58
- ἙΑρσένιος ἙΑὐτωρειανὸς 198
- ἙΑρμενόπουλος Κωνσταντίνος· βλ. Πίνακα πηγῶν
- ἙΑρχεῖα Γενικά Κράτους 174· Πατριαρχεῖου Κωνσταντινουπόλεως 60
- ἙΑστρολογικὸς πίνακας 110
- ἙΑσυλο 143–144
- ἙΑὐστρία πρεσβευτής· βλ. Busbeck
- ἙΑφάνεια 206
- ἙΑφιερῶματα 70
- ἙΑφορισμὸς 30, 113
- ἙΑλσαμὼν Θεόδωρος· βλ. Πίνακα

ἙΑποδελτιώνονται κύρια ὀνόματα προσώπων, τόπων καὶ λέξεις ἔκτος τῶν κεμένων, καθὼς καὶ ὀνόματα νεότερων συγγραφέων, ἐφόσον συζητοῦνται ἀπόψεις τους. Δὲν ἀποδελτίωσα ὄρους ὅπως βυζαντινὸ ἥ μεταβυζαντινὸ δίκαιο, νομικὴ συναγωγή τοῦ 1564, Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως κ.λπ. ποὺ ἀποτελοῦν τὸ κύριο ἀντικείμενο τῆς μελέτης.

- πηγών
 βάπτισμα 120
 Βασίλειος Μ. 169
 Βασίλειος Β΄ Πορφυρογέννητος·
 βλ. Πίνακα πηγών: Αὐτοκρ.
 διατάξεις
 Βασίλειος, μ. Θεσσαλονίκης· βλ.
 Πίνακα πηγών
 Βασιλικά· βλ. Πίνακα πηγών
 Βενετία 42–43, 46, 48–49, 68, 71 (βλ.
 & βιβλιοθήκες)
 βεράτι· βλ. Πίνακα πηγών: Βα-
 γιαζήτ
 βιβλιοθήκες 167· Βοδλεϊανή 42·
 Ἑθνική Γαλλίας (Bibliothèque
 nationale) 33–34· Μαρκιανή 43·
 Πατριαρχείου Κωνσταντινου-
 πόλεως 10, 162–163, 165–168,
 171–172, 175· μ. Σάμου καὶ Ἰκα-
 ρίας 12, 15, 25, 57. Βλ. & Πίνα-
 κα χειρογράφων
 Βιέννη 60
 Βλάσταρης Ματθαῖος 195 (βλ. &
 Πίνακα πηγών)
 Βουκουρέστι 147, 179
 Βουκουρεστίου Ἀκαδημία 186
 Βωρετῆς Ἰωάννης· βλ. Boreckij

 Γαλακτίων, μ. Ἡρακλείας 151
 Γαλακτίων, μ. Λαρίσης 94
 γάμος 111–112, 122–123, 139· δί-
 καιο γάμου 45, 47, 126, 175, 179,
 185, 213· κωλύματα 36, 44, 79,
 95–96, 112, 114–118, 121–126,
 130–132, 135–136· συνέπειες
 παράνομου γάμου 130–131
 Γεδεών Μανουήλ 48, 82

 Γενεύη 44
 Γεννάδιος Σχολάριος 162, 201, 209
 (βλ. & Πίνακα πηγών: Πατρ. &
 Συνοδ. πράξεις)
 Γεώργιος Β΄ Ξιφιλίνος· βλ. Πίνακα
 πηγών: Πατρ. & Συνοδ. πρά-
 ξεις
 Γκίνης Δημ. 212
 Γλαβὰς Ἰσίδωρος· βλ. Ἰσίδωρος
 Γραμματεία, Μ. Ἐκκλησίας 138–
 139, 181
 Γρηγόριος Σ΄ βλ. Πίνακα πηγών:
 Πατρ. & Συνοδ. πράξεις

 Δαβίδ, ἱερμ., ἐφημέριος Μ. Ἐκκλη-
 σίας 45, 71· ἔξαρχος πατριαρ-
 χικὸς 45
 Δημήτριος 205, 206
 Δημήτριος, μγ. χαρτοφύλαξ 24
 Δημήτριος, σύγγελλος, μ. Κυζίκου
 122 (βλ. & Πίνακα πηγών)
 δίκαιο ἀρχαῖο ἑλληνικὸ 210· —
 κληρονομικὸ· βλ. τρμιοιρία·
 κενὰ δικαίου 11
 δικαιοφύλαξ· βλ. ὁφείζια βυζαντι-
 νοῦ παλατίου
 δικασταὶ πολιτικοὶ 135
 δικαστήριον συνοδικὸ 164
 δικονομία 101–102, 104, 108
 Διονύσιος Α΄ 47–48, 81, 148
 Διονύσιος Β΄ 44, 46–48, 68, 72 (βλ.
 & Πίνακα Πηγών: Πατρ. &
 Συνοδ. πράξεις)
 Διονύσιος Δ΄ 184–185· πρώην μ.
 Λαρίσης 185
 Δοσίθεος, πατρχ. Ἱεροσολύμων
 184–185 (βλ. & Πίνακα πηγών)

- Δούκας· βλ. Πίνακα πηγών
 δοῦλος 136–137, 206
 δωρεὰ 70, 132–133· προγαμιαία (ὑπόβολον) 97, 105
 δωρεοδόχοι μονῶν 133
 δωσιδικία 108
- Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος· βλ. βιβλιοθήκες
 Ἑκθεσις νέα· βλ. Πίνακα πηγών
 ἐκκρεμοδικία 103
 Ἑλεγμῶν καὶ Τρίγλειας ἐξαρχία 48
 ἑξαρχος Ἀσπρης θαλάσσης 45· — πατριαρχικὸς· βλ. Δαβίδ, Σκορ-δύλης
 Ἑξάβιβλος· βλ. Πίνακα πηγών:
 Ἀρμενόπουλος
 ἑξομολόγος 146
 Ἑπαναγωγή / Εἰσαγωγή· βλ. Πίνακα πηγών
 Ἑπαρχος Ἀντώνιος 165
 ἐρμηνεῖα *contra legem* 11, 210· — δικαιοπλαστικὴ 11, 206, 210, 214
 εὐθυδικία 101
 Εὐρίπου μ· βλ. Ἰωάσαφ
 Εὐστάθιος ὁ Ρωμαῖος· βλ. Πίνακα πηγών
 Ἑφέσου μ· βλ. Νεόφυτος, Σαμουήλ Χαντζερής, Σωφρόνιος
- Ζάκυνθος 174
 Ζέπος Ἰωάννης 270
 ζητεία 17–18
 Ζυγομαλὰς Θεοδοσίος, πρωτονο-τάριος 72, 171
 Ζωναράς Ἰωάννης· βλ. Πίνακα πηγών
- Ἡρακλείας μ. 151, 204
- Θαλέλαιος 107
 Θεόδωρος, πατρ. Ἀντιοχείας 114
 Θεόδωρος, μγ. οἰκονόμος 72
 Θεόδωρος Ἑρμοπολίτης· βλ. Πίνακα πηγών
 Θεόδωρος Σκουταριώτης· βλ. Σκουταριώτης
 Θεόδωρος Στουδίτης· βλ. Πίνακα πηγών: Ψευδο-Θεόδωρος
 Θεόκλητος, μνχ., νοτάριος 211–212
 Θεοφάνης, πατρ. Ἱεροσολύμων 212
 Θεσσαλονίκης μ· 129 (βλ. & Πίνακα πηγών: Βασίλειος, Ἰσίδωρος Γλαβὰς, Νικίτας, Χοῦμνος)
 Θηβῶν μ. 173, 174
- Ἰβάν Δ' 69–70
 Ἰέραξ 24, 30, 46, 61, 64, 67–68, 78, 80, 83–85, 87, 99, 214, 217· μγ. λογοθέτης 45, 63, 71–73, 82, 147–148, 175–176, 179, 216· πρωτοκανόναρχος 72· κώδιξ Ἰέρακος 167
 Ἰερεμίας Α' 46–48
 Ἰερεμίας Β' 216 (βλ. & Πίνακα πηγών: Πατρ. & Συνοδ. πράξεις)
 ἱερὸς κώδικας 30, 45, 60, 64, 177, 186, 202, 204, 209, 211–213
 Ἰερώνυμος· βλ. Πίνακα πηγών
 Ἰλαρίωνος βίος· βλ. Πίνακα πηγών: Ἰερώνυμος

- Ἰουδαῖοι 107
- Ἰουστινιανὸς Α' 135 (βλ. & Πίνακα πηγῶν: Αὐτοκρ. διατάξεις, Θεόδωρος Ἐρμολίτης)
- Ἰσαάκιος Α' Κομνηνός· βλ. Πίνακα πηγῶν: Αὐτοκρ. διατάξεις
- Ἰσαάκιος Β' Ἀγγελος· βλ. Πίνακα πηγῶν: Αὐτοκρ. διατάξεις
- Ἰσίδωρος Γλαβιάς, μ. Θεσσαλονίκης· βλ. Πίνακα πηγῶν
- ἰσημερία 147
- Ἰσακίμ Α' βλ. Πίνακα πηγῶν: Πατρ. & Συνοδ. πράξεις
- Ἰωάννης 30
- Ἰωάννης Β' Κομνηνός· βλ. Πίνακα πηγῶν: Αὐτοκρ. διατάξεις
- Ἰωάννης Η' Ξιφιλίνος· βλ. Πίνακα πηγῶν: Πατρ. & Συνοδ. πράξεις
- Ἰωάννης Ι' Καματερός· βλ. Πίνακα πηγῶν: Πατρ. & Συνοδ. πράξεις
- Ἰωάννης Ἀπόκαυκος 123
- Ἰωάννης Βυζάντιος, μγ. σακελλάριος 166
- Ἰωάννης Θρακήσιος 121
- Ἰωάννης (παπα-), σακελλάριος μ. Καφᾶ 177
- Ἰωάσαφ Α' Κόγκας 204· μ. Ἡρακλείας 204
- Ἰωάσαφ Β' 10, 42–46, 61, 67–70, 72–73, 82, 161, 174, 179, 215· Μεγαλοπρεπής 68· μ. Ἀδριανουπόλεως 68 (βλ. & Πίνακα πηγῶν: Πατρ. & Συνοδ. πράξεις)
- Ἰωάσαφ, μ. Εὐρίπου 69–70
- Ἰωάσαφ Μακρής, μ. Θηβῶν 173–175
- Ἰωσήφ Α' 196
- Κάλυμνος 58
- κανονικὸν 127, 128
- κανστρέσιον· βλ. Πίνακα πηγῶν: Περί κανστρεσίου
- Καρατζάς Θεόδωρος· βλ. Θεόκλητος μνχ.
- Καρατζάς Νικόλαος 71–72, 82, 172, 177, 185, 213
- Καφᾶ μ.· βλ. Ἰωάννης (παπα-)
- Κερκύρας μ. 123
- κληρονομία 100· βλ. & τριμοιρία
- Κορίνθου μ. 130
- Κοσμάς, πρῶτος Ἀγίου Ὁρους 150
- κουράτωρ 36 (βλ. & Πίνακα πηγῶν: Ἐκλογή τῶν Βασιλικῶν)
- Κρημαία 177
- Κριτόβουλος· βλ. Πίνακα πηγῶν
- Κριτόπουλος Κουνάλης· βλ. Πίνακα πηγῶν
- Κυδωνία 43
- Κυζίκου μ.· βλ. Δημήτριος σύγγελος, Σκουταριώτης
- κυριότητα 106
- κώδικας ἱερὸς — ἐπίσημος· βλ. ἱερὸς κώδικας
- Κωνσταντινουπόλεως Σύνοδος 1483/1484· βλ. Σύνοδος — Σύνοδος 1593· βλ. Σύνοδος
- Κωνσταντινούπολη 45, 57, 59, 64, 71, 145–146, 150, 165, 170, 173–174, 184, 198, 206, 216 (βλ. & Ἀγία Σοφία, βιβλιοθήκες, μν.

- Προδρόμου – Πέτρας, Παμμακάριστος)
- Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος· βλ. Πίνακα πηγών: Αυτόκρ. Διατάξεις
- Κωνσταντίνος Γ΄ Λειχούδης· βλ. Πίνακα πηγών: Πατρ. & Συνοδ. πράξεις
- Λάμπρος Σπυρίδων 17
- Λαρίσης μ· βλ. Γαλακτίων, Διονύσιος Δ΄
- Λέων Σ΄ Σοφός 27–28, 113, 141 (βλ. & Πίνακα πηγών: Αυτόκρ. διατάξεις)
- Λιτζεροπούλου Ἀλέξανδρος 209, 210
- Λουκάς Χρυσοβέργης· βλ. Πίνακα πηγών: Αυτόκρ. διατάξεις
- Μαγνησίας ἐπ. 167
- Μακεδόνων δυναστεία 96
- Μαλαξός Μανουήλ, νοτάριος μ. Θηβών 173–175 (βλ. & Πίνακα πηγών)
- Μανουήλ 205
- Μανουήλ Α΄ Κομνηνός· βλ. Πίνακα πηγών: Αυτόκρ. διατάξεις
- Μανουήλ Κορίνθιος, μγ. ρήτωρ 24, 170–171
- Μανουήλ Ξανθινός· βλ. Ξανθινός Μάξιμος Γ΄ 149, 207 (βλ. & Πίνακα πηγών: Πατρ. & Συνοδ. πράξεις)
- Μαραφάρας· βλ. Σκορδύλης
- Ματθαῖος Βλάσταρης· βλ. Βλάσταρης
- Μαυροκορδάτος Ἀλέξανδρος, δραγουμάνος 177–178
- Μέγα Νόμμιον· βλ. Πίνακα πηγών
- Μεγάλη Σύνοψις τῶν Βασιλικῶν· βλ. Πίνακα πηγών
- Μελέτιος Πηγάς, πατριάρχ. Ἀλεξανδρείας 216
- Μετρολογικά· βλ. Πίνακα πηγών
- Μηδείας μ· βλ. Στέφανος μηνολόγιον 30, 64
- Μητροφάνης Γ΄ 177–179 (βλ. & Πίνακα πηγών, Πατρ. & Συνοδ. πράξεις)
- Μινωίδης Μηνάς Κωνσταντίνος 33, 35, 49, 58, 99, 103
- Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος 198 (βλ. & Πίνακα πηγών: Αυτόκρ. διατάξεις)
- Μιχαήλ Α΄ Κηρουλάριος 28, 117 (βλ. & Πίνακα πηγών, Πατρ. & Συνοδ. πράξεις)
- μνηστεία 120–121· μνηστείας κωλύματα 118–119
- μοιχεία 109–110, 206· — συζύγου ἱερέα 116
- μονή Βαρλαάμ Μετεώρων 174· — Μετεώρου 174· — Προδρόμου – Πέτρας Κωνσταντινουπόλεως 24· — Τιμίου Σταυροῦ Σάμου 12, 17, 25, 33, 57 (βλ. & Ἀρτέλης, βιβλιοθήκες)
- μονῶν ἵδρυση 99
- Μόσχα 185
- Νάξος 44–45, 86· ἐπ. 85 (βλ. & Πάρου μ.)
- Ναύπλιον 174

Νεόφυτος Β' 212–213 (βλ. & Πίνακα Πηγών: Πατρ. & Συνοδ. πράξεις)

Νεόφυτος, μ. Ἐφέσου 167–168

Νήφων Β' βλ. Πίνακα Πηγών: Πατρ. & Συνοδ. πράξεις

Νικαίας Βιθυνίας μ. 142

Νικηφόρος Β' Φωκάς βλ. Πίνακα πηγών: Αὐτοκρ. διατάξεις

Νικηφόρος Γ' Βοτανειάτης βλ. Πίνακα πηγών: Αὐτοκρ. διατάξεις

Νικόλαος Α' Μυστικός 28, 113 (βλ. & Πίνακα πηγών: Πατρ. & Συνοδ. πράξεις)

Νικόλαος Γ' Γραμματικός βλ. Πίνακα πηγών: Πατρ. & Συνοδ. πράξεις

Νομική Συναγωγή βλ. Πίνακα πηγών: Δοσίθεος νομοφύλαξ βλ. Χοῦμνος

Ξανθινός Μανουήλ, μγ. χαρτοφύλαξ 49 (βλ. & Πίνακα πηγών)

οἰκονομία ἐκκλησιαστική 210–211

ὁμιλητικά κείμενα 21, 23

ὁφφικιάλιος 24, 30, 46, 64, 151, 164, 167, 171, 202 (βλ. & Ἀγαλλιανός, Ζυγομαλάς, Ἰέραξ, Φοβηνός)

ὁφφίκια βυζαντινοῦ παλατίου: δικαιοφύλακος βλ. Σκουταριώτης· δικαιοφύλακος Θεσσαλονίκης βλ. Φοβηνός — τάξεις 140–141

ὁφφίκια ἐκκλησιαστικά Μ. Ἐκ-

κλησίας· ἐπὶ τῶν δεήσεων βλ. Σκουταριώτης· λογοθέτου βλ. Ἀλέξανδρος· μγ. λογοθέτου βλ. Ἰέραξ· μγ. οἰκονόμου βλ. Θεόδωρος· μγ. ρήτορος βλ. Μανουήλ Κορίνθιος· μγ. σακελλαρίου βλ. Ἰωάννης Βυζάντιος· μγ. χαρτοφύλακος βλ. Ἀγαλλιανός, Δημήτριος, Ξανθινός, Πέτρος· νομοφύλακος βλ. Χοῦμνος· νοταρίου 138 (βλ. & Θεόκλητος, Πορφύροπουλος)· ὁπταρίου 138· πρωτοκανονάρχου βλ. Ἰέραξ· πρωτονοταρίου βλ. Ζυγομαλάς· σακελλίου βλ. Σκουταριώτης· ὁφφίκια ἐκκλησιαστικά ἐπαρχιών· νοταρίου βλ. Μανουήλ Μαλαξός· σακελλαρίου 17· σκευοφύλακος 17, 43 (βλ. & Σκορδύλης)

παιδομάζωμα 207

Παμμακάριστος, μν., πατρ. ναὸς Κωνσταντινουπόλεως 165–166

Παπαδόπουλος–Κεραμεὺς Ἀθ. 58, 178

Παρασκευάς 30

Παρίσι 44· (βλ. & βιβλιοθήκες)

Πάρου ἐπ. 85· — & Νάξου μ. 85, 86 πασχάλιον βλ. Πίνακα πηγών πατριαρχικά ἀρχεῖα βλ. ἀρχεῖα πατριαρχικὸς ἑξαρχος βλ. ἑξαρχος

Πατρινέλης Χ. Γ. 71

πεκούλιον παγανικόν βλ. Πίνακα πηγών: Περὶ κανστρεσίου

Περεντίδης Σταυρός 172

- Πέτρος, χαρτοφύλαξ 145
 πίνακας άστρολογικός· βλ. άστρο-
 λογικός
 πολυχρόνιον 35, 60, 79, 80, 82–83, 94
 Πορφυρόπουλος Μάρκος, νοτά-
 ριος 186
 προγαμιαία δωρεά· βλ. δωρεά
 προίκα 101
 πρόνοια κοινωνική 98
 Πρόχειρον· βλ. Πίνακα πηγών:
 Πρόχειρος Νόμος
 πρόσφυγες 135
 πρώτος Άγίου Όρους· βλ. Κοσμάς
 Πύλη 81, 150–151, 178
- Ραφαήλ Α΄ 148
 Ρόδου μ. 85
 Ριζαίου μ. 164
 ρωμαίοι νομοδιδάσκαλοι 12
 Ρωμανός Α΄ Λακαπηνός 113 (βλ. &
 Πίνακα πηγών: Αυτόκρ. διατά-
 ξεις)
 Ρωμανός Β΄· βλ. Πίνακα πηγών:
 Αυτόκρ. διατάξεις
 Ρωσίας τσάρος· βλ. Ίβάν Δ΄
- Σάμος 10, 17, 33, 57, 59· (βλ. & βι-
 βλιοθήκες, μονή Τιμίου Σταυ-
 ρού)
 Σαμουήλ Χαντζερής 59
 Σαμουήλ Χαντζερής, μ. Έφέσου
 59· Φίλιππουπόλεως 19, 59
 Σβορώνος Νίκος 37–38, 98, 108
 Σεφέρης Πώργος 12
 Σίδης μ· βλ. Ίωάσασφ Μακρής
 σιμωνία 149–150
 Σοίνιος· βλ. Πίνακα πηγών: Πατρ.
- & Συνοδ. πράξεις
 σκλάβος· βλ. δούλος
 Σκορδύλης Ζαχαρίας, ό Μαραφα-
 ράς 42–46, 48, 68, 71· πατριαρ-
 χικός έξαρχος 44· σκευοφύλαξ
 43 (βλ. & Πίνακα Πηγών)
 Σκουταριώτης Θεόδωρος, δικαιο-
 φύλαξ 196–197, 199· έπί τών δε-
 ήσεων 196· μ. Κυζίκου 197, 198·
 σακελλίου 197
 Σμύρνης μ. 167, 215
 Σουγδαίας άρχ. 176, 178
 Σουγδαίου(υ)λα 176, 178
 Σουλημάν Α΄ Μεγαλοπρεπής 68–
 69, 71· Νομοθέτης 71
 σουλτάνος 203, 208–209 (βλ. &
 Σουλημάν Α΄)
 Σόφια, Κέντρο Ivan Dujčev· βλ.
 Πίνακα Χειρογράφων
 Σπανός Άλέξιος· βλ. Πίνακα
 πηγών
 Σταματιάδης Έπαμ. 15, 25–26, 35,
 49, 58, 68
 Στέφανος, ίρμν. γραφέας 23–24,
 171· μ. Μηδείας 24
 Στουδίτης Άλέξιος· βλ. Άλέξιος
 Στουδίτης Θεόδωρος· βλ. Πίνακα
 πηγών: Ψευδο–Θεόδωρος
 συγγένεια 44, 123–124, 139
 συμβολαιογράφοι 108–109
 Συμεών Α΄ 163 (βλ. & Πίνακα
 πηγών: Πατρ. & Συνοδ. πρά-
 ξεις)
 συνείσакτος γυναίκα 147, 179, 216
 Σύνοδος Άντιοχείας· βλ. Πίνακα
 πηγών: Κανόνες· Δ΄ Οίκουμε-
 νική —· βλ. Πίνακα πηγών:

- Κανόνες· 5· Οἰκουμένη — βλ. Πίνακα πηγῶν· Κανόνες — Κωνσταντινουπόλεως 1483/1484 149· — Κωνσταντινουπόλεως 1593 216· — Φλωρεντίας 81, 149
- συνοικέσιο 48
- Σχολάριος· βλ. Γεννάδιος Σχολάριος
- Σωφρόνιος, μ. Ἐφέσου 215–217
- ταβουλλάριοι 109
- Τακτικά· βλ. Πίνακα πηγῶν
- τετραγαμία 27, 113
- τόμος ἐνώσεως 28
- Τορνόβου μ. 164
- Τοῦρκοι 206–207
- Τρίγλεια· βλ. Ἐλεμῶν ἐξαρχία
- τρημοῖα 110–111
- τσάρος Ρωσίας· βλ. Ἰβάν Δ΄
- ὕδατόσημα 29, 60· ἄγγελος (ange) 17· ἄγκυρα (ancre) 24· βαλλιστρίς (arbalète) 19, 24· βουνά (monts) 24· κύκλος (cercle) 21· μονόκερος (licorne) 21, 23· tre-lune 21· ψαλίδι (ciseaux) 23
- ὕπεξούσιος 106
- ὕπόβολον· βλ. δωρεὰ προγαμιαία, Πίνακα πηγῶν· Εὐστάθιος, Φοβηνός
- Φιλίππουπόλεως μ. 124 (βλ. & Σαμουήλ)
- Φιλίππουπόλις 19
- Φλέγελ Κάρολος 57–58
- Φλωρεντίας Σύνοδος· βλ. Σύνοδος Φοβηνός Γεώργιος, δικαιοφύλαξ Θεσσαλονίκης 97 (βλ. & Πίνακα πηγῶν)
- φόρος ἐτήσιος (χαράτσι) 81, 150–151
- Φοῦλλαι, ἀρχπ. 176, 178
- Φραγκοφύρτη 34
- Φώτιος 117 (βλ. & Πίνακα πηγῶν· Πατρ. & Συνοδ. πράξεις)
- Χάλκης Θεολογική Σχολή· βλ. Πίνακα Χειρογράφων
- Χοῦμνος Μιχαήλ, μ. Θεσσαλονίκης· βλ. Πίνακα πηγῶν· νομοφύλαξ 139
- Χρυσάφης Μανουήλ 17
- Χωματη(ια)νός Δημήτριος· βλ. Πίνακα πηγῶν
- Ψευδο-Θεόδωρος· βλ. Πίνακα πηγῶν
- Ψευδο-Χρυσόστομος 139

Barton Edouard 216	Leunclavius J. 100, 115, 126, 136,
Bibliothèque nationale· βλ. βιβλιο-	143
θήκες	
Bonefidius Ed. 100	Mošin Vl. & Traljic S. M. 21
Boreckij Ivan, μ. Κιέβου 172	
Briquet C.-M. 17, 21, 23-24	Notitia· βλ. Τακτικά
Busbeck Augerius 60	
	onglet 30-31, 81
Dain A. 34, 105	
Darrouzès J. 124, 143	Regel W. 69
Diller Aubrey 57	
Dölger F. 37	Strout Ruth French 19
Fonkič B. 64, 69	Verpeaux J. 141
Habert Isaac 94	Wirth P. 37
Harlfinger D. 19, 21, 23-24, 32	
	Zachariae von Lingenthal 107
Laurent V. 146	Zonghi Aur. & Aug. 21, 24

Εὐρετήριο τῶν incipit τῶν κειμένων

Ἀδικίαν ἐμίσησα καὶ ἐβδελυξάμην, τὸν δὲ	17
α' ἡ Καισάρεια· β' ἡ Ἐφεσος	83
Αἱ τῶν γάμων ζητήσεις περὶ	54
Ἀκήκοεν ἡ μετριότης ἡμῶν, εὐκλεέσταντε	48
Ἀλλὰ γὰρ οὐκ ἄν τις	28
Ἀνήνεγκας ὁ ἱερώτατος πρὸς τὴν ἡμετέραν	61
[α'] ὁ μέγας οἰκονόμος· β' ὁ μέγας σακελλάριος	81
α' ἡ Καισάρεια· β' ἡ Ἐφεσος	83
α' ὁ δεσπότης· β' ὁ σεβαστοκράτωρ	82
α' ὁ Ρώμης· β' ὁ Κωνσταντινουπόλεως	84
Ἄπαντα εἰωθὺς φαίνεται ὁ μακρὸς	102
Δέσποτά μου ἄγιε, ἐν τῷ κόσμῳ	74
Δέσποτά μου ἄγιε, προσώπων τινῶν	44
Δεύτερον ζήτημα προετέθη ἐάν, λαβὼν	98
Ἐὰν ἀποθάνῃ παιδίον ἀβάπτιστον πλησίον	79
Ἐὰν χριστιανὸς ἀρπάσῃ ἀπὸ ἰουδαίου	21
Εἰ καὶ μὴ προδήλως καὶ	39
Εἰ καὶ τινι τῶν δικαιοθέντων ἀπὸ Χ(ριστο)ῦ ἰθύνειν	27
Εἰ μὴδὲν ἄλλο ἢ βασιλεία	44
Εἰσήχθη ὁ τε Μαλακηνός, καὶ	50
Εἴ τις τῶν ἐκ Θ(εο)ῦ τετιμημένων	71
Ἐν ἔτει ζ'ωζω (δικτιῶν)ος β'ας,	103
Ἐννομον ἐπιστάσιαν οἱ πάλαι σοφοί, τὴν βασιλείαν	12
Ἐν τῷ α ^ψ κεφ. φησὶ	20
Ἐπεβάλετο μὲν Νικήτας ὁ τὴν ἐπωνυμίαν	53
Ἐπειδὴ πρὸ χρόνων /ῆδη/ τινῶν	101
Ἐπειδὴ τινὲς τῶν ἡμετέρων, παρὰ	104
Ἐπὶ τοῦ ἐκ τοῦ αὐτοῦ γένους	37

Οἱ ἀριθμοὶ παραπέμπουν στὰ λήμματα τοῦ ὄγδοου κεφαλαίου, σ. 94–152.

Ἐρώτησις· Εἰς πόσον καιρὸν ὀφείλει	90
Εὐστόχως ὁ σοφώτατος Σολομὼν νόμον καὶ	64
Ἐφτασε μὲν ὁ πρὸ ἡμῶν	94
Ἡ ἐκ Θεοῦ βασιλεία ἡμῶν	9
Ἡ ἐν τῷ κατὰ τίτλῳ τοῦ ζ' βιβλίου νεαρὰ φησὶ ταῦτα· Προσαγορευόμεν πᾶσι ταῖς τοῖς ἐν ἐπαρχίαις	22
Ἡ Καισάρεια· β' ἢ Ἐφεσος	89
Ἡ μὲν παλαιὰ καὶ πρεσβυτέρα	43
Ἡρωτήθησαν οἱ γενομένης παρὰ τοῦ	52
Ἡ συγγένεια, ὄνομά ἐστι γενικὸν	3
Ἡ συγγένεια, ὄνομά ἐστι κοινὸν καὶ καθολικὸν	78
Ἡ τοῦ Μωσέως νομοθεσία κατὰ	87
Θεῖον νόμον ἡγούμενος τὰ τῆς εὐσεβοῦς	70
Θεοπίζομεν, ὥστε τοὺς προεστῶτας τῆς ἐργασίας	23
Τερεὺς γνοὺς τὴν σύνοικον μοιχενθεῖσαν	35
Τερεὺς τινὰς παρὰ γνώμῃν τῶν	36
Ἰστέον ὅτι τὸ μὲν παλαιὸν ἰσότης	18
Ἰωάννης ἔχει πρῶτον ἐξάδελφον τὸν Βασιλέα [=Βασίλειον]	38
Καὶ ἱατρὸς ἡδίων ἐκεῖνος καὶ	29
Καὶ ὁ κατὰ καιροὺς θεοφιλὴς	57
Καὶ τί δὲ ἄλλο τῇ βασιλείᾳ μου	59
Κωνσταντῖνος ὁ μέγας ἔτει λβ'	92
Λαμπόυδιος οὗτος ὁ ἀπὸ τῆς κατὰ σὲ ἐνορίας	62
Λέων ὁ σοφώτατος εἶχε μὲν	30
Μεγαλοδοξότατε περιπόθητέ μοι αὐτάδελφε, κὺρ	32
Μετὰ τῶν ἄλλων ἀπάντων παρατρέχων	67
Μετὰ τῶν ἄλλων ἀπάντων τῶν τῆς Θεοῦ	75
Μετὰ τῶν ἄλλων, ὅσα περὶ τοὺς γάμους	11
Νόξα ἢ τῆς ζημίας θεραπεία	5
Ὁ ἱερώτατος ἀρχιεπίσκοπος τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης	60
Οἱ πονηρῶς τοῦ σώματος ἔχοντες, καὶ	69

<i>Οἱ συμβολαιογράφοι δι' ἑαυτῶν ἐπιταττέσθωσαν</i>	23
<i>Οἱ τῶν Ἀθηναίων ἰθαγενεῖς καὶ</i>	31
<i>Ὁ Καπανδρότης Ἀλέξιος, ἐπὶ τοῦ προδ</i>	73
<i>Ὁ Κ(ύριος) ἡμῶν Ἰ(ησοῦ)ς Χ(ριστο)ς</i>	30
<i>Ὁ μάγιστρος ἔλεγε· γυναικὸς μοιχαλίδος</i>	25
<i>Ὁ μέγας π(ατ)ήρ καὶ φωστήρ</i>	86
<i>Ὁ μέλλων προχειρισθῆναι ταβουλλάριος ὀφείλει</i>	24
<i>Ὁ μὲν ἐπὶ τοῦ Κανικλείου ἀμεταθέτως</i>	46
<i>Ὁ μὴ ἐλέγχων, φησὶν ἡ Γραφή</i>	55
<i>Ὁ παρθένον ἢ χήραν ἀρπάσας</i>	42
<i>Ὁ περιούσιος καὶ χ(ριστ)ώνυμος τοῦ</i>	106
<i>Ὅπως γράφει τῷ πάπᾳ. Τῷ μακαριωτάτῳ δεσπότη</i>	80
<i>Ὁ συνοδικὸς οὗτος τόμος, εἰ</i>	29
<i>Ὅτι μὲν ἐπὶ τῶν ἀθεμίτων καὶ κεκωλυμένων</i>	33
<i>Ὅτι ὁ δακτύλιος πρῶτος ἐστὶν</i>	4
<i>Ὁ τοῦ Θε(ο)ῦ π(ατ)ρὸς λόγος</i>	8
<i>Οὐδέποτε κόρον ἔσχε καθ' ἡμῶν</i>	105
 <i>Παρὰ πολλῶν ὀχληθεῖσα ἡ βασιλεία μου</i>	15
<i>Παραστάς τὴν σήμερον συνοδικῶς προκαθημένη</i>	95
<i>Πατριάρχης ἐστὶν εἰκὼν ζωσα Χ(ριστο)ῦ</i>	2
<i>Πέτρος, ᾧ τὸ ἐπώνυμον Βομβυλᾶς</i>	63
<i>Πιστεύομεν εἰς ἓνα Θε(ο)ν, π(ατέ)ρα</i>	100
<i>Πολλάκις ἐθαύμασα τῶν τὰς πόλεις</i>	10
<i>Πολλάκις ἡμῖν ἐπῆλθε τῶν ἀνδρῶν</i>	45
<i>Πολλὰ τῶν ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς</i>	99
<i>Πολυχρόνιον ποιῆσαι ὁ Θε(ο)ς τὴν</i>	1
<i>Προέθετο ὁ θεοφιλέστατος μ(ητ)ροπολίτης Φίλιππουπόλεως</i>	51
<i>Πρῶτος ὁ μέγας ἀπόστολος Ἀνδρέας</i>	93
<i>Πρώτου βαθμοῦ ἐπὶ τῶν ἀνιόντων</i>	49
 <i>Ῥωμύλος καίσαρ σεβαστὸς ὁ κτίσας</i>	91
 <i>Σκοπὸς μὲν τοῖς ἀνθρώποις τοῦ ἑορτάζειν</i>	13
<i>Σωφροσύνη μὲν ἀνδράς τε καὶ</i>	96
 <i>Τὰ παρόντα συνοικέσια, ἀλλὰ καὶ τὸ</i>	34
<i>Ταῦτα νομοθετεῖν προηγήμεθα νῦν, τὸ</i>	88

<i>Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ τῶν συγκλητικῶν</i>	40
<i>Τὴν ἄνωθεν τῶν νομοθετῶν περὶ</i>	76
<i>Τὴν γε μὴν ἰσημερίαν, ἥ</i>	97
<i>Τῆς τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων</i>	65
<i>Τίς μὲν εἶ, ἄνθρωπε, ἀγνοῶ</i>	74
<i>Τοῖς ἀρχηγέταις τοῦ γένους ὁ τῆς κακίας</i>	14
<i>Τὸ μέρος τοῦ μεγαλοεπιφανεστάτου κυροῦ Ἀλεξίου</i>	72
<i>Τὸ πεκούλιον ἐν τοῖς ὑπεξουσίοις ὁρᾶται</i>	19
<i>Τὸ ταῖς μεγίσταις τῶν διοικήσεων</i>	41
<i>... τὸ τῆς ἀρχαιότητος δίκαιον</i>	7
<i>Τὸ ὑπόβολον ὃ καὶ προγαμιαία</i>	6
<i>Τυποῖ δὲ ἡ βασιλεία μου</i>	56
<i>Τῷ Καισαρείας Καππαδοκίας ᾧ ὁ Νύσσης</i>	85
<i>Τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων ἐκάστω</i>	68
 <i>Χαλεπὸν μέν, πάθος σαρκός, χρόνιον</i>	 77
 <i>Ψηφίσματός τιнос κατὰ θείαν καὶ βασιλικήν</i>	 66
 <i>Ὡ θεοφιλέστατε Δυρῶνάχιον, μέγα σακελλάριε</i>	 47
<i>Ὡροντο μὲν τινες τῶν κατὰ</i>	58
<i>Ὡπλισε καὶ μελίττας ἡ φύσις</i>	16

Πίνακας πηγών

Ἀγαλλιανός, Θεόδωρος		
Λόγοι		168–169, 204–207
Σχόλια		166
Ἀρμενόπουλος, Κωνσταντίνος		
Ἐξάβιβλος		44, 164, 166–169, 171
Ἐπιτομή κανόνων		171
Αὐξημένη Ἐξάβιβλος		152
Αὐξημένη Ἐπαναγωγή		95
Αὐξημένο Πρόχειρον		
8.90		116
8.130		122
39.249		135
Αὐξημένο Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον		186–195
Αὐτοκρατορικές διατάξεις		
537 μ.Χ.	Ἰουστινιανός Α', νεαρά ἀρ. 44	108–109
	νεαρά ἀρ. 47	108–109
538	νεαρά ἀρ. 69	108
886–910	Λέων ζ', νεαρά ἀρ. 110	37, 101
886–912	νεαρά ἀρ. 115 (D 557)	109
922, Ἀπρ.	Ρωμανός Α', νεαρά (D 595)	38
934, Σεπτ.	νεαρά (D 628)	38
947, Μάρτ.	Κωνσταντίνος Ζ', νεαρά (D 656)	38
944–959	νεαρά (D 673)	38
	νεαρά (D 674)	38

Δὲν ἀποδελτίωσα ὅσες ἀναγραφὲς πηγῶν ἀναφέρονται στὸν Πίνακα Περιεχομένων τοῦ ἔβδομου κεφαλαίου. Τὰ ἔργα ἀδήλων συγγραφέων τέθηκαν κατὰ τὸν τίτλο τους. Χρησιμοποιῶ γιὰ τὶς αὐτοκρατορικὲς διατάξεις καὶ γιὰ τὶς πατριαρχικὲς καὶ συνοδικὲς πράξεις τὰ ἀκόλουθα sigla: D = Dölger, G/D = Grumel / Darrouzès, L = Laurent, D = Darrouzès.

	νεαρά (D 675)	38
	«νομοθεσία» (D 676)	38, 143
	«νομοθεσία» (D 677)	38, 144
945–959	νεαρά (D 678)	37, 100
959–963	Ρωμανός Β', νεαρά (D 691)	38
963–969	Νικηφόρος Β', νεαρά (D 720)	38
964	νεαρά (D 699)	37, 99
967	νεαρά (D 712)	38
988 (?)	Ἀπρ. Βασίλειος Β', νεαρά (D 772)	37, 99
996	Ἰαν. Βασίλειος Β', «νομοθεσία» (D 783)	36–39, 98
1057–1059	Ἰσαάκιος Α', χρυσόβουλλο (D 943) [943 & 944]	127–128
1079	Δεκ. Νικηφόρος Γ', «χρυσόβουλλος λόγος» (D 1047)	37, 104
1080	Ἰαν. «χρυσόβουλλος λόγος» (D 1048)	119
1082	Ἀλέξιος Α', «χρυσόβουλλος λόγος» (D 1085)	134
1084	Ἰούν. «διάταξις» (D 1116)	120
1090	Μάρτ. πρόσταξις» (D 1153q[1179]) ..	37, 103
1092	νεαρά (D 1167)	121
1100	Σεπτ. χρυσόβουλλο (D 1214 b)	127–128
1124 [ῥ 1139]	Ἀπρ. Ἰωάννης Α', «νεαρόν θέσπισμα» (D 1301) ...	129
1158	Νοέμ. Μανουήλ Α', «χρυσόβουλλος λόγος» (D 1426)	37, 104–105
1166	Μάρτ. «πρόσταγμα» (D 1465)	37, 101
	«θεσμοθέτημα» (D 1466)	37, 102
	Ἀπρ. «διάταγμα» (D 1467)	37, 102–103
	«θέσπισμα» (D 1469b [1468])	132
1186	Σεπτ. Ἰσαάκιος Β', «σημείωμα» (D 1572)	126–127
1192	Ἀπρ. «πρόσταξις» (D ???)	129
1270	Μάιος Μιχαήλ Η', «πρόσταξις» (D 1972)	196
	«πρόσταγμα» (D 1973)	196–197
1277	Ἀπρ. [ante] «πρόσταξις» (D 2027)	197
1304	Ὀκτ. Ἀνδρόνικος Β', νεαρά (D 2295)	111
Βαγιαζήτ Β'		
	Βεράτι διορισμοῦ τοῦ Συμεών Α'	162–163
Βαλασμών, Θεόδωρος		
	Διάγνωσης	113–114
	Ὑπόμνημα στὸν Νομοκάνονα	187, 194
	Τίτλος Α', κεφ. λδ'	127–128
	Τίτλος Β', κεφ. α'	102

Τίτλος Ζ', κεφ. α'	102
Τίτλος ΙΓ', κεφ. β'	120
Ὑπόμνημα στοὺς κανόνες	
α' κανόνας Πρωτοδευτέρας	99
β' κανόνας Ἀγίας Σοφίας	192–193
η' κανόνας Ἀγ. Βασιλείου	103
Βασίλειος Θεσσαλονίκης	
Γνωμοδότηση περὶ γάμου	122
Βασιλέων κατάλογοι	
στὴ Ρώμη	145
στὴν Κωνσταντινούπολη	145
Βασιλικά	36, 79, 97, 169–170
1.44	107
6.3.50	36, 79
6.21	108
22.2, 1–2	108
27.1, 5–7	106
28.5	96, 120
Βλάσταρης, Ματθαῖος	
Σύνταγμα κατὰ στοιχείον	44, 168, 175, 187, 193–195, 208
Β, κεφ. η'	111–112
Ε, κεφ. κθ'	187–188
Π, κεφ. ζ'	41, 110, 147
Π, κεφ. η'	95
Γρηγόριος Παλαμάς· βλ. Παλαμάς, Γρηγόριος	
Δημήτριος, σύγγελλος, μητρ. Κυζίκου	
Περὶ γάμων	28, 121
Δοσίθεος Ἱεροσολύμων	
Νομικὴ Συναγωγὴ	9, 93, 184–185
Δούκας	
Ἱστορία	
ΧΛΙΙ, 1	161
Ἐκθεσις νέα	23, 36, 79–80, 139–140
Ἐκλογὴ	
9.1–7	123

Ἐκλογή τῶν Βασιλικῶν	
8.2.1	36, 79
Ἐπαναγωγή / Εἰσαγωγή	
3	36, 60, 79, 95
17	96
Ἐπαρχικὸν βιβλίον	
Κεφ. Α΄	109
Ἐπισκοπικὸς κατάλογος Κωνσταντινουπόλεως	146
Εὐστάθιος ὁ Ρωμαῖος	
Περὶ δισεξαδέλφων δύο	126
Περὶ ὑποβόλου	37, 105
Ὑπόμνημα περὶ δύο ἑξαδέλφων	28, 125–126
Ζωναράς, Ἰωάννης	
Ὑπόμνημα στοὺς κανόνες	187, 194
β' κανόνας Ἀγίας Σοφίας	192
Θεόδωρος Ἐρμοπολίτης	
Ἐπιτομὴ νεαρῶν Ἰουστινιανοῦ	108
Θεόδωρος Στουδίτης· βλ. Ψευδο-Θεόδωρος Στουδίτης	
Ἰερώνυμος	
Βίος τοῦ ἁγίου Ἰλαρίωνος	19–20, 23, 57
Ἰσίδωρος Γλαβᾶς, μητρ. Θεσσαλονίκης	
Ὑπόμνησις	190–191, 195
βλ. καὶ Πατριαρχικὲς καὶ συνοδικὲς πράξεις: 1389, Ἀντώνιος Δ΄	
Ἰωάννης Ἀπόκαυκος	
Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν μητρ. Κερκύρας	123
Ἰωάννης ὁ Θρακῆσιος, Ὑπόμνησις· βλ. Αὐτοκρατορικὲς διατάξεις:	
1092, Ἀλέξιος Α' Κομνηνός	
Ἰωάννης Χρυσόστομος	
Ὅμιλις	165
Κανόνες	
Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου	
κανόνας τη'	164

ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου	
κανόνας λδ'	164
πδ'	208
Ἀγίας Σοφίας	
κανόνας β'	187–189
Ἀντιοχείας	
κανόνας ια'	164, 203
Ἀγίων Ἀποστόλων	
κανόνας ια'	164
Μ. Βασιλείου	
κανόνας πζ'	169
Κριτόβουλος	
Ξυγγραφή Ἱστοριῶν	
Α, 62, 3	161
Κριτόπουλος, Κουνάλης	
Παράφραση τοῦ Συντάγματος κατὰ στοιχεῖον	175
Λέων ὁ Σοφός	
Λόγοι	17–19, 57
Μαλαξός, Μανουήλ	
Νόμιμον	9, 11, 48, 173–175
Μεγάλη Σύνοψις τῶν Βασιλικῶν	37–39, 60, 78, 97, 100, 105, 107–108
Ε, 38, σχόλιο α	105–106
Μ, 16	110
Π, 18, 4	169
Μέγα Νόμιμον τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας	11, 181, 183–199, 213–215
Μελέτιος Πηγᾶς	
Ἐπιστολή πρὸς Edward Barton	216
Μετρολογικά	36, 79, 96
Μικρὰ Σύνοψις	95
Νικήτας, μητρ. Θεσσαλονίκης,	
Ἐρωταποκρίσεις	136–137
Ξανθινός, Μανουήλ	
Ἐκθεσις περὶ κεκωλυμένων καὶ ἀκωλύτων γάμων	44, 48–49

Ὅφφικίων κατάλογοι

Τὰ τῆς [Μεγάλης] Ἐκκλησίας ὁφφίκια	140
Τὰ ὁφφίκια τοῦ [βυζαντινοῦ] Παλατίου	140–141

Παλαμάς, Γρηγόριος

Ἐπιστολή πρὸς Παῦλο	189–190
---------------------	---------

Πασχάλιον

41, 110

Πατριαρχικὴ Κωνσταντινουπόλεως Ἱστορία

69

Πατριαρχικὲς καὶ Συνοδικὲς πράξεις

877–886 μ.Χ. Φώτιος, «ψῆφος» (G/D 575 [545])	117
912–925 Νικόλαος Α', πατριαρχικὴ διάταξις (G/D 783 [733])	138
920, Ἰούλ. «τόμος ἐνώσεως» (G/D 715)	27–28, 113
997, Φεβρ. Σισίνιος, «τόμος» (G/D 804)	112, 169–170
1023, Ἰούν. Εὐστάθιος, συνοδικὴ ἀπόφασις (G/D 826 a [933])	124
1025–1043 Ἀλέξιος, «ψήφισμα» (G/D 847)	130–131
1027, Νοέμ. συνοδικὴ διάταξις (G/D 833)	133, 217
1028, Ἰαν. «ὑπόμνημα» (G/D 835)	133–134
1038, Ἀπρ. συνοδικὴ ἀπόφασις (G/D 845)	131
1043–1058 Μιχαὴλ Α', «ἐπιστολή» (G/D 882)	117, 123
1043–1058 ψῆφος» (G/D 883)	28, 116
1043–1058 «ἐπιστολή» (G/D *885)	117
1051 [ἢ 1052] γράμμα (G/D 858)	130
1050 Κωνσταντίνος Γ', συνοδικὴ ἀπόφασις (G/D 887)	137
1059, Ἰούλ. «καθαιρετικὸν γράμμα» (G/D 888)	137–138
1064–1075 Ἰωάννης Η', «ψήφισμα» (G/D 903)	115
1066, Ἀπρ. «σημείωμα» (G/D 896)	118
1067, Μάρτ. «σημείωσις» (G/D 897)	118–119
1084, Αὐγ. [post] Νικόλαος Γ', «συνοδικὸν γράμμα» (G/D 938)	134–135
1092, Μάιος συνοδικὴ ἀπόφασις (G/D 958 [963])	124–125
1092, Ἰούν. συνοδικὴ ἀπόφασις (G/D 958 [965])	125
1101, Νοέμ. συνοδικὸ σημείωμα (G/D 970 [942])	128
1166 [ante] Λουκάς (:), συνοδικὴ διάγνωσις (G/D *1058)	132–133
1166, Ἀπρ. Λουκάς, «συνοδικὸς ὀρισμὸς» (G/D 1068)	131–132
1169, Μάρτ. συνοδικὴ ἀπόφασις (G/D 1085)	129–130
1157–1170 συνοδικὴ ἀπόφασις (G/D 1088)	207
1197, Φεβρ. Γεώργιος, συνοδικὴ ἀπόφασις (G/D 1185)	42, 146–147
1199 Φεβρ. Ἰωάννης Ι', «συνοδικὸν ψήφισμα» (G/D 1193)	136

1261–1264 Ἀρσένιος (:), ἐνταλτήριο γράμμα (L 1368)	146
1283, Ἀπρ. Γρηγόριος Β', συνοδικὸς τόμος (L 1463)	198
1304, Ὁκτ. Ἀθανάσιος Α', αἵτησις (L 1607)	82–85, 111
1389, Φεβρ. Ἀντώνιος Δ', συνοδικὴ ἀπόφασις (D 2846)	195
1454, Ὁκτ. Γεννάδιος Β', ἐγκύκλιος	162, 201
1466/1467 Διονύσιος Α', «συνοδική... ψήφος καὶ ἀπόφαισις»	167
1474, Ὁκτ. [Συμεὼν Α'] συνοδικὴ ἀπόφασις	81, 150–151, 209
1474, Δεκ. Συμεὼν Α', ἐγκύκλιος	81, 151–152
1475 συνοδικὴ ἀπόφασις	151, 164, 202–203
1476 (μεσοπατριαρχία) συνοδικὴ ἀπόφασις	164
1477 Αὐγ. Μάξιμος Γ', ἐγκύκλιος	165, 207–209
1483/1484 Συμεὼν Α', «συνοδικὸς τόμος»	81, 149
1484, Μάιος «συνοδικὸν ψήφισμα»	58, 149–150
1488, Ἰούλ. [Διονύσιος Α'] «συνοδικὴ πρᾶξις»	81, 148
1497, Ἰούν. Νήφων Β', «συνοδικὸς τόμος»	150
1498, Δεκ. Ἰωακείμ Α', σημείωμα	150
1546, Σεπ. Διονύσιος Β', «γράμμα»	44, 46
1551, Ἰούν. «γράμμα»	44–47
1554, Φεβ. Διονύσιος Β', συνοδικὴ ἀπόφασις	48
1560 Ἰωάσαφ Β', «εὐεργετικὸν γράμμα»	69–70
1560, Σεπτ. «γράμμα» 45, 61–63, 67–68, 148, 176, 211, 214	
1564/1565 «συνοδικὴ ἀπόφαισις»	174
1565, Ἰαν. (σύνδος) «συνοδικὴ ἀπόφαισις»	69, 72
1565/1566 Μητροφάνης Γ', γράμμα	176–178
1580 «γράμμα»	48, 72, 82
1590/1591 Ἱερεμίας Β', «καθαίρεσις»	166–167
1592, Μάρτ. «γράμμα»	147, 179
1605, Ἰαν. Ραφαήλ Β', ἐπικυρωτικὸ γράμμα	44
1611, Μάιος Νεόφυτος Β', «σημείωμα»	199, 211–213
1839, Φεβρ. Γρηγόριος Σ', «τόμος περὶ συνοικεσίων»	170

Πεῖρα

Κεφ. κε'	110
Περὶ κανοτρεσίου καὶ παγανικοῦ πεκουλίου	37, 106
Περὶ μεταθέσεων	143
Πέτρος χαρτοφύλαξ	
Ἑρωταποκρίσεις	144–145
Πολυχρόνιο	35, 60, 79–80, 94

Πρόχειρος Νόμος	
7	36, 79, 96
Σκορδύλης, Ζαχαρίας	
Περὶ τῶν τῆς συγγενείας βαθμῶν	42–49
Σκουταριώτης, Θεόδωρος, δικαιοφύλαξ καὶ μητρ. Κυζίκου	
Νομοκάνων	166, 196–199
Σπανός, Ἀλέξιος	
Περὶ τῶν συνοικεσίων ἐγγχειρίδιον	213
Τακτικά	
Notitia 4	141–142
Notitia 10	85–86, 142
Notitia 12	41, 178–179
Notitia 16	141
Notitia 17	144
Φοβηνός, Γεώργιος	
Περὶ ὑποβόλου καὶ δικαιοφύλακος	36, 79, 97
Χοῦμος, Μιχαήλ, μητρ. Θεσσαλονίκης	
Περὶ βαθμῶν συγγενείας	139
Χωματηνός, Δημήτριος	
Σημείωμα	114–115
Περὶ βαθμῶν συγγενείας	171
Ψευδο–Θεόδωρος Στουδίτης	139
Ψήφισμα πολιτικῶν δικαστῶν	135–136

Χειρόγραφα που χρησιμοποιούνται ἢ ἀναφέρονται

ΑΓΙΟ ΟΡΟΣ

Ἰβήρων 286	95
Ἰβήρων 512	170–171
Μ. Λαύρας Θ 220	195

ΑΓΚΥΡΑ

Türk Tarih Kurumu, ΕΦΣΚ 11	11, 82, 177
----------------------------------	-------------

ΑΘΗΝΑ

Ἀκαδημία Ἀθηνῶν (χφ olim Κολυβά 8)	173
Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη, 1424	49
1474	167
ΜΠΤ 2	184, 196, 197, 198
Μουσεῖο Μπενάκη, 20	39, 97

BATIKANO

Biblioteca Apostolica, Gr. 539	165
Gr. 2416	58
Ottob. gr. 97	173
Palat. gr. 233	96
Palat. gr. 369	95

BENETIA

Biblioteca Nazionale di S. Marco, Gr. 173	96
Gr. Z 546	168

BIENNH

Nationalbibliothek, Hist. gr. 24	49
Hist. gr. 47	60
Hist. gr. 48	60, 164
Theol. gr. 289	95

ΒΟΛΦΕΝΜΠΥΤΤΕΛ

Herzog August-Bibliothek, 713 (*Helmst.* 663) 112, 115, 136

ΔΡΑΜΑ

Μονή Κοσινίτσας (Είκοσιφοινίσσης), βλ. ΣΟΦΙΑ

ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΑ

Ὁρθόδοξον Πατριαρχεῖον, 124 212–213

ΙΩΑΝΝΙΝΑ

Σπουδαστήριο Ἱστορίας Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ, *Κουρίλα 3 (olim N. Karaτζᾱ)* 138, 139, 147, 172, 186, 199, 212

ΚΑΙΜΠΡΙΤΖ

University Library, *Dd 2. 51 (83)* 72, 171

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ

Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, *Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης 75* .. 211–212

ΛΕΣΒΟΣ

Γυμνάσιο Μυτιλήνης 7 112, 167

ΜΟΣΧΑ

Gosudarstvennyi Istoriceskij Muzej, Sinodal' noj Biblioteki 33
(*Vlad. 242*) 185
Sinodal' noj Biblioteki 354 (*Vlad. 333*) 150

ΟΞΦΟΡΔΗ

Bodleian Library, *Roe 18* 96
Roe 29 168

ΠΑΡΙΣΙ

Bibliothèque nationale de France, *Gr. 1262* 79
Gr. 1263 49
Gr. 1355 112
Gr. 1356 84

<i>Gr. 1357A</i>	83, 111–112
<i>Gr. 1362</i>	94
<i>Gr. 1388</i> .. 36, 39, 60, 79, 94–97, 107	
<i>Gr. 1391</i>	96, 124
<i>Suppl. Gr. 625</i>	115
<i>Suppl. Gr. 1236</i>	passim

ΣΑΜΟΣ

Βιβλιοθήκη Μητροπόλεως, 12	passim
----------------------------------	--------

ΣΙΝΑ

Μονή Ἀγίας Αἰκατερίνης, 1117 (482)	178
--	-----

ΣΟΦΙΑ

Centre Ivan Dujčev, <i>Κοσινίτσας 1</i>	166, 184–185
<i>Κοσινίτσας 56</i>	112, 115

ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ

Biblioteca Medicea Laurenziana, <i>Gr. IX. 9</i>	20
<i>Gr. LIX. 13</i>	207
<i>Gr. LIX. 35</i>	178

•• ΑΝΑΓΛΥΦΑ ••

ΜΙΑΣ ΤΕΧΝΗΣ ΝΟΜΙΚΗΣ • ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΔΙΚΑΙΟ
ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ «ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ» ΤΟΥ ΔΗΜΗ
ΤΡΗ Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ
ΣΕ Η/Υ MACINTOSH ΚΑΙ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ OFFSET
ΤΟΝ ΜΑΪΟ ΤΟΥ 1999 ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ ΤΩΝ ΤΣΑ
ΚΟΥ ΜΠΕΝΟΥ ΚΑΜΑΡΑΔΟΥ ΣΕ ΧΑΡΤΙ CONQUE
ROR 100 ΓΡΑΜΜ. Η ΦΙΛΜΟΓΡΑΦΗΣΗ ΕΓΙΝΕ ΑΠΟ
ΤΗΝ MEMIGRAF • ΤΟΥΣ ΓΡΑΦΕΙΣ ΤΟΥ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ
ΣΧΕΔΙΑΣΕ Ο ΖΩΓΡΑΦΟΣ ΧΡΟΝΗΣ ΜΠΟΤΣΟΓΛΟΥ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΑΥΤΟ ΑΠΟΤΕΛΕΙ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑ ΤΟΥ
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ «ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ
ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ» ΚΑΙ
ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΕΞΗΚΟΣΤΟ ΕΝΑΤΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΤΟΥ ΕΘΝΙ
ΚΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ
ΤΟΥ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ
Θεσμοὶ καὶ Ἰδεολογία στὴ νεοελληνικὴ κοινωνία

Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ – Π. Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ, *Ἡ Νομικὴ Συναγωγή τοῦ Δοσιθέου. Μία πηγὴ καὶ ἓνα τεκμήριο*, τ. 1, Ἀθήνα 1987.

(ISBN 960-7094-34-4)

ΜΑΧΗ ΠΑΪΖΗ – ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἀνεπίσημα ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Παρασχέδια καὶ μαρτυρίες τοῦ 1476*, Ἀθήνα 1988.

(ISBN 960-7094-00-X)

Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ὁ «Ἱερὸς Κώδιξ» τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στὸ β' μισὸ τοῦ 1Ε' αἰῶνα: Τὰ μόνα γνωστὰ σπαράγματα*, Ἀθήνα 1992.

(ISBN 960-7094-06-9)

ΜΑΧΗ ΠΑΪΖΗ – ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁ θεσμὸς τῆς πατριαρχικῆς ἐξαρχίας, 14ος-19ος αἰῶνας*, Ἀθήνα 1995.

(ISBN 960-7094-32-8)

Π. Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ, *Ἀφορισμός. Ἡ προσαρμογὴ μιᾶς ποινῆς στὶς ἀναγκαιότητες τῆς Τοιροκρατίας*, Ἀθήνα 1996.

(ISBN 960-7094-33-6)

Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἀνάγλυφα μιᾶς τέχνης νομικῆς. Βυζαντινὸ δίκαιο καὶ μεταβυζαντινὴ «νομοθεσία»*, Ἀθήνα 1999.

(ISBN 960-7916-04-2)

(ISBN 960-7916-04-2)

MD0005976118